

Miscellaneous

સંવાદ સંગ્રહ.

ભાગ ૧ લો.

સંયોજક અને પ્રકાશકો,
હરિલાલ ચંદુલાલ ડાકોર,
હિંદમાસ્તર, સ્કોટ કોલેજ, સાદગા-મહીકાંઠા.
અને

ભાઈચંદ પૂજારાસ શાહ,
હિંદમાસ્તર, તાલુકા સ્કૂલ, હિંદોડા-મહીકાંઠા.

પ્રથમાવૃત્તિ પ્રત-૨૦૦૦.

સંવત ૧૯૭૭ સને ૧૯૧૬.

આ પુસ્તક સને ૧૯૭૭ ના ૨૫ મા મહા પ્રમાણે રજીસ્ટર
કરાતી સર્વ હક કરાતી સ્વાધીન રખાયા છે.

અમદાવાદ થી " હાયમંડ ન્યુમિનિ " પ્રિન્ટિંગ
પ્રેસમાં પરીજા દેવીદાસ દયારાએ છાપ્યું.

કિંમત રૂ. ૧-૦-૦; કાયું પુર્ણ રૂ. ૧-૧૨-૦.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૩૩ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ સિંવલ સંગ્રહ-૧

વિષય ૬-૧૨૧

સંવાદ સંગ્રહ.

ભાગ ૧ લો.

સંયોજક અને પ્રકાશકો,
હરિલાલ ચંદુલાલ ઠાકોર,
હોડમાસ્તર, સ્કોટ કૉલેજ, સાદરા-મહીકાંઠા.
અને

ભાઈચંદ પૂજદાસ શાહ,
હોડમાસ્તર, તાલુકા સ્કૂલ, ડભોડા-મહીકાંઠા.

પ્રથમાવૃત્તિ પ્રત-૨૦૦૦.

સંવત ૧૯૭૭ સને ૧૯૨૧.

આ પુસ્તક સને ૧૮૬૭ ના ૨૫ મા એકટ પ્રમાણે રજીસ્ટર
કરાવી સર્વ હક કર્તાએ સ્વાધીન રાખ્યા છે.

અમદાવાદ ખી " હાયમંડ ન્યુમિલિ " પ્રિન્ટિંગ
પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ હગનલાલે છાપ્યું.

કિંમત રૂ. ૨-૦-૦; કાચું પુઠું રૂ. ૧-૫૨-૦.

જાહેર ખખર.

૧. ભૂગોળની મુખ્ય સંજ્ઞાઓ.

૨. મહીકાંઠા એજન્સિની સરજી ભૂગોળ મુખ્યત્વે કોમ્પાસાઈટ;

૩. મહીકાંઠા એજન્સિની સામાન્ય ભૂગોળ (ત્રી. આ.) ૦-૪-૦

૪. મહીકાંઠા એજન્સિનો રંગીન નકશો. ૦-૨-૦; કપડાનો ૦-૩-૧

૫. ઈડર સંસ્થાનની સામાન્ય ભૂગોળ (ત્રી. આ.) ૦-૩-૦

૬. બાળગીત સંચિત (પુષ્કળ વધારા સુધારાવાળી બી. આ.) ૦-૮-૦

ઉપરનાં પુસ્તકો મહીકાંઠા અને ઈડર સ્ટેટમાં ઇનામ લાયકેરી સાર; નં. ૩. ૫ નાં ડિસ્કર સા. બહાદુરે તથા કાઠિઆવાડ એજન્સિમાં લાયકેરી માટે; અને નં. ૬ કાઠિઆવાડ એજન્સિ, રાજકોટ, રાધનપુર, ગોંડળ અને જામનગર સ્ટેટમાં ઇનામ માટે મંજૂર થયાં છે.

૭. પાલણપુર એજન્સિની સામાન્ય ભૂગોળ. ૦-૪-૧

૮. પાલણપુર સંસ્થાનની સામાન્ય ભૂગોળ. (બી. આ.) ૦-૩-૧

૯. રાધનપુર સંસ્થાનની સામાન્ય ભૂગોળ. ૦-૧-૬

નં. ૭, ૮, ૯, કાઠિઆવાડ અને પાલણપુર એજન્સિ; પાલણપુર અને રાધનપુર સંસ્થાનમાં ઇનામ લાયકેરી માટે; અને ઉત્તર પ્રાંતના મે. એ. ઇ. સાહેબે ઇલાકામાં લાયકેરી માટે અને પાલણપુર એજન્સિમાં લાયકેરી અને ઇનામ માટે મંજૂર કર્યાં છે.

૧૦. બાળ આંકડોથી:—બાળવર્ગ માટે સપ્રાધાનિક સચિત્ર સંખ્યા અને આંકના પાડા, બાળકો સ્વાશ્રયથી જાતે જાનાવે, અને શીખે, તેમજ આનંદ અને ગમ્મત પડે, માટે પુષ્કળ વ્યાવહારિક અને આનુભવિક મનોચત્નો સાથે ઉત્તમ રચના. કાઠિઆવાડ એજન્સિમાં ટેકસ્ટ, ઇનામ અને લાયકેરી: પાલણપુર, રાજકોટ, અને જામનગર સ્ટેટોમાં ઇનામ લાયકેરી માટે મંજૂર. ૦-૨-૦

૧૧. સંવાદ સંચિત—ભાગ ૨ ને મોટું પુસ્તક તૈયાર થાય છે. ચોડા વખતમાં છપાઈ બહાર પડશે. અગાઉથી ગ્રાહક થઈ નામ નોંધાવે.

મળવાનું ટેકાણું:-ડભોડા, અમદાવાદ.

ભાઈચંદ પૂનઠાસ શાહ,

હેડમાસ્ટર, તાલુકા સ્કૂલ, ડભોડા.

પ્રસ્તાવના.

શાળાઓ અને કૉલેજોમાં થતા ઇનામ કે અન્ય સમારંભ પ્રસંગે વિદ્યાર્થીઓના વાલીઓ તથા સંભાવિત સભ્યજનોને નિમંત્રણ કરવામાં આવે છે, અને તે પ્રસંગ અતિ-આનંદદાયક નીવડે તેનો કાર્યક્રમ ગોઠવાય છે. આનો પ્રથા કેટલાંક વર્ષથી આધુનિક કેળવણીના વૃદ્ધિગત પામતા જ્ઞાનામાં પ્રચલિત થતો જાય છે, અને સારી ગણાતી શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં આ પ્રથા દિન પ્રતિદિન પૂર ભભકા સહિત ઉજવાય છે, અને આવી આવશ્યકતાને પ્રાધાન્ય અપાય છે. સુધરેલા દેશોમાં આવા પ્રસંગોનુસાર સમારંભો આનંદ-પ્રમોદ આપવા અને રસ લાવવા માટે ન્યાય, સત્ય, પરોપકાર, દયા, દેહ, દેશપ્રેમ, વગેરે ઉત્તમ નીતિમય સત્ત્વોનું તારતમ્ય ઉત્તમ બોધ સાથે હાર્દિક આનંદ-ગમ્મત આપી, સચોટ અસર કરે-હંડી છાપ છાપ પાડે-હસાવે, તેવા હેતુ પુરઃસર ખાસ ચૂંટી કાઢેલા સંવાદો વિદ્યાર્થીઓ ભજવી બતાવી સલાજનોનાં મન રંજન કરે છે, આવા સંવાદોથી બાળકો અને ઓતાજનો ઉપર ઘણી સારી અસર થાય છે, તેથી જનસમાજમાં તેની ઉપયોગીતા માટે બે મત નથી.

આવા ભિન્ન ભિન્ન નીતિમય કેશિક અને હાર્દિક સંવાદો નાના નાટકના પ્લોટ સમાન છે, અને તે ભાવપૂર્વક ભજવાતા જોવાથી ઓર આનંદ આપે છે, અને વાંચવાથી નિવૃત્તિમાં વિનોદ સાથે બોધ બક્ષે છે.

સાદરા સ્કેટ કૉલેજ અને સાદરાની લીઝલ સ્કૂલો, અન્ય સ્કૂલો, કૉલેજો અને અન્ય સ્થળે આવા સંવાદો ભજવાતા હોવાથી, તેમજ અમારા શિક્ષક તરીકેના લાંબા અનુભવથી અમને સમજાયું છે કે—આવા સંવાદો બાળ કેળવણીમાં ઘણો અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. બાળકો સંવાદો સહેલાઈથી સમજી, મુખપાઠ કરી શકે છે, અને ભજવી શકે છે, અને તે ભજવાતા જોવા માટે અતિ-ઉત્સુક હોય છે એવું અનુભવથી જણાયું છે. સંવાદોદ્ધારા તેમનાં કુમળાં મન ઉપર પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે નીતિની ઉદ્ધી-સજ્જડ-વર્ણલેખ છાપ પડે છે, અને સાથે સાથે ઉત્તમ નીતિશિક્ષણ પણ

મળે છે; તેથી આવા બોધદાયક સંવાદો કોલેજો-શાળાઓ-વિદ્યાર્થીઓ અને જનસમાજમાં ફેટથી વંચાતા અને ભજવાતા થાય એ ઇચ્છવા જેવું છે; આ ઉદ્દેશથી આકર્ષક, બોધદાયક, નીતિ અને આદર્શ સદ્ગુણોના પ્રતિષ્ઠાપ પાડે તેવા “કૌમિક—” હાસ્યરસપૂર્ણ અને રસમય સંવાદો ચૂંટી કાઢી, નવા ઉપનવી કાઢી તે પ્રથમ વાનગી તરીકે જનસમાજ આગળ મૂકવાની અમારી ઉત્કટ ઇચ્છા હતી. અમારો હાંખા વખતનો અનુભવ આ કામ માટે પ્રેરણાથી આ સંગ્રહ શાળોપયોગી-લોકોપયોગી નીવડે એ ઉદ્દેશથી, ખાસ કાળજીપૂર્વક તેની સંકળના કરી છે, અને આ ચત્કિચિત પ્રયાસ જનસેવામાં સમર્પણ કરવાનું ઇચ્છ્યું છે.

આ સંગ્રહમાં સંવાદો દાખલ કરવા માટે, સ્વતંત્ર સંવાદો લખી મોકલી, તેમજ પોતાનાં રચેલાં પુસ્તકોમાંથી તેવા ફકરા ચૂંટી દાખલ કરવા, તેમજ તે સંબંધી સોનેરી સૂચનાઓ આપવા માટે અમે આ વિદ્યાવિબુધિત વિદ્વાન ગુર્જરતનોના અંતઃકરણપૂર્વક આભારી છીએ. તેમનાં મુખારક નામો મળેલા સંવાદો નીચે દર્શાવ્યાં છે, તેથી પુનઃ નહિ ઉલ્લેખતાં માત્ર આ સ્થળે આભાર માનવામાં સંતોષ માની વિરમીએ છીએ.

ભયંકર ત્રિગ્રહને લઈને પુસ્તક પ્રસિદ્ધિ અને તે માટેની આવશ્યક વસ્તુઓ માટે વિલક્ષણ પરિસ્થિતિ ઝુઝુમી રહેલી છે, આ પુસ્તક પણ તે પરિસ્થિતિમાં પ્રેસમાં મૂકાયું છે, તેથી અનિચ્છાએ સંજોગોને લઈને આ શાળોપયોગી પુસ્તકની કિંમત ઠરાવવી પડી છે, તેા તે માટે ગ્રાહકો દરગુજર કરશે.

સંવાદ સંગ્રહનો દ્વિતીય ભાગ પણ હવે પછી થોડા વખતમાં બહાર પડશે, તેને પણ ઉત્તેજન મળશે એવી હમેશ રાખીએ છીએ.

અમને શ્રદ્ધા છે કે—અમારો આ પ્રયાસ જનમંડળને ઉપયોગી નીવડશે, અને અમારો શ્રમ સાર્થક થશે—એજ અસ્તુ !

સાદર આને ડહોડા.

સંવત ૧૯૭૭ ધૂળેટી પર્વ.

લી૦ સેવકો,
હરિલાલ અંદુલાલ ઠાકોર.
લાઠિયંદ પૂનદાસ શાહ.

અનુક્રમણિકા.

અનુક્રમ નંબર.	સંવાદ.	પૃષ્ઠ.
૧	અંગદ વિદિ.	૧-૪
૨	પાંડવોનું ઔદાર્ય.	૫-૧૧
૩	રામ લક્ષ્મણ અને પરશુરામનો સંવાદ....	૧૧-૧૬
૪	બાપુને ગાદી મળી.	૧૬-૨૭
૫	અર્થાનર્થકર શાસ્ત્રી.	૨૮-૩૮
૬	કંજસ કાકા....	૩૯-૪૬
૭	મહાય ગરમાગરમ !	૪૭-૫૪
૮	સિદ્ધરાજ અને લીલુ દુટારો.	૫૪-૫૫
૯	વનરાજ ચાવડો અને અણ્ણીલ બરવાડ. ...	૫૬-૬૦
૧૦	ગામઠી નિશાળમાં એક ડોકીડં.	૬૧-૬૫
૧૧	ગામઠી નિશાળમાં વળી એક ડોકીડં.	૬૬-૭૧
૧૨	આપણો આદર્શ શિક્ષક !	૭૧-૮૪
૧૩	રાણા હમીરનું માલવદેવની કુંવરી સાથે વેવીશાળ....	૮૪-૮૮
૧૪	માલવદેવ અને મેર સરદાર, ...	૮૯-૯૫
૧૫	માલવદેવ અને મુંગની મિત્રતા....	૯૬-૧૦૧
૧૬	શાહિણી અને વનવીર.	૧૦૧-૧૧૪
૧૭	સુરપાળ અને મિહીરનો સંવાદ.	૧૧૪-૧૧૮
૧૮	સ્વાર્થપરાયણતા.	૧૧૯-૧૨૪
૧૯	ધાતુનો સંવાદ.	૧૨૪-૧૨૭
૨૦	હોદું અને સોનું.	૧૨૮-૧૨૯
૨૧	સોય-કાતરનો સંવાદ.	૧૩૦-૧૩૨
૨૨	વિદ્યા અને લક્ષ્મીનો સંવાદ.	૧૩૩-૧૪૦
૨૩	બે દુટારા.	૧૪૦-૧૪૨
૨૪	ઉદારતાનો નમુનો.	૧૪૩-૧૪૫
૨૫	અખિાનું દ્વેષ.	૧૪૫-૧૫૧
૨૬	પાશ્વ નવાળ....	૧૫૨-૧૬૪
૨૭	શુદ્ધિ મહિમા.	૧૬૪-૧૮૨

૨૮	ઉત્પલકા નગરીનાં છ રત્નોને તપસ્વીનીની સૂચના.	૧૮૨-૧૮૮
૨૯	સંસાર યાત્રા (બાળાઓનો એક સંવાદ.)...	૧૮૮-૨૦૨
૩૦	સરસ્વતીચંદ્ર-ભક્તિમાર્ગ સંબંધી સંવાદ.	૨૦૩-૨૦૮
૩૧	વિન્યાદસમીના દિવસે રાજપુતાણીઓનું શમી પૂજન.	૨૦૮-૨૧૩
૩૨	અશ્વત્થામાનો શસ્ત્રત્યાગ.	૨૧૩-૨૨૧
૩૩	હવે બધું સૂએ છે.	૨૨૧-૨૨૩
૩૪	પછી શું ?	૨૨૩-૨૨૫
૩૫	પ્રશામત.	૨૨૫-૨૨૭
૩૬	જીલ્લિઅસ સીઝરની મૈયતના પ્રસંગે એશ્ટનીનું બાપણ.	૨૨૭-૨૩૬
૩૭	તરલાના તરંગ.	૨૩૭-૨૪૦
૩૮	બાળકીડા.	૨૪૧-૨૪૬
૩૯	લીધમ અને કાશીરાજ પુત્રી અંબા.	૨૪૬-૨૫૩
૪૦	કમચંતી ઉપર ચોરીનો આરોપ.	૨૫૪-૨૫૮
૪૧	સૌકેટીબની શિક્ષણપદ્ધતિ.	૨૫૯-૨૬૨
૪૨	ભયચસ્ત મુનિઓ.	૨૬૨-૨૬૫
૪૩	કન્યા કેળવણી.	૨૬૫-૨૭૦
૪૪	કટાવ.	૨૭૦-૨૭૨
૪૫	જડજ અને વક્રીલ	૨૭૩-૨૮૧
૪૬	લાહુપુરાણ અથવા મોઢક માહાત્મ્ય.	૨૮૧-૨૮૮
૪૭	કેળવણી-મીઠી અને સુશિક્ષાનો સંવાદ	૨૮૯-૨૯૭
૪૮	કેં ન કરવા વિષે.	૨૯૭-૩૦૨
૪૯	મતાપની પરાકાષ્ઠા.	૩૦૩-૩૦૫
૫૦	ભામાશાની રાજભક્તિ.	૩૦૫-૩૧૨
૫૧	પોલા દેખ કે પેઠ જા....	૩૧૨-૩૧૮
૫૨	જીલમી રાજ.	૩૧૯-૩૨૧
૫૩	ચોરી વિષે.	૩૨૧-૩૨૩
૫૪	બલધર અને ગોપીચંદ રાજ.	૩૨૪-૩૨૮
૫૫	ચોરસ અને સિંદૂર	૩૨૯-૩૩૬

શુદ્ધિપત્ર.

સૂચના—નીચે દર્શાવેલી અને તેવીજ બળતી અન્ય સ્થળની બોલા પુનઃ નહિ દર્શાવતાં માત્ર અગત્યનીજ સુધારેલી છે.

પૃષ્ઠ.

લીટી.

૧૧:૩૭	૧૩:૧૪	અશુદ્ધ	શુદ્ધ.
૧૮:૨૬;૩૧:૪૦,	૧૭:૧૯;૧૧:૧૪	લક્ષ્યલુ વહો	લક્ષ્યલુ; વળી
૩૦:૩૨;૫૭:૨૩૬;	૨:૯;૧૫:૧૫થી૧૮	તન; મહત્વા; મર્ક; બચથી	ત્તિ; મહત્વા; મર્ક; બચથી
૧૩૦:૨૭૨	૪:૨૪	મોટું;૬; મેં; વાંચી.ધરાવેછે	મોટું;૬; મેં; વાંચી.ધરાવેછે
૩૫	૧૧:૨૧	ધરાકને...આપે તે; આને	ધરાકને...આપે તે; આને
૪૭	૬	વિમણમ; નિર્મિતિ.	વિમણમ; નિર્મિતિ.
૫૦:૫૨;૧૨૭	૪:૬;૬	કર્તૃરમાર્ય; ધર્મ	કર્તૃરમાર્ય; ધર્મ
૬૮:૮૦,૮૦:૨૪૧	૭:૧૦;૧૧:૧૧	તનખ્યા; કીધ; મોટી	તનખ્યા; કીધ; મોટી
૬૯:૨૪૫	૧:૧૦	એટલે; છે; તે	એટલે; છે; તે
૭૭,૭૮:૭૯	૧૮:૭;૬	ઓળખાવવામાં; એણે	ઓળખાવવામાં; એણે
૮૫:૯૭	૧૫:૩	મ-લે. પશ્ચાતાપ,	મ-લે. પશ્ચાતાપ,
૯૯:૧૧૫	૧૯:૨૪	ક્ષત્રાનલથી; નિર્ભયતાનો	ક્ષત્રાનલથી; નિર્ભયતાનો
૧૦૭,૧૧૨	૧૩:૯;૧૯	સમજ્યું છે; પામ્યા છે.	સમજ્યું છે; પામ્યા છે.
૧૩૪:૨૮૦	૨૨:૧૮	મશ્વર; અંગાર, આપતી	મશ્વર; અંગાર, આપતી
		ઉચ્ચ; અવા; તમાર	ઉચ્ચ; અવા; તમાર

૧૫૯;૧૬૨	૬;૨૩	અહલેકાર; બ્રિસ્ટરી	અહલેકારો; બ્રિસ્ટરી
૧૬૪;૧૭૦;૨૪૧	૨;૬;૨૧	અહર્મ; શું નહિ; કે	અહર્મસો; સું નહિ; કેઈ
૧૬૯;૧૯૬;૨૯૧	૧૮;૯;૧૯	ઈગ્લાહ; બિદગી; પકિત	ઈગ્લાહ; બિદગી; પકિત
૧૮૧;૧૮૬;૨૦૨;૨૧૦	૧૨;૧૭;૮;૨૩	મૂતિ; ધર્મ; ને; કમ	મૂર્તિ, ધર્મ; ને; કર્મ
૧૮૬;૧૮૫;૨૧૨	૯;૧૨;૨૨	જેથ; વત; કિર	જેથી; દેવત; રોકાર
૧૯૮;૨૧૩	૨૪;૫	નથી; કંથા	થર્તુ નથી; કંથા દીખતી
૨૦૩;૨૨૧	૧૧	ભીમાર્જુનાના	ભીમાર્જુનના
૨૨૬;૨૪૪	૧૮;૧૧	એકદરઆરી; ભગવતી	એક દરઆરી; ભવતી
૨૨૮;૨૩૦;૨૩૨;૨૩૫	૧૪;૨૩;૧૦;૨૦;૨૨	બ્રહ્-સ; નું; ને; સે	બ્રહ્-સ; નું; ને; સે
૨૩૦;૨૭૧;૨	૩;૭	નમી ને, મહાકથા વટે	નમીને; મહાકથાવટે
૨૩૪;૨૫૧;૨૮૩	૧૦;૫૬;૬; ૧;	માણસ; ૩૫૧; દ્રષ્ટા,	માણસ; ૨૫૧; દ્રષ્ટા;
૨૪૨;૨૪૩	૯;૧૬	ઉપજાતિ; કૂદયો એ	ઉપજાતિ; કૂદયો એ
૨૪૨	નવી કુતનોટ છેવટે	ત્રણ લીટી.	ત્રણ લીટી.
૨૪૬;૨૪૯	૩;૪	ભગ; દુષ્યન્ત; મહર્ષિ	રાભ; દુષ્યન્ત; મહર્ષિ
૨૬૨;૨૬૩;	૯;૮;૧૪	દર્શન; વ્યાધિ;	દર્શન; વ્યાધિ;
૨૭૧	૧૫	આખો મીઠી ગયા	આખો મીઠી સર્વ ગયા

સંવાદ સંગ્રહ.

(૧) અંગદ વિષ્ટિ.

પાત્રો:—રાવણ—લંકાનો રાજા.

અંગદ—કિષ્કિન્ધા નમરીના રાજા વાલીનો પુત્ર અને રામના લસ્કરનો સેનાનાયક.

દ્વારપાળ—રાવણના દરબારનો.

દ્વારપાળ—(ગભરાટમાં પ્રવેશ કરીને):—મહારાજાધિરાજ ! ત્રિલોકના દેવેન્દ્ર દેવ ! આપણા નગરમાં હાલ એક મહા બળવાન વાંકરો કુમાર પ્રહસ્તનો ધાતક, મુખમાંથી રામ ! રામ ! કરતો અશોક-ભંજનના અને લંકાદહનના, રાસનું સ્મરણ કરાવતો, પોતાને રામના દૂત તરીકે ઓળખાવતો, એક પ્રચંડ વીર ધૂમતો ધૂમતો આપણી દેવડી ઉપર આવી, મહારાજાધિરાજને મળવાની ઇચ્છા બતાવે છે.

રાવણ—આવવા દો ! એ જંગલના નરપશુને આવવા દો !

અંગદ—(નીડરપણે સભામાં આવીને, સ્વગત) જગન્નિયંતા શ્રી રામચંદ્રનો પ્રતાપ સર્વ સભામાં હોવાથી (પ્રત્યક્ષ) હું તેને નમસ્કાર કરું છું (નમસ્કારની પેઠે બે હાથ જોડી માથા પાસે લઈ જઈ નમન કર્યું.)

રાવણ—અરે ! વાનર, તું કોણ છે ? ક્યાંથી અને અહીં કેમ આવ્યો છે ?

અંગદ—૨ ! સાક્ષરવર, હું વાલીનો પુત્ર અંગદ, સર્વના શરણુ
 રૂપ ભગવાનશ્રી રામચંદ્રજીની આગ્રાથી તારા કન્યાશ્રુને માટે
 અહીં આવ્યો છું. તું મારા પિતાનો મિત્ર છે, મુનિકુમાર છે, શિવ
 અને બ્રહ્માનો ખરો ભક્ત છે, નિર્જન સ્થાનમાંથી જગદંબા સીતાને
 હરી લાવી તારી ઉત્તમ કીર્તિને તેં કલંકિત કીધી છે. હું તારૂં શ્રેય
 ધન્યું છું અને બતાવવા પણ આવ્યો છું.

રાવણ—અરે વાનર ! વાલી જેવા બળવાનનો પુત્ર, એક સા-
 ધારણુ અનાથ નરનું દૂતપણું કરે છે ?? માટે તું ધિક્કારને પાત્ર છું.
 જા !!! વાલી ક્યાં છે ? મને જાણાવ કે તારૂં આ નિંદકર્મ તેને હું જણાવું.

અંગદ—રાજા ! સાંભળ !!! તું તારા રાજ્યનું અને તારા
 કુટુંબનું જે ભલું ધન્ય છે, તેા દાંતમાં ધાસ (તું તરણું) લઈ
 હાથ બાંધી સર્વ પરિજનોને સાથે લઈ, “ હે કરુણાનિધિ મારૂં રક્ષણ
 કરો. ” એવા પોકાર સહિત શ્રી રઘુપતિને શરણુ જા, તેા મારૂં અશો
 નહિતર તારા મિત્ર વાલીને થોડા વખત પછી મળી તેનાથી જ્ઞાત
 થઈ મારી યોગ્યતાનો સંદેશ તેને કહીશ.

રાવણ—ઓ મૂંઢ ? તારા પિતાનો ધાત કરનારનું તેં શરણુ
 લીધું છે માટે તને હજારો વાર ધિક્કાર હો. તું તારા કુલનો દાત્રાનલ છે.

અંગદ—હું મારા કુલનો અંગાર છું કે તું તારા કુલનો અંગાર
 છું. એ વિશ્વથી અજ્ઞાત નહિજ રહે, તારે વીસ નેત્ર છે છતાં તું
 દેખતો નથી, અને ૨૦ કાન છે છતાં તું સાંભળતો નથી માટે
 ધિક્કાર તો તનેજ છે.

રાવણ—હે કુલધાતી !! લવારો ન કર, મારા આહુતું પરાક્રમ
 તું દૂત છે માટે બતાવતો નથી. હું લોકપાળોનો ગળનાર છું. કેલાસને

હાથમાં રમાડનાર છું. સર્વ દેવો મારાથી ડરે છે. તું કોણ માત્ર છે અને તારો રામ પણ કોણ છે. જેને પિતાએ અયોગ્ય ઠરાવ્યો, જે સ્ત્રીને સાચવી શક્યો નહિ ! એવા ક્ષુદ્ર રામનો દૂત, તું મારી પાસે શી ગણતીમાં છે ?

અંગદ—હે શક ! દૂત પ્રત્યેની તારી નીતિ મેં જાણી છે. તારા શૌર્યનું તને અભિમાન છે. તને મચ્છર પેડે ચોળી નાખવા હું સમર્થ છું પણ મારા સ્વામીની મને આજ્ઞા નથી. માટેજ તું શ્વાસ લઈ શકે છે, તારી એનને તેં નાક કાન વગરની જોઈ, તારા ભાઈઓ અને તેના સાથીઓ મરાયા. તારે જે જીવવુંજ હોય, તો શ્રી રામને શરણુ થા.

રાવણ—ઓ નાદાન ! તારા રામમાં શી સત્તા છે ? પિતાથી તિરસ્કાર પામેલો, વાનરના સમાગમવાળો, સ્ત્રી વિયોગથી દુઃખી અને રાંજ્યબ્રષ્ટ રામ, મને શું કરનાર છે. તે ભીરુ અને કાયર છે, તારા જેવા અધમ પશુને મોકલી પોતાની દીનતા બતાવે છે. તેના કરતાં તે પોતેજ આવી મને નમી જઈ ક્ષમા માગે તેમ તું જઈ કહે.

અંગદ—અરે પામર ! જતો દીપ ગંધાય છે. ગતાયુ પોતાનું હિત વિચારી શકતો નથી. મારો સ્વામી, મારોજ સ્વામી નથી; પરંતુ તે સમગ્ર બ્રહ્માંડનો સ્વામી છે. તારા જેવા દેહકાને મારવામાં સિંહનું પરાક્રમ ન હોય. વળી તું બ્રાહ્મણ છે માટે તને ન મારવો એમ તેઓ સમજે છે. પણ તું સમજ, કે ક્ષત્રિય જાતનો રાષ્ટ્રજ અતિ કઠિણ છે. શિવના અને વિષ્ણુના ધનુષ્ય ઉપર જેમણે વિજય મેળવ્યો છે, એવા બગવાન રામચંદ્રની સાથે તું કોઈ રીતે યોગ્ય નથી. વાનરસેના બગવાન છે. એક આવેલા હનુમાન

વાનરથીજ તારી નગરી વિરૂપ બની છે તો ભવિષ્યનો વિચાર કરી
જગદાધારને શરણે જા.

રાવણુ—અરે, નીચ અધમ દૂર થા અહીંથી. તારા ધણીમાં
બુદ્ધિ, બળ, તેજ, કે પ્રતાપ કાંઈજ નથી. તે તો મારા રાક્ષસોના
બંધ્ય છે. બડબડાટ કર્યા સિવાય અહીંથી ચાલ્યો જા. નાના મોંઢાથી
મોટી વાતો કર નહિ. તારો અને તારા સ્વામીનો નાશ થયો સમજ.
અરે, કોઈ છે ? આને પકડો અને બાંધી મારો.

અંગદ—અરે પાપી ! પરદારા લંપટ ! કુલાંગાર ! કોણુ છે
મને પકડનાર અને બાંધનાર ! રામના આ દૂતનો પગ પણુ કોણુ
બંધેડવા સમર્થ છે. (એમ કહી પગ આગળ કરે છે.) સભા અને
તારા કોઈમાં બળ હોય તો આવો !

(ધણુ રાક્ષસો તેના પગને ઉથાપવા ગયા પણ તે ઉથાપાયો
નહિ, તેથી પોતે રાવણુ ગયો. ત્યાં મહા મહેનત કરતાં તેના માથાને
મુગટ હેઠે પડ્યો. તેને લાત મારીને ઉડાડી મૂકીને રાવણુને કહે છે.)

અરે, પ્રાપ્ત મૃત્યુ ! મારા આ ચરણના શરણમાં તું આવે છે
તો જગદુદ્ધારક શ્રી રામચંદ્રના ચરણમાં આવી મળી સુખી થા એમ
મારી તને સલાહ છે. (આમ કહી અંગદ ઉડી ચાલતો થયો.)

(૨) પાંડવોનું ઔદાર્ય.

પાત્રો:—શ્રીકૃષ્ણ અને પાંચ પાંડવો—યુધિષ્ઠિર, ભીમ, અર્જુન, નકુળ અને સહદેવ.

શ્રીકૃષ્ણ:—(હસ્તિનાપુર તરફ દ્વત મોકલી વિરામ્યા પછી)
રાજ યુધિષ્ઠિર ! ધૃતરાષ્ટ્ર પાસે આપણે દ્વત તરીકે સંજયને મોકલ્યો
છે તે આવ્યા પછીજ આપણે યુદ્ધ કરવું કે ન કરવું તેનો નિશ્ચય થશે.
માટે હાલમાં તો તમારે મને જે કંઈ કહેવું કે ખતાવવું હોય તે
કહો, અને ખતાવો હું તે તમારૂં સાંભળીશ અને ખતાવીશ.

યુધિષ્ઠિર:—હે કૃષ્ણ ! સંજય ધૃતરાષ્ટ્રનો આત્મા છે એટલે
તેણે કરેલું આપણું દ્વતત્વ સાર્થક થવાનો સંભવ છે; પરંતુ આપ
જાણો છો કે:—ધૃતરાષ્ટ્ર અતિભોભી છે, દુરાત્મા દુર્યોધનના વિચારથી
દોરવાય છે, જેથી અમારા તરફ અયોગ્ય વર્તન ચલાવે છે. એમની
આજ્ઞા પ્રમાણે અમે બાર વર્ષ વનમાં ફરી તેરમું વર્ષ ગુપ્તપણે ગુજર્યું.
આ ચૌદમા વર્ષમાં અમને અમારૂં અર્ધ રાજ તેમના વચનથી પાછું
મળવું જોઈએ, પણ દુર્યોધન, શકુનિ, કર્ણ વગેરે એ વચન તોડાવશે.
અમને રાજ્યભાગ આપ્યા વિનાજ આપણી સાથે સંધિ કરવાનો
તેમનો વિચાર મેં સાંભળ્યો છે. સંજયની સાથે તો આપણે કહેવરાવ્યું
છે કે અમારૂં અર્ધ રાજ અમને પાછું આપો. અથવા તો અવિસ્થળ,
વક્ત્રથળ, માકંદી, વારણાવત અને પાંચમું હરકોઈ રહેવા યોગ્ય હોય
તેવું એમ મળી અમને પાંચ ગામ આપો કે જ્યાં રહી અમે અમારાં
માતૃશ્રીની અને બ્રાહ્મણોની યોગ્ય સેવા કરી અમારો નિર્વાહ ચલાવી

શકીએ. આટલાથી પણ અમે સંતોષ માનીશું કેમકે તેમ થતાં યુદ્ધ રૂપ બચાવ કરી અટકી કૌરવોનો અને સગાંસબંધીઓનો સંહાર થતો અટકે છે. હે જનાર્દન ! અમોએ અને કૌરવોએ પરસ્પર સલાહ કરી રાજલક્ષ્મીને ભોગવવી; અગર તો કૌરવોનો અને તેના પક્ષનો સંહાર કરી અમારે અમારું રાજ્ય સંપાદન કરવું એ એ માર્ગમાંના પહેલા માર્ગને હું ઇચ્છું છું; પરંતુ નિર્વિઘ્ન હોઈ રાજ્યબ્રષ્ટપણે નિંદગી ગાળવા કરતાં મરી જવું વધારે સાઈ ગણું છું. ધર્મના અને નીતિના અમે દાસ છીએ માટે સલાહ માગીએ છીએ; પણ આથી અમે પ્રણિપત કરનારા છીએ એમ જોઈ સામે પક્ષ અમને દુર્બળ ન ગણે એ વાત કૌરવોને સમજવી અમારું શ્રેય થાય તેમ કરો એ આપને કહેવાનું છે.

શ્રીકૃષ્ણ:—હે ભારત ! હું તમારા બન્ને વચ્ચે સલાહ કરાવવા કૌરવોની સલામાં જઈશ. ત્યાં તમારા લાભને લક્ષમાં રાખી યોગ્ય કહીશ. જે તમારામાં સલાહ કરાવી શકીશ તો મારી નિંદગીમાં મહાપુણ્યકર્મ કર્યું માનીશ.

યુધિષ્ઠિર—હે કૃષ્ણ ! આપ સલાહને માટે કૌરવો પાસે જાઓ એ મારો મત નથી. કેમકે દુષ્ટ દુર્યોધન તમારાં સંધિ વાક્ય સાંભળે એવો નથી એટલુંજ નહિ પણ આપ પ્રત્યે પણ તે અસહ્ય વર્તે એવો છે. આપનું અપમાન થાય કે આપને કાંઈ દુઃખ થાય પડી અમે ધન, રાજ્ય કે વૈભવ મેળવીએ એ અમારે જોઈતું નથી. આમ થયે સ્વર્ગ પણ અમને આનંદદાયક નથી.

શ્રીકૃષ્ણ—હે મહારાજ ! દુર્યોધનની દુષ્ટતા હું જાણું છું. તેનાથી થયેલું મારું અપમાન હું સાંખીશ નહિ. ત્યાં જઈ તમારી ધર્મપ્રવૃત્તિ સમગ્ર રાજ્યોની પાસે જાહેર કરવાથી આપણે પક્ષ

નિર્દોષ ઠરશે માટે મારે કૌરવો પાસે જવું જરૂરનું છે.

યુધિષ્ઠિર:—હે અચ્યુત ! આપને જે ગમે તે કરો. આપ અમારું સર્વસ્વ છો. આપ અમને ઉભયને જાણો છો. સર્વ ખીના તમને જાત છે. જે કે અમે અર્ધ રાજ્યના ધણી છીએ તોપણ અમેને જે પાંચજ ગામ આપી સલાહ કરે તો તે અમને કમુલ છે અગર તો ફરી જુગાર રમીએ તેમાં અમે જીતીએ તો અમને અમારું રાજ્ય પાછું આપે એ પણ અમારે કમુલ છે. અમારા હિતનું આપને જે યોગ્ય લાગે તે કરશો.

શ્રીકૃષ્ણ:—રાજ યુધિષ્ઠિર ! તમારાં અને સંજયનાં વાક્યો મેં સાંભળ્યાં છે. તમારી યુદ્ધિ ધર્મનો આશ્રય કરે છે, અને કૌરવોની યુદ્ધિ વૈરનો આશ્રય કરે છે. તમે વગર યુદ્ધે અસ્પ્ર શેષ ને પણ સંતોષાઓ છો. પણ હે રાજ ! ! ! ક્ષત્રિયોએ નૈષ્ઠિક રહેવું, અને બિક્ષા-જ્ઞી નિર્વાહ કરવો એ ખરો ક્ષાત્રધર્મ નથી. તમે પરાક્રમ કરી શત્રુને સંહારો. તેર વર્ષ લગી નિષ્કંટકપણે રાજ્ય ભોગવ્યું છે, અને તેટલા સમયમાં સર્વ રાજ્યોને પોતાના કરી લીધા છે. તેઓ બળવાન થઈ પડ્યા છે. તેઓ દયાથી કૃપણતાથી કે ધર્મથી તમને તમારું રાજ્ય પાછું આપે એમ મને લાગતું નથી. તમારું તેમણે સર્વસ્વ લઈ લીધું છે. તમારા તરફ તેઓ પુરું વૈર રાખે છે. તેઓ તો તમારા વધ્યજ છે. ભીષ્મ અને ધૃતરાષ્ટ્ર તરફ તમારી ભક્તિ છે તે યથાર્થ છે. હું તેમની પાસે જઈશ, અને દુર્યોધનની દુષ્ટતા અને તમારી ધર્મ-પરાયણતા સભામાં સ્પષ્ટપણે જાહેર કરીશ—સૌકોમાં પણ કહીશ: કૌરવો યુદ્ધની કેવી તૈયારીઓ કરી રહ્યા છે તે પણ જાણી લઈશ. તમારા ભલા માટે મારો બનતો પ્રયત્ન કરીશ. મારે કહેવું જોઈએ કે હું ભવિષ્યની સલાહ વિચારી શકતો નથી. માટે તમારે તો યુદ્ધ

સામગ્રી તૈયારજ રાખવી. હું તમારા ભાઈઓના પણ અભિપ્રાય આ બાબતમાં જાણવા માગું છું. કેમ, બડવીર ભીમસેન, તમારું શું કહેવું છે ?

ભીમઃ—હે મધુસૂદન ! દુર્યોધન ક્રોધી, દ્રેષી, અભિમાની અને અમારો ઉત્કર્ષ નહિ સાંખી શકે એવો છે, માટે તમે તેને ઉગ્ર વચ્ચે નહિ કહેશો. તેને યુદ્ધનું નામ લઈ ડરાવશો નહિ. તે ઉગ્ર અને અસત્યપ્રિય છે, તેની પાસે અર્થવાળું, ધર્મવાળું, અને કોમળ બોલશો. જો આપણી ઇષ્ટિ સલાહ થશે તો અમે તેના હાથ નીચે અને પાછળ પણ ચાલીશું કે જ્યાં ભરત વંશના રાજાઓનો યુદ્ધ થઈ નાશ ન થાય અમારા વચ્ચે સલાહ સંપ થઈ દુર્યોધન શાન્ત થાય તેમ કરશો. રાજા યુધિષ્ઠિર ! શાન્તિને ચહાય છે. હું તેઓને મળતો છું. લઘુબંધુ અર્જુન પણ દયાને લઈને યુદ્ધ કરવા રાજી નથી. આમ હોતાં આપ શાન્ત રહી શાન્તિજ પ્રસરાવશો.

શ્રીકૃષ્ણઃ—(હાસ્યપૂર્વક) હે વાયવ ! તેં તારા ભાઈઓની વચ્ચે ગદાં ઉપાડી “ અધર્મી દુર્યોધનનો બેટો થતાં મારી આ ગદાથી હું તેને મારી નાંખીશ એ સત્ય કહું છું. ” આવી પ્રતિજ્ઞા કરી હતી. તેને બદલે અત્યારે તું શાન્તિપ્રિય દેખાય છે એટલે મને લાગે છે કે:—તેર વર્ષ વનમાં રહી તું હીનકારો બની ગયો છે. તારું મન વિકારી થઈ ગયું લાગે છે. તે શું માત્ર ધર્મને તિલાંજલી આપી છે ? ! હું તમારે માટે વિષ્ટિ કરવા જવા તૈયાર છું, પણ અધર્મી દુર્યોધન સાધ્ય થવો કઠિણ છે. માટે હું તને કહું છું કે તારે તારું ક્ષત્રિયત્વ બૂલવાનું નથી.

ભીમઃ—(જરા તપી જઈને) હે કૃષ્ણ ! શું તમે મને વિહારાયની અથવા તો કાયર માનો છો ? ! હું રણપ્રેમી અને પરાક્રમી છું. હું ભીમને તમારા વિના ખીન્ને કોણ અયોગ્ય વચન સંભળાવી

શકે ! ધણું વર્ષો સુધી હું તમારા સહવાસમાં આગ્યો છતાં મને આપ
ઓળખતા નથી એ અમારી લાંબી વનયાત્રાનું દુર્દૈવજ છે. તમે મને
બોલાવવાજ ઇચ્છો છો તો મારે આત્મસ્થાપા પણ કરવી. હું સ્વર્ગને
મારા શ્વાસબળથી ઉડાડી દેવા અને પાતાળને મારા પદપ્રહારથી
ચુરેચુરા કરી નાખવાને શક્તિમાન છું. મારી બળવાન બુદ્ધિઓવડે
હું સમગ્ર તારામંડળને વીખેરી નાખું એવો છું. પાક પર આવતા
ગુમડાની પેઠે તમે પણ મને શબ્દથી સંતાપો છો. મારો યુદ્ધનો
સમય આવે હું પાપી દુર્યોધનની ઝંઘાઓ મારી ગદ્દથી તોડી પાડીશ,
અને અધર્મી દુઃશાસનનું હૃદય તોડી તેના રક્તથી દ્રૌપદીના કેશ-
કલાપને રંગીશ. હે યદુપતિ ! ભરતવંશી રાજાઓનો સંહાર ન થાય
એમ ઇચ્છીનેજ દયાને લીધે હું દુઃખ સહન કરું છું એમ આપ માનજો.

શ્રીકૃષ્ણ:—(પ્રેતસાહન આપતા હોય તેમ) શાખાસ, ભીમસેન
શાખાસ. તારો તિરસ્કાર કરવાના હેતુથી કે ક્રોધથી મેં તને કહ્યું
નથી. તારા સ્વરૂપનો અભિપ્રાય જાણુ તો મારેજ કહ્યું છે. તારા
મહાત્મ્ય, બળ, અને કર્મને હું જાણું છું. તું કુલીન છું. એટલુંજ
નહિ પણ તારા બાઈઓથી તું શોભે એવોજ યોગ્ય થયો છે; મનુષ્ય
તો કર્મ કરવાને બંધાયેલો છે. કર્મનું પરિણામ તો ભવિષ્યના મુખમાં
છે. હું સંધિ કરવાની આશાએ કૌરવોમાં જઈશ, પણ તમારે સંધિ-
નેજ અવલંબીને રહેવું નહિ. બધા કૌરવો માં મેં માનશે નહિતો
યુદ્ધજ થશે. યુદ્ધમાં તને સેનાપતિ બનાવવાનો છે. પ્તીજાઓ તો
તારી પાછળ ચાલશે. પરાક્રમ બતાવવાનું તો તારેજ. અર્જુનને પણ
યુદ્ધમાં ધણો ભાર ઉપાડવાનો છે. હું તેના સારથિ થઈશ હું પણ
યુદ્ધ ઇચ્છું છું.

અર્જુન:—હે અવ્યય ! દુરત્રતા દુર્યોધન અસાધ્ય છે. એમ

આપ કહો છો તે સત્ય છે. સલાહ કરવી કે યુદ્ધ કરવું, એમાંનું જે યોગ્ય લાગે તે અમને આપ જણાવશો. કુટુંબવધ થતો અટકાવવાને માટેજ સલાહની અમે યાચના કરીએ છીએ. નહિ તો રથની ગતિજ જ્યાં અચ્યુતના હાથમાં છે ત્યાં બીજી વાત શી હોય ? અમે તો સંગ્રામ ખેડવા પણ ખુશીજ છીએ. અમારા આતતાયી* કૌરવોનો સંહાર કરવો એ તો અમને ઇષ્ટજ છે. આપ વહેલા હસ્તિનાપુર પધારો, અને સંધિ કે યુદ્ધ એમાંનો નિશ્ચય જણાવો. આપની આજ્ઞા એજ અમારો ધર્મ છે:

નકુળ:—હે મહાભાગ ! અમેએ બહુ જુદી જુદી સ્થિતિ ભોગવી છે, અને તે સ્થિતિમાં અમે અનુકૂળપણે વીરતામાંજ વર્ત્યા છીએ. આપ કૌરવોની સભામાં દુર્યોધનને ઉદ્દેશી સલાહ શાન્તિવાળાં અને ભય ઉપજાવે તેવાં વાક્યો કહેશો કે તે ખિન્ન થઈ જાય. મહાવીર યુધિષ્ઠિર, પરાક્રમી ભીમ, અજીત અર્જુન, હું, સહદેવ, આપ, બળદેવ, સાત્યકિ, રાજા વિરાટ, અને તેનો પુત્ર મંત્રી સહિત, દુપદ, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, કાશીરાજ, ધૃષ્ટકેતુ અને એદિરાજ, એ સર્વ બળવાન સામે કૌરવો શું કરી શકવાના છે ? આપ પધારો, અને કૌરવોનો નાશ અટકાવવાના હેતુરૂપ સંધિ થાય તો કરો, નહિ તો યુદ્ધને માટે અમે તૈયારજ છીએ.

સહદેવ:—ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ! મહારાજા ધર્મરાજાએ જે કહ્યું છે તે સનાતન ધર્મરૂપ છે. કૌરવો અમારા કદાં શત્રુ છે. તેઓ કદાચ ભયને લઈને પણ અમારી સાથે બનાવટી સંધિ કરે તોપણ

---

* આતતાયી—આગ લગાડનાર, જેર આપનાર, હાથમાં હથિયાર લઈ સામો થનાર, ધન ચોરનાર, ક્ષેત્ર તથા સ્ત્રીનું હરણ કરનાર આ જ આતતાયી ગણાય છે.

આપે તો યુદ્ધ થાય તેમજ કરવું. હે કૃષ્ણ ! સભાની વચ્ચે દ્રૌપદીની તે પાપીઓએ દુર્દશા કરી છે, તેથી તે તેઓનો નાશ કર્યા વગર કાંઈ પણ રીતે શાન્ત થાય તેમ નથી માટે આપ વહેલા પધારો અને યોગ્ય કરો.

શ્રીકૃષ્ણ:—હે મહાબાહુ પાંડવો ! તમારા સૈના અભિપ્રાયોથી મને સંતોષ થયો છે. હું હસ્તિનાપુર જઈશ, અને તમારું ઉમયનું કદયાણુ થવા રૂપ સંધિ થાય તેમ ઇચ્છીશ. તમારી પાંચ ગામ લઈને પણ સલાહ કરવાની ઇચ્છા છે તે હું દુર્યોધનને કહીશ નહિ; પરંતુ સમયને અનુકૂળ વાક્ય બોલીશ. દુર્યોધન મહાઅભિમાની છે એટલે તે સલાહ કરશે નહિ એમ હું માનું છું, તોપણ રાજધર્મની આજ્ઞા પ્રમાણે કરવું, અને પાપી દુર્યોધનનાં કર્મ મારે કરીને પણ તપાસવાં. તમો સૌ તમારા કર્તવ્યમાં સજ્જ રહેશો. (એમ કહી જાય છે.)

(મજેલું.)

(૩) રામ લક્ષ્મણ અને પરશુરામનો સંવાદ.

પરશુરામ—(કોધાયમાન થએલા)—અરે, જમદગ્નિનો પ્રતાપી પુત્ર પરશુરામ પૃથ્વી ઉપર વિચરે છે. એવામાં આ ક્ષત્રિયોનો વિજય રંગ શો ? આ મંડપ શો ? ક્ષત્રિય વેષમાં બેઠેલા પુરુષ કોણુ છે ? આ શિવના ધનુષ્યના કટકા કોણે કર્યા છે ? ઓ મૂઠ જનક ! સમજાવ, અને નહિ તો હમણાં જ બધું ઉથલપાથલ થયું સમજજો.

રામ—(ધણીજ નમ્રતાપૂર્વક)—હે નાથ ! આ સદાશિવના ધનુષ્યના કટકા કરનાર આપનો કોઈ દાસજ છે. જે આજ્ઞા હોય તે કરમાવશો.

પરશુરામ—દાસ હોય તે સેવા કરે, પણ શત્રુનું કામ ન કરે.

જેણે આ સદાશિવનું ધનુષ્ય બાંધ્યું છે તે મારો શત્રુજ છે. માટે તેણે આ રાજસભા છોડી ચાલ્યા જવું નહિતર હું તેનો શિર-ચ્છેદ કરીશ.

લક્ષ્મણ—હે સ્વામી, આવાં ધનુષ્યો અમે બાલ્યાવસ્થામાં ધણાંએ તોડી નાખ્યાં છે, પણ કોઈએ અમારી ઉપર ક્રોધ કર્યો નથી. આ ધનુષ્યને માટે આપને આટલી મમતા રાખવાનો શો હેતુ છે.

પરશુરામ—અરે, બાલ રાજપુત્ર ! તને બોલવાનું જ્ઞાન નથી. સદાશિવનું ધનુષ્ય ખીન્ન ધનુષ્યો જેવું ગણાય કે ?

લક્ષ્મણ—(જરા હસીને) હે મહારાજ ! અમારા જાણવામાં તો સધળા દેવોનાં ધનુષ્યો સરખાંજ છે. આ ધનુષ્યને નવું જાણી મારા મોટા ભાઈ રામ, ચડાવી જોતા હતાં તેવામાંજ તે તૂટી ગયું છે. એમાં બ્યર્થ ક્રોધ શેનો કરો છો ?

પરશુરામ—(ફરશી+ તરફ જોઇને) અરે, મૂર્ખ મારો સ્વ-ભાવ તું જાણતો નથી. હું એકલો મુનિ નથી, હું બાળ બ્રહ્મચારી છું, અતિક્રોધી છું, ક્ષત્રિયોના કદો વૈરી છું, મારી ભુજબોના બળ વડે મેં હજારો ક્ષત્રિયોને મારી નાખ્યા છે. પણ તને બાળક જાણી જવા દઉં છું.

લક્ષ્મણ—(હસીને) અહો, આપ મુનીશ્વર થઈને વળી લડ-વૈયાનું અભિમાન ધરાવો છો, મને ફરશી દેખાડી ડરાવો છો પણ હું કાંઈ ડરું તેવો નથી. આપની ફરશી અને ધનુષ્યની સામે અમે તૈયાર થઈ શકીએ તેમ જીએ, પરંતુ આપનું જનોઈ જોઈ હું આપને નમસ્કાર કરું છું. દેવ, બ્રાહ્મણ, હરિજન, અને ગાય તેઓના ઉપર

+ પરશુ—ફરશી—કહાડીને મળતા ધાટનું પાતળા ફળવાળું હથિયાર.

શીર્ષ વાપરવાની અમારા કુળની રીત નથી. તેમને મારવાથી પાપ લાગે માટેજ આપને નમસ્કાર હો ??

પરશુરામ—(સભા તરફ જોઈને) અરે સાંભળો, આ બાળક મંદ બુદ્ધિવાળો, કુટીલ નફ્ટ અને નિરંકુશ છે. એને કોઈ મારો પ્રતાપ સમજવો અને વારો. નહિતર એક ક્ષણમાં હું આ મારી શરશી વડે એનું માથું ઉડાવી દઈશ.

લક્ષ્મણ—હે મહામુનિ ! આપની સુકીર્તિનું તો આપજ વર્ણન કરો છો. તે શરતું લક્ષણ નથી. આપ બ્રાહ્મણ છો. બ્રાહ્મણ ધીર અને અક્ષોબ્ય હોય છે. માટે હું આપને નમસ્કાર કરું છું.

પરશુરામ—(સભા તરફ જોઈને) ઓ વિશ્વામિત્ર, અને રાજાઓ, હવે મને કોઈ દોષ દેશોમાં. આ કહ્યું બોલનારો બાળક મારવાને યોગ્ય છે. એને બાળક જાણી, અત્યાર સુધી મેં બચાવ્યો છે. મારી શરશી તૈયાર છે. હું વિના અપરાધે પણ કોષ કરું એવો છું માટે આને બડબડતો અટકાવો.

લક્ષ્મણ—(નીડરપણે) હે મુનિરાજ, આપનું રીળ આખા જગતમાં પ્રખ્યાત છે. આપ માતા પિતાના ઋણથી સારી રીતે મુક્ત થયા છો, કોઈ ગુરુનું ઋણ બાકી હોય, તો ચુકવી આવો, હું આપની સામે તૈયાર છું.

સભામાંનો કોઈ—આ અયોગ્ય થાય છે ! આ અયોગ્ય થાય છે !!!

રામ—મુનિવર ! બાળક પર કૃપા કરો. હજી એના મોંઢામાં દુધીઆ દાંત છે. તે આપના પ્રભાવને જાણી શકતો નથી. બાળક અનુચિત બોલે, તોપણ માતા, પિતા, કે ગુરુ ક્ષમાજ કરે છે. આપ શાંતિશીલ, ધીર, અને જ્ઞાની છો, માટે બાળકને સેવક જાણી ક્ષમા કરો.

પરશુરામ—હે રામ ! તારો નાનો ભાઈ, મહા પાપી છે. તે શરીરે ગોરો છતાં મનમાં કાળો છે. એના મોંઢામાં દૂધ નથી પણ ઝેર છે. તે તમને અનુસરતો નથી. હું, મૃત્યુને તે ઝાળખતો નથી.

લક્ષ્મણ—હે મુનિ મહારાજ, ક્રોધ સધળા પાપનું મૂળ છે. ક્રોધને વશ થએલો માણસ અયોગ્ય કૃત્ય કરે છે, અને જગત્થી ઉલટો ચાલે છે. હું આપનો બાળક છું મારે ક્રોધ છોડી (ક્ષમા કરો) દયા કરો.

રામ—(બન્ને હાથ જોડી નમ્રતાથી) હે નાથ ! સાંભળો. આપ સ્વભાવથીજ ચતુર છો. બાળકનાં વચન લેખવાં ન જોઈએ. વૃદ્ધનો અને બાળકનો સ્વભાવ એક સરખો હોય છે. તેઓમાં સત્પુરુષો દુષણ દેખતા નથી. આપનો અપરાધી તો હું છું. મને દાસ બાળકી કૃપા કરો, ક્રોધ કરો, બાંધો કે મારો, જે કરવું હોય તે કરો, અને આપનો ક્રોધ શમાવો.

પરશુરામ—હે રામ ! મારો ક્રોધ કેમ શમે ? તારો ઉંઘો ચાલનારો નાનો ભાઈ, જ્યાં સુધી જીવતો છે ત્યાં સુધી મારો ક્રોધ શમે તેમ નથી. (ફરશી તરફ જોઈને) અરે ! શું મારી ફરશી ખુડી થઈ ગઈ, શું વિધાતા વિપરીત થયો, મારા હૃદયમાં દયા ક્યાંથી ! જે ફરશીનું નામ સાંભળતાં લક્ષ્મણીઓના ગર્ભ સ્ત્રી-જતા, તેની સામે પણ આ કુટીલ બાળક જીવે છે ! આ શું ! ! !

લક્ષ્મણ—(હાથ જોડી માથું નમાવી) હે બ્રાહ્મણુવર, દયા એ તો આપનો કુળધર્મ છે. છતાં પણ દયાને લઈને આપનાં ગાંઠો બળે છે સારે ક્રોધથી તો શું ન થાય ?

પરશુરામ—(સભા તરફ જોઈને) ઓ જનક ! આ મૂર્ખ,

દેખાવમાં છોટા છે પણ મનમાં ખોટા છે. આને અહીંથી જલદી દૂર લઈ જાઓ. નહિ તો તે યમરાજનો અતિથિ થશે.

રામ—ઋષિવર ! ક્ષમા કરો. હુંજ લક્ષ્મણને દૂર લઈ જાઉં છું. (લક્ષ્મણને દૂર ખસેડે છે.)

પરશુરામ—ઓ રામ ! તું પણ તારા બાઈના જેવોજ છે. તે કડવું ખોલી મને કોપાવે છે તો તું હાથ નેડી કોપાવે છે. તને શિવનું ધનુષ્ય તોડવાનું અભિમાન થયું છે. ચાલ આવી જા. યુદ્ધ કર.

રામ—મહારાજ, સ્વામી અને સેવક વચ્ચે યુદ્ધ હોયજ નહિ. આપ બ્રાહ્મણોમાં ઉત્તમ છો માટે રોષ છોડી દયા કરો. અમો રાજપુતો આપના બાલક છીએ. આપનો બ્રાહ્મણ વેષ જોઈ, બાળકે કંઈ કીધું તેમાં તેનો દોષ કંઈ નથી.

પરશુરામ—(ક્રોધથી) અરે ! હું સમજ્યો. લક્ષ્મણનો બડાડ તે તારા મત પ્રમાણેજ હતો. તું મને બ્રાહ્મણ કહી બોલાવે છે, પણ હું કેવો બ્રાહ્મણ છું તે સાંભળ. મેં અનેક યુદ્ધયત્રો કર્યા છે. તેમાં ક્ષત્રિય મહાત્મીરોને સમિધને ઠેકાણે હોમ્યા છે, તેથી તારે પણ કંઈ બોલવાનું નથી.

રામ—ભૃગુપતિ દેવ ! દેવતાઓ, દૈત્યો કે ક્ષત્રિયો અમારા જેવા બળવાન હોય, કે અમારાથી અધિક બળવાન હોય તોપણ એવાઓમાંના કોઈ અમને રણમાં ઉતારે તો અમો ખુશીથી ઉતરીએ, અને યુદ્ધ કરીએ. વળી તે સાક્ષાત્ યમ હોય તોપણ શું થયું ? આપ બ્રાહ્મણ છો માટેજ હું આપને નમસ્કાર કરું છું.

પરશુરામ—હે રામ ! હું તને જાણું છું. લે, આ માંડું વિ. જણુનું ધનુષ્ય, તેને ખેંચ અને ચઢાવ. એટલે તમે વધ્ય છો કે અવધ્ય તે સમજાઈ આવશે.

રામ—(હાથમાં ધનુષ્ય લઈ ચઢાવે છે એટલે પરશુરામ તેને નમે છે અને કહે છે.) અહો ! શું શ્રી રામચંદ્રજી ભગવાનનો પ્રાદુર્ભાવ થયો !!!

જનકસુતાકૃત ભૂષણ, જીતદુષણ એ, જીતદુષણ એ, સમરશક્તિ દશકંધ, જય જય રામ હરે !

શ્રીરામચંદ્રકી જય.

પોરબંદર } વે. વી. પાઠક.
તા. ૧-૧૦-૧૦

(૪) બાપુને ગાદી મળી.

પ્રવેશ ૧ લો.

વિજયસિંહ—ઉદ્ધતસિંહ ! ઉદ્ધતસિંહ ! આમ પહાવરા ગાભરા ક્યાં દોડો છો ? ઉભા રહો. ઉભા રહો.

ઉદ્ધતસિંહ—(અત્યંત આનંદના આવેશમાં જણાતો) અરે ના, ના, મ્હને જવાદો-જવાદો-બસ જવાદો.

વિજયસિંહ—પણ આટલું બધું છે શું ? તમે આટલા આનંદમાં ને આટલા ઉમળકામાં કદી પણ જણાયા નથી-બાઈ શું છે તે મને કહેશો ?

ઉદ્ધતસિંહ—લાવો, ત્યારે તાલી.

વિજયસિંહ—પણ ક્યા પહેલાં ?

ઉદ્ધતસિંહ—હા બસ હા. નહિ તો જાઉં છું. મને દોડવા દો. મ્હારે બહુ જરૂરનું કામ છે. (બાપુ આવીને સાંભળે છે.)

વિજયસિંહ—લો, બસે તાળી, હવે કહો શું છે તે આટલા શ્વાસ ભર્યા દોડો છો ?

ઉદ્ધતસિંહ—(બહુજ આનંદને ઉમળકાથી) શું કહું ચાર, બાપુને આજે ગાદી મળી !! (હર્ષ ન સમાયાથી હસે છે.)

વિજયસિંહ—અરે, પણ તેમાં થયું શું મ્હોડું ? એમનીજ ગાદી ! એમના વડેરાએએ પ્રાપ્ત કરેલી, નામદાર સરકારે પોતાના ટ્રસ્ટમાં રાખેલી તે કૃપા કરી તેમને હવે લાયક થયા એટલે સોંપે છે તેમાં આટલો આવેશ શાને હોવો જોઈએ ?

ઉદ્ધતસિંહ—યાદ રાખો વજેસંગજી, તમે ખુમારીમાંને ખુમારીમાંથી હાથ કઢાડતા નથી ! એમાં શું થયું એટલું બહુ કહેવાની તમે હિંમત ધરી શકો છો ? કેવો મ્હોટો ઉત્સવ ! કેવી આનંદની ધડી તમારા મનથી (મ્હોડું ચીડાયલું કરીને) તે...માં...શું ” કેમ ?

વિજયસિંહ—હું જાણું છું કે બાપુના તમે દોસ્તદાર હોવાનો દાવો રાખો છો, પણ તમે ભૂલ ખાઓ છો ભૂલ. બાપુ એક કેળવા-એલા યુવક છે, અને હવે રાજ્યકર્તા થવા માગે છે. હરેક વાતે લાયક થયા છે. પ્રજાના સુખમાં રાજ્યની આબાદાની સારી રીતે સમજે છે. કેળવણી એજ દેશના ઉદયનું મૂળ છે. એ પોતે સારી રીતે જાણે છે. એ તમારા જેવા વ્યસનીની સોગતમાં નહિ રહે.

ઉદયસિંહ—હું-હું-કોણ ? (મૂંઝે હાથ દે છે.)

વિજયસિંહ—હા-હા, તમે મોટા બાપુની મૂંઝના વાળ, પણ છોટા બાપુના વખતમાં હવે રાખજો સંભાળ. (બન્ને જાય છે.)

વિજયસિંહને જતાં આપુ-ફતેહસિંહ તેનો હાથ પકડે છે.

ફતેહસિંહ—વિજયસિંહજી! શું તોફાન હતું ?

વિજયસિંહ—ખમા આપુને ! તોફાન ? તોફાન તો ઉદ્ધતસિંહના મગજમાં જ થયું હતું. તે મ્હેં જરા ટાઢું પાણી રેડી શાંત તો કર્યું છે.

ફતેસિંહ—વાર વિજયસિંહ, મગજમાં તોફાન થયું હોય તેને ટાઢું પાણી રેડી શાંત કરવું એ કયો અલંકાર ?

વિજયસિંહ—હવે એ બધા અલંકારોને આ ગોઠીઆઓ બ્રહ્માવે નહિ એ કૃપાનાથ જરા સાવધાન રહેવાનું છે. હવે એ અલંકારોને બદલે હીરા, માણેકના અલંકારોને રાજરીત પ્રમાણે સ્થાન મળશે, તે તો જાણે વાસ્તવિક છે, પણ કેટલેક ઠેકાણે જુગાર, મદીરા, અને એના અંગે ઉત્પન્ન થનારા દુર્ગુણોને સ્થાન મળે છે એથી જ સાવચેત રહેવાનું છે—એથીજ આપે આ કાલેજમાં લીધેલ કેળવણી દીપી ઉઠશે.

ફતેસિંહ—અરે મહારા સન્મિત્ર ! તું શું વાત કરે છે:—

કાવ્ય શાસ્ત્ર વિનોદેન કાલો ગચ્છતિ ધીમતામ્ ।

व्यसनेन च मूर्खाणां । न प्रिया कलहे न वा !

(ગર્ધવસિંહ શુભ રીતે આવી સાંભળે છે.)

અને જુગાર ? ! જુગારે પાંડવકૌરવો જેવા મહાન રાજધિ-રાજ્યોને પાયમાલ કરી નાંખ્યા ! મદીરાના મહાવ્યસનમાં અનેક રાજ્યો ડુબી પાયમાલીની પરિસીમાએ પહોંચ્યાં એની ઇતિહાસ સાક્ષી પૂરે છે. શું મ્હને એક ભવિષ્યના રાજ્યકર્તાને, અનેક વ્યક્તિઓના ભવિષ્યને અંકુશિત કરનારને, એ છાજે ? મહારી વિધાને તે શામે ?

યાદ કર. મિત્ર, યુરોપી મહાન વિગ્રહમાં આપણા સાર્વભૌમ મહારાજા જ્યોર્જ અપવિત્રપણાનો કેવો જખરો તિરસ્કાર કર્યો છે. પણ...મિત્ર ! તને કંઈ વહેમ આવવાનું કારણ મળ્યું કે આટલી ત્વરાથી મને શિખા-મણુ આપવાને લલચાવે ?

વિજયસિંહ—ના ના; સહજજ; કેળવણી ઉપર જો કે છેવટની તો મહને અપૂર્વ શ્રદ્ધા છે; પરંતુ આ ઉદ્ધતસિંહ અને પેલો પિશાચ-હું એનું નામ નહિ લઉં, પણ તે આપને અનેક રીતે ફસાવે નહિ તે બહુ યાદ રાખજો. હું જાઉં છું. પેલો એજ શઠ આવે છે.

ગર્ધવસિંહ—(સ્વગત) હી....ક....વિજયસિંહ બાઈ, બાજી તો હીક મચાવી છે.

(વિજયસિંહ જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

પાત્રો—ઉદ્ધતસિંહ, ગર્ધવસિંહ અને ઠાકોર ફતેસિંહ,
પાછળથી ખેડુત, વાણીઓ, પાંચ સાત ખેડુતોનું ટાળું.

(ફતેસિંહના આદર્શમાં “ ગુલામી મધુ પાજો.....મહારા લાલ) એ આવે છે.

ઉદ્ધતસિંહ—(હાથમાં ગુલામી પ્યાલો. દારૂનો બતાવવા માટે વાસ્તવિક રીતે અત્તર, લવેંડર અને ગુલામી રંગ અગર લાલ રંગનું મિશ્રણ.) બાપુ ! (મ્હોટથી) આ મોતીઓ પ્યાલો ! જે આસ-મનના તારા બતાવે તે ! તને પેલા “ વજેશન ” બાઈ ધિક્કારે તે તો જાણે એ બહુ બહુ બહુ બહુ ડાહ્યા પણ તેની સાથે આપને પણ.....

ફતેસિંહ ઠાકોર—વાર, જવાહે જવાહે એ બધું નોનસેન્સ (ખાલો ઢાળી આપે છે) સાંભળો તમો બેડ, આજે સાહેબને હું કહી આવ્યો કે વિજયસિંહ બહુ બાહોશ છે તેને મહેરબાની કરીને કારભારી નીમવા પરવાનગી આપવી જોઈએ. વિજયસિંહ બીજે કોઈ સારે ઠેકાણે નીમાવાની મને ખાતમી મળી હતી, એટલે મારા બહુ આગ્રહ ઉપરથી સાહેબે હા, તો પાડી છે; માટે હવે તમો—

ઉદ્ધતાસિંહ—(હાંકતો) હવે અમો—હવે અમો—(કાંપતો કાંપતો પણ ધૈર્ય બેશું કરીને) હાલ, અદ્યા ગર્ધવા ! કશ્વમતમાં હશે તો રોટલો નહિ રળી ખાય ! હવે એ વજેશન બાઈને આપ—અમારા જવાંના પેટપર, મૂકો મોટા મોટા કાપ—

ફતેસિંહ—શું મૂર્ખ જેવું બોલે છે ? ધાવ માના દીકરાને આવું બોલવું ઘટે ? ને તું ? (ગર્ધવ સામે જોઈ) બહુ દિવસ ભેગા રમ્યા છીએ. (બન્નેને બેડ બાળુથી બાથમાં ધીમેથી લે છે.)

(છૂટા થઈને)

ગર્ધવસિંહ—અમારે બેડને તો માઆપ વજેશન હોય તીયાં રેવું નથી, રેવું. એ મોટી મોટી ડહાપણની વાતો કરે છે.

પણ—પણ—

ફતેસિંહ—પણ શું બોલ ને ?

ગર્ધવસિંહ—એની મેજેજ સમજાઈ જાય તો પછી કંઈ બોલવાનું રીયે ખરું ?

ફતેસિંહ—પણ ત્યારે તમારા જેવા ગોઠીઆમાં અને શત્રુમાં ફેર શો ? કહોને ?

ઉદ્ધતાસિંહ—આ જુઓ બાપુ, એ તો નહિ બોલે. હું કહું. જાત જાતના વૈભવ માટે આ રાજ ભોગવવાનું કરમે લખ્યું છે. રાજ !—માટે—

ફતેસિંહ—(મ્હોટેથી વચ્ચમાં બોલી ઉઠે છે.) નહિ બસ !
ભોગ ભોમવવા માટે નહિ પણ પ્રજા પ્રત્યે પોતાની પવિત્ર ફરજ બજાવવા માટે રાજ્ય પ્રાપ્તિ થાય છે:—

નીતિ ન્યાયને સદ્ગર્ભથી પાળી પ્રજા પ્રેમે કરી,
ઉડી પ્રીતિ જે રાયની રૈયત હૃદયમાંહે કરી;
સંભારતી સદીઓ પછી પણ સ્મરણ કરતી નામનું,
સુખ શાંતિ ન્યાયી પ્રતાપી પાવન રાજ્ય વિક્રમ રામનું.

ગર્ધવસિંહ—હવે આપ બણ્યા એટલે ડગલે ડગલે અમને બાંધવાના. પણ ત્યારે રાજ્ય શું વૈતરૂં કરવા માટે મળે છે ?

ફતેસિંહ—ગદ્દા વૈતરા માટે તો જાણે નહિ જ...પ...અણ...

ગર્ધવસિંહ—(ઉદ્ધતસિંહ ને) અલ્યા બોલ ને ? બોલતો કેમ નથી ?

ઉદ્ધતસિંહ—જુઓ બાપુ, આપ તો બહુ ડાહ્યા છો. અમે આપને શું શિખામણ આપીએ તેમ છે; પરંતુ પોતાનું પારકું જાણવું, અનેક અનેક કળાયું છે તે બધી જાણવી—કાવ્ય—ગાન, તાન, નૃત્ય જાણનારાંએને ઉત્તેજન આપવું. પ્રજામાં હરામખોરો પૈસા ખાઈ ખાઈ મસ્ત થઈ ગયા હોય તેમને હંશવવા—

ફતેસિંહ—ખોડું, ખોડું, બધું ખોડું. પ્રજામાંથી હરામખોરોએ હરામખોરાઈ કરી હોય તો જેની સામે તેમણે શુન્હાઈત ફરિયાદ કર્યા હોય તેઓ શરિયાદ કરે ત્યારે શુદ્ધ ન્યાય આપવો. એવાઓ સાથે એકત્ર થઈ કોઈને પીડતાં એ અમારું કામ નહિ. મધમાખી પુષ્પમાંથી પરાગ લે છે-પણ પરાગમાત્ર-મધ ભેગું કરવા જેટલીજ-તે ન્યાયે, પ્રજા પાસેથી, ઘટતી વસુલાત માત્ર લેતી એ ખરો રાજ્યધર્મ છે. તમે તો મને અવળું સમજાવો છો—

ઉદ્ધતસિંહ—એ તો અમે અમણ એટલે અમારી બોલવાની રીત એવી. ખીજું કંઈ નહિ. વજેશન બાઈ વદવાન એટલે ઠરાવી ઠરાવીને બધું બોલતાં આવડે—તે દી ઝોશ્યું કહ્યું હતું એમ !

ફતેસિંહ—શું તે દી કહ્યું હતું.

ઉદ્ધતસિંહ—આ બધું રાજ ગર્વેડે ચડાવતા હતા એવું.

(ગર્વવના કાનમાં કંઈક કહે છે કે માર એક તોપ ગર્વવા કોણ પૂછે છે ?)

ફતેસિંહ—(ગર્વવને કાનમાં) હવે છાનોમાનો હમણાં તો હાલીજ નીકળ (જાય છે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

પાત્રો:—ફતેસિંહ ઠાકોર, અને થાણુદાર.

ઠાકોર—(થાણુદારનો આવવાનો કાગલ વાંચતાં) આજે કંઈ કારણ નથી, અને થાણુદાર સાહેબનું આવવાનું કેમ થયું હશે ?

(થાણુદાર આવે છે.)

પધારો ! મહેરબાન સાહેબ !

થાણુદાર—અરે ! આ શું ! દારૂની આટલી બધી ગંધ ક્યાંથી આવે છે. ઠાકોર સાહેબ યાદ છે, એક વખત હું આપને સંસ્કૃત શીખવવા આવતો—

ઠાકોર—હા, હા. સાહેબ. એ તો બધું યાદ છે પણ હવે આપ પધાર્યા એટલે આપના ઉતારાનો અને ઘાસ લકડી સીધાપાણીનો બંદોબસ્ત કરવા દો, પછી નિરાંતે વાત કરીશું—

થાણુદાર—તે બધું આપની વતી મેં કરી દીધું છે, એટલે હવે કંઈપણ તરફી લેવાની જરૂર નથી. માફ કરેવાનું એ છે કે હું આપને શીખવવા આવતો તે વખતે દારૂ ઉપર આપને તિરસ્કાર હતો અને હવે—

ઠાકોર—એ તો સાહેબ—જવા દો ને એ વાત—એ તો—એ તો—

થાણુદાર—શું એ તો ? એ કંઈ ઓછી મહત્વની વાત છે ? આપે એવા પ્રાણુદારક પીણુની લતમાં જિંદગી બરમાલ કરવા માંડી છે, અને આ ધીમે આપઘાત કરવા માંડ્યો છે તોપણ—

ઠાકોર—સાહેબ, એ તો માંહી ઘટે છે. માંહી માંહી વળી વધે છે. આ લોકો રાજરીત રાજરીત કરીને અને જરા ટેવાતો કરી દીધો છે.

થાણુદાર—એવા લોકોમાં મુખ્ય કોણ પણ ?

ઠાકોર—આ—આ—આ—ઉદ્ધતસિંહ ને એ બીજા કોણ—હું તો સાચું કહેવાનો.

થાણુદાર—પણ યાદ રાખો ! ઠાકોર સાહેબ, એ લોકો એના પરિણામની જવાબદારીમાં ભાગીયા નહિ થાય ! વારૂ, કામદાર ક્યાં છે ?

ઠાકોર—મુખ્ય કામદાર તો આજ છ મહિનાથી રજા ઉપર છે, અને અવેજીમાં—

થાણુદાર—ને અવેજીમાં ઉદ્ધતસિંહ હશે—જેની કામગીરીમાં સહીઓ આવે છે તે—જે ઉદ્ધતસિંહ આપને આ દારૂની લતમાં ગમગીન બનાવી લોકહિત તરફ અણગમે ઉત્પન્ન કરાવ્યો છે તેજ—ઠાકોર નીચે જોઈ રહે છે.

પોકાર કરતો એક ખેડુત અરજદાર અરજ સાથે આવે છે.

ખેડુત:—“ ઓ મારા બાપરે-માયારે—”

ઠાકોર—ચૂપ રે ! ઓ ખેવકુફ. આ થાણુદાર સાહેબ ખેઠા છે, અને આવું શું બકે છે—

ખેડુત:—થાણુદાર સાહેબનેજ આ માર જોવા આજીજી કરું છું.

ઠાકોર:—ચૂપ !

થાણુદાર:—એને ખોલવા દો ! એની શું ફરિયાદ છે તે સાંભળવી જોઈએ.

(ફરિયાદ થાણુદાર વાંચે છે.)—

હું ગરીબ ખેડુત-મેજે ઢેકાઢૈયાનો રહેનાર, છપનામાં મહેનત કરી એક બળદ જીવાડેલો તેની મદદથી ખેતી કરી ખાઉં છું. આજે ગાડું લઈ મારો ખેડુત ખેતરમાં જતો હતો. ગાડામાં બે છોકરાં એસાર્યા હતાં. તેમને નીચે ઉતારી મૂકી, તાલુકાના હવાલદાર જંઘી-સખાં મીઆં, થાણુદાર સાહેબ પધારવાના છે એમ કહી ગાડું વેઠેમાં લઈ ગયા છે. છોકરાંનો પતો ન લાગવાથી પૂછવા ગયો એટલે આ માર માર્યો છે. (બતાવે છે.)

ઓ મારાં છોકરાં. (રડે છે.)

થાણુદાર:—મેં કંઈ ગાડું મંગાવ્યુંજ નથી. જંઘીસખાંને ખોલાવે. (એક સિપાઈ જાય છે.) (ખેડુતને) વાર તને માર્યો કેમ ?

ખેડુત:—આ-બાપજી-(રોતો રોતો)

બાપજી—જે રાજ્યમાં મુખ્ય જવાબદાર ધણીને જાતે જોવાની ટેવ નથી ત્યાંની ગરીબ રૈયતને માર પડે તે માટે કંઈકારણ હોવાની જરૂર રહેતી નથી—

(એક વાણીઓ રોતો રોતો અરજ કરવા આવે છે.)

ઓ મારા બાપડે ! બાપડે ! બાપડે ! આ કમર ભાગી ગઈ
ઓડે ! ઓ !

થાણુદાર:—શું છે ! તમે કોણ છો ?

બ-બ-બ-બ-બાપજી-મ-મ-મ-મ-માડે નહીં રેવું-હમ જ્યા-
કની-માડે નહીં રહેવું-

થાણુદાર:—મ્યાં પણ ?

વાણીઓ:—(બહુ ધીમેથી શ્વાસ લેતો) આ-આ-તાલુકામાં.

થાણુદાર:—શું છે પણ ?

વાણીઓ:—કદી કહ્યું તો તો મુવેજ ! પણ આપ આપ-
માફ કરજો બાપજી-આપ ઠાણુદાર શામજ ને ?

થાણુદાર:—હા, હા. હું થાણુદાર પોતેજ ને તમારી મુશીબતો
જાતે જોવા માટે આવ્યો છું.

વાણીઓ:—થીક તો તો થીક તો તો હાં હાં થીક તો-
હાંબંજો બાપજી, (ધીમેથી) એક ચકલી પેસે એટલું જળીયું-(મોટી)
એક ચકલી પેસે એટલું જળીયું-અરે !-(બેસી જાય છે.)—

જ'ધીસખાં મીઆં તારું નખોદ જજો ! (ઉભો થઈને) એક
ચકલી પેસે એટલું જળીયું મારા ઘરના ઓરડામાં પડાવ્યું તેના
સો રૂપીઆં !

થાણુદાર:—કોણ માગે છે ?

વાણીઓ:—જ'ગીસ-જ'ગીસ-જ'ગીસખાં !

(પાંચ સાત ખેડૂતાનું ટાળું એક અરજ લઈને આવે છે.)—

(થાણુદારને આપે છે.)

થાણુદાર:—શેની અરજ છે ?

(વાંચે છે.)

અમે નીચે સહી કરનાર ખેડુતો આ સાલ કમી વરસાદને લીધે નદીમાં ઢેંકવાં કરી અમારાં ઢોર માટે જીવાર કોરડ વાવેલી છે, તે જંધીસખાંને નવો ઘોડો તમામ આજ ચાર દિવસથી ખાય છે, અને અરજ કરવા જતાં અમને સોટીઓ લગાવે છે. માટે ખંદા-બસ્ત થવો જોઈએ, નહિ તો અમે પરાગદે થઈશું.

થાણુદાર:—સિપાઈ! જંધીસખાં જ્યાં હોય ત્યાંથી ખોલાવો.

થાણુદાર (ખેડુતો પ્રત્યે)—પણ તમે ઠાકોર સાહેબને અરજ કેમ ન કરી ?

અરજદારોનો આગેવાન—ઠાકોર સાહેબે અમારી અરજ કદી સાંભળી નથી. આ તાલુકામાં ઠાકોર તો જંધીસખાં છે. તે પોતેજ કહે છે કે—ઠાકોરને દારૂમાં ચક્રચુર કરી રાજ તો હું ચલાવું છું—

થાણુદાર:—બસ ! ઠાકોર સાહેબ, હું હવે જઈશ. મને સાહેબનો હુકમ છે કે ઠાકોર દારૂમાં ચક્રચુર રહે છે. લોકોની અરજ ખીલકુલ સાંભળતા નથી. જંધીસખાં જેમ કાવે તેમ રૈયતને ભૂટે છે તે જોતા નથી. જનાનામાંથી સાંજના પાંચ વાગતે ઉતરે છે. દિવાની ફાજલદારી કેસના પક્ષકારો, ખેડુતો, અને પરચુરણ અરજદારો કોઈની દાદ ફરિયાદ સંભળાતી નથી. તેવી હકીકત રજુ થઈ છે તે બાબત પુરતો તપાસ કરવો, અને તે ખરોખર હોય, તો તાલુકા ઉપર જમી મકવા બાબત રિપોર્ટ કરવો.

ઠાકોર:—હેં ! હેં ! હેં ! હેં. થાણુદાર સાહેબ, ગજબ થયો !

થાણુદાર:—ઠાકોર ! તમારા કૃત્યનું આ પરિણામ છે. ખીજું કંઈજ નથી. તમે કોલેજમાં અભ્યાસ કર્યો. તમારા કોલેજ છોડતી વખતના વર્તન ઉપરથી તમારા માટે ઘણી સારી સારી આશાઓ રખાતી હતી કે તમે રૈયતની આબાદી ઇચ્છી, તાલુકામાં સારા સારા

સુધારા કરશે; છતાં તમે તો દારૂની લતમાં તમારા તાલુકાની રૈયતને જંઘીસખાંના હાથમાં મૂકી દીધી છે, અને માત્ર વૈભવમસ્ત રહો છો. માટે ઉચિત છે કે નામદાર સરકારે તમારો તાલુકો તમારાજ હિતની ખાતર જમીમાં લેવો.

ઠાકોર:—હેં, હેં ! થાણુદાર સાહેબ, એનો હવે કંઈ પણ ઉપાય ?

થાણુદાર:—એનો ઉપાય એજ કે દારૂને અને તાલુકાના દુસ્મન જેવા દોસ્તોને રજા આપવી. સારી સોખત રાખવી, પણ તે કંઈ તમારાથી અને તેમ લાગતું નથી.

ઠાકોર:—થાણુદાર સાહેબ, મને હવે સૂજે છે કે મેં તાલુકાના હિત તરફ લક્ષ નથી આપ્યું. કેળવણી મેળવ્યા છતાં દારૂડીઆઓની સોખતમાં મેં માફ જ્ઞાન, અને જ્ઞાન બધું ગુમાવ્યું છે. હવે જાણું મને આજે ડામ દીધા હોય તેમ સૂજે છે, અને માત્ર એકજ અરજ કરું છું કે મને એક વખત છ મહિનાને માટે સુધરવાની તક આપો. થાણુદાર સાહેબ, આપ દયાળુ છો. હવે હું મારી બૂલ ચોકસ સમજ્યો છું કે-રાજ્યની આઘાતની રૈયતની આઘાતી ઉપર છે. મારા આ પશ્ચાત્તાપના શબ્દો મહારા અંતઃકરણના ઉડાણના ઉદ્ગારો છે, અને મને સુધરવાની તક અપાવશે તો આપનો ઉપકાર માનીશ.

થાણુદાર:—આજથી એક માસ સુધીમાં આપનું વર્તન જોઈને હું રિપોર્ટ કરીશ. જો એક માસ દરમિયાન મને જણાશે કે-આપ આપનાં વચન પાળીને ચાલશે તો આપને માગો છો તેવી છ માસની તક આપવાનો હું રિપોર્ટ કરીશ.

—ચતુર્ભુજ માણુકેશ્વર લટ્ટ.)

(૫) અર્થાનર્થકર શાસ્ત્રી.

[સંસ્કૃત જ્ઞાનનાં પોલંપોલનું રમુજ દિગ્દર્શન.]

(સુધારેલો લેખ.)

પાત્ર વર્ગ.

અર્થાનર્થકર શાસ્ત્રી—અર્થનો અનર્થ કરનાર શાસ્ત્રી.

શિષ્યો—વાળાં તથા તખલાંવાળા વગેરે.

દિવાન બહાદુર—કથા કરાવનાર મહાશય.

સિવાય—શ્રેતાજનો.

સ્થળ—દિવાન બહાદુરનું દિવાનખાનું.

[શ્રેતાજનો બરાઈ ગયા છે, એટલામાં અર્થાનર્થકર પ્રવેશ કરીને કથાની શરૂઆત કરે છે.]

॥ અથ મજ્જલમ્ ॥

શાન્તાકારં શુજગશયનં કેવલં જ્ઞાનમૂર્તિમ્ ।

વન્દે વિષ્ણું ભવભયહરં ચન્દનં ચારુગન્ધમ્ ॥

નિર્માનમોહો જિતસજ્જદોષસ્ત્વમાદિદેવઃ પુરુષઃ પુરાણઃ ।

નમો નમસ્તેપિ નમો નમસ્તે પ્રસીદ દેવેશ સહસ્રકૃત્વઃ ॥

યં બ્રહ્માવરુણેન્દ્રરુદ્રમરુતો ગાયન્તિ યં સામગાઃ ।

વેદૈઃ સાજ્ઞપદક્રમોપનિષદૈર્દેવાય તસ્મૈ નમઃ ॥

યામાહુઃ સર્વબીજપ્રકૃતિરિતિ યયા સ્વાદુ ચૈવેક્ષુ દણ્ડમ્ ।
સામાન્યઃ સર્વશાસ્ત્રેષ્વનુપદ્યતવિધિઃ સદ્ગુરું ત્વાં નમામિ ॥

ધનાશ્રી.

રામ ગોવિંદ હરિ, જ્યજ્ય, કૃષ્ણ ગોવિંદ હરિ;
ગોવર્ધનધર ગોપાલ કૃષ્ણ, ગોકુલ સંકટ હારી.-૪૫૦
નાથ નિરંજન ભવભય ભંજન, મુનિ મન રંજનકારી-૪૫૦
અગ્નિરથ સમ અગ્નિ અંદર, સકળ વિનોદ વિહારી-૪૫૦

રામ રામ રામ રામ સીતારામ સીતારામ. (૪)

પુંડરીક વરદા-હરિવિકૃલ્લા; સીતાકાન્ત સ્મરણમ્—

જ્યજ્ય રામઃ પાર્વતિપતે-હરહર મહાદેવ !

॥ મંગલં પુંડરીકાક્ષ મંગલાયતનો હરિઃ ॥

પ્રથમારંભમાં, સર્વે મંગળ વસ્તુનું આયતન કહેતાં રહેઠાણ, એવાં શ્રીહરિ કહે છે, કે જે કોઈ મહારી કથાનું શ્રવણ કરે, તેનું મંગલં પુંડરીકાક્ષ કહેતાં પુંડરીકાક્ષ મંગલ કરે; હવે પુંડરીકાક્ષ તે શું ? !

એક સમયે રામચંદ્રજી, સીતાજી અને લક્ષ્મણજી, અરણ્યમાંથી પસાર થતાં હતાં, એવામાં માર્ગમાં કવચ્ચ નામનો દૈત્ય પડ્યો હતો તેણે પું ! એવો શબ્દ કર્યો. આ સાંભળીને સીતા હરી-પુંડરી !-એટલે રામે જે કંવાય તે તેને કાક્ષ નામ કાખમાં ધારણકરી. આ પ્રમાણે પુંડરીકાક્ષેન મીતા સીતા રામેણ કાક્ષે ધૃતેતિ પુંડરી-કાક્ષ નામનો જે વિધિ થયો, તે વિધિ સર્વે શ્રીતાળનોનું મંગલ કરે, એવો શ્રી હરિના કહેવાનો ભાવાર્થ છે.

આદ્યૌ નામોદ્દેશૌ એ સૂત્રમાં બાળ્યકાર કહી ગયા છે કે

વ્યાખ્યાનદર્તાએ પ્રથમ નામ અને ઉદ્દેશ જણાવવાં જોઈએ, માટે
માટે કહું છું, કે—

અર્થાનર્થકરોહં ભવામિ શાસ્ત્રી કથાકરઃ સાક્ષાત્ । .

પાશ્ચાત્યોદ્ધૃત સંસ્કૃતભાષાપ્લોષો મમાસ્તિ હ્યુદ્દેશઃ ॥ ૧ ॥

+ મેં અર્થાનર્થકર નામ ધારણુ કર્યું છે, કેમકે શ્રી મોહમુદ્રરમાં
કહ્યું છે કે અર્થમનર્થ ભાષય નિત્યં નાસ્તિ તતઃ સુખ લેશઃ
સત્યમ્ । એટલે આ દુનિયામાં જે અર્થ કહેતાં સાર રૂપે જણાય
છે, તેને અનર્થ કહેતાં અસાર રૂપી ભાવનાથી જેવામાં જેવું સુખ
છે, તેવું સુખ ખીજે ક્યાંય નથી. એવાં ઉત્તમ નામવાળા જે હું, તે
મવાંમિ શાસ્ત્રી કથાકરો સાક્ષાત્ । શાસ્ત્રી બનીને સાક્ષાત્
કથાની આકર કહેતાં કથાની ખાણુ બનું છું; અને પાશ્ચાત્યોદ્ધૃત
સંસ્કૃતભાષાપ્લોષો મમાસ્તિ હ્યુદ્દેશઃ । પાશ્ચાત્યોદ્ધૃત એટલે કે
પાશ્ચિમાત્યોથી ધુતાએલી એવી જે સંસ્કૃતભાષા તેનો પ્લોષ
એટલે કે તેનું પોષણ કરવું એ મહારો ઉદ્દેશ છે.

કથા ભાષણ શરુ કરતા પહેલાં સ્તુતિ કરવી યોગ્ય છે;

નમોસ્તુ તે વ્યાસ વિશાલબુદ્ધે ।

ફુલ્લારવિન્દાયતપત્રનેત્ર ॥

યેન ત્વયા ભારતતૈલપૂર્ણઃ ।

પ્રજ્વાલિતો જ્ઞાનમયઃ પ્રદીપઃ ॥ ૨ ॥

+ હું અર્થનો અનર્થ કરનાર શાસ્ત્રી કથાની સાક્ષાત્ ખાણુ બનું
છું, અને પાશ્ચિમાત્યોએ જેનો ઉદ્ધાર કર્યો છે એવી સંસ્કૃત ભાષા, તેનો
પ્લોષ એટલે કે તેનું દહન કરવું એ મહારો ઉદ્દેશ છે.

જગત્કાલેલાલ જુએ । હે વેદવ્યાસજી ! તમારી યુદ્ધિ વિશાલ એટલે ફાતરાં વિનાની શાળ જેવી છે; અને ફુલ્લારવિન્દાયતપત્રનેત્ર એટલે તમારાં નેત્રારવિંદમાં બહુ તપ કરવાથી કુધાં પડ્યાં છે; યેનત્વયા ભારતતૈલપૂર્ણઃ । એટલા માટે તમે ભારત કહેતાં ભરતખંડને વિષે, તૈલપૂર્ણઃ એટલે સારી રીતે તેલ છાંટીને, પ્રજ્વાલિતો જ્ઞાનમયઃ પ્રદીપઃ સકળ જ્ઞાનનો મોટા જ્વાળામુખી જેવો ભડકો કર્યો છે, માટે હે વ્યાસજી ! નમોસ્તુતે અમે તમારી નમી નમીને સ્તુતિ કરીએ છીએ.

મૂકં કરોતિ વાચાલં પદ્મું લઙ્ઘ્યતે ગિરિમ્ ।

યત્કૃપા તમહં વન્દે પરમાનન્દમાધવમ્ ॥ ૩ ॥

મૂકં કરોતિ વાચાલં એટલે વાચાળ હોય તેને મૂંગો બનાવે છે, અને પદ્મું લંઘ્યતે ગિરિમ્ એટલે પાંગળાને ડુંગર ઉપર લાંબણ કરાવે છે; યત્કૃપા તમહં વન્દે પરમાનન્દમાધવમ્ એવા પ્રકારની કૃપા કરવામાં પરમાનન્દ માનનાર માધવ, તમહં વન્દે તમને મહારા—નવ ગજના—નમસ્કાર છે.

એટલી અસ્તુતિ કરીને શ્રોતાજન સમક્ષ શુકદેવજી અને પરીક્ષત રાજનું આખ્યાન રજુ કરવામાં આવે છે. (શાસ્ત્રીજીને હારતોરા).

[શ્રોતાજનો માંહોમાંહે શાસ્ત્રીજીનાં વખાણ કરે છે.]

બ્રાહ્મણ—શાસ્ત્રીજીની વાણી ? શુદ્ધ બ્રાહ્મણીઆ પાણી જેવી છે !

૧ શૃણુસ્થ—ખરેખર, કોઈ મહાત્મા છે !

હુબમ—કથા તો બણાય કરતા હસ્થે પણ આ શાસંતરીજી ન થાય ?

બાપુ—ખીજ માણભટ તો એક હામટો આખો અશબોક ગગ.

હાવે ને પશી હંધાય ખોટો હાસો અરથ હમખવે, પણ આ શાસ્ત્ર-
તરીજી તો અગશ્વરે અગશ્વરનો ખુલાસો કરેસે !

૨ શ્રુતસ્થ—કેમ ન કરે ? સાંચકો નહિ આંચ; જો ખોટો
અર્થ કરવો હોય તો થીગણં મારે !

કણુખી—શાસતરીજી ભારે વદમાન સે હો !

દિવાન બહાદુર—સાક્ષાત્ બ્રેહેસ્પતિનો અવતાર છે !

શાસ્ત્રીજી—(બેટ બાંધીને તૈયાર થતાં) રામ રામ રામ રામ
સીતારામ સીતારામ (૪) પુંડરીક વરદા—(વગેરે).

(૬) શુક પરીક્ષિત સંવાદ.

મરાઠી ચાલની સાખી.

શુક કહે છે રામ પરીક્ષિત, સાંભળ મહારી વાત,
સ્વાર્થ અને પરમાર્થ થકી તું, ખચિત ભૂલ્યો બ્રાત;
ભૂલ્યો છે જ્ઞાન તું તારું !
બ્રહ્મી લે બોધવચન મારું !!

એક સમયે શુકદેવજી પરીક્ષિત રાજા પાસે પધાર્યા, ત્યારે રાજાએ
આસન આપીને તેમનું યથાવિધિ પૂજન કર્યું. બાદ શુકદેવજી બોલ્યા કે
હે રાજા ! તું સ્વાર્થ અને પરમાર્થ બન્નેથી બ્રહ્મ થયો છે :

શૈલે શૈલે ન માણિક્યં મૌક્તિકં ન ગજે ગજે ।

સાધવો નહિ સર્વત્ર ચન્દનં ન વને વને ॥ ૪ ॥

શૈલે શૈલે ન માણિક્યં એટલે શૈલી પ્રમાણે માણ્યો નહિ,—

આ સ્વાર્થની વાત આવી !—અને માવિત : ન ગજો ગજો એટલે
મૂકતો ગયો અને ગાજતો ગયો—આ પરમાર્થની વાત આવી !—એવા
મનુષ્યને સાધવો નહિ સર્વત્ર કહેતાં સર્વ પ્રકારે સાધવી શીની
પતિ સમજવો નહિ; આ પ્રમાણે ચન્નનમનચનચને । ચંદન
બદ નમી નમીને કહી ગયા છે.

આ સાંભળીને પરીક્ષત રાજા શુકદેવજીને હાથ જોડીને કહેવા
લાગ્યા કે હે પ્રભો ! હું અધમ છું, અને મહારા નાના પ્રકારે કરીને
જે કેવાય તે રક્ષણ કરો.

ત્યારે શુકદેવોવાચ ! કે હે રાજા, એમાં તારો દોષ નથી;
કહું છું કે—

જવો હિ સત્તેઃ પરમં વિભૂષણમ્ ।

ત્રપાક્કનાયાઃ કૃશતા તપસ્વિનઃ ॥

* * * *

* * * * ॥૫॥

જવો હિ સત્તેઃ સુતેલાનો જય થાય છે, માટે સ્મૃત રહેવું એ
પરમ વિભૂષણ છે; અને ત્રપાક્કનાયાઃ કૃશતા તપસ્વિનઃ તપ-
સ્વીઓ કેવા હોવા જોઈએ કે ત્રપાક્કનાયાઃ કૃશતા શરમાળ શીઓ
જેવા પાતળા અને કોમળ—આ ઉપરથી કોઈ અલભસ્ત સાધુને
તપસ્વી કહેવો નહિ કહે છે.

વળી હે રાજા !

ઉદ્યમેન હિ સિધ્યન્તિ કાર્યાણિ ન મનોરથૈઃ ।

નહિ મુસસ્ય સિંહસ્ય પ્રવિશન્તિ મુખે મૃગાઃ ॥ ૬ ॥

ઉપમે નહિ સિષ્યન્તિ કાર્યાણિ એટલે ઉદ્યમ કરવાથી કોઈ કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી; પણ ન મનોરથઃ હેતુતાં મનોરથ ન કરવાથી શય છે; એટલે કે મનના મનોરથ દૂર કરે તો કાર્યની સિદ્ધિ એની મેળે થઈ જાય છે. કામલા તરીકે નહિ સુતસ્ય સિંહસ્ય પ્રચિ-
શન્તિ મુલ્કે મૃગાઃ । નહિ સુતસ્ય સિંહસ્ય એટલે સિંહ સુધ્ધ નહિ જાય, અર્થાત્ મોડું કાઢીને મનોરથ ક્યાં વિના જાગતો પડ્યો રહે તો પ્રચિશન્તિ મુલ્કેમૃગાઃ । આ કોઈ અંધારી ગુફા છે એમ ધારી તેમાં મૃગલાં પ્રવેશ કરી જાય છે. અહીં સિંહનું મુખ મૃગલાંને અંધારી ગુફાની બ્રાન્તિ કરાવે છે, માટે આ શબ્દોમાં બ્રાન્તિમાન અલંકાર છે.

હે રાજા, આ વિષય ઉપર હજી એક મહત્વનો શ્લોક તું સાંભળ.

આલસ્યં हि मनुष्याणां शरीरस्थो महारिपुः ।

नास्त्युद्यमसमो बन्धुः कृर्वाणो नावसीदति ॥ ૭ ॥

આલસ્યં हि मनुष्याणां આજસ માણસના આપનું છે આ જગ્યાએ હિ અક્ષર આવ્યો છે તે આવશ્યકતા બતાવનારો છે,—
हि इति निश्चयार्थे ।—અને શરીરસ્થો મહારિપુર્નાસ્ત્યુદ્યમ-
સમો બન્ધુ । હે બન્ધુ ! હે ભાઈ ! શરીરમાં રહેતો ઉદ્યમ સમો કોઈ કદો શત્રુ નથી; અને તે શત્રુ કેવો છે ? કે કરવાળો નાવસી-
દતિ । જો કદાપિ કરવામાં આવે તો વહાણુ ખુડી જાય છે.

આ છેલ્લા ચરણમાં શ્લેષ છે:—શ્લેષનો અર્થ તો આપ જાણતા હશે. દિવાનજી બહાદુર.

દિવાન બહાદુર—એમાં શું જાણવાનું છે ? જરા ટોપરું ને સાકર !

અર્થાનર્થકર—ના, એમ નથી ! આપે અર્થ કહ્યો તે શેષ, જ્યારે આ છે શેષ ! એવનો અર્થ ‘બેઠવું’ એવો થાય છે; તે ઉપરથી એક વાક્યમાંથી બે અર્થ નીકળી એક બીજાને બેટી પડે, તેને શેષ કહે છે. હવે નરવાળા નાવસો તો નો બીજો અર્થ એવો થાય છે કે ઉદ્યમ એવો મોટો શત્રુ છે કે બે કરવામાં આવે તો ના કહેતાં પુરુષ—ના નરો નરઃ—અવસીદતિ કહેતાં અવસાન પામે છે; મૃત્યુવશ થાય છે; અર્થાત્ કામ કરવું તે મનુષ્યને મોત જેવું લાગે છે.

દિવાન બહાદુર—વિદ્જનનોનાં (શુ)માનતું ખંડન કરનાર શાસ્ત્રી ખુવા શુરુ અર્થાનર્થકરજી ! એક વાક્યના બે અર્થ કયા એમ કેમ બને ? એમાં સાચો કયો અને ખોટો કયો ?

અર્થાનર્થકર—આપની આ શંકા યોગ્ય છે; જ્યારે શુક્રદેવ-જીએ પરીક્ષિત રાજાને બે અર્થ સમજાવ્યા, ત્યારે રાજાએ પણ આની આજ શંકા કાઢી હતી; તેનો ખુલાસો શ્રી શુક્રદેવજીએ સ્વમુખે કર્યો છે તે સર્વે સાંભળો.

શુક્રદેવજી કહે કે હે રાજા ! બન્ને અર્થને ખરા જાણવા. બે તો શું પણ કદાચ બાવીશ અર્થ નીકળે તો પણ બધા સાચા સમજવા:—એવસ્તુ વાક્યેકસ્મિન્ યત્રાનેકાર્થતા ભવેત્ । કવિને કોઈ જા-તનો બાધ નથી; કલ્પપ્રકાશમાં લખ્યું છે કે,

નિયતિકૃતનિયમરહિતાં હૃદૈકમયીપનન્ય પરતંત્રા ।

નવ સહાચરાં નિર્મિતિનાદન્તી મારતી કવેર્જયતિ ॥ ૮ ॥

નિયાતે ત એટલે બંધનથી બંધાએલી છતાં નિયમરહિતા એટલે નિયમ વિનાની; હાથ એટલે આનંદ આપનારી છતાં વક-

મઘી એટલે એકલપેટી, અનન્ય એટલે કોઈ પર આધાર ન રાખ-
નારી છતાં પરતંત્રા એટલે પરતંત્રતામાં ડુબી રહેલી; વળી નવરસ
એટલે રસ વિનાની છતાં રુચિરા એટલે સુંદર લાગનારી, એવી
કવિની વાણી ભારતી કહેતાં જડભરત જેવી હોય તો પણ તેના
જય થાય છે—માગતીદત્તેષ્ટયતિ ।

એ પ્રમાણે કવિની કૃતિને કંઈ બાધ નથી. કવિના શુભાશમાં
ચીલકાં ઉજે, અને કવિનાં ઘોડાં ઉઘે માથે દોડીને શરત જીતી; જય
એમાં શક નથી; કહેવાનું તાત્પર્ય કે કવિ કુદરતથી બળવાન છે, અને
તેમાં ગમે તેટલો સુધારો વધારો કરી શકે છે.

શંકાનું સમાધાન થતાં પરીક્ષિત રાજા શુકદેવજીને હાથ જોડીને
કહે છે કે હે દેવ ! આપનું કહેવું યથાર્થ છે; માટે જ્યારે હું સ્વાર્થ અને
પરમાર્થ બન્નેથી બ્રહ્મ થયો છું, ત્યારે હવે મ્હારે રાજપાટ છોડી, સાધુ
વર્ષ, કાયાનું કલ્યાણ કરવું એજ યોગ્ય હશે.

ત્યારે શુકદેવજી ઉચ્ચાર્યા કે હે રાજા એમ કરવાની કંઈ જરૂર
નથી; કેમકે અસમર્થો ભવેન્ સાધુઃ જે માણસ કાંઈ પણ કરવાને
અસમર્થ હોય તેણે સાધુ થવું જોઈએ એવું શાસ્ત્રનું વચન છે;
જ્યારે તું તો મહાસમર્થ છે, તેથી તારે શું કરવું જોઈએ તે કહ્યું છું.

હે રાજા ! શ્રી ગીતાજીના ૩૫ મા અધ્યાયના ૩ જ શ્લોકમાં
શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર પરમાત્મા ભારત કહેતાં ભરતખંડને કહી ગયા છે કે:—

શ્રેયાન્સ્વધર્મો વિગુણઃ પરધર્માત્સ્વનુષ્ઠિતાત્ ।

સ્વધર્મે નિધનં શ્રેયઃ પરધર્મો મયાવહઃ ॥ ૧ ॥

[મ. ગી. અ. ૩ શ્લો. ૩૬.]

હે ભરતખંડવાસી જનો ! શ્રેયાન્સ્વધર્મો વિગુણં એટલે કે

સ્વધર્મ કહેતાં પોતાની ફરજ, ગમે તેટલી સારી હોય તોપણ તેને ચિત્તુણ એટલે ગુણ વિનાની જાણવી કહે છે; એટલા માટે શું કરવું જોઈએ કે પરધર્માસ્વનુષ્ઠિતાત્ । પરધર્માસુ કહેતાં પારકી ફરજને વિષે, અનુષ્ઠિતાત્ કહેતાં અનુક્રાન કરવું જોઈએ.—હે રાજા તારે પણ એમ કરવું—કેમકે સ્વધર્મે નિષ્ઠન એવો પોતાની ફરજ જાળવતાં કાંઈ પણ શ્રેય થવાનું હોય તો તે નિષ્ઠન એટલે મૃત્યુજ છે; જ્યારે પરધર્મો મયાવહ : એટલે પારકી ફરજ જ છે, તે ભયનું વહન કરી જનારી છે, કારણકે પારકી ફરજ જાળવતાં કદાચ નિષ્ફળ થયા તો તેમાં આપણે કાંઈ નહાવા જવું પડતું નથી.

માટેજ મહાજનો કહી ગયા છે કે—

(હોારી લલકારે છે.)

કર ખનતું પરકાર્ય,

શ્રી જગદીશનો કિંકર ખનીને;—કર૦

વહી હે રાજા !

यो बन्धनभयक्लेशान्प्राणिनां न चिकीर्षति ।

तन्मित्रं सर्वं भूतानां मनुः स्वार्थं भुवो ब्रवीत् ॥ ૧૦ ॥

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ એવો છે કે જે મનુષ્ય પ્રાણીઓને બન્ધનભયક્લેશાન્ કહેતાં બાંધીને ભય પમાડીને કે ક્લેશ ઉપજાવીને ન ચિકીર્ષતિ એટલે કીર્તિ મેળવતો નથી એવા મનુષ્યને તન્મિત્રં સર્વં ભૂતાનાં કહેતાં સઘળાં જીવંતોના ભાઈ જાણવો; આ પ્રમાણે મનુઃ સ્વાર્થં ભુવો બ્રવીત્ મનુ નામનો જીવો કહી ગયો છે.

શુદ્ધેવજ્ઞનાં વચ્ચેના સાંભળીને પરીક્ષત રાજા તેમના ચરણમાં પડ્યા અને ભવિષ્યમાં સુધરવાની ખરા દિલથી કપ્પલાત આપી. એજ

પ્રમાણે આ કથા વ્યાખ્યાનથી સર્વ શ્રોતાજનોમાં પણ સુધારો થાય,
એવી આશા સહ કથાની પરિભ્રમણ કરવામાં આવે છે.—અસ્તુ.

અચ્યુતં કેશવં રામનારાયણં ।

કૃષ્ણદામોદરં વાસુદેવં હરિમ્ ॥

શ્રીધરં માધવં ગોપિકાવલ્લભમ્ ।

જાનકીનાયકં રામચન્દ્રં ભજેત્ ॥

અક્ષનામઙ્ગનામન્તરે માધવો ।

માધવો માધવશ્ચાન્તરે ચાક્ષના ॥

ઇત્યમાકલ્પતે મળ્હલીમધ્યગો ।

વેણુના સંજગૌ દેવકીનંદનઃ ॥

ધોરખંદર.
(કાઠિઆવાડ)

}

હરિલાલ પ્રભુલાલ ડાયા.
ખી. એ. એલ. એલ. ખી.

(૬) કંજુસ કાકા.

[બહુ અંશે મોલિયરકૃત 'માર્કઝર'ના થોડાક ભાગના આધારે.]

પાત્ર વર્ગ.

કંજુસ કાકા—એક શ્રીમંત પણ અતિભોજી શેઠ.

રામમોહન—કાંઈક ભોજી પ્રકૃતિવાળો તેના બત્રીજો.

અમથા—શેઠના રસોયો તથા ગાડીવાન.

કાબો—શેઠનો નોકર.

સ્થળ—કંજુસ કાકાની બેઠક.

નેપથ્યમાં—(સાંકળના ખખડાટ સાથે) કાકા બાર ઉઘાડો તો ?
(ટચલી આંગળી જેવી પાતળી પ્રકટેલી મીણુમત્તિ સહ કંજુસ કાકા
પ્રવેશ કરે છે.)

કંજુસ કાકા—કોણ છે ? આ અંધારી રાતે ? (સ્વગત)
ક્યાંક ચોર બોર હોય નહિ ! આજકાલના ઉઠાવગીરો ! મેમાનની પેટે
બારણાં ઉઘડાવીને લૂટી જાય છે !

નેપથ્યમાં—એ તો હું રામમોહન છું.

કંજુસ કાકા—ઉઘાડું છું. (દાર ઉઘાડીને રામમોહનને દાખલ
કરે છે અને બન્ને જણુ ટેબલ પાસે ગોઠવેલી ખુરશીઓપર બેસે છે)
આજ તો કંઈ રાતને વખતે અહીં બૂલો પડ્યો ?

રામમોહન—એક બામતમાં હું આપની સલાહ લેવા
આવ્યો છું.

કંજુસ કાકા—(કુહડ કરીને મીણબત્તિ ઓલાવતાં) ત્યારે તો આપણે ખુશીથી અંધારામાં બેસી શકશું. પ્રભુ પણ પોતાના ચંદ્ર-દીપક રોજ ક્યાં પ્રકટે છે ?! રોજ થોડું થોડું તેજ વધારી શકત ખુનેમેજ ઝડાસતો કરે છે, અને પછી જરા જરા તેજ ઘટાડી અમાસે તફન ઓલવી નાખે છે ! આ પ્રમાણે સર્વ શક્તિમાન સર્વેશ્વર, જેને કોઈ વાતની ખામી નથી, તે પણ કરકસર કરે છે, તો પછી મનુષ્ય તે કોણ માત્ર !!

રામમોહન—કાકા, હાલમાં ખર્ચ બહુ થાય છે તો કાંઈક રસ્તો બતાવો તો હીક.

કંજુસ કાકા—તું શું શું ખર્ચ કરછ તે મને કહી જા.

રામમોહન—કાકા, હું મ્હારાથી બનતું કરું છું તો પણ ખર્ચ ઘટતો નથી; હંમેશાં જણ્ય દીક બે પૈસાનો ભોટ, એક પૈસાનું બળતણ અને એક પછનો મસાલો વાપરું છું. રાત્રે ખીચડીમાં ધીની શીશી મજબૂત બચથી બંધ કરી ખોસી રાખું છું, અને માત્ર છેલ્લા કોળીઆ સાથે બૂચ ઉઘાડી તેમાંથી રતિમાર લઉં છું.

કંજુસ કાકા—અરરરર ! તને તો બડો ફતન-દિવાળીઓ દેખું ! ખર્ચ તો થાય પણ તેમાં બને તેટલો બચાવ કરવાની જરૂર છે, કેમકે પછનો બચાવ પછની કમાણી બરોબર છે. અસ્થા એમ રોજ રોજ રતિમાર ધી વાપરી નાખીએ તો ક્યાં આરો આવે ! ખીચડી ખાઈએ ત્યારે બોલતા જઈએ કે “ આ કોળીઆમાં પ્રેમજી મોદીનો ધીનો કુડલો સ્વાહા ! ” “ આ કોળીઆમાં શવજી મોદીનો ધીનો કુઓ સ્વાહા ! ” “ આ કોળીઆમાં ધના પટેલનું ધીનું પારીઉં સ્વાહા ! ”—મ્હારા વડવા ! રોજ બે વખત ફક્ત રોટલો ને ચીંધવું ખાતા.

રામમોહન—ચીંધવું ?

કંજીસ કાકા—ન સમજ્યો ? એક રીઠા કુરડામાં થોડુંક ધી બરીને ભીંતિ ઢાંગે અને સામે આંક દશ હાથ દૂર પાટભો માંડીને જમવા બેસે; પછી રોટલાનો કટકો કરતા જાય, કુરડા તરફ ઘીંધતા જાય અને ગટકવતા જાય; આજ કાલની મોંઘવારીની કાંઈ સીમા છે ? કોણ જાણે શું કારણ છે તે ખમરજ પડતી નથી. અકમર પાદશાહના સમયમાં ચાર કે છ આને મણુ ધઉં મળતા હતા; આપણે તે વખતે જન્મ્યા હોત તો કેવી મજા પડત ! આજની તો વાતજ મૂકી દે.

રામભોહન—અર્થ શાસ્ત્રીઓ કહે છે કે અનાજની ઉત્પત્તિ કરતાં મનુષ્યની ઉત્પત્તિ વધારે ઝડપથી થાય છે, કેમકે દરેક પાક સાથે જમીનનાં ખનિજ દ્રવ્યો ઘટતાં જાય છે તે પુરાં પાડતાં વખત લાગે છે, પણ શારીરિક દ્રવ્યોની ખોટ વધારે સહેલાઈથી પુરી થકાય છે. આથી ખોરાક તૈયાર થયા પહેલાં હોજરાં તૈયાર થઈ જાય છે એટલે મોંઘવારી વધે છે. જો કે પક્ષેગ, દુકાળ, લડાઈ, ભૂખમરો વગેરે કારણોથી મનુષ્યોનો ઘટારો થાય છે તો પણ એવી ગણતરી કરવામાં આવી છે કે આશરે ૭૫ વરસમાં વસ્તી બમણી થઈ જાય છે; આ ઉપરથી ધણીક અર્થ શાસ્ત્રીઓ એવી ધારતી રાખે છે કે એક વખત એવો આવશે કે ખોરાક પુરો નહિ પડવાથી માણસો ટપોટપ મરવા માંડશે.

અમથો અને કાખો પ્રવેશ કરે છે.

(અમથાએ રસોયા બ્રાહ્મણ જેવાં કપડાં પહેર્યાં છે. એક હાથમાં રસોઈનો ધંધો સૂચવનાર કડકી અને બીજા હાથમાં ગાડીવાનની પદવી દર્શાવનાર આયુક અને ડગભો છે; માથે કુમકાં વિનાની ઘેરા કથાઈ રંગની તુર્કી ટોપી છે. કાખાએ સુરવાલ, અંગરથું અને મધ-રાસીની પાધડી પહેરેલ છે).

કંજુસ કાકા—તમે બન્ને બરાબર આવી પહોંચ્યા. કાબા, કાલે સવારની શરૂઆત કેટલાક મિજમાનો ઉતરવાના છે માટે બહુ બરાબર સાચ કરજો. ફરનીયર કપડેથી ઝાડજો પણ ધ્યાન રાખજો કે બહુ હામીને લુછવાથી તેનો 'વાર્નિશ' ધસાય નહિ. હાંડી, ઝુમર, અરીસા કે તકતા સાફ કરતાં કાંઈ બાંગફાડ થશે તો તારા પગારમાંથી વસુલ કરવામાં આવશે. કચેરી વાળતાં બમણું ધ્યાન રાખવું કે સાવરણી કે ફરસબંધી બેમાંથી એકેનું આયુષ્ય ઓછું ન થાય;—અમથા, તને પણ કેટલીક વરધીઓ આપવાની છે; કાલે દશ વાગ્યાની ટ્રેનમાં આપણે ત્યાં—

અમથા—ઉભાર્યો સાહેબ ! તમારે રસોયાનું કામ છે કે કોચમીનનું ?

કંજુસ કાકા—પહેલાં રસોયાનું કામ છે.

અમથા—(ગાડીવાનનો ઝમો, આયુક તથા ટોપી નીચે સરી પડવા દે છે, અને હાથમાં કડછી ફેરવતો કહે છે). ક્યો શરમાવો હવે.

કંજુસકાકા—કાલે સવારે દશ વાગ્યાની ગાડીમાં મેમાનો ઉતરવાના છે માટે રસોઈમાં થું થું જોઈશો ? બધાં મળીને બાર માણસો થશે.

અમથા—બાર પોણે નવશેર લોટ, પાંચ શેર ધો તેજ પ્રમાણે ગોળ, ચોખા, દાળ વગેરે માફકસર, તે ઉપરાંત—

કંજુસ કાકા—'ઉમોરે' ! 'ઉમોરે' !! 'ઉમોરે' !!! તું તે કેટલાંક માણસો જમાડવાનો છે ? ! આમને આમ મ્હારું ઘર ખોદી નાખ્યું !

રામમોહન—એટલી રસોઈમાંથી તો આખું ગામ હુમાડા બંધ જમે ! અધ્યા અમથા, તું મિજમાનોને ઠાંસીને ખવરાવશે અને તેમના પેટમાં અપચો થશે તો દવા કોણ તારો કાકો કરશે ? કહેવત

નથી કે “ ભૂખ્યું તેને કાંઈ ન દુખ્યું ? ”—ખાનપાનને ખાતર જિંદગી નથી પણ જિંદગીને ખાતર ખાનપાન છે.

કંજુસ કાકા—શાખાશ રામમોહન શાખાશ ! કેવી મજની કહેવત છે !—જિંદગીને ખાતર ખાનપાન નથી, પણ ખાનપાનને ખાતર જિંદગી—હુંડ ! અહ્યા એમ કેમ ? મ્હારે કહેતો મળતું ન આવ્યું ! ફરી બોલ તો ?

રામમોહન—ખાનપાનને ખાતર જિંદગી નથી પણ જિંદગીને ખાતર ખાનપાન છે.

કંજુસ કાકા—વાહવા ! વાહવા ! હું એ લેખ સોનેરી અક્ષરે બોજનશાળાનાં દારપર કોતરાવીશ; એ કહેવત રચનાર મહાપુરુષનું મુઆરક નામ શું છે ?

રામમોહન—નામ ? એતો કેમ ખચર પડે ? અનાદિ કાળથી એ કહેવત ચાલતી આવેલી છે.

અમથા—રામમોહનભાઈ, કહેવત સંગ્રહ વાંચવામાં તમારી બુદ્ધ થતી હશે; “ જિંદગીનું ખાતર ખાનપાન છે ” એમ હોવું જોઈએ, કેમકે જેમ સારાં ગળતીઆં ખાતરથી મોલ વધે છે તેમ ઘેવર, જલેખી, શીરોપુરી વગેરે સ્વાદિષ્ટ ખાનપાનરૂપી ખાતરથી જિંદગીનો વધારો ચાય છે !

કંજુસ કાકા—જુદો ! હરામખોર ! લાડુમદદ ! આવેચદ ! (દરેક ઉદ્દગારદીઠ એકેક ટાપલો મારે છે)—ખાનપાનને ખાતર જિંદગી છે, પણ જિંદગીને ખાતર ખાનપાન નથી !—અહ્યા રામમોહન મને એ કહેવત કાગળમાં લખી આપજો; તે વિના યાદ રહેશે નહિ.

અમથા—ત્યારે હવે મને શો જવાબ આપો છો ?

કંજુસ કાકા—તેં કહ્યું તેનો ચોથો ભાગ બસ થશે.

અમથા—મહેશ્વરજી એમ ન થાય ! પછી તમે ને તમે મેમાન દેખતાં મારી કિંમત કરાવશો.

રામભોહન—હીક જા, તેં કહ્યું છે તેનાથી અર્ધની મંજુરી મળશે; એટલામાં પુરું કરજો નહિ તો તારે તારા ધરતું ભરતું બેઈશે.

કાબો—શાકના પૈસા અત્યારે આપી મેલો છો ?

કંજુસ કાકા—ખસ થઈ ચુક્યું ! પૈસા ! પૈસા ! પૈસા ! એ બે અક્ષરો સિવાય ત્રીજું કંઈ બોલતાં શીખ્યો છે કે નહિ ? (ધરપા મારે છે).

કાબો—અરે અરે શેઠ ! તમે તો મારાં હાડકાં ભાંગી નાખ્યાં.

કંજુસ કાકા—લે આ બે આના, વહેલો શાક ચટણી વગેરેના સામાન લાવી દેજો;—અને અમથા, રોશને ગાડી લઈને જવું પડશે માટે—

અમથા—ખમો ખમો સાહેબ, આ હુકમ તમારા ગાડીવાને સાંભળવાનો છે. (કડછી નીચે ફેંકી દે છે અને ઝમો તથા ટોપી પહેરી, ચામુકનો ફડકો બોલાવતો કહે છે.) હ્યો હવે કહો.

કંજુસ કાકા—રોશને ગાડી લઈને જવું પડશે માટે વહેલો ઉઠીને રસોઈ કરવા માંડજો અને રોશનેથી પાછો ફરે કે તરત નાહીને રસોડામાં પેસી જજો. ઘોડાને ખરેરો અત્યારેજ કરી લેજો કેમકે સવારે વખત નહિ મળે. ગાડીનાં પૈડાંને પાણી છાંટી મેક્કજો કે રસ્તામાં પાટો ઉતરી પડવાની ધાસ્તી ન રહે; હવે બન્ને જાઓ અને મેમાનોની હાજરીમાં ચાલાકીથી કામ કરજો.

કાબો—પણ સાહેબ, મારા સુરવાલના પાયચા પાછળથી ગારો ગારો ભરાઈ રહ્યા છે તેને ધોવાનો હવે વખત નથી તેવું શું કરશું ? ! બીજી સુરવાલ કાઢી આપો તો હીક !

અમથો—અને સાહેબ, મારા કોમખાનના ડાઘાને ~~કાઠી~~ રજ તેલતું મોટું ધાણું પડ્યું છે તેનું શું થશે ? !

કંજુસ કાકા—તેલતું ધાણું કેમ કરતાં પાડ્યું ?

અમથો—એક સાથે બે ધંધા કરતાં એકની અસર બીજાપર થાય કે નહિ, સાહેબ ?

કંજુસ કાકા—હું તમેને એનો રસ્તો બતાવું છું, દીવો સળગાવ, (અમથો મીણુબત્તિ સળગાવે છે)—અમથા તારે મેમાનો પ્લાટફોર્મ પર ઉતરે ત્યાંથી ગાડીમાં બેસે ત્યાં સુધી, ડાબે હાથે, તારી આ ટોપી, છાતી પરનાં ધામાં ઉપર આ પ્રમાણે ધરી જાખતી—સમજ્યો ? અને વારંવાર, જમણે હાથે, “ હુઝુરકી નિમાહપે કુર્નસ ” બજાવતા હોઈ એ એમ ક્યાં કરવું કાખા, તારે મિજમાનોની ખીજમતમાં રહેતી વેળા, આમ તેમની સામેને સામે રહેવું, પુંક બતાવતી નહિ. હાલતું ચાલતું પણ આમ ભીંતની ઓથે. જરા દૂર જવું હોય તો, તેમની દૃષ્ટિ પડે ત્યાં સુધી, આમ પાછે પગે જવું. આ ઉપરથી મેમાનો એમ પણ જાણશે કે અહો ? આ ચાકરો કેવા સબ્ય છે !—અધ્યા, મીણુબત્તિને ફૂંક માર.

અમથો—હીક સાહેબ, ત્યારે હવે અમે જઈએ છીએ.

[અમથો તથા કાખો જાય છે.]

કંજુસ કાકા—રામમેહન, તું ખર્ચ કમી કરવા વિષે સલાહ પૂછે છે તે યોગ્ય છે. કારવાડમાં ‘ ખર્ચનકર ’ કરીને મહારો એક મિત્ર જરીક છે તે પૈસો બચાવવાના નુસખા શોધી કાઢવામાં એકો છે. તેણે એક વેળા ત્યાંની “ ખર્ચ નિષિદ્ધક મંડળ ” ની સભામાં દરખાસ્ત મૂકી હતી કે છોકરાંને જમાડતી વેળા ઝીણી વસ્તુ મોટી દેખાય એવાં ચશ્માં પહેરાવવામાં આવે તો રોટલાના નાના કદશથી.

મોઢા કટકા જેટલો તેમને સંતોષ મળે. આપણે એટલો મધો લોમ કરવાની જરૂર નથી પણ દરેક ખર્ચ કરતી વેળા મનને સવાલ પૂછવો કે તે વિના ચાલશે કે નહિ; જેમકે રોટલા વિના ચાલશે ?-ના-તો ખાવા; લાડુ વિના ચાલશે ?-હા-તો ન ખાવા, અથવા ન છુટકે ખાવા. પાણી વિના ચાલશે ?-ના-તો પીવું; સોડા લેમન વિના ચાલશે ?-હા-તો ન પીવું. અંગવસ્ત્ર વિના ચાલશે ?-ના-તો લેવું; પાટણનાં પટોળાં વિના ચાલશે ?-હા-તો ન લેવું, વગેરે. શાસ્ત્રનું પણ વચન છે કે મનઃ પૂર્ત સમાચરેત્ ।

રામમોહન—કાકા, હવેથી તમારા કલા પ્રમાણે જ કરીશ કેમકે તે વિના ખીજી કોઈ રીતે ખર્ચ થતે એમ નથી. (સ્વગત) કીક; કાકા જમવાનું તો કહેશે નહિ ! ત્યારે હવે ઉઠીએ. (પ્રકાશ) કાકા, હવે મોડું થયું છે તે રજા લઈશ.

કંજુસ કાકા—(સ્વગત) રામમોહનને જમવાનું કલા વિના નહિ ચાલે કેમકે વખત આવે કહી બતાવે એવો છે; વળી મેમાનો જમે અને એને ન કહીએ તો ખોટું લાગે. (પ્રકાશ) વાત કહું રામમોહન, કાલે તું અહીંજ જમજે; હું મેમાનોની સરમરામાં ગુંથાયો હોઉં ત્યારે તારી દેખરેખની. જરૂર છે કેમકે પેલો અમથો મહા ‘અ-ષ્ટાવધાની’ છે.—બસ જઈશ ! આવજો હો, રામમોહન !

ધોરખંદર,
૧૭-૭-૧૯૧૯

}

હરિલાલ પ્રભુલાલ છાયા.
એલ. એલ. ખી.

(૭) “ ૨હાય ગરમા ગરમ ! ”*

(સુધાર્શો ભેખ).

પ્રાતઃ સ્મરામિ હૃદયે મધુચાહદેવમ્ ।
 કર્તારમસ્ય જગતઃ સ્વલુ વિત્તમાયુઃ ॥
 સાયં નમામિ શિરસા મધુચાહદેવમ્ ।
 કર્તારમાર્યશુચિધર્મનિષૂદનં ચ ॥
 દૃષ્ટેર્લોપો વિના ચાહં પક્ષ્મતા પાદયોસ્તથા ।
 બુદ્ધિસ્તુ જદતાં યાતિ ચાહસ્ય કિઙ્કરા વયમ્ ॥
 અસ્માકં તુ વિના ચાહં જૃમ્ભણસ્ય પરંપરા ।
 જુગુપ્સા સર્વકાર્યેષુ સ્વાસ્થ્યં કુત્ર ન લભ્યતે ॥

અપિ તુ ।

પાત્રસ્ય ક્ષણિતં શ્રુત્વા દૃષ્ટ્વા દુગ્ધાન્વિતં જલમ્ ।
 મશ્યતિ વ્યગ્રતા સ્ત્રીઘ્રમુદિતેઽર્કે તુષારવત્ ॥

[આ જગતનાં દ્રવ્ય અને આયુષ્યનું હરણ કરનારા મીઠા
 ચાહદેવનું હું પ્રભાતે હૃદયમાં સ્મરણ કરું છું, અને (હોટલોં વગેરે
 દ્વારા) હિન્દી પ્રભાત પવિત્ર ધર્મનું નિકંદન કરનારા મીઠા ચાહદેવને
 હું સાંજે શિરસાવંદન કરું છું.

* આ ભેખમાંના શ્લોકો રા. રા. દક્ષિણ રણછોડજી વૈષ્ણવ ખી.

અ. એ ખાસ રચના છે.

આહ વિના દૃષ્ટિનો ભોપ થાય છે, પગ ઢીલા પડે છે અને બુદ્ધિ બહાર મારી જાય છે; ખરેખર ! અમે ચાહના સેવકોજ છીએ.

અમને આહ વિના બગાસાંપર બગાસાં આવે છે, હરેક કામ કાજ બોજામરૂપ થઈ પડે છે અને આરામ ક્યાંય મળતો નથી;

પરંતુ—

સર્વોદય ચતાં જેમ ઝાકળનો નાશ થાય છે, તેમ ચાહનાં પાત્ર-કીટલી, પ્યાલા, રકાષી વગેરેનો ખણખણાટ સંભળાતાં અને દૂધયુક્ત જળનું દર્શન ચતાં અકળામણુ તરત ઉડી જાય છે.]

સ્થળ—ટ્રેનનો ત્રીજા વર્ગનો ડબ્બો.

* * * *

મેમસ્ટ્રુ--ખંડને ને સોનને ભાવ એક થીનો !

સોની--તમારૂં કે'વું સોળ વાલને એક રતિ છે.

૧ શ્રુતસ્થ--ખીનું તો ઠીક પણ આજકાલ ચાનાં લાકડાં એવાં વેચી ગયાં છે કે કહેવાની વાત નહિ.

શાસ્ત્રીજી--એનો રસ્તો એવો થાય કે સવાર સાંજ પાણીના પ્યાલામાં ચાનું આવાહન કરી પીતાં પીતાં બોલવું કે “વાહ ચા વાહ ! ખૂબ ઠંડક રંગ જમ્યો છે હો !”

૨ શ્રુતસ્થ--એમ કંઈ થાય છે ?

વાણીઓ--(બગાસું ખાતાં) “ચા ટા ચા, ખીઝા વગડા ના વા !”

બાપુ--(મ્હોંમાંથી હુકાની નાજ અસેડતાં) આજ તો હંધીય થીનુંનું એવું સે; આ કપડના ભાવ જુવેને કેવા હજળી ગીયાસે ?

આદાણુ—કપડ કરતાં ખાંડ સોંધી ચવાતી પે'લી જરૂર છે. માણસ વરસમાં એક વખત કપડ લે, બે વખત લે, ચાર વખત લે ત્યારે એટલી જ ઉપાધિ; પણ આ ચાતું તો રોજનું સાધ છે.

મેમણુ—તમારો કેવો વાજબી છે; કપડો ફાટ્યો હોય ઉઘં એક થીગડો દીધો તો ગરીબ માણને ગરૂં બેચાર મઈના હાલીઓ જાય; પણ આ નો કોપ મડ્યો નાંઈ, તો ઉન્ને પેડોજ ખુચી વિનેતો.

ખવાસ—ધીનું એ અમારે બહુ જરૂર નઈ. રોટલામાં કુંધળી ધણીને સલાવીયેં પણ સા તો જોઈઝ! આ ખાંડનો દુકાર તો મારીને ધાણુ કાઢહે; હવે હું કરવું ને ક્યાં જવું!

વયોવૃદ્ધ શૃહસ્થ—આ છોડી દેવો.

હુજમ—વાતું કરવીયું શેલીયું સે, અદા!

૩ શૃહસ્થ—મેં તો ચાતું પાણી મેલ્યું છે !

૪ શૃહસ્થ—ક્યાં, પ્રાઈમસ ઉપર ?

૫ શૃહસ્થ—(હસી પડતાં) ના ના!

વયોવૃદ્ધ શૃહસ્થ—અરે ચાતું તો એવું લશ્કું પેડું છે કે એક દહાડો મેં મહારા બત્રીજને જમવાને કહ્યું, તો કહે “ કાકા, એના કરતાં સવાશેર ખાંડ મહારે ત્યાં પહોંચાડો તો મહેરમાની ! તમને વધુ ખર્ચ ન થાય, ને-હું બે ચાર દહાડા ચા પી શકું ! ”

જુનાગઢી નાગર—મહારી માશીના દીકરાનો બાણુજ-જે છે તે-જુનાગઢ રોટમાં માસ્તર છે, તે જ્યારે આ પીને ત્રણ પટ્ટી પાનની ખાય ત્યારે-જે છે તે-દિશાએ જઈ શકે છે.

શાસ્ત્રાણુ—મધ્ય હિન્દુસ્તાનના એક રાય બહાદુરે પોતાના ધરનાંને વિચાર જણાવ્યો કે હવે આપણે આ બંધ કરીએ તો ઠીક, એટલે સઘળાં કહેવા લાગ્યાં, “ ના ના ! એમ કરશે નહિ !

વિલાયતની પેઠે રાટલી ગણી ગણીને આપજો પણ ચા બંધ કરશો નહિ! કદી એક ટંક ખાધા વિના ચાલ્યું જશે પણ ચા વિના ડગલું નહિ દેવાય! છતાં બંધ કરશો તો આપ હાથખરચી માટે જે તનખખા આપો છે તેમાંથી અમે ચા પીશું!”

કામદાર—અમારા વતનદાર સાએબના ચિરંજીવીને એવું બંધાણુ છે કે રોજ સવારે પલંગ પાસે રસોયો ચાનો પ્યાલો લાવીને બોલે કે “ભાઈ, આ ચા તૈયાર છે!” એટલે “હે? લાખ્ય!” કહેતા બેઠા થઈ પ્યાલો ગટકાવી જાય ત્યારે ભાઈની આંખ ઉધડે; અને પછી દાતણપાણી કરીને વળી બીજો ડોઝ મારે, ત્યારે તખી-અત ડેકાણે આવે!

હિન્દ હિતેચ્છુ—હિન્દનાં સંતાનોની શી દશા!

ચરમાંવાળા ગૃહસ્થ—હજી તો અહીં વિલાયતના જેટલો ચા પીવામાં આવતો નથી.

બ્રાહ્મણ—હજી મેં રજાન!—“આજ મેં દશ કોપ પીધા” ને “મેં વીસ પીધા” એવી બડાઈ હું બજારમાં રોજ સાંભળું છું;—કેમ જાણે લાડુ જમવાની શરત કરતા હોય!—એક વાર અમારા જિલ્લા-વાળા ભંગીઆને ‘મુનશીટપાલ’* ના પટાવાળાએ ધમકાવ્યો કે “કેમ મોડો આવ્યો?” તો કે “દૂધ આવે, સા પીયે તૈયારે અવાયને માઈ બાપ!”

વયોવૃદ્ધ ગૃહસ્થ—તમારી વાત ખરી છે; એકવાર હું હોટેલ પાસેથી જતો હતો એવામાં ‘વેઈટર’ હાથ ધોવા ખંદાર આવ્યો તેને લાં બેઠેલા બે ચાર ટેડાએ ચમકાવ્યો કે “એલા જટ કર! સા વન્યા હવે અમારી તખીઅત ફાટી જાય સે!”—આમ ચા વિના ઢેઢ ભંગીની પણ તખીઅત ફાટી જાય એવો જમાનો આવ્યો છે.

ચરમાંવાળા શુદ્ધસ્થ—છાપામાં છપાયું છે કે અહીંનાં વિદ્વા-
યતના જેટલો આ ખીવામાં આવે તો સિક્કો, આસામ, નીલગિરિ
વગેરે સ્થળે ઉગતો આ હિન્દમાંજ ચૃદ્ધ થઈ જાય; પણ અહીંના લોકો
પ્રમાણમાં વધારે ગરીબ હોવાથી એમ થવું નથી.

મોદી—અહીંના લોક ગરીબ તો ખરા; ખાંડ પોષાય ન થતાં ચામાં
ધણાય ગોળ છાંડે છે એટલે ગોળના ભાવે પણ ઉછાળો માર્યો છે.

બ્રાહ્મણ—પણ દાણાના દુકાળ વખતે સસ્તાં અનાજની દુકાનો
ખોલાઈ'તી એવી સસ્તી ખાંડની પેઠી કોઈ કેમ ખોલતું નથી ?

બાવો—એસા કોઈ કરેગા નહિ.

હજમ—અરે અરે, એવો આશરવાદ કાંધો ગરુ મા'રાજ !

ખવાસ—મલા સાને ઠેકાણે સાલ પીયો તો ન હાલે ?

શાસ્ત્રીજી—ચાલે એટલુંજ નહિ પણ વધારે કાયદો કરે. અગાડિ
છોકરાં છાશને રોટલો શીરાવતાં ત્યારે કેવાં તન્દુરસ્તર હેતાં ? હવે તો—

“આ એ ટાલ્યું શીરામણ, ખીડીએ ટાલ્યો હોકો;

જે જે એ ટાલ્યા રામ રામ (ત્યાં) કરવો કોનો ધોખો ?”

બાપુ—ખરાબર સે શામ્તરીજી, જે દુનાં સાનાં પગલાં થીયાં
આ તે દુનું શીરામણ બંધ થીયું; ને એલી શીગરેટની ખીડીઈ આનીઈ
આ એણે હોકાનો પગ કાઢ્યો. અશ્વ દાંડે હેતના “રામ રામ”
ચાતા આ તીયાં નઈ લેણા નઈ દેણા ને “ભાઈ જે જે !” “જે જે !”
ને બક તો અંગરેજીમાં “કેડીયું ! કેડીયું ! !” થાય સે.

હજમ—બાપુને કઈ તમે તો સા નઈ પીતા હો.

બાપુ—પીયોશી ! આગળ્ય ઠહુઆનું લાકડું હતું ને હવે સાનું
દીખળ પેહું ! સા આવડે નઈ ને એઈડીઆં જવો થાય તાય પીવે

સદ્દેહો એવોય ન જડે તીયાં હુધી મઈ મન દુર્યા કરે.—બલા ગરુ મા'રાજ, તમને સાના હેવા નઈ હોય.

આવો—(ચલમના દમ મારતાં) હમકો બી ઉસકા અબ્યાસ તો હૈ. બાજ વખત હાટેલ કા માલિક કી નિગાસે ચહા કા પાન ક્રિયા જતા હૈ. કિસી કો નહિ છોડનેવાલી ચહા એસી હિ ચીઝ હૈ કિ ઉસને સખ આલમકો ગિરશ્તાર કીઈ હૈ.

શાસ્ત્રીજી—આવાજી ખરું કહે છે. આ કલિકાળનો સોમરસ છે. અગાઉ સોમરસ પીવામાં આવતો તે મનુષ્યને દહેજત આપી ટટાર બનાવતો; હાલ એ જગા આજે લીધી છે. પરંતુ સોમરસ માત્ર યજુયાગ વેળા પીવાતો, જ્યારે આ નિત્ય કર્મ થઈ પડ્યો છે; સંસ્કૃતમાં શ્લોક છે કે:—

વિશ્વસ્યૈવ મનો મયાદ્ય વિજિતં પંકેરુહાક્ષીતિ કિમ્ ।

આક્રાન્તા ચ મયા બલેન વસુધા કિં સાર્વભૌમો નૃપઃ ॥

માતઃસાયમહં ધૃતોસ્મિ હૃદયે દેવાધિદેવોસિ કિમ્ ।

દેવો વા ન નૃપો ન વા ન વનિતા જ્ઞાતો ન ચાહં ત્વયા ॥

આ શ્લોકમાં એક વ્યક્તિ મનુષ્યજાતિને કહે છે કે વિશ્વસ્ય એવ મનઃ મયા અદ્યવિજિતમ્ અખિલ વિશ્વનું મન જે કે'વાયં તેને મેં આજે જીતી લીધું છે; એટલે મનુષ્યજાતિએ પૂછ્યું કે પંકેરુહાક્ષીતિ કિમ્ ત્યારે તું પંકેરુહાક્ષી નામ કમલનયના સુદરી છે?—કેમકે તે વિના એવી શક્તિ બીજું કોણુ ધરાવી શકે?

વયોવૃદ્ધ શૃલસ્થ—બરાબર છે, વાહ !

શાસ્ત્રીજી—વ્યક્તિ વળી કહે છે, આક્રાન્તા ચ મયા બલેન વસુધા । વસુધા નામ જે પૃથ્વી, તેને મેં બળે કરીને સર કરી છે;

ત્યારે મનુષ્યજાતિએ સલાહ કર્યો કે 'કિં સાર્વભૌમો નૃપઃ તું કોઈ સાર્વભૌમ રાજા, શહેનશાહ પંચમ જ્યોત્ષ્ણ છે શું?—કેમકે તે વિના એટલું સામર્થ્ય કોનામાં હોય?

બાપુ—હાસું બા હાસું ! અસ્યું ! સે'નશા' વન્યા તે બીજું કોણ હ'ધી પરથમી ઝીંતી જાય ?—હાં, પશી ? સહવે આગળ.

શાસ્ત્રીજી—આગળ ચાલતાં વ્યક્તિ કહે છે કે પ્રાતઃ સાય-મહં ધૃતોસ્મિ હૃદયે । લોકો અને સવાર સાંજ હૃદયને વિષે ધારણ કરે છે; એટલે મનુષ્યજાતિ પૂછે છે: દેવાધિ દેવોસિ કિમ્ । ત્યારે તું દેવોનો પણ દેવ છે શું ?—કારણકે સવાર સાંજ તો દેવને હૃદયમાં ધારણ કરવા એવી મનુષ્યમાત્રની ફરજ છે.

૧ ગૃહસ્થ—એમાં ખોટું શું ?

શાસ્ત્રીજી—વ્યક્તિ કહે છે કે દેવો વા ન નૃપો ન વા ન ઘનિતા જ્ઞાતો ન ચાહં ત્વયા । દેવો વા ન હું દેવ નથી; નૃપો ન વા હું કોઈ રાજા નથી, તેમ ન ઘનિતા પ્રથમ પૂછ્યું તેમ સુંદર સ્ત્રી પણ નથી; ત્યારે? જ્ઞાતો ન ચાહં ત્વયા । જ્ઞાતો ન ચ અહં ત્વયા, હે મનુષ્ય-જાતિ ! તું અને ઓળખી શકીજ નથી.

બાવો—કયા ખાત !

શાસ્ત્રીજી—આ છેલ્લાં પદનો બીજો અર્થ એવો પણ થાય છે કે જ્ઞાતો ન ચા અહં ત્વયા । હે મનુષ્ય જાતિ ! હું જે ચા છું તેને, અર્થાત્ તેનો પ્રભાવ જે કોઈ છે, તેને તે' નાના પ્રકારે કરીને હજી ઓળખ્યો નથી !

હિન્દ હિતેચ્છુ—શાસ્ત્રીજીએ વર્ણવેલી સઘળી શક્તિઓ આમાં ખરેખર રહેલી છે. હવે કાંતો પ્રશ્ન હિન્દનાં બાળકોને આ છોડી દેવા જોઈ શક્તિ આપે, અને કાંતો જેમ આ હિન્દમાં પાકે છે તેમ

એનું મેગવણુ જે ખાંડ, તે પણ અહીંજ બને એવાં કારખાનાં તેમની
કને ઉભાં કરાવે તોજ હિન્દનો ઉદ્ધાર થશે, અને ભારેજ દેશમાં
શાન્તિ થશે.

શાસ્ત્રીજી—ૐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ ।

[સ્ટેશન આવતાં ઉતારુઓની ચડકિતર થાય છે અને વાતનું
વળું ખીજી તરફ વળે છે.]

ધારખંદર.
(કાઠિઆવાડ).

} હરિલાલ પ્રભુલાલ ઢાયા,
ખી. એ., એલ. એલ. ખી.

(૮) સિદ્ધરાજ અને લીલુ લુટારો.

સિદ્ધરાજ—કેમ રે! જે લીલુ લુટારાના પરાક્રમની આઠલી
બધી વાતો સંભળાય છે, તે તુંજ કે?

લીલુ—હા, હું તેજ લીલુ સિપાઈ છું—નહિ કે લુટારો.

સિદ્ધરાજ—લુટારો નહિ ! હા, શંસીઓ, ચોર, ધાડપાકુ.

લીલુ—સિદ્ધરાજ, વિચારીને બોલ. તારી જીમ અંધ કર. યાદ
રાખજે કે હું એક સ્વતંત્ર માણસ છું.

સિદ્ધરાજ—તેથી શું ? સ્વતંત્રતાથી બોલ.

લીલુ—તો હું પૂછું છું કે આપે આપની જિંદગી શી રીતે ગુજરી ?

સિદ્ધરાજ—કોણે મેં ? રાજાઓમાં મહારાજાધિરાજ તરીકે,
ધોધાઓમાં રણવીર તરીકે અને દાતાઓમાં દાનવીર તરીકે, કીર્તિએ
મને જગજહેર કર્યો છે.

લીલુ—ત્યારે શું કીર્તિ લીલુને ઓળખતી નથી ? જે લુટાર

ટાળાને સિદ્ધરાજ પશુ વશ કરી શક્યો નથી તેવા હુલડી લોકોને વંચ કરનાર લીલુની કીર્તિ કંઈ કમ છે ?

સિદ્ધરાજ—પશુ તું તો લુટારોજ કેની ?

લીલુ—ત્યારે આપે શું કર્યું ? શણકદેવી માટે જુનાગઢનું નખોદ નથી વાળ્યું ? યશોવર્મા ઉપર ચડાઈ કરી માળવાનું સત્યાનાશ નડોતું વાળ્યું ? તે તો લૂટકાટ નહિ પણ પરોપકાર કર્યા હશે ?

સિદ્ધરાજ—પશુ, મેં તો સેંકડો ગામો આપ્યાં કર્યાં છે, હજારો શિવાલયો, દેવાલયો અને જળાશયો બંધાવ્યાં છે, લાખો બ્રાહ્મણોને દાન આપી સુખી કર્યાં છે. તેં શું કર્યું ?

લીલુ—મેં પણ તવંગરોને લૂટી ગરીબો તરફ ઉદાર હાથ દેખાડ્યો છે. ગરીબોને અન્નવસ્ત્રાદિ પુરાં પાડવામાં લીલુની બરાબરી કોણ કરી શકે તેમ છે ?

સિદ્ધરાજ—હતાં તારામાં અને મારામાં ફેર છે.

લીલુ—યા, ફેર માત્ર એટલોજ કે, આપ આ રાજમહેલમાં જન્મ્યા અને હું પેલા ઝુંપડામાં જન્મ્યો; તેથી આપને મોટા લુટારા થવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો, અને મને નાના લુટારા થવાની તક મળી. પુરતો વિચાર કરતાં જણાય છે કે તમારે અને મારે કરેલાં મોટાં નાનાં પાપોનો જવાબ રાજઓના રાજની કચેરીમાં આપવોજ પડશે. સારી પેઠે યાદ રાખજો કે મોટા પાપની મોટી શિક્ષા થયા વગર રહેવાની નથી.

સિદ્ધરાજ—સિપાઈ, છોડી દ્યો એને. (ધીમેથી સ્વગત) સિદ્ધરાજ ! તું પણ લુટારોજ તો. તને પણ તારા પાપની શિક્ષા શું નહિ થાય ? [બાલુભાઈ રતનચંદ શાહ તરફથી મળેલું.]

(૯) વનરાજ ચાવડો અને અણુ- હીલ ભરવાડ.

પાત્રોઃ—વનરાજ, અણુહીલ, રૂખડ, પાંસો, મુરસિંહ,
જીવાનસિંહ, સામંતો, સ્ત્રી પાત્ર—માલ્લી.

વનરાજ૦—અરે, આ નેહડામાં ભૂખ્યા મુસાફરને આશરો
આપે એવો કોઈ છે કે ?

અણુહીલ૦—અધ્યા તું કુણુ સે ? ચ્યાંથી આવ્યો સે ?

વનરાજ૦—હું એક પરદેશી રજપુત છું, અને વખાનો માર્યો
આપની તરફ આવ્યો છું.

અણુહીલ૦—પરદેહી ! એકદમ જાતો રે'. પરદેહીને તો અમે
પેહવા દેતા (અર્થી) નથી. ઈમણે અમારા રાજને મારી નાખ્યો સે.
ઈ પરદેહી આવ્યા તારથી અમે જાપીને બેઠા નથી. અમારી ગાયું
હાંકી જાય સે. અને અમારાં ઝી, દૂધ મદત લઈ જાય સે, અને અમને
બહ બહ તરાહ (ત્રાસ) આપે સે.

વનરાજ—તેમ તો હું પરદેશી નથી. આ દેશનોજ છું. શકત
તમારા ગામમાંજ પરદેશી ગણાઉં.

રૂખડ—તારે શું તું સાવડો રજપુત સું ? સોળંકી તો અર્થીને ?

વનરાજ—ના, બાઈ, ના. હું સોલંકી રજપુત નથી. હું તો
ચાવડો રજપુત છું. જયશિખર રાજના લશ્કરનો સિપાઈ છું.

પાંસો—અરે, ભગવાન ! જેશખર રાજે તો બહ હારો ઉતો;
પણ આ જીઅડ તો ધુઅડ જેવો સે. ઈના રાજમાં તો બધે જીલમ
જીલમ સાલે સે.

વનરાજ—તમે જયશિખર રાજને ઝોળખો છો ?

અણ્ણહીલ—અમ ના ઝોળછીઈ ! ઈમની રાણી સાખનું નામ તો રૂપકુંદરીયા. ભોડો કહે સે કે રાણી સાખનો કુંવરડો હવે મોટો થીયો સે. અસારાં રાણી સાખને બહુ દખ પડ્યું. પરમેહર કરે ને સોઠરો મોટો થઈ દી વાળે.

વનરાજ—તમે તે છોકરાને જોયો છે ?

અણ્ણહીલ—હોવે. જારે રાણી સાખ અને મામા સાખ હીંનાં જંગલમાં રે'તાં, તારે અમે વનુમાને તો રમોડેલા તે અમ ના ઝોળછીઈ—

વનરાજ—હું અત્યાર સુધી તેમના લક્ષ્કરમાં છું, અને સોળાંકી રજપુતોને કહાડી મુકવા તેઓ પ્રયત્ન કરે છે તેમાં સામેલ છું. પણ તેમના હુમલાથી બચવાને મારે નાસી આવવું પડ્યું છે.

અણ્ણહીલ—ભલે, તારે તું હીં રહે. તું જુજ્યો થીએ હશે માટે સાલ આપણે વાળું કરીઈ. અડી ! વાળુ તીયાર થીયું સે કે ?

મા'લી—આંથી થીયું હશે ? હજી તો મેં રોટલા ધડવા સે, અને શેયવા પણ છે. ને મારે તો વાડામાં ગાયું દોવા જવી સે; તે તમે મારી હાથે વાછૂંડે ઝાલવા હીડો.

અણ્ણહીલ—પણ તારે રોટલા કુણુ ધડ હે ને શેયડે ?

મા'લી—અહ્યા પરદેહી, રોટલા ધડીશ અને શેચીશ ?

વનરાજ—હા, ખેન, મને તે ફાવશે ?

મા'લી—ઈમાં શું શાવવું તું. એક તરફ શેચાય એટલે ઉથલાવી નાંખજે.

વનરાજ—સાફ, જાઓ તમે ત્યારે.

મા'લી—પણ, જોજે બળી જાય ના. બરાબર ઉથલાવજે.

વનરાજ—(રોટલો કલેહામાં નાખી, વિચારમાં પડે છે.) અહો
આ ગરીબ ભરવાડોના મારા તરફ કેટલો બધો પ્રેમ છે ! તેઓ મારા
કુટુંબને કેટલું ચહાય છે ! ભરવાડ જેવી ભૂતવર્ણને પણ સ્વદેશપ્રીતિ
કેટલી બધી છે ! તેમને સંકટોમાંથી મુક્ત કરવાની શું મારી ફરજ
નથી ? ખરે ! હું કોઈપણ ચત્તે મારી ગુર્જર ભૂમિ પાછી લીધા
વગર રહેનાર નથી. અરે, મારી ગરવી ગુજરાત ! તારી આ દશા ! !
સોલંકીઓના ત્રાસથી તું અત્યારે કેવી પાયમાલ થઈ ગઈ છે ! તારું
વદનકમળ કેવું કરમાઈ ગયું છે ! તું કેટલી નિસ્તેજ બાસે છે ! જ્યાં
સુધી મારા દેહમાં પ્રાણ હશે ત્યાં સુધી હું તારા માટે ચત્ત કરીશ,
અને ત્હને દુઃખ વિમુક્ત.....ક...રી...શ....

મા'લી—અહ્યા, આ શે'ની ગંધ આવી ! હાય હાય ! આતો
રોટલો બળ્યો ! મારા રોયા, બાન વગરના, વ્યથ લમણે હાથ દઈ
બેઠો સે ને રોટલા ફરવ્યા નહીં હવે શું ખેશ ! તારા આપતું કપાળ.

વનરાજ—બેન, બૂલી ગયો. હું જરા વિચારમાં હતો.

અણહીલ—શાના વચારમાં પડ્યો તો. શું તારી પાયડીના
વચાર કરતો તો, હું પણ તારી પેઠે નાનો હતો તારે એક દાડો પાય-
ડીના વચારમાં ને વચારમાં કુવામાં પડી બ્યોતો.

મા'લી—ઈને વ્યાં અત્યારે પાયડી સે તે વચાર કરતો હશે.
અમથો મારો પીટ્યો. મારા રોટલો બાળ્યો સે તે હું તો ડશ્ણેને
ડશ્ણે ઈનાં હાડકાંજ બાંછ નાંખીશ.

અણહીલ—ના ના જવા દે. બસારો જવાન સે તે પાયડીનાજ
વસાર કરતો હશે. જે ને તું નાની હતી તારે મને આપો દાડો તારા
જ વસાર થતા નો તા ?

મા'લી—તારે સાલો હવે વાળુ કરીઈ, પણ બધાને બેલેલ રાઈલા ખાવા પડે છે.

અણહીલ—(ખાતાં ખાતાં)-અલી, જો જો આ ઘડબડ ઘડબડ શું થાય સે ? સોજાંઈ તો નથી મુઆ ને ?

મા'લી—અરે તમારું જાય ! આધે નકરી ઘૂળ ઉડ્યે સે, અને મોરું દળકટક આવે સે, ભાગો રે બાપા ભાગો. મારી લાખા. હવે સું કર હું ?

વનરાજ—ખીઓ છો શા માટે ? હું છું તેથી તમારે શીકર કરવી નહિ. ચાલો હું બારણે ઉભો છું.

અણહીલ—પણ તું એકલો શું કરશે. અલ્યા પાંસલા, રખડીઆ તીયાર થાઓ; તમારા બાપા આવે સે તે, તીઆર થાઓ, નઈ તો તમારો કસ્સર ધાણુ નેકળ્યો જાણો.

વનરાજ—ખીશો નહિ. તમારો વાંકો વાળ થવા દઈશ નહિ.

(સુરસિંહ જુવાનસિંહ વગેરે સરદારો આવી પહોંચે છે.)

સુરસિંહ—અલ્યા ભરવાડો, આટલામાં કંઈ વનુભાને જોયા છે ?

રખારીઓ—ના. છામ, અમે તો કંઈ જાણુતા નથી. અમને મારહો નહિ, બાપા, અમે ગરીબ મનખ છીઈ.

જુવાનસીંગ—અરે મૂર્ખ, અમે પૂછીએ છીએ કે તમારા નેહડા તરફ કોઈ માણસ આવેલ છે તે ક્યાં છે ? બતાવો.

રખારીઓ—સામ, એક માણુહ તો આવ્યો સે. પેલો પણ ઉભો.

રજપુતો—મહારાજ વનુભાને ઘણી ખમા ! !

વનરાજ—કેમ રે ! મારા બહાલા સરદારો ! હવે લડાઈની તૈયારી કેટલી બાકી છે ?

સામંતો—જી, સર્વ તૈયારી થઈ ચૂકી છે, અને માત્ર આપના પધારવાનીજ રાહ જોવાય છે. આપના દૂટા પડી જવાથી બધાને ખારે દિલ્લગીરી થઈ છે.

વનરાજ—શીકર નહિ, ચાલો. હું તૈયાર છું; પરંતુ જે ભાવિક બરવાડોએ મને અત્યાર સુધી અહીં આશ્રય આપ્યો તેનો બદલો આપી દઉં.

મા'લી—અરે બાપા, બદલો એવો ? મેં અમાજણીએ તમને ઝાળછયા નહીં, તેથી ગાળો ભાંડી સે. મને માફ કર હો.

અંજુહીલ—તમે તો સાચા કેતા તા ને કે હું તો વનુભાનો સપાઈ સું ઈમ બોલીને તમે તો અમને સેતર્યા.

વનરાજ—એ તો એમજ હોય. પરંતુ મા'લી, હું તારો કિપકાર કદી બૂલીશ નહિ. જ્યારે હું રાજ થઈશ ત્યારે સાથી પહેલી તને બોલાવી પુષ્કળ બદલો આપીશ કારણકે તેં મીડો રાટલો અને દૂધ ખવરાવી મારી નિંદગી બચાવી છે. અંજુહીલ તને (પૂણું) શૂલવાનો નથી.

અંજુહીલ—રાજ સાચા, મારી એક અરજ સે.

વનરાજ—શી ?

અંજુહીલ—સાચા, મારે તમારી હારે *લહકરમાં આવવું સે, અને મારી ડાંગથી પેલા પરદેહી સોળંકીઓને ઠાર કરવા સે. ઈમણે અમને બક બક દખ દીધાં સે.

વનરાજ—ચાલ તૈયાર થા. તારા જેવા બહાદુર સિપાઈઓની મારે હાલમાં ખાસ જરૂર છે. [બધા જાય છે.]

(બાહુભાઈ રતનચંદ શાહ તરફથી મળેલું.)

(૧૦) ગામઠી નિશાળમાં એક ડોકીઉં.

મહેતાજી—રામચંદર, ઉભો થા; તું ક્યાં બણે છે ?

રામચંદર—અહીંઆં સાહેબ.

મહેતાજી—એમ નહિ; કઈ જગ્યાએ બણે છે ?

રામચંદર—નિશાળમાં, સાહેબ.

મહેતાજી—(મ્હેં બગાડીને) સાંભળ, તને એમ પૂછે કે તું કેની નિશાળે બણે છે ? તો તું શું કહે ?

રામચંદર—“ તમારી નિશાળે ” એમ કહું સાહેબ.

મહેતાજી—મ્હારું નામ શું ?

રામચંદર—મહેતાજી સાહેબ !

મહેતાજી—(એરંડીયાનો ગ્લાસ પીધા જેવું મ્હેં કરીને)
અરે અક્કલના બારદાન !

રામચંદર—બાર દાન-વીસાંસો ! ! !

મહેતાજી—બેવકુફ. હું એમ પૂછું છું કે મહેતાજી તો ખરા,
પણ નામ શું ? ”

રામચંદર—(વિચારમાં પડીને ડોકું ધુણાવતાં) એ તો
ખબર નથી !

મહેતાજી—મ્હારું નામ મકન મહેતાજી—મુરખા, હવે યાદ
રાખજે. (રામચંદર બેસી જાય છે.)

એક વિદ્યાર્થી પ્રવેશ કરે છે.

મહેતાજી—પ્રમોદરાય, કેમ મોડો આવ્યો ? અત્યાર સુધી ક્યાં
રખડતો હતો ?

પ્રમોદરાય—(શેવા જોવા થઈ ને) સાહેબ, રસ્તામાં-ચોમા-સાનો કીચડ-એટલો બધો હતો કે-હું એક પગલું બરું લાંબે પગલાં પાછો પડું-એટલે જરા-વાર લાગી.

મહેતાજી—જુદો છે ! એમ એક પગલું બરતાં બે પગલાં પાછો પડતો હતો તો અહીં શી રીતે પહોંચ્યો ?

પ્રમોદરાય—સાહેબ, મેં માફ મોઢું ધર તરફ વાળ્યું અને પછી એકેક પગલું બરતો ગયો તેમ બેબે પગલાં પાછો પડતો ગયો, ને એમ કરતાં અહીં પહોંચ્યો.

મહેતાજી—ચાલ તારી જગાએ ખેસી જા; હવેથી મોડો થઈશ તો છેલ્લો કાઠીશ-કેમ રામશંકર, મ્હારું નામ શું ? યાદ રહ્યું કે ?

રામશંકર—(ઉભો થઈ ને) મકન મહેતાજી મૂરખા !

મહેતાજી—ખેસી જા ! ઢઢો છે !-ચાલ પ્રાણશંકર તને મુખ-ગણિતનો સવાલ પૂછું; મ્હારી પાસે એક બદામ હોય તેમાંથી પા તને આપું, પા રામશંકરને આપું, અને અર્ધી હું લઈ લઉં તો બાકી શું રહે ?

પ્રાણશંકર—ફાતરાં બાકી રહે, સાહેબ !

મહેતાજી—ખેસી જા, બણી ઉતર્યો તું !-ઈશ્વરલાલ, એક ઝાડ ઉપર દશ કાગડા હતા; અહીંથી બંદુક મારી તો બે કાગડા મરી ગયા, તો બાકી ઝાડ ઉપર કેટલા કાગડા રહ્યા ?

ઈશ્વરલાલ—એકે નહિ !

મહેતાજી—કેમ ? દશમાંથી બે જામ તો બાકી એકે નહિ ? !

ઈશ્વરલાલ—ઝાડ ઉપર કેટલા કાગડા રહ્યા એમ પૂછ્યું છે, માટે બંદુક ફૂટે એટલે બાકી હોય તે પણ ઉડી જાય, ત્યારે ઝાડપર એકે ક્યાંથી રહે ?

મહેતાજી—શામાશ, ખેસી જા. છોકરાઓ, સવાલમાં શું પૂછ્યું છે તે બરાબર સમજીને જવાબ દેવો જોઈએ. મોટી મોટી પરીક્ષાઓમાં પણ ધણીક વિદ્યાર્થીઓ વડ પૂછ્યો હોય ત્યાં થડ લખી આવે છે, માટે સવાલ બરાબર સમજવો—કેશવલાલ, એક પાંજરા-પોળમાં સાત ગાય અને દસ બેંસ છે, તેમના પગ કેટલા થશે !

કેશવલાલ—એમાં કેટલાં ઢોર ખોડાં છે તે જણાય તો કહી શકાય, સાહેબ.

મહેતાજી—શંકરલાલ, ચાર ઘોડામાંથી ત્રણ ગધેડા જાય તો બાકી શું રહે ?

શંકરલાલ—ઘોડામાંથી ગધા બાદ થાયજ નહિ, સાહેબ.

મહેતાજી—કેમ ન થાય ? કારણ સમજાવ.

શંકરલાલ—એકજ જાતની ચીજોની બાદબાકી થાય પણ જુદી જુદી જાતની ચીજોની બાદબાકી થઈ ન શકે.

મહેતાજી—ત્યારે ચાર રૂપીઆમાંથી ત્રણ આના બાદ થઈ શકશે કે નહિ ?

શંકરલાલ—હા સાહેબ, ત્રણ રૂપીઆ તેર આના બાકી રહેશે.

મહેતાજી—રૂપીઆ અને આના જુદી જુદી જાતની વસ્તુઓ છે. છતાં તેની બાદબાકી કેમ થઈ શકી ?—હીક, ખીજે સવાલ પૂછું; ચાર ઘોડા અને ત્રણ ગધેડાનો સરવાળો થઈ શકશે કે ?

શંકરલાલ—હા સાહેબ, બધાં મળીને સાત ઢોર થશે.

મહેતાજી—એટલે કે જુદી જુદી જાતની વસ્તુઓની બાદબાકી કદાચ ન થાય પણ સરવાળો થઈ શકે છે, ખરું ?

શંકરલાલ—હા સાહેબ.

મહેતાજી—હીક ત્યારે ચાર ખાટલામાં ત્રણ કોહોળાં ઉમેરીએ તો શું આવે ?

શંકરલાલ—એનો તો સરવાળો નહિ થાય, સાહેબ.

મહેતાજી—રૂપીઆમાંથી આના બાદ થઈ શકે છે પણ ઘોડામાંથી ગધેડાં બાદ થતાં નથી, માટે એમ જણાય છે કે વિનતીય એટલે જુદી જુદી જાતની વસ્તુઓની બાદબાકી થાય છે ખરી અને નથી પણ થતી—વળી ઘોડાં અને ગધેડાં મળીને અમુક ઢોર થાય છે પણ ખાટલામાં કોહોળાં ભેગવી શકાતાં નથી, માટે એમ જણાય છે કે વિનતીય વસ્તુઓનો સરવાળો થાય છે ખરો અને નથી પણ થતો, ત્યારે આવા એક બીજાથી ઉલટા દાખલા ઉપરથી તું શું સમજ્યો તે કહે.

(શંકરલાલ મુઝો રહે છે.)

મહેતાજી—(આખા વર્ગ તરફ આંગળી ફેરવતાં,) કોઈ આમ હોવાનું કારણ કહી શકશે ?—કોઈ નહિ ?—હીક ત્યારે સાંમળો. રૂપીઆ અને આના દેખીતા વિનતીય છે તોપણ સમતીય થઈ શકે છે; જેમ કે સોળ આના બરાબર એક રૂપીઓ અને એક રૂપીઆ બરાબર સોળ આના; પણ કદાચ પચાસ ગધેડાં ભેગાં કરીએ તોપણ એકે ઘોડો નહિ થાય, તેમ ગમે તેટલાં ઘોડાં લાવો તોપણ એકે ગધેડું નહિ થાય. એટલા માટે રૂપીઆમાંથી આના બાદ થાય છે. પણ ઘોડામાંથી ગધેડાં બાદ થતાં નથી.—બીજી બાજુ, ઘોડાં અને ગધેડાં ઢોરની જાત હોવાથી તેટલે દરજ્જે સમતીય થઈ શકે છે, પણ ખાટલા અને કોહોળાં વચ્ચે કોઈ જાતનું મળતાપણું નથી; માટે ઘોડાં અને ગધેડાં મળીને અમુક ઢોર થાય છે પણ ખાટલા અને કોહોળાં મળીને શું થાય તે જાણી શકાતું નથી;—સમજાય છે ?

એ ચાર વિધાર્થીઓ—હા સાહેબ.

મહેતાજી—કાલે કરી લાવવાની કવિતાનો અર્થ સમજવું; માલ પ્રેમરાય કવિતા વાંચ.

પ્રેમરાય—(વાંચે છે.) ગીતિ.

“ તે કાલપર ન રાખો, બની શકે આર્ય કાર્ય આજન જો;
અધોપયોગી અસ્થિર, તજી, બહુ ઉપયોગીને ચિરસ્થ સજો. ”

[પં. ગકુલાલજી કૃત.]

મહેતાજી—“ આર્ય ” એટલે હે હિંદવાસી જનો! જે “ કાર્ય ” એટલે કામ આજન થઈ શકે તેને કાલ ઉપર ન રાખો—

પ્રેમરાય—ત્યારે હું સાંજે બાપાને કહીશ કે પેલાં પોથીયાં કાલે ભાંગવાનું તમે કહેતા હતા તે આજે બાગો, કેમકે આજ થઈ શકે તે કાલ ન કરવું એમ કવિતામાં કહ્યું છે.

મહેતાજી—એ કવિતાનો અર્થ એવો લેવાનો નથી, કેમકે બીજી લીટીમાં કહ્યું છે કે “ અધોપયોગી ” એટલે થોડા ઉપયોગનાં અને “ અસ્થિર ” કહેતાં ક્ષણિક-નાશવંત કામો “ તજી ” એટલે છોડી દઈને બહુ ઉપયોગી તથા “ ચિરસ્થ ” કહેતાં લાંબો વખત ટકનારું કામો કરવા સબજ થાઓ—છે કોઈને શંકા ? બધા સમજી ગયા ?

પ્રાણશંકર—હું હજી નથી સમજ્યો સાહેબ ?

મહેતાજી—(બેસી જવાની ઈશારત કરતાં) ચૂરખો છે ! હજી ન સમજ્યો તે ! [પાંચ મિનિટનો ઘંટ થાય છે.]

મહેતાજી—આવતી કાલનાં લેશન લખો; ઇતિહાસ પાનાં ૪ થી ૬-ગોખી આવવાં ! બાહરણ કલમ ૬ થી ૮-કરી આવવી ! પાક ૧૭ મો વાગી આવવો ! અર્થ ગોપડીમાંથી જોઈ લેવા ! દલમાં બનોયત્નના કામલા ૬ ને ૭-ગણી આવવા ? [ઘંટ થાય છે : રંગ.]

પોરબંદર.
મે. ૧૯૧૬.

}

હરિલાલ પ્રજ્ઞલાલ ડાયા.

(૧૧) ગામઠી નિશાળમાં વળી એક ડોકીઉં.

(અઠવાડીક પરીક્ષાના ઉત્તર પત્રો);

[નિશાળ ઉઘડવાનો ઘંટ થવાને થોડીવાર છે. એટલામાં બહાર એટલા ઉપર નિશાળીઆ માંહોમાંહે વાતચીત કરે છે.]

રામશંકર—પ્રમોદરાય, ગયા શનિવારના ઇતિહાસ બુગોળની પરીક્ષાના પેપરે તપાસાઈ ગયા છે તે આજે પાછા મળશે એવું મહેતાજી સાહેબ કહેતા હતા.

પ્રમોદરાય—હું તો મ્હારો પગ મરડાઈ જવાથી કાલ નિશાળે આવ્યો નહોતો એટલે જાણ્યો નથી.

ઈશ્વરલાલ—તું નહોતો આવ્યો પણ અમે તો આવ્યાંતા! મહેતાજી સાહેબ આજે પેપરે પાછા આપવાના છે એ ખરી વાત છે; કેમ, કેટલાક માર્ક આવશે ?

પ્રમોદરાય—અમે શું બકાલી છીએ કે નમતું તોળીએ ?! જોઈએ ૩૩ ત્યાં દગલો થાય ૭૫ નો!—આપણા તો પાસ માર્ક આવે તો ધણા છે !

પ્રાણશંકર—ભાઈએ તો સોએ સો માર્કનું લખ્યું છે; એમાંથી જોઈએ છીએ કેટલાક કાપે છે ! ૫ કાપશે તો ૮૫ આવશે; ૧૦ કાપશે તો ૯૦ આવશે ! બહુ બહુ કાપશે તો ૨૦ કાપશે, તોય ૮૦ આવશે ! કાપી કાપીને તે કેટલાક કાપશે ?! ઊરો લઈને બેસશે તો—પણ ૬૦, ૭૦ તો જરૂર આવશે ?

કેશવલાલ—કેટલા માર્ક કપાશે એવી ઉંધી ગણતરી ન હોય, અકલ ! બહુમાં બહુ કેટલા આવશે એવી અઠકળ કરાય.

પ્રેમરાય—આપણા મહેતાજી દેશી છે એ મોટી ખંચાત છે ! અંગ્રિજો કેવા ઉદાર હોય છે ? ! મહારા મોટા ભાઈ બી. એ. નું બહે છે તે રત્ન ઉપર આવ્યા ત્યારે એકવાર કહેતાંતા કે અંગ્રિજો પેપર તપાસે ત્યારે એક જવાબ વાંચીને વિચાર કરે કે આમાં દશ માર્ક માંથી દશ અપાય એમ છે ? જરા ઓછું કરવા જેવું જણાય તો ધારે કે નવ દેવાશે ? હજી ફરકાર લાગે તો મનને પૂછે કે આઠ, અથવા સાત અપાશે ? આથી ગમે તેવા નગળા વિદ્યાર્થીને પણ સવાલ દીઠ છ સાત માર્ક મળી જાય છે;—પણ એકાદો દેશી પરીક્ષક હોય તો ? માથે ટકા કરાવી, ચક્ષુમાં ચડાવી, એરંડીઉં પીધા જેવું મોં કરીને એક જવાબ વાંચે અને પછી બચડે કે શું ભરડયું છે ! આને એક માર્ક આપીએ તો ચાલશે ? ! નાના, કાંઈકે લખ્યું તો છે; ત્યારે બે ચાલશે ? ! બલે થાય, ચાલો ત્રણ આપો ! ઓહો ! ચાર તો બહુ થઈ જશે ! અંગ્રિજ અને દેશી પરીક્ષકમાં આમ હાથો થોડાનો ફર છે.

રામશંકર—અંગ્રિજો પરદેશી હોવા છતાં અહીંના બહુનારાને છૂટે હાથે માર્ક આપે છે, પણ આપણા દેશી પરીક્ષકો હિન્દુસ્તાનના જ વતની હોવા છતાં પોતાના દેશનાં બાળકોને ચીપી ચીપીને માર્ક આપે છે એ કેવું નવાઈ જેવું ? !

ઈશ્વરલાલ—એ બધું ખરું; પણ વાતો કરવાથી કાંઈ આપણા મહેતાજી કાળામાંથી મેરા થવાના છે ?

પ્રેમરાય—પેપરમાં ખૂબ લખી આવ્યો છે ને, તે બધું સચ્ચે છે !

પ્રાણશંકર—અઠવાડીક પરીક્ષા તો બહે ઠીક ! સમજ્યા એ તો ! એમાં પાસ થયા તોય શું ને ન થયા તોય શું ? ! ખરી તો વાર્ષિક પરીક્ષા !

[પંડ થાય છે; બધા હોં છે.]

ધંધરલાલ—(કલાસ તરફ જતાં) ફરેક અઢસડીએ પાસ થનારને વરસ દહાડે પાસ થવું કેટલું સ્હેલું પડે એનો કંઈ વિચાર ક્યો ?

- [સૌ પોતપોતાની જગાએ બેસી જાય છે.

મહેતાજી પ્રવેશ કરે છે.

મહેતાજી—(ખાનાવાળાં સ્ટુલપર બેસતાં) છોકરાઓ ! તમારા ઇતિહાસ જૂજોળના પેપરો તપાસાઈ ગયા છે, તેમાંથી જે મોટી મોટી જૂલો થઈ છે તે કલાસમાં વાંચી સમજાવું છું એટલે સૌને કાયદો થાય. (એક પેપર ખોલે છે), રામચંકર, ઉભો થા; શું સજ્જાદિ નદી છે ?! ક્યા સમુદ્રને મળે છે ? હે ? !

રામચંકર મુગો રહે છે.

મહેતાજી—શું છે સજ્જાદિ ? પછીનો નંબર ?

પ્રમોદરાય—ડુંગર છે, સાહેબ !

મહેતાજી—ડુંગર નહિ પણ પર્વત; ડુંગર ન્હાનો હોય છે જ્યારે પર્વત મોટો હોય છે. ઠીક; અલ્યા રામચંકર, તે લખ્યું છે કે “અમદાવાદ હિન્દુસ્તાનમાં આવ્યું છે,” તો પછી “હિન્દુસ્તાનમાં આવ્યું છે” એમ લખ્યું હોત તો શું ખોટું હતું ! શું નેકં એ ? પ્રમોદરાય !

પ્રમોદરાય—મુંગઈ ઇલાકામાં !

મહેતાજી—શાબાશ ! તે એવુંજ લખ્યું છે ! તું પણ રામચંકરને માથે પછાડવા જેવો છે ! ક્યા આવ્યું, અમદાવાદ ? પછીનો નંબર ?

ધંધરલાલ—અમદાવાદ ગુજરાતમાં છે.

મહેતાજી—અરબર; અલ્યા રામચંકર, તને કોઈ પૂછે કે તું કવો છે ? તો તું “અહાલુ” કહે કે “હિન્દુ” ?

રામશંકર—આજ બાહ્ય કરતાં હિંદુ તરીકે ઓળખાવવામાં વધારે માન છે, સાહેબ !

મહેતાજી—અરે વાહરે તમે હિન્દના બાળક ! બિરાજો નીચે ! થાકી રહેશો !—આપનો પેપર લઈ લ્યો ! (પેપર આપી દે છે અને બીજો ઉમેરો છે.)

મહેતાજી—પ્રમોદરાય, તુમને કુચ્છ નહિ લિખાહે ! વેડીઆ વેઠ ઉતારી છે ! બણવા આવે છે તે મહેતાજી પર ઉપકાર કરે છે ? ! —લોડ મિન્દોના સંબંધમાં એટલુંજ લખ્યું છે કે “ તે સર જ્યોર્જ બાર્લો પછી ગવરનર જનરલ થયો; એની કારકીર્દિ બહુ બણવા જોગ નથી ! ”—તારો પેપર બહુ બણવા જોગ નથી !—ખસ ? દશ માર્કનો સવાલ થઈ રહ્યો ?—શિવાજીની હકીકત માગી છે તેમાં કેવું બિલાડું દોર્યું છે ? ! “ શિવાજી એક મરાઠા સરદાર હતો તે બ્યાર-ગજેબ નામના દિલ્હીના પાદશાહ સાથે ખૂંકડા લડ્યો હતો ! એમ કરતાં એક વેળા કેદ પકડાયો, ત્યારે મિહાઈના કંડીઆમાં છુપાઈને ન્હાસી છૂટ્યો હતો ! ”—મિહાઈ બહુ ભાવે છે, કેમ ?—પછી શું લખ્યું છે ?—“ તેણે વિજયપુર અથવા ગોવળકોંડાના એક સરદારનો જીવ વાધના નખ વડે લીધો હતો તે ઉપરથી ‘ શિવાજીનો વાધમંખ અને હલદીધાટનું યુદ્ધ ’ નામે ‘ ગુજરાતી ’ ની એક એટ બહાર પડી છે ! ”—આપો ‘ ગુજરાતી ’ મગાવે છે શું !—“ વિજયપુર અથવા ગોવળકોંડા !—તું તે ઇતિહાસ લખે છે કે નવલકથા ? ! તું બણવા શા માટે આવે છે ? ! આવું લખીશ તો સો વરસે પણ પાસ થઈ રહ્યો ! પેપર લઈ લે ! (પેપર ફેંકે છે).

મહેતાજી—(નવો પેપર ખોલતાં) ઈશ્વરલાલ, તેં બહુ સરસ લખ્યું છે; એકે ભૂલ નથી. બધા એનો પેપર વાંચી જશે એટલે

ખખર પડે કે સવાલોના જવાબ આવા લખાય;-લે ! (પેપર આપી દે છે.)

મહેતાજી—(પેપર ઉખેળતાં) પ્રેમરાય, તું ઠીક લખે છે પણ બહુ ઉતાવળીએ છે; કાનો માત્રા સ્ત્રવ દીધેતું ઠેકાણું નથી. ક્યાંક ક્યાંક આખા શબ્દો ખાઈ ગયો છે !-ધેરથી નારતો ક્યાં વિના આ-વ્યોતો કે શું ?! બડામાં ' પાણીની ખાણ ' ને બદલે ' પાણીની ખાણ ' છે " એમ લખી માર્યું છે !-પેપર લખીને પાછો વાંચી જાય છે ખરો ?! લઈ લે ! (પેપર ફાગે છે).

મહેતાજી—(પેપર ખોલતાં) કેશવલાલ, તું પેપરમાં ચોવટ બહુ કરે છે ! " અમદાવાદ ગાંડી ગુજરાતમાં છે !-ક્યાંક તું ગાંડો થઈ જઈશ એવી ખીક લાગે છે !- " ત્યાં કપડની મિલો બહુ છે પણ તેઓમાં વિલાયત જેવું સરસ કપડ બનતું નથી, તેમજ તેઓના સંચામાં કામ કરનારના હાથપગ બહુવાર કપાઈ જાય છે ! " - " બડો હુંબર કાઠિઆવાડની પશ્ચિમે પોરબંદર પાસે આવેલો છે ત્યાં ધી અને પત્થરની પેઢાશ સારી છે; અગાઉ ધી પત્થરને બાવે મળતું પણ હાલ બાવ એટલો વધી ગયો છે કે પત્થર ધીને બાવે મળે છે ! " પેપરમાં આવું લખાય ? તું શીખવા આવે છે કે હોશિયારી બતાવવા ? ! -લે ! (પેપરનો ધા કરે છે).

મહેતાજી—(છેલ્લો પેપર ઉખેળતાં) પ્રાણશંકર, તું એક જવાબ વચમાં ખીજવાર છુસાડે છે તે શું એમ સમજે છે કે કોઈને ખખર નહિ પડે ?! મહેતાજી આંધળા છે, કેમ ?!-આજે ચોકડી મૂકે છું અને આવતી અઠવાડીક પરીક્ષાના માર્કમાંથી દશ ઓછા-ટેન માયનસ-આપું છું; પેપર લઈ લે ! (પ્રાણશંકર પેપર લે છે);

શરમા, શરમા જરાક ! આ વખત એક બે જથ્થુ સિવાય બધાએ ઉકાળ્યું છે માટે આવતી કાલ ગણિતની પરીક્ષામાં એવું ન થાય એટલા સારુ તમે બધા દાખલા પાકા કરવા મંડી જાઓ જે દાખલો કાઢી ન થાય તે મને પૂછજો એટલે હું સમજાવીશ !—આલો, મારો ઝપાટો જોઈએ !

(નિશાળીઆ દાખલા મળ્યા માટે છે, અને મહેતાજી સ્ટુડન્ટ ઉપર બેઠા બેઠા એમાં ખાવાં શરુ કરે છે).

[પડો પડે છે.

પ્રોફેસર.
(કાઠિઆવાડ)

}

હરિલાલ પ્રભુલાલ છાયા.
બી. એ. એલ. એલ. બી.

(૧૨) આપણે આદર્શ શિક્ષક !

(સ્થળ—એક ગ્રામ્યશાળા. પાત્રો—શિક્ષક—રામુ—નટવર—સદા-શિવ આદિ છોકરાઓ: કેટલાક બોલે છે, કેટલાક વાંચે છે એવો દેખાવ.)

રામુ—(મોનિટર) સામ્રાજ્ય—સ—(ચૂપ) ! માસ્તર આવે છે.

(વર્ગ શાંત થાય છે; શિક્ષક પ્રવેશ કરે છે.)

સર્વ—ગુડ મોર્નિંગ સર !

માસ્તર—ગુડમોર્નિંગ, ગુડમોર્નિંગ ! મોનિટર ! મોનિટર દાખુ છે ?

રામુ—હું સાહેબ.

માસ્તર—તો બેલાવતાં વારનેય ઉત્તર કેમ દેતો નથી ? બહેરા ! હાજરી પત્રક લાવ.

રામુ—આ સ્થો, સાહેબ !

માસ્તર—હં, રામચંદ્ર કૃષ્ણ લેલે.

રામુ—હાજર.

માસ્તર—નટવરલાલ ઉનમુખલાલ.

નટવર—હાજર.

માસ્તર—સદાશિવ બટ.

સદુ—હાજર.

માસ્તર—તમારા આ ' હાજર ' શબ્દે તો માઈ માયુ' પકવી નાખ્યું. હવે તમે સાઈ અંગ્રેજી શીખવા લાગ્યા છો, તો ' પ્રેઝન્ટ સર ' એમ કેમ નથી બોલતા ? મૂર્ખ છોકરા ! હં, વિકૃત નારા—

રામુ—ગેરહાજર—ચ-ચ-ચુક્યો—એબસેન્ટ સર !

માસ્તર—શું વીડુ આવ્યો નથી ?

રામુ—ના સાહેબ !

માસ્તર—કેમ નથી આવ્યો ?

રામુ—ખબર નથી, સાહેબ !

માસ્તર—મુખર્ખા ! મોનિટર થયો છે, અને કહે છે કે ખબર નથી. ખબર કાઢી કેમ નહિ ગઈ ! નહિતર—હવેથી એવો જવાબ આપતાં સંભાળજે ! ઠીક પહેલો કલાક રોનો છે ?

રામુ—અંગ્રેજી સાહેબ !

માસ્તર—કેમ રે ? શુદ્ધ શબ્દ ' ઈંગ્લિશ ' બોલતાં નથી આવડતો, કે " અંગ્રેજી સાહેબ " કહે છે ? હં, લે આ પુસ્તક, વાંચ રે, અલ્યા સદુ ?

સદુ—ક્યો પાઠ માસ્તર !

માસ્તર—અરે, કયો પાઠ પૂછીને તું શું કહે છે ? કહે ને પાઠ વાંચ્યો હોય તેની આગળનો. બેચરમ ! બોલ કહે કયો પાઠ થયો હતો ?

સદુ—દશમો (ધીમે સારું) અર્ધાંજ થયો હતો.

માસ્તર—ત્યારે વાંચ અગિઆરમો. ચોનો છે કેમ ?

સદુ—(વાંચે છે.) An old abbess lived by the sea in & small hut—

માસ્તર—હં બાપાંતર કર. An (એન) એટલે ?

સદુ—એક.

માસ્તર—ડીક નહીં ! old (ઓલ્ડ) એટલે !

નટવર—૪૬.

માસ્તર—રાખટ, અને Abbess (એબેસ) એટલે શું રે રામુ ?

રામુ—Abbes (એબેસ) એટલે અં-એ-Abbess (એ-એસ) એટલે અં-અ.—

માસ્તર—એં એં—શું કરે છે ? આવડે છે કે નહિ ? ધોખા !

રામુ—નહિ સાહેબ !

માસ્તર—નહિ ? પાઠ તૈયાર કીધો છે કે નહિ ? ગધેડા !

રામુ—(ધ્રુજતો) હા ! સર (મનમાં) કાલનો પાઠ પૂરો થયો ન હોતો, એટલે આ પાઠ તૈયાર નહિ કીધો.

માસ્તર—ત્યારે કેમ આવડતું નથી ? (લાકડી લઈને) હં. હાથ લાંબો કર-એમ-લે-લે આ ખોટું બોલવાની બક્ષિસ ! તો લે બીજી. ખોટું બોલશે, બોલશે ?

રામુ—(ગભરાઈને) નહિ સાહેબ ! તૈયાર કર્યો હતો સાહેબ ! માફ કરો સર ! આચાર્જ અં—(રડે છે.)

આસ્તર—(તેને હોડી દર્શાવે) રહે છે પાછો રાંડની મારક ?
હોદ્દાઓને પાક વાંચવો નહિ—અને માર ખાવો પડે તે કહવું લાગે ?
એમની સામે અરડાઈ અરડાઈને છાતી પથ્થુ દુઃખવા લાગી અને એ
બદલ મને ત્યારે આખી પંદર રૂપરડી !

એ સિપાઈ ! (સિપાઈ આવે છે) રે ! આ હોદ્દાઓએ તો
માઈ માથું પકવી નાખ્યું. જરા તીખો ચાહ લઈ આવ કે જરા
મગજ શાંત થાય. [સિપાઈ જાય છે.]

સદુ—(નટવરને ધીમે સાદે) પથ્થુ આ બધું આપણને શું
કરવા કહે છે ?

નટુ—(હસતો હસતો એક બાળુએ જોઈને) ચૂપ ! તે સાં-
બળશે. બહે બોલે ને બાપડો ! આપણું શું જાય ?

આસ્તર—(પાટીઆ પર લખે છે. ચાક બાંગી જાય છે એટલે
બીજો મંગાવે છે) હં. ર.સુ વાંચ તો ?

રામુ—(વાંચે છે) Abbess (એબેસ) એટલે સાધવી.

આસ્તર—દશ વખત. વાંચ. (રામુ દશ વખત વાંચે છે) હં
એમ એબેસની જાતિ કયી ? નટવર !

નટુ—બીલિંગ—નારી જાતિ સર !

આસ્તર—બરાબર, જે શબ્દોને હેવટે ess (ઇએસ) એવું
હોય તે સધળા નારીજાતિના સમજવા. ઉદાહરણ્ય Tigris (ટાઈગરેસ),
Lioness (લાયનેસ). તું એક ઉદાહરણ આપ
જેઈ, સદુ !

સદુ—She got (શી ગોટ=પકરી)

માસ્તર—હા ! મૂર્ખા—હેવટે ess હોય એવો શબ્દ આપવા કશું ત્યારે She got કેમ આપ્યો ? રામીઆ ! જોઉં, હું એક ઉદાહરણ આપ ?

રામુ—Mattress મેટ્રેસ !

માસ્તર—હત ! કેવા મૂરખ ! Mattress તો નિર્જીવ પદાર્થ છે. નિર્જીવ પદાર્થ અંગ્રેજીમાં ક્ષીલિંગ કેવી રીતે હોઈ શકે ? ઠીક પંડિતરાજ ! Mattress બ્યારે ક્ષીલિંગી, ત્યારે એનું પુલિંગ શું ?

રામુ—Matter (મેટર) સર !

માસ્તર—(ખુરશીને પાછળ અઢેલીને) આ મધેડાઓને શિખવવાનું કેવળ પરમેશ્વર સાધ્ય છે ! (તેને ગિચારાને સુઝ બદલવામાં અને કપડાં ઠીકઠીક કરવામાં વાંચવાનો વખતજ ક્યાં મળતો હોય કે સાધ્ય હોય ! અને કદાચિત તેને પણ અસાધ્ય હશે !) નટવર, આગળ વાંચ. યુડેમ બેગર્સ ! હં વાંચ રે, નટવર આગળ વાંચ !

નટુ—(વાંચે છે) One day she saw a ship on the sea. She had doubt whether.

માસ્તર—હં doubt (ડાઉટ) એટલે શું રે, અભ્યા સદ્ ?

સદુ—સંશય સર !

માસ્તર—છટ તે ચાલશે નહિ ! એક ઉદાહરણ આપ સંશયનું, જો હું એક આપું છું. ચંદ્રમાં મનુષ્ય વસતી છે એમ કહે છે. ચંદ્રમાં કોઈ પેસી નીકળ્યું છે કે ?

સર્વ—નહિ સાહેબ ?

માસ્તર—ઠીક, ત્યારે ત્યાં કોઈ એ મનુષ્ય જોયો છે કે ?

સર્વ—ના સર !

માસ્તર—ત્યારે ચંદ્રમાં મનુષ્ય છે કિંવા નહિ એ વિષયમાં સંશય છે. રામુ, તું એવુંજ એકાદ ઉદાહરણ આપ જોઉં.

રામુ—આપણા માથામાં બેજીં છે એમ કહે છે. આપણા માથામાં કોઈ પેસી નીકળ્યું છે ?

માસ્તર—નહિ.

રામુ—હીક, ત્યારે શું બેજીં કોઈ એ જોયું છે કે ?

સર્વ—નહિ.

રામુ—ત્યારે આપણા માથામાં બેજીં છે કિંવા નહિ એ વિષયમાં સંશય છે.

માસ્તર—(ગુસ્સામાં બરાડો મારીને) કેમ ? (રામુનો કાન જોરથી ઝીમળીને) શું બોલ્યો તું શું ? ફરીથી બોલ ? (પ્રત્યેક શબ્દે એક એક સોટી મારીને) બે શરમ ! ગદ્દા, નિર્લજ, રાસ્કલ, બોલ ફરીથી ! મસ્તીખોર છોકરો ! (છોકરાઓ તરફ ફરીને) બોલો તો છોકરાઓ ! “ શરમ ” ‘ શરમ ’ !

રામુ—સ-સ-સર-મ-મ-મેં શું કીધું સાહેબ ?

માસ્તર—(તેને તમાચો મારીને) અરે, પાછો વળી મને મેં શું કીધું છે એમ પૂછે છે ? તને શરમ નથી આવતી ? થોમ તારા હાડકાંજ ભાંચું છું. મને બેજીં છે કે નહિ તે વિષયમાં તને સંશય છે કેમ નહિ ? થોમ તારી પીઠજ આ સોટીથી છોલું છું.

રામુ—તે-તે-તેમ નહિ સર.

નહુ—(એક બાળુએ) જરા છે તો તેવુંજ.

માસ્તર—તે-તે-તે-તેમ નહિ તો કેમ ?

રામુ—“ આપણા ” એટલે તમારા એમ અર્થ નહિ. સર્વ સાધારણ મનુષ્યના એમ અર્થ. સાહેબ ?

માસ્તર—(તેના કાન છોડી દઈને) એમ ? બહાલીથી મધું
હોત તો આમળ વંચાત કેની ? હવે કાન ચોળીને ક્યાં મુખી રહતો
ઉભો રહેશે ? મથેડાને વાંકુંચુકું બોલવું, અને માર પડ્યો ત્યારે
રહે છે, બાપલા સરખો ! બેશ્વરમ નહિતર—હં સદુ બીજે પેરા વાંચ.

સદુ—(વાંચે છે.) The abbess was a miser and—
(સિપાર્થ ચાહ લઈ આવે છે એટલે તે પીવા જાય છે, તે
પીને પાછો આવે છે.

માસ્તર—છોકરાઓ જરા વાંચજે ! હું હંમણ્યાં આવું છું.
(એમ કહીને બીજા વર્ગોનું સુપરવિઝન કરવા જઈ આવે છે).

માસ્તર—હં શું રે હં miser એટલે શું ? નટવર !

નટુ—કૃપણ—બોબી.

માસ્તર—કૃપણ—બોબી, પણ એ સખ્દોના અર્થ શું ?

સદુ—સર સર, જે છોકરાને રમવાને રમકડાં નહિ અપાવે તે.

નટુ—નહિ સાહેબ મા કહેતી હતી કે બાપાએ દાગીના કરાવી
નહિ આપ્યા માટે તે કૃપણ—

માસ્તર—ચૂપ ચૂપ તારી મા અને બાપને અહો શું સંબંધ ?
રામુ રડવાનું પૂરું થયું કે નહિ ? miser એટલે શું તે કહે.

રામુ—(આંખ લુછીને) બ-લ-બોબી.

માસ્તર—પાછું તેજ ? બોબી. બોબી એટલે શું ?

રામુ—ક-ક-ક-પણ-અ:-ઉં:-

માસ્તર—કૃપણ, કૃપણ એટલે શું ?

રામુ—લ-બોબી—

માસ્તર—હરામખોરો શું મેં કંઈ બેલબેલ માંડ્યો છે કે શું ?
ડીક. કૃપણ અને બોબી એ બેઉ સખ્દોના અર્થ શું ?

રામુ—m-m-miser.

માસ્તર—જો-જો તે. બહુ પાટીઆ પર લખી લખીને હવે કંટાળો આવ્યો, પાટીઆ પર લખ્યા સિવાય છોકરાઓના કટાપલા બેનમાં કંઈ ધુસતુંજ નથી ને. ત્રાસ આવ્યો હવે તો આ કામનો. કાલને કાલ બદલી કરવાને અરજ કરું છું (મનમાં) પણ ખીજે એટલો પગાર ક્યાં મળવાનો છે જે ? (મેટથી) ગધેડો. પાટીઆ પર લખું છું વાંચ. (લખે છે) વાંચ તે ?

રામુ—(વાંચે છે) miser એટલે પૈસો નહિ ખરચે લે.

માસ્તર—દશ વખત વાંચ અને પછી જરા પણ ભૂલ્યો તો ગદ્દા હું—(રામુ દશ વખત વાંચે છે) હં એમ જ્યારે ગુસ્સે થયો ત્યારે હું બહુજ ખરાબ છું હં સંભાળજો. કાલે તમને કેટલાક નિયમો લખાવીશ તે પ્રમાણે વર્તશો તો ઠીક, નહિ તો તમારા દહાડા ભરાઈ ચુક્યાજ સમજજો. સમજ્યા ? હું આવો ગરીબ દેખાડું છું તેથી કુલાર્ધ ના જશો. હું જેટલો મમતાળુ છું તેટલોજ નિષ્કુર પણ છું. (થોડી પણ રહીને) નિષ્કુરપણું અને મમતાળુપણું એ એકમેક આટલા બધા બિન્ન ગુણો એક વ્યક્તિમાં કેવી રીતે રહી શકે એમ કદાચ તમને લાગવાનો સંભવ છે; પણ હું કહું તે સાંભળો. મારા લખાવેલા નિયમ પ્રમાણે વર્તશો તો મારા જેવો મમતાળુ તમને ખીજે કાઈ મળનાર નથી. નહિ તો—

નટવર—(હળવેથી) અરે ! આ વ્યાખ્યાન પુરું ક્યારે થશે ? ઈંગ્લિશનો કલાક પુરો થતા આવ્યો, તોપણ એક પેરમાક પુરો થયો નથી.

સદુ—(ધીમેથીજ) અને દશમાનો એક સપ્ત પણ ધ્યાનમાં રહ્યો હોય તો સોગન !

માસ્તર—નહિ તો હું અલંત-ગદા ! પાછ, બેવકુલ—સદુ
 શું બોલે છે ? બેશન ચાલતું હોય ત્યારે પાછો બોલશે કે ? ઉભો રહે
 ખાંક ઉપર છોકરાઓ પાઠ સમજાવતી વખત ધ્યાનજ નહિ આપે તો
 હું શું મરીશ ? (મનમાં) મારે તો મારા પગાર સાથે મરજ !
 (મોટેથી) તોઆ ! બાવા ! આ કડાકૂટથી તો અરે ! મુખાઓ,
 આ વયે જ્યારે તમે આમ વખત ગુમાવશો, ત્યારે મોટપણે પશ્ચાતાપ
 કરવો પડશે. માર બાબતો પાછી આવતી નથી. બોલેલો શબ્દ,
 ફેંકેલું બાણ, હાથથી જવા દીધેલી સંધિ, અને ગુમાવેલો વખત !
 સમજ્યા ? પેલા મસ્તીખેર છોકરાનો ઘડો કેટલી ચોપડીઓમાં વાંચ્યો
 હશે તે બૂલી ગયા કે મુખાઓ ! જો જો તમારી પશુ તેરીજ સ્થિતિ
 થશે. મને કોઈ શિખામણ દેનાર નહોતું તેથી મારે આજે આ
 નોકરીમાં સડવું પડે છે, નહિ તો આટલે તો ક્યાંકે પ્રોફેસર થઈ
 જત. તમને તો હું શિખામણ દઉં છું. હવે મારા નિયમો સાંભળો.
 પ્રથમ બેશન ચાલતું હોય ત્યારે આજના જેવું દુર્લભ રાખવું નહિ.
 હવે વાર્ષિક મરીક્ષા વીસ પચીસ દિવસમાં આવી લાગશે, તો આવું
 દુર્લભ રાખેલું ક્યમ પાલવશે ? અને તમે નાપાસ થશો તેમાં એ
 મોત અમારાં ! નામોશીનો દગલો અમારે શિર એટલે એમ કહું છું
 કે ચિત્ત રાખીને શીખો, ઝટ અભ્યાસ કરો અને ઠીક ધ્યાન આપો.
 નહુ શું વાંચતા હતા ? કોણ વાંચતો હતો ? એ મોનિટર (ડાળા
 શીડીને) કાણ વાંચતો હતો રે બોલ ?

સદુ—સદુ વાંચતો હતો; સાહેબ !

માસ્તર—હં. સદુ. બાંકડા પસંથી ઉતર અને આગળ વાંચ.

સદુ—(ઉતરીને મનમાં) અરે ! બાપરે ! હવે શું કરીશ ?
 ક્યાંથી વાંચતો હતો તે તો આ બ્યાખ્યાનની ધાંધળમાં બૂલીજ ગયો.

હવે બસઈ મ્યાં મારાં સો વર્ષ.

માસ્તર—કેમરે ? શુંગા જેવો ચૂપ કેમ રહ્યો છે ? સાંભળતો નથી કે ? (મનમાં) તે શું વાંચતો હતો તે હું પણ જૂલો ગયો. પણ તેને તે જાણવાની જરૂર નથી. (મોટેથી) કેમ સાંભળતો નથી કે ?

સદુ—સર મી-મી-

માસ્તર—મી-મી-મી-શું કરે છે ? ખબર છે કે નહિ ?

સદુ—(મનમાં) અરે દેવ ! હવે કેમ કરવું. ગમે ત્યાંથી વાંચું.
(મોટેથી) She chuckled at the very thought of money and—

માસ્તર—ભાષાંતર કર, She (શી) એટલે—

સદુ—હા; હં મહાંતી સુધરેલી (!) ભાષામાં કહીએ તો તેણી.

માસ્તર—રાષ્ટ (ખરાબ) નેકસ્ટ (ખીજો) Chuckled (ચકલ્ડ) એટલે ?

નટવર—એટલે અં અં—

માસ્તર—અં અં શું ? ગધેડા ! એકે પણ પાઠ તૈયાર કીધો નથી. અરે તમે માણસ છો કે જનાવર છો ? નેકસ્ટ (ખીજો)—રામુ ! Chuckled એટલે શું ?

રામુ—નથી આવડતું સાહેબ !

માસ્તર—(ટેબલ પર જોરથી હાથ પછાડીને) તદ્દન નિર્લજ્જ છોકરાઓ ! પાઠ ચાલતો હોય ત્યારે દુર્લભ આપવાનું આ ફળ ! એકને પણ આવડતું નથી. (સ્વગત) મને પણ એ સમજતો અર્થ ખબર નથી. હવે શું કરવું ? ઠીક—(મોટેથી) કેટલી કેટલી વખત પાઠીઆ પર તે લખું ? હવે તો ત્રાસ આવ્યો બાવા ! (લખેછે) વાંચ રે રામુ ?

રામુ—Chuckled એટલે ઝાડકાર ખાધો, Chuckled એટલે ઝાડકાર ખાધો. Chuckled એટલે ઝાડકાર—

માસ્તર—અરે ચૂપ ! બસ કર ! કેટલી વખત વાંચશે ? બધું વખત ગુમાવવો નહિ તો બીજું શું ?

રામુ—(સ્વગત) તે વખતે દસ વખત વાંચના કહ્યું અને હવે ખીજવાય છે. કેમ કરવું અને શું કરવું એજ સમજતું નથી. એનાં કંઈ ઠેકાણાંજ નથી. આજે એક નિયમ તો કાલે ખીજેજ ! અત્યારે કંઈ કહે તો ઘડી પછી કંઈક ખીજુંજ !

માસ્તર—એમ ગધેડા જેવો ઉભો છે શું ? “ બૂલ થર્ષ માફ કરો સાહેબ ! (I beg your pardon, Sir !) એમ કહે. (રામુ તેમ કહે છે) હં. એ એક નિયમ લક્ષમાં રાખજો એવડી કોઈ બૂલ થર્ષ કે તરતજ ‘ બૂલ થર્ષ, માફ કરો ’ એમ કહેવું જોઈએ, નહિ-તર આજ સુધી નહિ મારેશો એવો માર મારીશ. સમજ્યા ! ઠીક. હું શું કહેતો હતો ? હં Chuckled એટલે શું રે ? નટવર !

નટુ—ઝાડકાર ખાધો, સર !

માસ્તર—સદુ ! આખા વાક્યનો અર્થ કર.

સદુ—She chuckled at the very thought of money ડ્રૉપનો ધણો વિચાર મનમાં આવતાંજ પેટ ભરીને તેણે ઝાડકાર ખાધો (ખુશ થઈ.)

માસ્તર—ધણો વિચાર ! ધણો વિચાર એટલે શું ?

સદુ—Very thought, Sir !

માસ્તર—અરે ગધેડા, very thought એટલે “ ધણો વિચાર ” કેવી રીતે થાય ?

સહુ—very pleased એટલે 'ખૂબો સંતુષ્ટ' કેવી રીતે થાય ?

માસ્તર—(એક બાળુ ફરીને) હવે આનો ખુલાસો કેવી રીતે કરવો ? (મોટેથી) કેમ રે ? સહુ, મને ઉલટો પ્રશ્ન કરે છે કે ? મેં પૂછેલા પ્રશ્નોનો સીધો જવાબ આપવાનો મૂકીને ગધેડા, અનેજ પ્રશ્ન પૂછે છે કે ? હજમ, બાંકડા પર ઉભો થા. હું સાંભળી રહેનારો છું, એટલે તમે ધણાજ મસ્તીખોર થયા છો, કેમ નહિ ? પણ તમે ખૂબ સમજી રાખ્યો કે બ્યારે હું ચીડવાયો ત્યારે હું બહુજ ખરાબ છું. વખતોવખત હું ખમી રહું છું તેથી શું થયું ? રોષ આવ્યો એટલે રાક્ષસજ, સમજ્યા ?

નટવર—(એક બાળુએ) હા ! હા ! સમજ્યા નહિ તો શું ? એટલા કંઈ અમો આંધળા છીએ શું ?

માસ્તર—હાં ઉભો રહે બાંક પર (ઉભો થાય છે) એમ ! છોકરાઓ ! ગુરુનું અપમાન કરવાથી કેવા હાલ થાય છે તેનો આ જોઈને ધડો ઢ્યો. ગુરુ એટલે દેવ. સમજ્યા ? અને તેનું તમે વારં-વાર અપમાન કરો. તેને છેતરો, ત્રાસ આપો. મને કામ અને ત્રાસ જોઈએ પડે એમ કરવું જોઈએ તે તો એક બાળુએ રહ્યું, પણ આ તો ઉલટો બમણો ત્રાસ. તમને કહી કહીને માફ ગળું પડ્યું ખરેખર—

રામુ—(એક બાળુએ) ત્યારે બોલવાને કહ્યું પણ કોણે ?

માસ્તર—જાતી દુઃખવાનો વારો આવ્યો. તમારા કરતાં હું જાતે રાત્રિદિવસ મારા જીવ અને દેહની દરકાર રાખ્યા વિના વધારે મહેનત લઉં છું. મને વિશ્રાંતિના મળતા માત્ર ત્રણ કલાક (Three free hours per day) તમારું કલ્યાણ કેમ થાય એનો વિચાર સતત મારી આંખો આગળ આવે છે. તે વિચારમાં ને વિચારમાં હું બાનજ બૂલી જઈ છું.

સદુ—(એક બાજુએ) અને અમે મુરખ હોકરાઓ તેને “ હા ” અથવા ઝોઝાં કહીએ છીએ.

માસ્તર—અને એ સમજાનો બદલો શું ? તો પણ બદલાની આજ્ઞા વિના કામ કરવું એ મારી શરત છે ! (મહિનો થાય ને વિના મહેનત પગાર ગણી લેવાની પણ !) હં હું શું કહેતો હતો ? આગળ વાંચ રે રામુ ! (ધંટ વાંચે છે) હં. ધંટ થઈ ગયાં, ઠીક, હવે શોનો કલાક છે ? મોનિટર.

રામુ—ફોઈગ, સર !

માસ્તર—(ગભરાઈ ને ઉતાવળથી ઉઠતાં ઉઠતાં) અહો, ત્યારે તો મારો વિશ્રાંતિનો કલાક છે. મારે જવું જોઈએ. અરે ગદ્દા રામુ ! મારી પાલડી ? (ફેંટા બાંધે છે.)

નહુ—(ધીમેથી) એ સમજી ઉતાવળ આપણું કસ્માલ્ય ચિંતવા જવાની છે, સમજ્યો ?

સદુ—(હસીને) અને બાન બૂલીને ધોરવાને આરામ પુરશી પર પડવાની !

માસ્તર—(ફેંટા બરાબર બાંધીને અને કોલર ટાઈ સમારીને) હં મારી છત્રી સદુ ! રે બૂલ્યો ! મારી લાકડી અહીં લાવ ? આવળ સરખો ઉભો છે શું ? કેવો મુરખ ! તદ્દન જ ‘ હ ’ રામુ, મારો ફેંટો તો બરાબર બંધાયો છે ને ? ટાઈ તો બરાબર છે કે ? (ચડેરા તો સુંદર દેખાય છે ને ? એ પૂછવાનું બૂલી ગયા !) લાવ મારો ઉપરજોડ, ગદ્દાઓ, મારો હવે પછીનો કલાક છે તેમાં જો બરાબર પાઠ તૈયાર ન કીધો તો આ સોટીથી તમારા પગજ બાંગી નાંખીશ. (ટેબલ પર લાકડી પછાડે છે અને સાહી ટોળાઈ જાય છે.) હં.

હજમ ! ભર તો સાહી હું પાછો આવું તારે એ બરાબર સ્વચ્છ
નહિ હશે તો માથુંજ બાંગી નાંખીશ. (જાય છે.)

સહુ—ત્રાસ તો જાણે જોછોજ કે વળી આ સાહી ઢોળી નાંખી ?

રામુ—એ તો રોજનુંજ લાગ્યું. પણ આજે અંગ્રેજ કેટલું
થયું ? એક પેરો પણ પૂરો થયો નહિ.

નટવર—એતો રોજ એમજ ચાલ છે તો, પણ ટ્રોઈંગ માસ્તર
આબ્યા. ચૂપ !

(બધા પોતપોતાની જગ્યાએ બેસી જાય છે.)

(સાહિત્ય જૂન ૧૯૧૪)

(૧૩) રાણા હમીરનું માલવદેવની કુંવરી સાથે વેવીશાળ.

(સ્થળ—જંગલ. પાત્રો—હમીરસિંહ—ચિતોડના મહારાણા
લક્ષ્મણસિંહના પાટવી કુંવર અમરસિંહનો પુત્ર. હરિસિંહ—માલ-
વદેવનો પુત્ર અને હમીરનો પ્રતિસ્પર્ધી. કપૂરચંદ—માલવદેવનો કાર-
બારી. સરદારો વગેરે.)

(હમીરસિંહ અને સરદારો પ્રવેશ કરે છે.)

હમીરસિંહ—શાણ સરદારો ! બાપારાવલની ગાદિ ઉપર
પદ ચુકનારના માથે કેટલી મોટી જવાબદારીઓ સરજાએલી છે, તેના
પુરા જ્ઞાન સાથે મેં મેવાડનો અધિકાર સ્વીકાર્યો છે, રૂધિરના તિલક
સામે રૂધિર વડેજ મેવાડમુક્તિ સાધવાનો સંકલ્પ ધાર્યો છે. જો

સંસારસુખની જરીકે નથી અભિલાષ, જેને જંગલમાં મંગલ ભાસે છે ખાસ, જેને ન ખાંધી શકે મોહમાયાનો પાશ, તેવા કર્મચોગી-ઓજ આ અંધકારમાં પાડી શકશે ઉગ્રશ, જ્યાં સુધી પવિત્ર મેવાડ ભૂમિમાં દુસ્મનનો છે દોરદમામ, ત્યાં સુધી આદ્યો છે મેં આ રણ-યુગ નિષ્કામ, આ જુગપ્સેજ વિજયલક્ષ્મી વરવાની પુરી છે હામ, આ સત્ય સાધનામાં સહાય કરનાર છે દેવ દેવ શંકર ગૌરી-શ્યામ. તેટલા માટે સમસ્ત સરદારો ! આજથી આપણે આપણા જોર ઉપરજ ધ્રુમવાનું છે, મેવાડના છુટકારા માટે મહાન કાર્ય આર-મ્ભવાનું છે, સૂર્યવંશના પ્રભાશાલી મહાપુરુષો શ્રી રામચંદ્ર, બાપા રાવલ અને સમરસિંહ જેવાને પંથે ચાલવાનું છે, આપણે સ્વધર્મ-રક્ષા માટે આપણું તન, મન, ધન અર્પણ કરવાનું છે. આપણે પ્રાણ પણ પ્યારો ગણતા નથી તો પછી આપણે કોનાથી ખીવાનું છે ?

સર્વે સરદારો — શર શિરોમણિ મહારાણા ! તમે તેજસ્વી તરણિ વંશના અલંકાર છો, મેવાડનો પુનરુદ્ધાર કરનાર છો, તમારી આત્મા ઉઠાવવાનો અમને ઉમંગ છે, ક્ષત્રીનલથી પ્રદીપ્ત થયેલી કર્ત-વ્યનિષ્ઠા અમારી સંગ છે.

હુમીરસિંહ—સરદારો ! તમારાં વચનોથી વિમદ્ધ ચીરની વૃદ્ધિ થાય છે, દુષ્કર કાર્યમાં ઝંપલાવવાની આશા બંધાય છે, ખત્રી રાખો કે થોડા સમયમાંજ આપણા હાથે દુસ્મનનો પરાજય થાય છે. આપણા ઉપર પરમ કૃપાળુ પદ્માત્માની પુરેપુરી મહેરબાની છે, મુહ-ર્તના શિકારમાંજ મુંજ ગમેયાના પોસેલિઓ દુર્ગની કમાણી છે, વન-રાજ પેઠે મહાસત્તા આપણા સૈનિકો આગળ અસ્તિ હિંમત હરાણી છે; રિપુની ફોજ આપણાથી ભય પામી કોટવાળા કિલ્લાઓમાં બરાણી છે, તેના નશીબમાં સરજએલી સંપૂર્ણ ધૂળધાણી છે.

(કુમાર હરિસિંહ અને કારભારી કપૂરચંદ પ્રવેશ કરે છે.)

કપૂરચંદ—હમીરસિંહ ! ચિતોડના સુબેદાર મહારાજ માલવદેવે પોતાના કુમાર હરિસિંહને આપની પાસે મોકલ્યા છે. તમારી મિત્રતા મેલવતા આ હીમતી બક્ષીસો અને પોષાક મહારાજ તરફથી અર્પણ કરીએ છીએ અને સાથે મહારાજની કન્યા બહેન વીરમતીની સમાર્પન આ નારિએજ આપના હસ્તકમલમાં મૂકીએ છીએ. મહારાજ માલવદેવની આ માગણી સ્વીકારશો અને અમને આભારી કરશો.

હમીરસિંહ—કુમાર હરિસિંહ ! તમારા તરફની ઉમદા બેટા અને આ નારિએજ ધણા માનપૂર્વક સ્વીકારું છું.

કપૂરચંદ—હમીરસિંહ મહારાજા ! તમારી સુજનતાથી અમે ધણા રાજ થયા છીએ.

હરિસિંહ—તમારા જેવા બહાદુર પુરુષનો અમારે સંબંધ થશે એ મોટા આનંદની વાત છે, તેને લીધે અમારું હૃદય રળિયાત છે.

હમીરસિંહ—હરકોઈ મનુષ્યને તેની શુભેચ્છામાં નિરાશ ન કરવો એજ મારી રીત છે, તમારી સાથે વિવાહની વજૂગાંથી જોડાતાં અમારી ઉન્નતિ ખચીત છે. તમારી ઇચ્છાનુસાર લગ્નવિધિ માટે અમે આવીશું. તમારા મનના મનોરથ ફલીશૂત કરીશું.

કપૂરચંદ—મહારાજા હમીરસિંહ ! આગામી વસન્ત પન્ચમીને દિવસે બહેન વીરમતીનું લગ્ન નિર્ધારિત છે. તે શુભ પ્રસંગે ચિતોડમદ પાવન કરશો, અમને યજ્ઞમાળી કરશો.

હમીરસિંહ—મહારાજ, આપની મરજી મુજબ વર્તીશ.

કપૂરચંદ અને હરિસિંહ—લ્યો લારે, મહારાજા હમીરસિંહ ! રજા લઈએ ? બહેનના લગ્નની તૈયારી કરીએ છીએ.

(કપૂરચંદ અને હરિસિંહ જાંવ છે.)

૧ શ્રી સરદાર—મહારાણા ! આ નારિએળ સ્વીકારવામાં આપે બૂલ કરી છે, દુસ્મનના હાથમાં રમકડા માફક રમવાની રીત આદરી છે.

૨ જો સરદાર—એશક, મહારાણા ! હજી આપ બાળ છો, જગતની પ્રપંચબળથી ખીન વાકેફગાર છો. આમાં માલવદેવ કંઈ જુદોજ દાવ ખેલવા માગે છે, તેથી નારિએળ સ્વીકારી લેવામાં આપની ભારે ચૂક લાગે છે.

૩ જો સરદાર—આપણા કદા વૈરિનો સુખેદાર આવી રીતે લગ્નનું કહેણ મોકલે તેમાં દમલબાજી હોવી જોઈએ, આપણે મોળા ચર્ધી બણી જોઈ બચસ્થાનમાં ફસાવું ન જોઈએ.

૪ શ્રી સરદાર—મહારાણા ! નારિએળ મોકલવામાં માલવ-દેવની શી મતલબ છે તે કળી શકાતી નથી. પણ આ વિષયમાં તેનું મન મલિન જણાય છે. વિશ્વાસુ બનવામાં આપણા ઉપર આશ્વત્તું વાદળ ધેરાય છે.

હમીરસિંહ—સરદારો ! તમારા ડાહ્યાડમરા વિચારો મને ના પસંદ છે, નિર્ભયપણે બચસ્થાનમાં સ્વતઃ જવું એજ ખરા રજપુતોનો હંદ છે. શું બાપારાવલનો વંશજ બચથી ખીરો ? શું સમરસિંહનો સન્તાન કાયર બનશે ? શું અગ્નિ ઉજ્યુતા છોડી દેશે, શીતલ બનશે ? શું ગમનવિહારી દિનમણી પ્રકાશને બદલે અંધકાર પાથરશે ? સરદારો ! પરમાત્માએજ આ પ્રેરણા કરી છે, આવી માંગલિક યોજના ઉપસ્થિત કરી છે. લગ્નપ્રસંગને બહાને પ્રાચીન ચિતોડમાં પ્રવેશ કરવાનું બનશે તમે કહો છો કે દુસ્મનના ગઢમાં એકલા જવામાં ભય છે, તો હું છાતી ઠોકી કહું છું કે રાજપુતને વહાલો ભય છે, અને કહવો નિર્ભય છે. વિજય પરાજયની ખરા ક્ષત્રિયને પરવા હોયજ

નહિ. એક દિવસ સમરક્ષેત્રમાં ધાયલ ચર્મ રક્તનો અલંકાર ધારણ કરે તો ખીજે દિવસ માથે મુકુટ પહેરી સિંહાસન તરફ સંચરે.

સરદારો—જ્યારે મહારાજની આઠસી બધી ધીરજ છે, ત્યારે અમારી સધળાની પણ નીકર બની અનુસરવાનીજ સમજ છે, મેવા-કની ગાદિ માટે સર્વસ્વ અર્પણ કરવાની ફરજ છે.

હમીરસિંહ—સરદારો ! તમારા ઉદ્દેશોથી મારા મનમાં અત્યંત હર્ષ ઉભરાય છે, ઉત્સાહની અભિવ્યક્તિ થાય છે. જે માલવ-દેવતું મન મલિન હશે, તો તેનો દગો તેતુંજ ભક્ષ્ય કરશે. સચ્ચિદાનંદ પરમ પ્રભુ સાચાની સહાય કરશે, કપટીના કાવાદાવા નિર્મૂલ્ય કરશે. બોલો સરદારો ! શ્રી રામચંદ્રનો જય ! શ્રી બાપારાવલ્લનો જય ! શ્રી સમરસિંહનો જય ! તેમના નામ સ્મરણથીજ આપણો સદા છે વિજય ! પ્રપંચ પ્રેમી પામર પ્રાણીઓનો પ્રતિદિન પરાજય !

(સધળા જાય છે.)

[મહારાણા હમીરસિંહ નાટક અંક ૧ લો પ્રવેશ ૭ મો.

યોજક—પ્રોફેસર જીહાલાલ ચીમનલાલ સ્વામીનારાયણ એમ.એ.]

(૧૪) માલવદેવ અને મેર સરદાર.

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થળ—જંગલ.

(સુમેદાર, માલવદેવ, કુમાર હરિસિંહ અને સૈનિકો મદારિયાના મેર લોકોના સરદારને લોહાની જાંજીરમાં બાંધી પ્રવેશ કરે છે.)

માલવદેવ—મૂર્ખ સરદાર, અણુસમજી મેર લોકોને મારી વિરૂદ્ધ ઉશ્કેરનાર, પ્રચ્છંદ સિંહ સામે તલપ મારનાર કુદ્ર મૃગબાળ, તારી ઉન્મત પ્રવૃત્તિનું માહું ફળ તને મળ્યું છે, તારૂં હરામી શરીર આયસ શૃંગલાઓ માટે યોગ્ય સ્થાન થયું છે.

હરિસિંહ—નાદાન સરદાર, અગ્નિ વનવાસીઓને આડે રસ્તે દોરવાનું જે બચકર સાહસ તારા હાથે થયું છે તેને માટે માદરાખજે કે કૂરમાં કૂર બાવિ તારે માટે નિર્માણ થયું છે.

મેર સરદાર—નીમકહરામ યવન ગુલામ, શા આધારે તું આ પવિત્ર મેવાડ જમિ ઉપર હકુમત ધરાવે છે? કુદ્ર દાસ હોઈ શા સાથે અભિમાન ધરાવે છે ?

માલવદેવ—નીમ સરદાર, હું ગુલામ છું પણ દિલ્હીના સહેન-સાહનો ગુલામ છું. તારા હાથ નીચે સોપેલી ધરણીનો સ્વતંત્ર માલીક છું. તારા જેવા લુટારાના સરદારોને મજ્જર માદક મસળી નાંખવા સમર્થ છું.

હરિસિંહ—મૂર્ખ શિરોમણિ, મેવાડના સંપૂર્ણ સત્તાધારી સામે.

શ્રાધું જાગ્યા તેં તારી જ્વલને પતંગ પેઠે અગ્નિની જ્વલંત જ્યોતિમાં હોમી દીધી છે, પોતાને હાથેજ પેટ ચોળી પીડા ઉભી કરી છે.

મેર સરદાર—અસાધારણ સૈન્યબળથી આ શૂરેન્દ્રને પકડનાર બામલા કાપુરુષો, ખરી તાકાદ હોય તો હન્દ યુદ્ધ કરવા હું તમને આમંત્રણ કરું છું. શક્તિનો ગર્વ સાર્થક કરવો હોય તો સરખાં આયુધ લઈ મારી સાથે લડો, નહિ તો મિથ્યા બકવાદ છોડી ચુપકી પકડો.

માલવદેવ—તારા નસીબે સરળએલી સળનું સ્વરૂપ કામલ કરવા અમે શાંતિ પકડી તારી સાથે વાત કરવાની સલુખાઈ રાખીએ છીએ. સારે તું તારી ઉન્માદવસ્થામાં વધુને વધુ બેભાન બને છે, જીમને છુટી મૂકી દયા દર્શાવવાની અભિલાષાને જડમૂળથી હણે છે.

મેર સરદાર—તમારા જેવા મેવાડબૂમિના દુસ્મનો પાસે દયાની મામના કરતો નથી. જે ધરણીની સ્વાધીનતા માટે હજારો રાજપુતોએ કેસરિયાં કર્યા છે, હજારો ક્ષાત્રરમણીઓએ જીહાર કર્યાં છે, તે ધરણીના ઉદ્ધાર માટે ચનારા મહાન પ્રયાસના મંગલાચરણરૂપ મારાથી બનતી સેવા મેં કરી છે, પવિત્ર વસુધાના વિભોક્ષતમાં આત્મ બલિદાન આપવાની અનુકરણીય પદ્ધતિ આદરી છે.

માલવદેવ—હરામી હેવાન, સૂર્ય સામે ધૂળ ફેંકી તેં તારી પોતાની આંખોનેજ ધૂળથી ભરી છે.

મેર સરદાર—સાચી નિષ્ઠાથી મેં મારી જન્મવસુધા પ્રત્યેની દરજ અદા કરી છે, મેવાડના છુટકારા માટે અહર્નિશ ચિંતન કરતા બહાદુર ક્ષત્રિયો માટે કર્તાવ્ય દિશા સુકરર કરી છે. મત માલવદેવ, ખાત્રીપૂર્વક સમજી રાખજે કે પવિત્ર નિષ્કામ યજ્ઞમાં મેં મારા દેહનું બલિદાન કર્યું છે તે યજ્ઞમાં હજારો લાખો વીરપુરુષો પ્રાણપરિત્યાગ

કરવા હત્પર રહેશે, કાર્પસિદ્ધિ સંપૂર્ણ થતાં સુધી સર્વદા સજ્જન ધુમશે.

માલવદેવ—તે સધળા આકલના આરદ્રનોને માલવદેવનો કઠોર કૃપાળુ કાપી નાંખશે, પૃથ્વીનો ભાર ઝોછો કરશે.

મેર સરદાર—જનની ભક્તિના વિમલ ઉત્સાહથી મરણને પ્રેમે ભેટનાર સૈનિકોના એક એક શ્વિરબિન્દુમાંથી અનેક સુભટો ઉદ્ભવશે. તારા જેવા નિજ વસુંધરા વિદેષી કાપુરુષની ધડકતી છાતીને વધુને વધુ ધડકાવશે.

માલવદેવ—તેવાં શોચનીય ક્ષિયાળીઆંઓ આ વનરાજની પ્રચ્છદ દંષ્ટ્રાઓમાં પીસાઈ કચરાઈ અકાળ મૃત્યુને શરણુ થશે.

મેર સરદાર—તારા જેવા ઉચ્ચ સ્વરે બસતા શ્વાનોથી તરણું થયું નહિ છુટી ચકશે.

માલવદેવ—દિલ્હીના ચહેનશાહના મુખેદારને શ્વાન કહેનાર પાછો સરદાર, લવરી કરી તું આમુખની દોરી ઢુંકી કરે છે, બેચક તારા સીરે કરાલ કળ બમણુ કરે છે.

મેર સરદાર—“ ખીલા વળુદે પાડું અધિક કૂદે ” તેમ દિલ્હીના બાદશાહના આગ્રમે અન્યાય અને અનીતિમાં રચી પચી રહેનાર નિન્ધનરાધમ, તારામાં કેટલો દમ છે તેનું પ્રત્યક્ષ બાન કરાવવા મારી અગાધ શક્તિનો પ્રયોગ કરી આ લોહાની જાંજીર તોડી નાખું છું, મારા પ્રખર કરની ઉમ્મતાનો અનુભવ કરવા માટે તને અમૂલ્ય અવસર આપું છું. (લોહાની બેડીઓ તોડી નાખી માલવદેવના મસ્તક ઉપર મુદ્ધિમહાર કરવા બમ છે.)

હુશિસિંહ—(મેર સરદારનો હાથ પકડી લઈ) સુભટો, આવી રીતે કેદી તમારા હાથમાંથી છુટી તમારાજ માલીક ઉપર પ્રહાર કરવા

જાન્ય એ બારે સરખની વાત છે. સૈનિકો નીચતાની પક્ટિસીમાએ પહોંચેલા આ સરદારને સખ્ત પકડો, મજબુતમાં મજબુત પોલાદની જાંજીરામાં આ જાલીમ જાંગીને જકડો. (સિપાઇ એ. મેર સરદારને સખ્ત બાંધે છે.) પિતાજી, આ કૃતધ્વી સરદારપર કૃપા કરવાની ઇચ્છાએ તમે આટલી સુબનતા દર્શાવી તેની કેવી ગંભીર પરિસ્થિતિ થઈ છે ? બૂખ્યા સાપને દૂધ પાવાની દયા કરનાર દયાળુ પિતાજી, તેજ નીમકહરામી સાપે તમને દંશ દેવાની ચેષ્ટા કરી છે, તેથી મારી નાશ પ્રાર્થના છે કે આ અભિમાની મેર સરદારને વિના વિલંબે પ્રાણ દણડની આગ્રા કરો, તેના અધમ પાતકોનું પ્રાયશ્ચિત ભોગવવા યમ-પુરીનો પંથ તેના માટે ખુલ્લો કરો.

માલવદેવ—પુત્ર હરિસિંહ, તારી વાણી યથાર્થ છે. મેર સરદારને દેહાન્ત દંડદીધા સિવાય બીજો માર્ગ નથી. ઉપકાર પર અપકાર કરનાર સેતાન સરદાર લાચારીએ હું તારા માટે મોતની સજા કરાવું છું.

મેર સરદાર—મદાન્ધ માલવદેવ, માંગલિક મરણનું પ્રેમે આલિંગન કરવા તૈયાર છું, પણ છેવટે એટલું જાણવું છું કે એક સાચા બ્રહ્મભક્તનું રક્ત તને બહુ બારે પડશે, તારી પૂર્ણ પાપખાલી કરનાર બચકર ઘટનાઓ જલદી ઉપસ્થિત થશે.

માલવદેવ—તેની કાંઈ શીકર કરવી નહિ. કુમાર હરિસિંહ શું જોઈ રહ્યા છે ? તલવારના ધાગે સરદારનું શીર સરીરથી જુદું કરો.

મેર સરદાર—બાપલા હરિસિંહ, ભોલની બેડીએ બાંધેલા બહાદુરનો શિરચ્છેદ કરવામાં બડાઈ માને છે તો મરણ સન્મુખ પ્રયાણ કરનારનું સત્ય અવિધ્ય કથન સાંભળી બે. અલ્પ સમયમાં એક ક્ષત્રિય

શિરોમણિ વીરપુરુષ સામે ધાએ દન્ડ યુદ્ધમાં તારો શિરચ્છેદ કરશે.

હરિસિંહ—તે બધું જોઈ સેવાશે, પણ હંમયા તું તારી અધમ કરણીનું ચાખી લે રણ.

(હરિસિંહ મેર સરદારનું શિર ધડથી જુદું કરે છે.)

માલવદેવ—(હસીને) જોયું આ ધમ્મડી ગર્વીનું ગુમાન, છેવટે તેનું યથાયોગ્ય થયું છે અવસાન, બુદ્ધી ભાન જે મારી સત્તાનું કરશે અપમાન, તેને માટે નિર્માણ થઈ ચુક્યું છે પરશોક પ્રમાણ.

હરિસિંહ—પિતાજી, નાદાન પ્રત્યે દાનાર્થ નિરુપયોગી છે.

માલવદેવ—બહાદુર હરિસિંહ, બેશક દયા ડાકણને ખાય અને અધર્મી અધમ માનવી પોતાના પાલકનોજ દ્રોહી થાય.

હરિસિંહ—પિતાજી, ગુન્હેગારનો બચાવ સાંભળવાનો વિવેક આ બગડેલી દુનિયામાં અનર્થકારી છે; તેવા વિવેકનેજ આવા સરદારોની નફટાઈ આભારી છે.

માલવદેવ—બસ, હવે આપણે આપણા રાજસૂત્રોમાંથી દમાને દેશવટો દઈશું, હરેક પ્રસંગે કૂરતાનો આશ્રય કરીશું.

(ગભરાયેલા કપૂરચંદ પ્રવેશ કરે છે.)

માલવદેવ—કારભારી કપૂરચંદ, ચિતોડ સુનું મૂકી આમ અમાનક આવવાનું શું પ્રયોજન ? આટલા ગભરાટનું શું કારણ ?

કપૂરચંદ—મહારાજ, જીલમ થયો છે, કહેતાં જીભ ઉપકતી નથી, શરીરની ધ્રુજારી કમી થતી નથી.

માલવદેવ—જલદી નિવેદન કરો જેણે તમારી સાથે ઉદ્ધતાઈ કરી હશે તેનો આ માલવદેવ પળમાં પ્રલય કરશે.

કપૂરચંદ—મહારાજ, આજ સવારમાં સૂર્યોદય પહેલાં ચિતોડ

નિવાસી સ્વપુત્રોનાં ટોળેટોળાં કિલ્લા પાસે ક્ષેત્રપાળના દેવળ આમળ ભેગાં થયાં.

માલવદેવ—તેની શી શીકર છે ? પ્રજાજનોને પોતાના ધર્મિક અનુદાનો મરજી મુજબ કરવા દેવામાં શી હરકત છે ? ધર્મવ્યવહારમાં વચ્ચે ન પડવું એજ મન્યુત રાજ્યવહીવટની પહેલી સરત છે.

કપૂરચંદ—પણ મહારાજ, તપાસ કરવાં જાય ચર્ચ કે ભેગા થએલા રાજપુતો હથિયારબંધ હતા તેથી નિશ્ચય થયો કે તેમનો ઉદ્દેશ તોફાની હોવો જોઈએ.

માલવદેવ—તેમને વિખેરી નાખવાનો શા માટે સેનાપતિને હુકમ ન કર્યો ?

કપૂરચંદ—મહારાજ, એવી ગરજત કાંઈ મારા હાથે થાય નહિ. એકદમ સેનાપતિ કને ગયો પણ ત્યાંતો સેનાપતિના કાંઈ ઓરજ રૂપનો ભાસ થયો.

માલવદેવ—શું સેનાપતિ સ્વામિદ્રોહી જણાયા ? ત્યારે તો સમજી લેવું કે શંસીના માંચડા માટેજ તેમના દિવસ બરાયા.

કપૂરચંદ—મહારાજ, સેનાપતિએ મારી આગનો અનાદર કર્યો એટલુંજ નહિ પણ એક ભાલાનો ધા કરી મારી પાધડી પા ગાઉ હડાડી દીધી.

માલવદેવ—કેવી સેનાપતિની ધૃષ્ટતા ? તેના રક્ષ રક્ષ જેવડા દુકાડા કરશે મારી સ્વતંત્ર સત્તા.

કપૂરચંદ—મહારાજ, બીજે કોઈ સીધો કે વાંકો ઉત્તર દીધા વિના સેનાપતિએ પોતાનું પોત પ્રકાશી મારા જેવા જુદા વન્ધ કાર-બારી પ્રત્યે અવિનય અને તિરસ્કારની હદ કરી દીધી, ન સાંભળી શકાય તેવાં નીચ વાક્યોની જુદી કીધી.

માલવદેવ—મહારાજો નહિ. શરૂઆતમાં સેનાપતિની જીમ કાપી પછી તેને પ્રાણ દણ્ડ દહ્યાં.

કપૂરચંદ—મહારાજ, મને ખસ એટલુંજ કહ્યું કે બકાલ, અમારા કારભારમાં તું વાણિયું શું સમજે ? જો એક શબ્દ વધુ બોલ્યો તો જોઈ લે તારી મજા, એક વખત પાધડી ઉઘાડી જતો કાધો છે પણ બીજી વખત તો તારૂં માથું બાલાથી બેઢાયે.

માલવદેવ—ખરેખર, સેનાપતિના ચિત્તમાં દુષ્ટ દુર્બુદ્ધિએ વાસ કર્યો છે, તે બેશ્વરમ નરાધમે સંસ્વતાનો ત્યાગ કાધો છે. કારભારી, નિશ્ચિંત રહેા. મેર સરદાર સાથેના વિગ્રહને લીધે મારા સૈન્યનો મોટો ભાગ મારી સાથે છે, તેથી તે પાજી પામરને પળમાં પીસી નાખીશ, તમારા અપમાનનું પુરૂં વૈર લઈશ. પુત્ર હરિસિંહ અને શરા સૈનિકો, ચિતોડમાં રાજદ્રોહનો પવન ફેલાયો છે તેને દાખી દેવા સજ્જ આ રાણીનયો છે. તેથી કમરમાંથી ખેંચો તાતી તલવાર, બળવાખોર આયલા બળુચકોની બોચીઓ પર કરો પ્રચ્છડ પ્રહાર. આગિઓ સૂર્ય સામે કુદે છે, હરિયુ હરિ સામે ત્રાપ મારે છે, આન મજરાજ તરફ ધુરંકે છે, સ્ત્રિયાળ શેરને સતાવે છે તેવીજ રીતે એક નિર્માત્ર્ય નોકર નરપતિનો દ્રોહ કરે છે. તેથી બહાદુર સુભટો, વિના વિલમ્બે ચિતોડ તરફ દોડો. હરામી સેનાપતિએ અને તેના હરામી સૈનિકોની મરદનોને કરવાલના કઠોર ધાએ તોડો, માલોકની આગા ઉઠાવી કર્તવ્યનિષ્ઠામાં નિષ્ઠામ સ્નેહ જોડો.

(જાય છે.)

(મહારાજા હમીરસિંહ નાટક.)

(પ્રોફેસર જોડાલાલ ગ્રીમનલાલ સ્વામીનારાયણ એમ. એ.)

(૧૫) માલવદેવ સાથે મુંજની મિત્રતા.

ચિતોડના સુબેદાર માલવદેવની કચેરી.

માલવદેવ—કપૂરચંદ—મુંજ—હરિસિંહ.

દરબારીઓ અને વારાંગનાઓ—

જય માલવદેવ ગુણી નૃપતિ;
 ગુણુ ગ્રાહી પ્રભ તમને નમતી. જય૦
 શશિ શુભ્રકલા તમ સંહરતી,
 ધનરાજિ વિષે વિજળી હસતી;
 નીલ પદ્મ સમીપ મરાલ તતિ,
 કરવાલ કઠોર રહે દીપતી— જય૦
 નૃપ પુત્ર નિવાસ પવિત્ર મહી,
 મવનાધિપતી અધિકાર મહી;
 પદ વન્દન શંકર્યું કરતી,
 જન પાલન લભ તમારી મહિ— જય૦

માલવદેવ—બાલા પુત્રો હરિસિંહ, વનવીર, કારભારી કપૂર-
 ચંદ અને સમસ્ત સમાજનો ! દિલ્હીના બાદશાહ અકબરની આ-
 પણે છીએ વશદાર પક્ષકાર, તેથીજ આપણે થયા છીએ મેવાડ
 જૂમિના સંપૂર્ણ સુબેદાર, ચિતોડના પ્રાચીન દુર્ગ પર જામી ગયો છે
 આપણો પુરેપુરો અધિકાર.

હરિસિંહ—પિતાજી ! સત્ત કહો છો; તથાપિ જ્યાં સુધી
 તેજસ્વી તરણિવંશનો એક પણ પુરુષ વિદ્યમાન છે, ત્યાં સુધી

નિશ્ચિંત ખેસી રહેવું એ મૂખતાનું મોટું નિશાન છે. જ્યાં સુધી બહાદુર અન્યસિંહ પહાડી શુદ્ધઓમાં સ્વતંત્ર મૃગેન્દ્ર માફક છૂટો છુમે છે, ત્યાં સુધી શું સુખે નિદ્રા લેવાશે, નિરંકુશ નિર્ભયતાનો હૃદયમાં સ્થાન અપાશે ?

કપૂરચંદ—મહારાજ ! કુમાર હરિસિંહનાં વચન મથાર્ય છે. દુસ્મનને જડમૂળથી ઉખેડી નાંખવો એજ રાજનીતિનો પ્રથમ નિયમ છે, રિપુવૃક્ષના એક પલ્લુ ફલુગાને ફાલવા દેવો એમાં પારાવાર જોખમ છે.

માલવદેવ—છાતી કાઢી સામે આવે તેને ચમપુરીમાં પહોંચાડવા આ સમયેર પાણીદાર છે, પલ્લુ જે ખીકલુ બની દિવસે પહાડમાં સંતાઈ રહે અને રાત્રે ઓચિંતો હલ્લો કરે તેની શી દરકાર છે ? બાપડો અન્યસિંહ બૂખે તરસે રીબાઈ કુટાઈ બહારવટીઆના ખુરે મોતે મરનાર છે, કાયદેસર સ્થપાયેલી સત્તા સામે માથું ઉચ્ચ કવાથી તેનું શું વળનાર છે ?

હરિસિંહ—પિતાજી ! તોપણ રિપુ અને રાગને વધવા દેવામાં બારે બૂલ છે. ગમે તે ઉપાયે અન્યસિંહનો નાશ કરવો જોઈએ, તેની તોશાની વર્તણૂક માટે પ્રાણદણ દેવો જોઈએ.

કપૂરચંદ—મહારાજ ! પર્વતના અગમ્ય પ્રદેશમાં મહાસનાર અન્યસિંહ સામે દુર્ગેશ મુંજ સહેલાઈથી લડી શકશે, પોસેલિઓના ક્ષિપ્ત ઉપર વારંવાર કરેલા હલ્લા માટે ખીજવાયેલો છંછેડાયેલો મુંજ વિકાળ બ્યાલની પેઠે અન્યમૃગનો ધાત કરશે, મુંજને ઉસ્કેરી ઉન્મત્ત બનાવવાથી રાણાવંશની પળમાં પાયમાલી થશે, મોટો પરિશ્રમ વેડી આપણે પ્રાપ્ત કરેલી રાજ્યલક્ષ્મી સુસ્થિર અને નિષ્કણ્ટક થશે.

માલવદેવ—કળાકુશળ કપૂરચંદ કારબારી ! તમારી યોજના સર્વથા સર્વોત્તમ છે, મુંજને પક્ષમાં લેવા માટે ગોઠવી રાખેલો તમારો કેવો કાર્યક્રમ છે ?

કપૂરચંદ—મહારાજ ! દુર્ગેશ મુંજને ગૃહ દૂતકારા આપણા દરબારમાં બોલાવ્યા છે, અને ખાત્રી છે કે આજરોજ તેમની પત્નીની પદસમજી થી જોઈએ.

પ્રતીહાર—(પ્રવેશ કરી) પોસેલિઓ દુર્ગના અધિપતિ મુંજ બહેચા પધાર્યા છે.

માલવદેવ—તેમને સન્માન સાથે અંદર લાવો.

(પ્રતીહાર મુંજ બહેચા સાથે પ્રવેશ કરે છે.)

માલવદેવ—પધારો, દુર્ગેશ મુંજ ! ચિત્તોદુર્ગના દરબાર ભવનને તમારાં પવિત્ર પગલાંથી પાવન કરો. (માલવદેવ મુંજ બહેચાને પોતાની પાસે એક બબ્બ આસન ઉપર બેસાડે છે.)

મુંજ—મહારાજ માલવદેવ ! મારા જેવા મરીય પ્રાણિનો આવડો બારે સત્કાર તમારી ખરી ખાનદાનીની ખૂબ ખાત્રી આપે છે, તમારૂં કલ્યાણ કરનારી ગમે તેવી પ્રવૃત્તિમાં જોડાવાની ઉત્કૃષ્ટ ઇચ્છાને મારા હૃદયના ઉડા બાગમાં રચાપે છે.

માલવદેવ—દુર્ગેશ મુંજ ! તમારા કઠોર કરની પ્રચ્છન્ન શક્તિ આગળ કઈ વસ્તુ અસાધ્ય છે ?

કપૂરચંદ—તમને સહ નિષાવાળા શર સુભટ સમજી મહારાજ માલવદેવ તમારી સાથે મૈત્રી કરવા ઈન્તેજાર છે, તમારા હૃદય સાથે પોતાનું હૃદય મેળવવા તૈયાર છે.

મુંજ—બેશક, પરાક્રમી માલવદેવ સાથે નિઃકટ સંબંધમાં જોડાવાનો આ અવસર મારા બાગ્યની નિશાની છે, તેમના સાચા રત્ને હીનું પદ પામવામાં મારા બાવિ ઉદયની આશાઓ સમાપ્તી છે, તેમની શુદ્ધ દીસે રેવા કરવામાં મારી મનોવૃત્તિ સર્વદા રોકાણી છે.

માલવદેવ—દુર્ગેશ મુંજ ! તમારા ઉદાર વિચારો સાંભળી મારો અન્તરાત્મા હર્ષથી ઉભરાઈ જાય છે, ચિત્તમાં ઉછળતી પ્રેમી લાગ-જીઓને જડ ચળદો મારફત શું પુરી રીતે દર્શાવી શકાય છે ? (કપૂર-ચંદ કારભારી કનેથી સુગન્ધિમય પુષ્પહાર લઈ) મારી સાથે મિત્ર-તાની ગાંઠે જોડાયા તેની જીવંત નિશાની તરીકે આ પુષ્પમાળા હું તમારા કપડામાં અર્પણ કરું છું.

મુંજ—મહારાજ માલવદેવ ! તમારા સૌજન્યે મને વશ કીધો છે, મારા હૃદયનો સંપૂર્ણ કાબુ મેળવી દીધો છે. આજથી હું તમારા વધારે બલવાન બાગ્ય સાથે માફ બાગ્ય જોડી દઉં છું, તમારી હરદમ શુશ્રૂષા કરવાની પ્રતિજ્ઞા લઉં છું.

કપૂરચંદ—(માલવદેવના કાનમાં) સમય અનુકૂળ છે, ફલા-વેલા આ મત્ત ગળેન્દ્રને અન્ય સ્થળ ખેંચી કાઢવા પ્રેરણા કરો, ઝહેર-ને ઝહેરવડે સંહારી અન્યની પીડા હંમેશ માટે પરહરો.

માલવદેવ—દુર્ગેશ મુંજ ! તમારું સૌર્ય, તેજ, બલ, વીર્ય અને પરાક્રમ જોઈ હું અત્યંત પ્રસન્ન થયો છું. અમારા અખણ્ડ અધિ-કારમાં કાંટાની ગરજ સારતા એક મનુષ્યને ઉમેડી નાંખવાના મહાન કાર્યમાં તમારી સહાયતાની જરૂર છે.

મુંજ—મહારાજ માલવદેવ ! બેલાચક કહો. તમારા મિત્રને હું મિત્ર ગણું છું, તમારા દુસ્મનને હું મારો કદો દુસ્મન સમજું છું. જૂત, પ્રેત, પિશાચ, દેવ, દાનવ કે યક્ષ કિલર ગાન્ધર્વ ગમે શે હો, તોપણ પોતાના મિત્ર માટે તેની સાથે યુદ્ધ કરવા આ મહારથી મુંજ તૈયાર છે, તો એક પાત્ર મનુષ્યના મારા પ્રખણ્ડ જીવનલ આગળ શા બાર છે ? કહો તો તે હરામી હેવાનની ગરદન તીક્ષ્ણ તલવારના ધાએ જુદી કરું, કહો તો તેના કપાલને બયાનક બાણવડે ભેદી

નાંખું, કહો તો તેની છાતીને શરપ્રહારથી છેદી નાંખું, અથવા ધમ્મકા હોય તો તેને જીવતો પકડી તમારી હજીરમાં ઊભો કરું.

માલવદેવ—દુર્ગેશ મુંજ ! ધન્ય છે તમારા હિસાહને, ધમિર - સરલ કરો તમારા મનોરથને. મારો જલ્દીન રિપુ ખીજો કાઢી નહિ પણ ચિતોડના ઘેરામાંથી નાશી છૂટેલો અજય છે, રાણાવંશને નિર્મૂલ્ય કરવા માટે તેનો સંહાર એજ આપણો વિજય છે.

મુંજ—મહારાજ માલવદેવ ! તમારા કરતાં અજય ઉપર મારો હજીર ગણો વધુ ખાર છે, પાંચ પચીસ બીલકાં સાથે મારા દુર્ગપર હલ્લો કરનાર એ ફટાયા રજપુતનો ભોગ લેવાનો મારા મનમાં લાંબા વખતનો વિચાર છે, તેને પુષ્ટિ આપનાર તમારા આજના ઉદ્દગાર છે, અલ્પ સમયમાં મારી જીજ્ઞ અજયને દેહાન્ત દણ્ડ દેનાર છે.

માલવદેવ—ધન્ય છે, દુર્ગેશ ! ધન્ય છે તમારી પ્રવૃત્તિમાં અનુકૂલતા થાય એવા હેતુથી ગુપ્તચરો મારશત મેં તપાસ કરાવી છે કે અજયસિંહ કેલવાડા પાસે શિરોનાલા આગળ દરરોજ સંધ્યા સમયે આવે છે, તેજ સમયે તેના ઉપર શસ્ત્રપ્રહાર કરવો ઉચિત ભાસે છે.

મુંજ—મહારાજ ! નિશ્ચિન્ત રહો. અનાચારી અજયને સ્વર્ગ આક્રમક કે પાતાળમાંથી પણ શોધી કાઢવા સમર્થ છું. ખાંત્રીપૂર્વક માનો કે થોડા વખતમાં મારે હાથે અજયનો ધાત થશે, તમારા મનોરથ ફલીભૂત થશે.

માલવદેવ—દુર્ગેશ ! તમારા શુભ કાર્યમાં જલદી જોડાઓ, તમારો સર્વથા વિજય થાઓ, આપણી રાજ્યલક્ષ્મી નિષ્કણ્ઠક થાઓ.

હરિસિંહ—પિતાજી ! દુર્ગેશ મુંજ જેવા બહાદુર સરદાર સાથે વિરોધિત પરાક્રમમાં ભાગ લેવાનો રજા આપો તો ઠીક.

માલવદેવ—બહુ સાર, યશસ્વી પુત્ર ! તમને દુર્ગરાજ સાથે મોકલવામાં મારે કંઈ વાધો નથી, પણ તેમની ઇચ્છાનુસાર વર્તવામાં આપણી શોભા છે.

મુંજ—તમારા ચરવીર સંતાનને મારી સાથે લેવામાં હું મોટું માન સમજું છું. તેમણે સાહસિક કાર્યમાં જોડાવાની ઇચ્છા દર્શાવી એ તેમના સાચા ક્ષત્રિયત્વનું ભૂષણ છે, તેમના ઉત્કટ શૌર્ય પ્રવાહને અનુકૂલ પંથે વહેવા દેવો એમાંજ આપણા ભાવિમંગળનું સૂચન છે.

માલવદેવ—પુત્ર હરિસિંહ, દુર્ગરાજ મુંજ ! પ્રેમે પધારો, ત્રિપુને વિદારો.

[મહારાણા હમીરસિંહ નાટક, યોજક—પ્રોફેસર જોડાલાલ ચીમનલાલ સ્વામીનારાયણ. એમ. એ.]

(૧૬) રોહિણી અને વનવીર.

સ્થળ—જંગલ.

રોહિણી અને વનવીર—

મૂરખ નર મમતામાં તું ભરે,

માફ તાફ નિત્ય કરે.

મૂરખ.

મિથ્યા માયિક પદાર્થ માટે, બાથડિયાં તું ભરે;

સાચું જોડું હરહમ કરીને, પાપ પુજ સંધરે.

મૂરખ.

દંભ કપટ કુડ કુટિલ નોક, ભવ દરિયે ના તરે;

પ્રાણી પાતકી કમ ના જુએ, કાળ શીર પર કરે.

મૂરખ.

નીચ ધડી મનસુખા મનમાં, કૃત્ય અધમ આચરે;
 દિન ચારની જીવન જ્યોત્સ્ના અધાન્ધકારે ભરે. મૂરખ.
 યૌવન ધન છે માદક મદિરા, પીધી પુરી જે નરે;
 ભાન લુલીને ચમનગરીની, ઉમેદવારી કરે. મૂરખ.
 અવશ્ય બનશે તેજ પ્રસંગો, જે ધાર્યા વિશેષરે;
 થશે સુખી તે સત્પુરુષો જે, શાન્તિ દિલમાં ધરે. મૂરખ.
 ત્યાગી તાપકર તૃષ્ણા જોડો, શુભ નિષ્ઠા શંકરે;
 શુદ્ધ ચિત્તથી ઉમેશ ભક્તિ, તાપ ત્રિવિધિ હરે. મૂરખ.

વનવીર—માજી, આટલું સાહસ કરી ચિતોડમાંથી છટકી
 જવાની જરૂર ન હતી. ઉદારચિત્ત નરપતિ હમીરસિંહ આપને પોતાની
 માતા સમાન ગણી યોગ્ય સન્માન આપત એમાં જરાકે સંશયની
 ખીક ન હતી.

રોહિણી—ખેટા, તારા પિતાએ હમીરસિંહનો અતિશય દ્રોહ
 કર્યો છે, યવનોના હથિયાર બની મેવાડ ધરણી ઉપર અસહ્ય અત્યા-
 ચાર કર્યો છે, તેથી આપણું અન્તઃકરણ ગમે તેવાં શુદ્ધ અને સાદ્
 હોય તો પણ આપણે કેવી રીતે મહારાણા હમીરસિંહના વિશ્વાસપાત્ર
 બની શકીએ ?

વનવીર—માજી, મહારાણા હમીરસિંહના દક્ષિણ બૂજ જલની
 સાથે મારે મિત્રતાનો સંબંધ છે. થોડાક દિવસ ઉપર મારે જલ સાથે
 મેળાપ થયો હતો. તે વખતે જલે સ્પષ્ટ અજ્ઞેમાં જણાવ્યું હતું કે
 મેવાડને યવનોના પંજમાંથી મુક્ત કરવું એટલેજ હમીરસિંહનો
 ઉદ્દેશ છે. રાજપુતો પ્રત્યે તેમને જરાકે દ્રેષ નથી. મુસલમાનોના પગ
 મેવાડમાંથી દૂર થાય એટલે દરેક રાજપુત સાથે હળીમળીને વર્તવા
 તેમની મરજી છે. ક્ષત્રિયોમાં પરસ્પર પ્રીતિ અને સંપ્રસુધાનો સંચાર

યાઓ અને હરેક પ્રસંગે ભેગા થઈ દુશ્મનને દાખી દેવાની તાકાત વિકાસ પામે, એ આશયના ઉદ્દેશ્યે હમીરસિંહ મુક્ત કણે ઉચ્ચરે છે, રાજપુત મિત્ર હોકે પ્રતિસ્પર્ધા હો પણ તેના તરફ ઉચ્ચ પ્રકારે વર્તવા ઇચ્છા ધારે છે.

રૌહિણી—ધન્ય છે હમીરસિંહના ઉમદા આશયોને અને તે ક્ષાત્ર સન્તાન પ્રત્યે સંપૂર્ણ માન છે, ધર્મ, નીતિ, શૌર્ય, ટેક વગેરે સદ્ગુણોનું હમીરસિંહમાં અધિકાર છે, વિખરાએલા ક્ષત્રિયોને એક છત્ર નીચે સાવનાર સાર્વભૌમ સત્તા આવા વિકાન્ત વીરને મળે તો સમગ્ર ભેલું કે આ રાજપુતસ્થાન પુરેપુરું ભાગ્યવાન છે.

વનવીર—માણ, મહારાણા હમીરસિંહનો ઉદ્યમ તેજ રાજપુત આલમના ઉદયનું નિશાન છે.

રૌહિણી—બહાલા પુત્ર, મારા મનમાં જે ઉમેદો હતી તે ધૂળ-ધાણી થઈ છે. મેં તારા પિતાને હમીરસિંહ સાથે સ્નેહથી વર્તવા વારંવાર વિનંતિ કરી, પણ તે તરફ તેમણે લગભગ દૃષ્ટિ ના દીધી, હાથે કરીને પોતાની અધોગતિની દિવાલ ચણી લીધી.

વનવીર—જો પિતાજીએ મિથ્યાભિમાનને છોડી હમીરસિંહને યોગ્ય સ્થાન આનાકાની વિના આપી દીધું હોત તો આટલું ક્ષાત્ર લોહી રેડાયા વિના આ ભૂમિમાં એવુંછોનું નામ નિશાન ન રહ્યું હોત.

રૌહિણી—બહાલા પુત્ર, મારા મનમાં ફક્ત એટલીજ ઇચ્છા છે કે મારા પતિને વધુ અસહયોગ કરતા અટકાવવું, હમીરસિંહે શોભાવેલી ગગનમણિની ગાદીના યોગ્ય સ્તંભ બનાવું, બાપા રાજગના ચક્ષુસ્વી છત્રમાં આપણા માટે ઉચિત સ્થાન નિયત કરાવું.

વનવીર—માતાજી, આ ત્રિપથમાં જરીકે અમ પડે તેમ નથી. પ્રાચીન વેર ઝેરને મહત્ત્વ આપી વિરોધ આણુ રાખવો એ મહારાણા

હમીરસિંહનો અભિલાષ નથી. રક્ત પિતાજી પોતાની દુર્ઘુલ્કિ છોડી મહારાણાના મુકુટમાં કૌસ્તુભ-મણિનું પદ પામવા વિચાર કરે તેટલીજ વાર છે.

રૌહિણી—મલિન વાસનાનો ક્ષય કરી શુભ પંથે પ્રેરણા કરનાર હજાર હાથવાળો જગદાધાર છે, તેના ઉપરજ આ પ્રસંગે આપણે પુરો આધાર છે.

વનવીર—ખરેખર સજ્જનોની શુભેચ્છાઓને પરમ પ્રભુ અવશ્ય પાર પાડનાર છે. (મૃણાલિની અને જલ પ્રવેશ કરે છે.)

જલ—ઢાલી મૃણાલિની, ચિતોડદુર્ગમાં પ્રવેશ કર્યા બાદ અંતઃપુરમાં પોતાની પૂજ્ય માતા રૌહિણીદેવી અને પ્રિયભાઈ વનવીરનો મેળાપ થવાથી દિલગીર થએલાં મહારાણી વીરમતી તરફથી આપણને આજ્ઞા થઈ છે કે રૌહિણીદેવી અને વનવીરને અમે તે સ્થળેથી શોધી કાઢવાં અને અભયપ્રદાનની ચોક્કસ ખાત્રી આપી સમ્માન પુરઃસર ચિતોડમાં લઈ જવાં. પણ મૃણાલિની, આટલું બધું ફરી ફરીને ચાકી ગયાં, તો પણ ઈષ્ટ મનોરથ સિદ્ધ કરી કૃતાર્થ ન થયાં.

મૃણાલિની—ઢાલા જલ, નિરાશ થાઓ નહિ. જુઓ, દૂર કોઈ અપરિચિત સ્ત્રી અને બાળક ઉભાં છે.

જલ—ઢાલી, તે બાળક બીજે કોઈ નહિ પણ જેને આપણે સોધવા નિકળ્યા છીએ તેજ વનવીર છે. તે બાળકની સાથે જ તેજ-સ્ત્રી લલના દષ્ટિગેચર થાય છે તેજ રૌહિણીદેવી હોવી જોઈએ એવું અનુમાન થાય છે.

મૃણાલિની—ચાલો ત્યારે આપણે તેમની સમીપ જઈએ, આવી પડેલી અણધારી આશ્ચર્યથી ગભરાએલાંને આશ્વાસન દઈએ.

જાલ—(વનવીર પાસે જઈ) બાઈ વનવીર, ક્યેમ્ મારી ઝોળખાણ પડે છે કે ?

વનવીર—હા, બાઈ જાલ, દરેક સમયે સમીપ રહેનાર તમારા જેવા નિષ્કામ સ્નેહી ક્યેમ્ વિસરાય ?

માતાજી, જ્ઞેન વીરમતીની સતત સેવા કરવા જે મહાશય તેમની સાથે કેલવાડા ગયા હતા તેજ આ સ્વામિનિષ્ઠ પરાક્રમી પુરુષરત્ન જાલ.

જાલ—રોહિણીદેવી, તેજ જાલ તમારી સેવામાં ઉપરિચિત છે. મહારાણી હમીરસિંહ અને મહારાણી વીરમતીની ધચ્છાનુસાર તમે ચિતોડમાં લાયક સ્થાન દીધાવો તે ઉચિત છે, પોતાના વડીલોની માન મર્યાદા પુરેપુરી જાળવવી એજ રાણાસંઘની રીત છે.

રોહિણી—મારા પૂજ્ય જમાઈની મરજી મુજબ વર્તવું એમાંજ અમારી શોભા સમાઈ છે, પણ ક્યાં સુધી મારા પતિ અભિમાન છોડી મહારાણાના હિતેષી થાય નહિ ત્યાં સુધી મારાથી હમીરના આશ્રયે રહી શકાય નહિ, તેથી મદોન્મત્ત સ્વામીને ઉપદેશના અંકુશે સત્યપથે વાળવા મારા મનમાં ઉમેદ છે.

વનવીર—હું પણ મારા પિતાને સમજાવી તેમની સાથેજ મહારાણીની સેવામાં હાજર થવાની અભિલાષા ધરાવું છું.

જાલ—તમે નિશ્ચિત રહો કે મહારાણી હમીરસિંહ તરફથી તમને લગાવે હરકત નહિ પડે. સીધી રીતે કે બાળ વાપરી માલવદેવને વશ કરવાની હમીરસિંહને હામ છે. માલવદેવ પોતે ગમે તેટલાં લશ્કરીયાં મારશે પણ તે છેવટે મહારાણાને શરણ થશે અને તે વખતે પણ સધળા અપરાધોની ક્ષમા ઉદારચરિત હમીરસિંહ આપશે, તેથી તમે વધુ વિચાર ક્યાં વિના અમારી સાથે ચિતોડમાં પધારો.

તમારા પવિત્ર ચરણ કમળથી તે પ્રાચીન દુર્ગને શુદ્ધિમારો.

મૃણાલિની—અમારી માગણી કપુલ રાખો, ઉદાસ થએલાં મહારાણી વીરમતીના હૃદયમાં હર્ષ વધારો, પોતાનાંજ બાળકોની ઉન્નતિ શાન્તિપૂરક નિહાળો, આશિષ પરંપરાથી તમારા બાળકોના ચિત્તમાં પ્રભોદ પ્રવાહ પ્રસારો.

રોહિણી—બાઈ બલ, તમારો વિચાર સર્વોત્તમ છે પણ બ્રાહ્મિણના બચાવક કૂપણ ઝોલા ખાનાર પતિને પાપાચરણમાં પ્રવૃત થવા દેવો એ સાધ્વી સ્ત્રીને માટે કેટલું અધમ છે ? તેથી સમગ્ર મહીતલમાં મને જંગલે જંગલ અને શહેરે શહેર મારા પતિની પાછળ ભટકવા દો, અનીતિ અને અધર્મેના પાસમાં વધુને વધુ દસાતા તેમના આત્માને બચાવવા દો.

બલ—સતી શિરોમણિ રોહિણી દેવી, અત્યાર સુધી અધર્માચરણમાંથી માલવદેવને નિવૃત કરતાં તમારી જીમના ચૂરા થયા છે તો પણ હરેક સમયે તમારા અમૃતમય વિનીત વચનો માલવદેવના એક કલ્પમાં પ્રવેશ કરી ખીજ કલ્પદારા તત્કાળ નીકળી ગયાં છે. દર્પદેવતાના ધૂમે ધુંધવાતા દશકણક રાવણને સમજાવવા મન્દોદરીએ થી ક્યાશ રાખી હતી ? દુષ્ટ દુર્યોધનને સુધારવા શું બાનુમતીએ થોડી મહેનત કરી હતી ? પણ કુદરતનો નિયમ એવો છે કે બ્યારે માણસનું નસીબ નળળું હોય છે ત્યારે સાકર જેવો મીઠો ઉપદેશ પણ કરિયાતા જેવો કડવો લાગે છે. ખરેખર,

જેના શિરે ભાવિ વિપદ ફરે છે,
નિર્ભાગિ તે બ્રહ્મ મતિ બને છે;
ઉન્નત થાયે ભુલ્લી સાવ શુદ્ધિ,
વિનાશ કાળે વિપરીત બુદ્ધિ.

મુણ્ડાલિની—માણ, અમારી આજીજી ઉપર લક્ષ્ય આપો અને અમારી માગણી કમ્યુલ કરી મહારાણી વીરમતીના હક્કમાં શાન્તિ સ્થાપો. હમીરસિંહની શક્તિ દિન પ્રતિદિન એટલી વધતી જાય છે કે અસ્પૃશ્ય સમયમાં માલવદેવ માન મૂકી મહારાણીને ચરણ થશે અને તે વખતે તમારો બધાનો મેવાડના રાજ્યમાં યથાએએ સત્કાર થશે. માટે વૃથા વનવાસનું કષ્ટ ઉભું કરવાની અગત્ય નથી. તમારી બહાલી દુહિતા વીરમતીને તમારા સંકટથી ઝોણું આવશે, તેમના મનમાં નકામી ચિન્તા ઉદ્ભવશે.

રોહિણી—પ્રેમી જાલ, તમારાં સઘળાં વચનોને હું શિરોમાન્ય ગણું છું તો પણ છેવટ સુધી ધર્મપત્ની તરીકેની મારી ફરજ બળવીશ, પતિના કલુષિત મનને સ્વચ્છ બનાવવા અસાધારણ કોશીશ કરીશ.

વનવીર—હું પણ મારા પિતાને સમજાવવા મારાથી બનતું કરીશ, ધર્મર કૃપાએ ફતેહ મળશે તો તેમની સાથેજ મહારાણી હમીરસિંહના સમીપ રળું થઈશ.

(નેપથ્યમાંથી જોસબંધ ચાલતા મનુષ્યોના પગલાંનો અવાજ સંભળાય છે.)

જાલ—(નેપથ્ય તરફ નજર કરી) માતા, કોઈ કોધાવિષ્ટ પુરુષો આ તરફ જોસબંધ આવતા જણાય છે તેથી આપણે બાબુએ સંતર્ક તેમની ચેષ્ટા સાંભળીએ.

(માલવદેવ, કુમાર હરિસિંહ અને કારભારી કપૂરચંદ પ્રવેશ કરે છે.)

માલવદેવ—કારભારી કપૂરચંદ હવે આપણે માટે શા છે ધંધાજ ? તમારી કુશળતા ઉપરજ ટકી રહી છે આજ દિન સુધી અમારી બાજ.

કપૂરચંદ—મહારાજ, આમાં નાસીપાસ થવાનું કંઈ કારણ નથી આપણે જાતે જઈ દિલ્લીના બાદશાહને સમાચાર કરીએ, શહેરનાહતના

કમળમાંથી મુક્ત થએલા મેવાડને પાછું સર કરવા બાદશાહી ફેાજની માગણી કરીએ.

હરિસિંહ—પિતાજી, કારભારીનું કહેવું યથાર્થ છે. બાદશાહ કનેથી સૈન્યની માગણી કરી હમીરને પરાસ્ત કરીએ. કપટજનથી પડાવી લીધેલા ચિતોડ દુર્ગને પાછો હસ્તગત કરીએ. જ્યાં સુધી હમીર પર વૈર ન લઈ શકાય, ત્યાં સુધી બહીમે ઝહેરે આપણાથી કેટલો કાળ જીવી શકાય ? ગએલું પાછું મેળવવા અસાધારણ પુરુષાર્થની જરૂર છે. આપણા ભયાનક બાહુ બળમાં બાદશાહી મદદનો ઉમેરો થાય તો પછી ઈષ્ટ સિદ્ધિ શું દૂર છે ?

માલવદેવ—બહાદુર હરિસિંહ, તમારા ક્રિસાહથી નરમ પડેલા મારા શરીરમાં સૌર્યનો સંચાર થાય છે. ખસ, આપણા પોતીકા કે પારકા બળથી હમીરનો વિધ્વંસ કરવો એજ આપણું લક્ષ્ય મિન્દુ છે. આપણી રાજ્યલક્ષ્મીને છીનવી લેનારનો ગમે તે રસ્તે જક-મૂળથી ઉચ્છેદ કરવો એજ આપણું નિશ્ચાન છે, તે તરફ ગમે તે ઉપાયે પ્રયાણ કરવું એમાંજ આપણું યશોગાન છે.

રોહિણી—(એકદમ માલવદેવની સમીપ જઈ) પ્રાણપતિ; જે બાયલી વિદ્યાનો પ્રયોગ કરવા માગો છો તેમાં શું તમારું યશોગાન છે ? ના, ના, તેમાં તમારી અને તમારા કુલની ક્ષામ અપકીર્તિનું આબાદ સ્થાન છે.

માલવદેવ—મૂર્ખ નારી, એવકુશ લલનાને રાજનીતિનું શું જ્ઞાન છે ? દુશ્મનને મહાત કરવામાં મિત્રની મદદ લેવી પડે તેમાં શી હરકત છે ?

રોહિણી—પ્રાણનાથ, તમારી મતિ આટલી ભ્રષ્ટ થઈ છે કે તમે મિત્રને દુશ્મન ગણો છો અને દુશ્મનને મિત્ર ગણો છો. આપણો

પૂજ્ય જમાઈ હમીરસિંહ આપણા સાચો સ્નેહી છે, અને જેની મદદ માગવા તમે જાઓ છો. તે આપણો, સાચો આપણી સમગ્ર કોમનો અને આપણા ધર્મનો પાકો વેરી છે.

માલવદેવ—જે હમીરસિંહે મેવાડપર જામેલી મારી સત્તાને નિર્મૂળ કરી દીધી, તેને મિત્ર ગણવાની સલાહ ફક્ત યુદ્ધિહીન પૈરી-ઝોળ આપી શકે,

રોહિણી—મેવાડપર તમારી સત્તા હતીજ ક્યાં? જેઓ આપણી ભૂમિના આપણા ધર્મના અને આપણા ગૌરવના કદા દુસ્મન છે, તેઓના હુદ્દર ચાકર તરીકે જાતિબંધુઓ ઉપર જુલમ જુલમવાની તમારામાં સત્તા હતી. પ્રતિજ્ઞાની હાનિ કરનાર આવી નીચ સત્તાનું મિથ્યાભિમાન ધરાવી તમે તમારી પોતાની અને પોતાના ભાઈઓની અધોગતિ કરી છે. પરમાત્માના પ્રસાદથી પરાક્રમી હમીરસિંહે તે અધોગતિમાંથી આપણને, આપણી ધરણીને આપણા ધર્મને અને આપણા મહત્વને બચાવ્યું છે, તેથી ડાહ્યા થઈ અસતપ્રયાસ છોડી દો. અને મેવાડપર હમીરસિંહનું આધિપત્ય કબ્જા રાખી તેના હાથ નીચે ગૌરવશાળી સ્થાન સ્વીકારો.

માલવદેવ—હરામી હમીરનો સમૂલ વિધ્વંસ કરવા મારામાં શક્તિ છે.

હમીરસિંહ—હમીર પતંગને બાળી દેવા બડબડ બળતી આ મારા તેજસ્વી ખડગની જ્યોતિ છે.

રોહિણી—પ્રાણનાથ, જે તમારામાં અને તમારા બટક બોલા કુંવરમાં શક્તિ હોય તો તમારા જુગ્મજળથી હમીર સામે લડો. પણ ધરાદ્રોહી ઠાકુ શેઠ અને માધવ પ્રધાન પેઠે પોતાના અંગત વૈરાગ્યને

તુમ કરવા આપણી પવિત્ર વસ્તુધાના રિપુઓનું આવાહન ન કરો.

માલવવંદવ—કમઅકલ કામિની કમલ જીમને ખીલકુલ છુટી બૂધી છે ? જ્યારે જ્યારે અમે આગળ પગલું ભરતા હોઈએ છીએ, ત્યારે ત્યારે તારાં કર્કશ વચનોથી અપશુકન કરવા વંત્રીની મારક સામેજ ઉભી રહે છે. દિલ્હીર છું કે સોહત્માનું પાતક થાય છે, નહિ તો આ સમયેરના એકજ ધાએ તારા કલેવરના ક્ષણમાં દુકલ કરે.

રોહિણી—હો અજમાવી જુઓ તમારૂં બળ. તમારા હિતનું ચિન્તવન કરતી એક અબળા ઉપર તમારૂં જોર વાપરી હો. હું તમારા હાથે મરવા તૈયાર છું, પણ તમારા હાથે થતી ધરાજનનીની દુર્દશા જોવા અસમર્થ છું.

માલવવંદવ—દુષ્ટ દારા, પોતાના પતિની અશુભ વાંછના કરનાર અને તેના કદા દુસ્મનોના ગુણ ગાનાર પાતકી પ્રમદા, તારી અર્થ વાણી મારા રોમેરોમમાં રોપનો ધગધગતો અનલ સળગાવે છે. આનાકાની કરતા અંતઃકરણને વધારે મજબુત બનાવે છે, કાંટા સમી નીમકહરામ નારીને માર્ગમાંથી સદંતર દૂર કરવા પ્રયત્નહસ્તની પ્રગતિ આન તરફ કરાવે છે.

રોહિણી—‘ નબળો ધણી બેરી પર ચરે ’ એ નિયમ મુજબ તમારી ચેષ્ટા તમારૂં બાયલાપણું, હિચકારાપણું સ્પષ્ટ દર્શાવે છે.

હરિસિંહ—મત માતા, પિતા પ્રત્યે અસબ્ય શબ્દોવ્યાર ન કરો, શર શિરોમણી હરિસિંહને વધુ ન ઉરકરો.

રોહિણી—નાદાન કુમાર, તું અને તારો મદાંધ પિતા સ્વ-હસ્તે આપણા વિનાશ કરવા ઉદ્યોગ આદરે છે. એ નિઃસંશય છે,

તેમાંથી તમને બધાવી સેવા મારે દૃઢ નિશ્ચય છે. તેથી ફરી ફરી પોઢારી પોઢારીને કહું છું કે મુક્ત થયેલા મેવાડને પુનઃ હેરાન કરવા દુશ્મનની સ્થાય સેવા જાઓ નહિ, દીર્ઘ સમયની વિષમ વેદના પછી નિરાંતે માસ લેતી ધરા જનનીને પીડા કરનારાં પિશાચ કૃત્યો તમારા હાથે થાઓ નહિ.

હરિસિંહ—પિતાજી, આપ જેમ બોલતા નથી તેમ તેમ આપણું અહિત ધમ્મનાર મારી માતા મહાન્ધ બની વિચારશુન્ય બકવાદ કરે છે, મારા હૃદયને અસાધારણ કોપથી ભરે છે, તેથી પૂજ્ય પિતાજી, આજ્ઞા કરો તો જેવી રીતે પરશુરામે પોતાની માતા રેણુકાને પળમાં પ્રલય કર્યો હતો, તેવી રીતે એક ક્ષણમાં મારી દુષ્ટ જનનીને શાશ્વત શાંતિ આપી દઉં.

રોહિણી—હરિસિંહ, તારી હલકી વાણીથી તારૂં ભાવિ બચાવે દેખાય છે, તારૂં અનિષ્ટ અલ્પ સમયમાં ચનાર છે.

માલવદેવ—પુત્ર હરિસિંહ, શું જોઈ રહ્યા છો ? આ ઉન્મત્ત લલનાને સખ્ત શિક્ષા ન થાય, ત્યાં સુધી અમંગલ લવરી કરતી તેની કડવી રસના બંધ ન થાય.

હરિસિંહ—અધર્મી અબલા, જોઈ લે હું તને મારી તીક્ષ્ણ તલવારને તીખો અનુભવ કરાવું છું, તારી સાનશુદ્ધિ ઠેકાણે લાવું છું.

(હરિસિંહ તલવાર ખેંચી રોહિણી ઉપર પ્રહાર કરવા જાય છે. વનવીર એકદમ આગળ જઈ પોતાની તલવાર ઉપર હરિસિંહનો ધા ઝીલી લે છે.)

વનવીર—હીચકારા હરિસિંહ, પોતાનીજ માતા પ્રત્યે, અબલા પ્રત્યે, તારૂં પરાક્રમ અજમાવવા પ્રેરાય છે, તારી કાયરતા બીજાની

હવે પુરી પ્રતીતિ થાય છે. આ સામર્થ્યથી તું મહાબાહુ હમીરસિંહ સાથે લડી શકીશ ! ના, ના, મૂર્ખ બાઈ, તું એક પામર પતંગ માફક હમીરના દેહાધ્યમાન ઝોજસૂમાં બળી જઈશ.

હરિસિંહ—વનવીર તું પણ પિત્રોહી બ્રાત્રોહી બની દુસ્મનની બાટાઈ કરે છે, તું પણ સમજી લે કે તારે માથે કૃતાન્ત બ્રમણ કરે છે.

વનવીર—હરિસિંહ, હું છાતી ઠોકી જણાવું છું કે મેવાડ મુકત કરનાર વીરના શ્રંગાર મહારાણા હમીર તરફ મારો સાચો પ્રેમ છે.

હરિસિંહ—ત્યારે શું તું સમજે છે કે તારા ઉપર મારે એક રતિભર પણ રહેમ છે ?

વનવીર—ત્યારે તું પણ મનમાં નિશ્ચય કરી લે કે વનવીર તારા હાથે માતૃવધ નહિ થવા દે.

હરિસિંહ—તું પણ માની લે કે હરિસિંહ તને જીવતો નહિ રહેવા દે.

(હરિસિંહ અને વનવીર વચ્ચે યુદ્ધ થાય છે, હરિસિંહને હરાવી તેની છાતી ઉપર વનવીર ચઢી બેસે છે.)

વનવીર—મિથ્યાભિમાની હરિસિંહ, જોઈ લીધો તે તારી શક્તિની અજમાયશ. આજ પ્રસંગે તારો નાશ કરી મેવાડ પર વધુ આક્રમ આપતી અટકાવી શકું પણ તારા જેવા નિર્માસ્ય કાપુરુષોની ઉસ્કેરણીથી આવાહન કરેલા દુસ્મનના દળ ઉપર મહારાણા હમીરસિંહ અસાધારણ વિજય મેળાવે એ મારા મનની આશ છે, અને તારા જેવા મહાદેહીના વધતું માન મહારાણાને મક્કે એ મારો અભિલાષ છે. (હરિસિંહને છુટો કરી) જા, હરિસિંહ, જા દિશ્હીમાં સત્વર જા.

અને તેટલી મોટી ફોજ લઈ આવે પણ માદ રાખજે કે સલામતી સૂર્યવંશી મહારાણા હમીરસિંહનો વિજય થશે, તેમને હાથેજ તારા પાતકી જીવનની દોરી તુટશે.

માલવદેવ—હરિસિંહ, નિજકુલદ્રોહી આ નારી અને કુંવરનું મોં કાળું કરે. બે જણના ફૂટી જવાથી કાંઈ આપણા સામર્થ્યમાં ઘટારો નહિ થાય.

કપૂરચંદ—કુંવર, શાન્ત થાઓ, આ હરામી ટોળાની શી દરકાર છે ? દિલ્હીની મદદ મળી પછી આવાં તરખલાંઓનો શો ભાર છે ? (માલવદેવ, કપૂરચંદ અને હરિસિંહ જાય છે.)

રેહિણી—ભાઈ જલ, મારાથી બનતું મેં કરી લીધું. હવે હું સુખેથી મહારાણા હમીરસિંહના આશ્રયે રહીશ.

વનવીર—હું પણ મહારાણાના ચરણકમળમાં મસ્તક નમાવી તેમનો સાચો મદદગાર થઈશ.

જલ—અહુ સાઈં થયું કે તમારો આવો નિશ્ચય થયો. અમારો પ્રયાસ સફલ થયો.

મૃણાલિની—ચાલો, ત્યારે, આપણે સાચાની ઉમેદો સિદ્ધ કરનાર વિશ્વાધાર પરમાત્માની પ્રાર્થના કરીએ, મહારાણા હમીરસિંહના મંપૂર્ણ વિજયની આગણી કરીએ.

સધગા—

કરિયે કિરતાર તારી અબ્નર્થના;

ગુણ ગાતી વિજુના રસિક રસના—કરિયે.

મેહ વમળમાં માનવી કુબતા,

પાપનું બાણું તે નર બરતા;

બેમજતા લખ ચોરાણી પાતના—કરિયે.

જો પરમેશી ધ્યાન ન જોડ્યું,
 તો નિષ્ફળ જીવન સખ ખોડ્યું;
 બ્યથ જવાની સકલ સાધના.—કરિયે
 નિર્મલ ચિત્તે ધરણી સેવા,
 પ્રીતે કરશું ત્રિભુવન દેવા,
 સિદ્ધ કરજો વિજય એ યાચના.—કરિયે

(જમ છે.)

(હંમીરસિંહ નાટક. પ્રોફેસર જોડાલાલ ચીં. સ્વામીનારાયણ. એમ. એ.)

(૧૭) સુરપાળ અને મિહીરનો સંવાદ.

પાત્રો:—

સુરપાળ—ગુજરાતના આવડા રાજા જયશિખરનો સેનાપતિ અને સાળો.

મિહીર—કનોજના કલ્યાણી નગરના સોલંકી રાજા ભુવડનો સેનાપતિ; દૂત, ૩ ગુર્જર સામંતો, ૨ કલ્યાણી સામંતો.

દૂત—ગુર્જરમણિ સોલંકી સેનાપતિ મિહીરનો ભાટ આપની પાસે આવવા માગે છે.

સુરપાળ—બહે, તેને આવવા દો.

ભાટ—(પ્રવેશ કરીને) ગુર્જર સેનાપતિ મહા ચરવીર સુરપાળ શ્રીમંત અકવર્તી મહારાજાધિરાજ દિગ્વિજયી શ્રી કલ્યાણપતિ મહારાજા ભુવડની આજ્ઞાથી તેનો સામંત શિરોમણિ મુખ્ય સેનાપતિ

મિહીર આપને ખાનગીમાં મળવા ઇચ્છે છે, તે પોતાના ત્રણ સામંતો સાથે નજીકમાં જ છે. આજા હોય તો બોધાવું.

સુરપાળ—ભલે બોધાવો, રજપુતો વૈરનો બદલો રણભૂમિ સિવાય અન્ય સ્થળે લેતાજ નથી તેમજ મારે મારા સોબતીઓથી ખાનગી જેવું કંઈ છેજ નહિ; તો આજ મંડળની અંદર પોતાના સામંતો સહિત તેમને અહીં આવવાને કાર્ધ જાતનો પ્રતિબંધ નથી.

(પ્રવેશ કર્યા બાદ એક બીજાને મળે છે.)

મિહીર—સેનાપતિજી, અમારા રાજ તમારું યુદ્ધકૌશલ, તમારું શૈલ્ય, તમારાં પરાક્રમ અને તમારી ચાતુરી જોઈ તમારા ઉપર પ્રસન્ન થયા છે, અને પોતાની સેવામાં તમને રાખવાને ઇચ્છે છે. તમે ગુર્જર રાજને છોડી અમારા સ્વામીની સેવા સ્વીકારશો, તો ધરાશો એટલું ધન તથા એક લાખની જગીર ભૂપતિ ભુવડ તમને આપશે.

૧ લો ગુર્જર સામંત—શ્રીમાન ચાવડામણિ મહારાજાધિરાજ રાજેન્દ્ર જયશિખરી ગુર્જરેશ્વરના વિશ્વાસુ આધીન અને નીમકહલાલ સેવક, ગુર્જરી માતાના સાચા તન, સુમદોષરિ ગુર્જર સેનાપતિ સુરપાળ પ્રત્યે આ કેવી અધમ યાચના!

સુરપાળ—મિહીર, તમારા નીચ કહેણથી તમારી નીચ બ્રહ્મ બુદ્ધિને માટે મને ખેદ થાય છે. પૂર્વકાળથી આર્ય શરવીશો નિષ્કપટી, ચોક્કખા મનના, સદ્ગુણી અને સદ્ગુણને ઉત્તેજન આપનારા હોઇ, તેવાજ ગુણો સામાવાળીઆમાં ઇચ્છતા રિપુ રાજના સેવકોને લાંચ રક્ષવત આપી નરકમાં મોકલવાનો દુષ્ટ પ્રયાસ તેઓ કદી કરતા નહિ. ધર્મ-યુદ્ધ કરી જય પામવો, કે રણમાં પડી સ્વર્ગે જવું કે શત્રુને મોકલવા, એજ તેમનો હેતુ હતો. તમે એ પવિત્ર બુદ્ધિ તજી અધમ ઈર્ષ્યા પામ્યા છે.

૨ જો ગુર્જર સામંત—એથી તમારા રાજ્યની થોડા વખત પછી પડતી થશે એ નક્કી જાણુને. હાલ કદાપિ દેવચોગે શ્વેત મેળવશે તથાપિ તેનું કળ ઝાઝી વાર ટકવાનું નથી. અમારા બહાદુર ચાવડા તમને સુખે ખેસવા દેવાના નથી.

૧ લો કલ્યાણી સામંત—જયશિખરીની પડતી દશા આવી છે, એનો કાળ પાસે છે, એને વળગી રહેવાથી આપને લાભ થવાનો નથી. તમારા જીવની હાનિ થશે, તમારું કુટુંબ રાજગશે, રવડી રખડી કમોતે મરશે, માટે દુઃખ તજી સુખમાં આવો.

સુરપાળ—તમે લાંચીઆ ચોર હશો, તેથી મને પણ તમારા જેવો ધારી ફેાડવા માગો છો, પણ એ ખચીત જાણુને, કે જે લોક લાંચથી વિશ્વાસઘાત કરે છે, સાચાનું જીવું કરે છે, પક્ષપાત કરે છે, અન્યાય કરે છે કે કરાવે છે, પોતાનો ખરો ધર્મ બળવતા નથી, તેઓ વખતે થોડા કાળ સુધી દ્રવ્ય જોડે મોટી પદવીને પામે, પણ અંતે તેમનો નાશ થાય છે. તેમનો વંશ દુર્દશાને પામે છે. તેમનો આત્મા નરકવાસ કરે છે. તેઓ પોતાને હાથે પોતાનો કુહાડો પોતાના પગમાં મારે છે. તેઓ પોતે નહારા છે અને બીજાને બગાડે છે.

મિહીર—જો આપ આણી તરફ આવી જયશિખરીના પરાજય કરવામાં સહાય કરશો, તો અમારા મહારાજ તમને મોટી પદવી આપશે. પરંતુ ખુશી રીતે બહાર ન પડતાં અંદર રહી છળમેદ કરી તમારી નજરમાં આવે તેમ જયશિખરીના ધાટ ધડશે, કે લશ્કરને ફેાડી દરવાજા ઉઘડાવશે, કે અમારો ઝટ જય થાય એવી સુઠિત કરશે. તો અમારા મહારાજની મરજી એટલે સુધી છે કે તમને સુજસતની માહીએ ખેસાડવા, અને અમારા અનેક ખંડીઆ રાજાની દીપમાં દાખલ કરવા. એમ વંશપરંપરા આપને મોટું રાજ્ય મળશે.

૨ જો કલ્યાણી સામંત—હાલ નિત્ય કેટલી બધી હિંસા થાય છે, તે થતી અટકશે અને હજારો જીવ ઉગરશે, તેનું પ્રુણ્ય પણ તમને લાગશે. તમારો દેશ તો હમા ધર્મને માટે આખી પૃથ્વીમાં વિખ્યાત છે.

મિહીર—હજીમી ઘાંઘો કરવા આવે ત્યારે મેં ધોવા જરૂં નહિ, તરત કપાલ ધરવું, એ ધ્યાનમાં રાખી માઈ કહેણ સ્વીકારો. અમારા મહારાજ સ્વહસ્તે તમારે અને વિમળદેવીને મસ્તકે મુગટ પહેરાવશે.

૨ જો ગુર્જર સામંત—રાજકારભારીઓમાંથી, રાજસેનામાંથી, નોકરચાકરોમાંથી સભા અને ન્યાય ગયાં, પ્રમાણિકપણું ગયું, ઉદારતા ગઈ, નીચ બુદ્ધિ આવી, ભોભ પેટો, સ્વાર્થે દેશકલ્યાણભાવને મનમાંથી ખસેડ્યો, કે રાજ્યમાં નમળાઈ, કુસંપ, દુરાચાર, દુષ્ટ ઇચ્છાદિક વિનાશ કરનારા શત્રુઓ પેસવાના અને નખોદ વાળવાનાજ, સભા અંતે તરશેજ, એમાં જરાએ સંદેહ નથી. વેદવાક્ય છે કે સત્યમેવ જયતે.

૩ જો ગુર્જરસામંત—અમારા આવડા લોકમાં, અમારા ગુર્જરોમાં લાંચ લેનારા નથી, માટે અંતે અમારું રાજ્ય પાહું નક્કી મેળવીશું.

મુરખાણ—હલકા દરજ્જાનો સિપાઈ સરખો લાંચથી ફૂટે તેવો નથી, તો મને તું કેમ ડગાવી શકીશ ? શત્રુમાં કહ્યું છે, કે ધર્મે જય, માટે અંતે ગુર્જરોનો જય થવાનોજ છે. તમે પાપી છો, અને મને પાપના ખાડામાં ખેંચવા પ્રયત્ન કરો છો, પણ પાપે જાય, માટે હું તમારો તાણ્યો તણુવાનો નથી. રે દુષ્ટ ! જુઠા, શું તારો રાજ્ય પણ તારા જેવો દુષ્ટ હશે, કે તારા ભરખાબાથી ભૂલ્યો ? ઈંદ્રાસન મળવું

હોય તો પણ હું મારો ધર્મ ચૂકું નહિ. ત્રિલોકના રાજ્યની લાલચે પણ હું લણ્ણહરામ ન થાઉં, મારા સ્વામીની સેવા તબ્બું નહિ, વિશ્વાસઘાત કરું નહિ, લાભના લોભથી કે વેર ભેવાને, કે બીજા કશાથી કદી ડગું નહિ, કદી સત્ય છોડું નહિ. હું સાચો છું, અને માત્ર દેહમાં જીવ છે ત્યાં સુધી સાચો રહીશ. તારા આ કહેણથી તારા દેશની, તારા રાજ્યની, તારી, અને તારા આપદાદાની પ્રતિષ્ઠા ગઈ છે. અને રાજદ્રોહી કરવા આહવારને શીટકાર છે ! મારી સુકીર્તિને, મારા રૂડા નામને બદો લગાડવાનું કરનારને ધિક્કાર છે ! ધિક્કાર છે !! લાંચીઆને પણ ધિક્કાર છે !

બધા સાથે—

શાર્દૂલવિકીડિત.

ધેરે લાંચની લાલચે લચીપચી આસુરી લક્ષ્મી મહી,
દેશ પ્રીતિ સ્વદેશભક્તિ સ્વપ્ને સંભારી સૂણી નહિ;
ના કીધી દીન સહાય મ્હાય જનના જે હાથમાં દાઝતા,
દેખાડે જન વાર વાર દઈને ધિક્કાર પોકારતા.
પૈસાદાર વડો બહાદુર વડો વિદ્વાન હુંએ વડો,
માને દિલથી રૂપ દાદુર પડ્યો બ્રહ્માંડના જેવડો;
દેશદ્રોહી બની પ્રગાહિત હણી ભારે બૂમિ મારતા,
દેખાડે જન વાર વાર દઈને ધિક્કાર પોકારતા. (વિહારી).

(વનરાજ આવડો. ગુજરાતી વાંચનમાળા છઠ્ઠી ચોપડીના પાકે ૩૯, ૪૦ નો સંવાદ રૂપમાં ફેરફાર)

(૧૮) સ્વાર્થપરાયણતા.

પાત્રો—પ્રવીણલાલ, સ્વાર્થદાસ.

પ્રવીણલાલ—કેમ, મિત્ર સ્વાર્થદાસ, પ્રણામ છે.

સ્વાર્થદાસ—આવો મિત્ર, હું પણ તમને નમન કરું છું.

પ્રવીણલાલ—મિત્ર, આજે તમારું એક કામ પડ્યું છે. મારે દૂર ગામડે જવું છે માટે તમારી ઘોળા ઘોડી આપવા મહેરમાની કરે, તો હું આપનો ઉપકાર માનીશ.

સ્વાર્થદાસ—પ્રિય ભાઈ, મિત્રનું કામ કરવામાં મંમિ ધણો આનંદ થાય છે, પણ અત્યારે તો મારે ત્રણ કોથળા અનાજ લઈને મિલમાં દળાવવા જવું છે, તેથી લાચાર છું.

પ્રવીણલાલ—પણ, મિલ તો આજે બંધ છે. પાણી નીચું હોવાથી આજે મિલ ચાલી શકશે નહિ એમ મિલના શેઠ, રામજી-શેઠને વાત કરતા હતા.

સ્વાર્થદાસ—જો એમ હશે તો ભોટ માટે મારે સહેરમાં જવું પડશે. જો તેમ ન કરું તો મારા ઘરમાં ભારે કજીઓ જામે.

પ્રવીણલાલ—પણ તે મહેનતમાંથી હું તમને બચાવી શકું તેમ છું. મારા ઘરમાં ધણો ભોટ છે, તેથી તમારી ઓને જોઈએ ભોટ જોઈતો હોય તેટલો ઉછીનો આપવા તૈયાર છું.

સ્વાર્થદાસ—મિત્ર, તેને માટે હું આપનો ઉપકાર માનું છું, પણ મારી ઓ એવી એપણી છે કે તેને તમારો ભોટ ખીલકલ પસંદ પડશે નહિ.

પ્રવીણુ—તે ગમે તેવી ચેષ્ટા હોય તો પણ તેને તે બોટ પસંદ પડશે એવી મારી ખાત્રી છે, કારણ કે તે બોટ મેં તમારી દુકાનેથી જ લીધો હતો, અને આખો ત્યારે તમે કહેતા હતા કે તે સારામાં સારો બોટ છે.

સ્વાર્થ—ખરી વાત. હું સમજો સારાજ માથે રાખું છું. મિત્રને મદદ કરવા હું હંમેશાં તૈયારજ છું, પણ આજે સવારે ઘોડીએ ઘાસ ખાધું નથી, તેથી તમારો બાર ઉચકાને તે ચાલી શકશે નહિ.

પ્રવીણુ—શીકર નહિ. હું તેને રસ્તે ખૂંચ ચણા ખવડાવીશ.

સ્વાર્થ—ચણા ! ચણા તો ઘણા મોંઘા મળે છે.

પ્રવીણુ—તેની શીકર નહિ. મારે જરૂરનું કામ હોય છે ત્યારે હું પૈસાની દરકાર કરતો નથી.

સ્વાર્થ—પણ, આજે રસ્તામાં ઘણો કીચડ થઈ ગયો છે, તેથી મને ડર લાગે છે કે ઘોડી લપસશે તો તમે પડશો અને તમારાં હાકાં ભાંગી જશે.

પ્રવીણુ—તે બાગતની તમારે જરાએ ચિંતા કરવી નહિ. લપસણી જગ્યામાં તો શું, પણ ગમે તેવા વિકટ માર્ગમાં પણ તમારી ઘોડી ચાલી શકે તેવી છે એમ તમે પોતેજ મને કહેતા હતા.

સ્વાર્થ—મિત્ર, હું તમને અંતઃકરણપૂર્વક મદદ કરવા ઇચ્છું છું, પણ આ સત્ય વાત છે કે માફ જન તદ્દન તૂટી ગયેલું છે.

પ્રવીણુ—જો એમ હોય તો નશીબદાર; કારણકે મારે ઘેર નવું જન તૈયાર છે.

સ્વાર્થ—પણ તમારું જન મારી ઘોડીને બરાબર થશે નહિ.

પ્રવીણુ—કેમ નહિ થાય ? જો તેમ હશે તો હું મારા પાંડોથી ધનજી શેઠનું જન માગી લાવીશ.

સ્વાર્થ૦—શું ધનજી શેઠનું ? એ બેમાંથી એકે જીન બસબર થશે નહિ.

પ્રવીણ૦—તેમ થશે તો હું મારા માયાજી મિત્ર પ્રાણુલાલ પાસેથી માગી લાવીશ. તેની પાસે એક હજન જીન છે તેમાંથી બરાબર ચાચ એવું તે શોધી આપશે.

સ્વાર્થ૦—અરે મારા મિત્ર, તમે જાણતા હશો કે હું પાડોશીઓને જેટલી મદદ કરું છું તેટલી મદદ ખીજે કોઈ ભાગ્યેજ કરતો હશે. હું તમને બરાબર જાણી છું કે એ પ્રાણી તમારું સમજવું, અને જ્યારે કામ હોય ત્યારે લઈ જવું; પણ અરેરે, મને હમણાંજ યાદ આવે છે કે તેને નાળ જડેલ નથી તેનું કેમ કરશો ?

પ્રવીણ૦—એમાં કંઈ હરકત નહિ. આટલામાં હરિ લુહાર રહે છે તે જડી આપશે.

સ્વાર્થ૦—અરે, એવા અણધર લુહારને તો મારા બકરાને નાળ જડવાનું કામ પણ સોંપું નહિ. આપણો હીરો લુહાર એ કામમાં બાહોશ અને લાયક છે. તે સિવાય બીજા કોઈને એ કામ સોંપાયજ નહિ.

પ્રવીણ૦—ઠીક, ત્યારે હું તેના ઘર પાસે થઈને જઈશ.

સ્વાર્થ૦—(પોતાના બાઈને બોલાવીને) ધૂર્તલાલ, ધૂર્તલાલ, આ આપણા પાડોશી પ્રવીણુલાલ આજે ગામ જવા સાથે આપણી ઘોળી ઘોડી માગે છે. તું જાણે છે કે ગયે અઠવાડીએ તેની પીઠ ઉપર હાથ દોઢ હાથનું મોટું બાઈ પડેલું છે; (તેની તરફ આંખની નિશાની કરીને) પણ મારા ધણવા પ્રમાણે તે હવે ઠીક થઈ ગઈ હશે. તને ખબર છે કે પાડોશીઓના બધા માટે હું કેટલો તત્પર છું. માટે

આપણી ઘેડી જે કાચ લાગે તેવી હોય તો તેમને જરૂર આપવી જોઈએ. અરે, હા હા, મારા ભાઈના ચહેરા ઉપરથી પણ જણાય છે કે તે પણ તમારા ઉપર ઉપકાર કરવાને ધણો ખુશી છે. તમે એમ નહિ સમજતા કે મારી ઘેડી કીમતી છે માટે તે આપવાને હું તમને ઉડાવું છું. જે મારા જેવી સ્થિતિમાં તમે હોત તો તમે પણ મને એવોજ જવાબ આપત. (ધૂર્તલાલ તરફ જોઈને) કેમ ધૂર્ત, તું શું કહે છે ?

ધૂર્તલાલ—મોટાભાઈ હું શું કહું ? પાડોશીઓનું સહુ કરવામાં હું પણ કંઈ તમારાથી ઓછો તત્પર નથી. તમે હાયેક જેટલું ભાડું પડ્યાનું કહ્યું, પણ તેમ નથી. તેની પીઠ પરની ચામડી એટલી બધી છોલાઈ ગઈ છે કે તે ઉપર જીન મૂકી શકાય તેમ નથી. વળી તે સાજી ચાચ કે તુરત વાડીએથી શાક લઈ આવવા માટે રામા પટેલને હવાલે કરવાનું મેં તેમને વચન આપેલું છે.

સ્વાર્થ—વહાલા મિત્ર, તમે સાંભળો છો કે ? આવું આનું નીકળી આવે છે તેને માટે હું અત્યંત દિલગીર છું. મારી ઘેડી ગમે તેટલી કીમતી હોય, તોપણ તમને આપવાને હું કદી ના પાડું નહિ. આવું કારણ વચમાં ઉત્પન્ન થયું તેને માટે હું ધણોજ દિલગીર ધણોજ દીલગીર.

પ્રવીણ—અરે પ્રિયમિત્ર સ્વાર્થલાલ, હું પણ તમારા જેટલોજ દિલગીર છું. હું ખરી વાત કહું છું કે મને આજે ધનજીજ્ઞાનો કામગી છે. તેમાં તે લખે છે કે “ જે તમે આજે નહિ આવો, તો કાપેલ મમ્મારતી લાકડાં ખીજીને આપી દેવામાં આવશે.” એ લાકડામાં મને ખાસો ૪૦૦ રૂપીઆનો નફો રહે તેવું છે, અને તેનો અરધો હિસ્સો ૨૦૦ રૂપીઆ થાય તે તમને આપવાનો મારો ધરાહો હતો.

સ્વાર્થ૦—હેં ! શું કહ્યું ! ૨૦૦ રૂપીઆનો હિસ્સો ! અધધધ !

પ્રવીણ૦—હા, ખરેખર સત્ય કહ્યું છું; પણ જ્યારે તમારી ઘોડી માંદી છે ત્યારે હું મનથી લુવાણનો કામરો ઘોડો લઈ જઈશ.

સ્વાર્થ૦—અરે, એ મુડદાલ ઘોડો ! પ્રિયબંધુ, મારી ઘોડી તે તમારીજ છે. ધૂર્તલાલ, અહીં આવ. રામા પટેલને કહેજે કે “ તે ઘોડી તમને નહિ મળે, કારણકે તે અમારા ભલા પાડોશી મિત્રે માગી છે; તેમને મારાથી ના પાડી શકાય તેમ નથી.

પ્રવીણ૦—પણ તમે ભોટની શી ગોઠવણ કરશો ?

સ્વાર્થ૦—જો તમે એક પખવાડીઉં ઘોડી રાખો, તોપણ તેટલી મુદત સુધી મારી સ્ત્રીને ભોટની હરકત આવે તેમ નથી.

પ્રવીણ૦—બહુ સારું. પણ તમારું જીન તૂટી ગયું છે તેનું કેમ થશે ?

સ્વાર્થ૦—અરે, એતો હું માંડે જીનું જીન સમજતો હતો; પણ ત્યાર પછી મેં નવું જીન ખરીદ્યું છે, અને તે તમને વાપરવા માટે આપીશ.

પ્રવીણ૦—તમે તમારા બાહોશ લુહાર હીરાની દુકાને જઈને ઘોડીને નાળ જડાવી આવશો કે કેમ ?

સ્વાર્થ૦—ના ના, ગયે અઠવાડીએ મેં પડોશમાંના હરિ લુહારની દુકાને નાળ જડાવી લીધા છે, અને મારે ન્યામની ખાતર કહેવું જોઈએ કે તેણે બહુ સારી રીતે નાળ જડયા છે, પણ એ વાત હું તદ્દન ભૂલી ગયો હતો.

પ્રવીણ૦—ઠીક, પણ પીઠ ઉપર મોઢું બાહું પડ્યું છે તેનું કેમ થશે ?

સ્વાર્થદાસ૦—એ તો મારા ભાઈ ધૂર્તલાલે રજનું ગળ કાઢ્યું

લાગે છે. હું ખાતરીથી કહું છું કે તે મારા અંબુદાના નખથી વધારે મોટું નહોતું, અને હું ચોક્કસ રીતે જાણું છું કે તે ત્યારપછી જરાએ વધ્યું નથી.

પ્રવીણ—ત્યારે તેણે આજે ધાસ ખાધું નથી, માટે થોડું ધાસ તે ખવડાવેા.

સ્વાર્થ—ખરેખર, આજે સવારે તે ધાસ ખાતી નહોતી, કારણકે તેણે અકસંતિયા લઈને ચંદી બહુ ખાધી હતી. બલા પાડોશી, ઘોડી તદ્દન સારી હાલતમાં છે, તેથી તે તમને પરન વેગે લઈ જશે. હવે ઘોડી લઈને જાઓ, અને તમારો પ્રવાસ સફળ કરો એમ હું ઇચ્છું છું.

(શ્રીયુત પ્રેમચંદ કરમચંદ શાહ ગોંડળ તરફથી મળેલું.)

(૧૯) ધાતુનો સંવાદ.

સ્થળ—ન્યાયાધીશ કચેરી.

ન્યાયાધીશ—અરજદારને પોકાર કરો.

પટાવલો—અરજદાર હાજર હે ? (ત્રણ વખત).

સિરસ્તેદાર—સોતું, રૂપું, તાંબુ, પિત્તળ, અને લોહું એ ખાંચ અરજદાર છે. તેઓને માહોમાંડે શ્રેષ્ઠપણા માટે ટોટા વારેવારે ચાય છે; માટે તેઓમાં સૌથી શ્રેષ્ઠ કાશુ તેનો નિર્ણય કરાવવા આપના ન્યાયાસનને અરજ ગુજારે છે.

ન્યાયાધીશ—તમારામાંથી અકેક જણને વારા ફરતી જે કંઈ અરજ કરવાની હોય તે કરે.

સોનું—સાંભળો સાહેબ, મારું એમ કહેવું છે કે આ બીજા
મધા કરતાં હું બધી રીતે ચડીઆતું છું. રાજ્યનો અને મોટા ધરનો
રમ્મ હું છું. ભોકો મારાં ધરેણાં ધડાવી શરીર દીપાવવાને પહેરે છે,
ટલાક દેશોમાં મારાં નાણાં પણ વપરાય છે, અને મોટા રાજાઓ
પણ મને ચાહે છે. વળી—

પૃથ્વી મારી માત છે, પણ નહિ જગ પંકાય,
તેનો સપુત્ર સોનું હું, જેથી મા પરખાય.
અનેક રૂપે હું રહું, થઈ જગ રૂપક બાણ,
કહો કાં હું મોટું નહિ, સોનું રૂપ સુગણ.

ન્યાયાધીશ—હવે વિશેષ તમારે કંઈ કહેવું છે ?

સોનું—જી ના, સાહેબ.

ન્યાયાધીશ—હવે રૂપું, તમારે જે અરજ કરવાની હોય તે કરો.

રૂપું—મારે તો ધણુંજ થોડુંજ બોલવાનું છે, કેમકે મારાથી
તમે અગર કોઈ અનુભવું નથી. સોનું તો રાજ દરબારે કે પૈસાપાત્રને
યાં માન પામે છે, પણ મને તો તેઓ ઉપરાંત ગરીબમાં ગરીબ
પણ અત્યાદર આપે છે. સાંભળો:—

રૂપેયો હું થઈ રહું, તો પછી જ્ય જ્ય કાર.
રાજવીર આવી નમે, કરે સલામ હજાર,
માનપાન પામું સદા, રહું પ્રેમથી જગત,
કહો કાં હું મોટું નહિ, કામ લાગું બહુ વખત.

ન્યાયાધીશ—એથી વધારે તમારી કંઈ અરજ છે ?

રૂપું—જી ના.

ન્યાયાધીશ—તાંજ, તમારે જે અરજ કરવાની હોય તે કરો.

તાંબુ—મારા વગર તો દુનિયામાં ચાલશેજ કેમ ? લોકોના ઉપયોગ માટે દીપાઈ દીપાઈ હું વાસણ બનું છું. સોના રૂપામાં મિશ્રણ માટે મારી જરૂર પડે છે. પિત્તળ અને લોહું મારી આગળ કાંઈ ખિસાતમાં નથી. સાંભળો:—

અન્ન પકાવી આપું હું, સંતોષું જમ જન,
રાજ કાજ અવસર સમૈ, થાઉં હું પરસન.
બહુ જગત ઉપયોગી છું, હું જાણો સજ્જન,
કહો કાં હું મોટું નહિ, તાંબુ દુઃખ ભંજન.

ન્યાયાધીશ—(પિત્તળ તરફ જોઈને)—તમારે કંઈ કહેવું છે ?

પિત્તળ—મારે તો અવશ્ય બોલવું પડશે. મારા વગર જમવા ખાવાનો બવહાર કેમ ચાલશે ? વિચાર કરો કે અગ્નિ સેવીને જાત જાતના ધાટ બનું છું. સ્વારપત્ની તેમાં બોજન તૈયાર થાય છે, અને નાત જાતમાં મોટાં કારજો થાય છે વળી તાંબા કરતાં હું વધારે સસ્તું અને મજબૂત છું, જેથી લોકોમાં મારો વધારે વાપર થાય છે. જુઓ:—

સર્વ સિવાયે ચાલશે, પણ મુજવિષ્ય ન ચલાય.
માનવ સરવે માનશે, પિત્તળ જગ પંકાય.
જે સસ્તું ઉપયોગી છું, વળી બહાલું સંસાર,
કહો કાં હું મોટું નહિ, જેનો ખપ ધરખાર.

લોહું—છેવટે મારે બોલવાનું રહ્યું. હું તો સોના રૂપા, તાંબા પિત્તળના કાંઈ લેખામાંજ નથી. પણ:—

હાગીના સોના તથા, ધડવા લે મુજ હાથ,
માફે હું જો માર તો થાય ખાંસફ સાથ.

રૂપાને પણ પાધરૂં, કરવા હું કરું પહેલ,
તાંત્રા પિત્તળને વળી, કરું પાંસરા સ્થેલ.
જમીનને ખોદું વળી, તોડું પથર ખાણ,
મોટા પહાડ ગરાડને, પાડું પળમાં જાણ.
સર્વ તણે શિક્ષક બનું, જગત લોકનું પેટ,
કહો કાં હું મોટી નહિ, કામ આવું હું ડેક.

ન્યાયાધીશ—તમે બધાએ જે કહ્યું તે મેં સાંભળ્યું. હવે તે ઉપરથી મારો જે છેવટનો નિર્ણય છે તે ધ્યાન દર્ષિ સાંભળો:—

કંચનમાં ગુણ સર્વ છે, રૂપું પણ નહિ નેષ,
પિત્તળ તાંબુ પણ બહુ, લોહું જગમાં શ્રેષ્ઠ.
સર્વ ચીજ કદી હોય નહિ, ચાલે જનને સ્થેજ,
પણ લોહું બહુ કામનું, ડગ ન ભરાયે કે'જ.
જગલવનને કારણે લોહું બહુ ઉપયોગ,
સોના રૂપાથી નહિ, ખોદાએ જમીનોજ.
માટે સરસ અને વળી, બહુ કામની ચીજ,
લોહા વિષુ બીજ નહિ, જે જગલવન બીજ.
માટે ગુણ ગાએને સર્વ, મરો નહિ લાવી નિજ ગર્જ,
સોનું રૂપું પિત્તળ સોય, તાંબુ પણ લોહું મહ હોય.

(શ્રીકૃત પ્રેમચંદ કરમચંદ શાહ, ગાંડળ તરફથી મળેલ.)

(૨૦) લોહું અને સોનું.

(રા. રા. સાકરલાલ અમૃતલાલ હવે, બી. એ.)

લોહું—માર્ધ સોના, નવું વર્ષ મુઆરક હો !

સોનું—કટાયલા શુભામ, તારા શેઠની સાથે આમ બોલવાની તું છાતી ચલાવે છે ?

લોહું—મારા શેઠ, તું કાણ છે તે મને મહેરબાની કરી કહેશે ?

સોનું—તું મને ઓળખતો નથી ?—મને, આખો દુનિયાના દેવને, મહિસમાન પ્રકાશમાનને, શુક્રતુલ્ય સૌન્દર્યવાનને !

લોહું—એસ, એસ, હવે ! બાણી તારી શેખી !

સોનું—સુખ મને વાંછતું નથી ? સૌન્દર્ય મને પૂજતું નથી ? અને જ્ઞાન મારી પાછળ આવતું નથી ?

લોહું—ખરેખર, સોના સાહેબ, સુખ તારી પાછળ પાછળ શરે એ ડહાપણ મૂખાંધની પાછળ ફરે તેના જેવું છે. પણ તું ભૂલી ગયો કે તારે લીધેજ સ્નેહી હૃદયોમાં સ્નેહ સુકાર્ધ જાય છે, પુત્ર પિતાનું ખૂન કરે છે, રાજ્યલોભી નિર્દોષનાં ગળાં કાપે છે, અને દુકાળ અને અન્ધકારથી દેશ જવાઈ જાય છે ?

સોનું—પણ આ બધું તારી મદદથીજ થાય છે કેની ?

લોહું—મારી મદદ ! પાપ કરવામાં તને મારી મદદ ! સિવ, સિવ, સિવ, ! ગર્વિષ્ઠનું માન ઉતારવામાં, દુષ્ટને દંડવામાં, અને દીનને રક્ષવામાંજ હું તો સજ્જનોને મદદ કરું છું.

સોનું—તું તો દાસાનુકૂલ છે, પણ હું તો રાજધિરાજ છું.

લોહું—હું તને જમીનમાંથી બહાર કાઢું છું તે તને ખબર છે કે ?

સોનું—હું તને ખરીદું છું.

લોહું—હું ખેતર ખેડું છું, નદી ઝાળું છું, દુનિયાને વચ્ચેથી ઢાંકું છું, અને મોટા મહેલો ઉભા કરું છું.

સોનું—હું બધાને શુભગાઈ છું.

લોહું—હું જનસમાજને સાંકું છું અને ભાતભાત ઉપન્યસ કરું છું, અને તે—

સોનું—મારા તાગામાં રહે છે અને તેને હું વધારે નિકટ સંબંધથી જોડું છું.

લોહું—પાઠશાળાનો પ્રકાશ આખી દુનિયા પર હું પાથરું છું અને મારા વગર તું તો પ્રકાશમાં જ આગ્યો ન હત. મારી મારફતે જ તને દુનિયાનું જ્ઞાન ચાલે છે.

સોનું—હવે હું તારી કિંમત બરાબર સમજ્યો; માટે આપણે દોસ્તી બાંધીએ અને સર્વત્ર શુભની પ્રશંસા કરીએ.*

(ગુજરાત શાળાપત્ર નવેમ્બર-ડિસેમ્બર સને ૧૯૧૩ ઉપરથી)

(૨૧) સોય-કાતરનો સંવાદ.

સોય કહે છે—અલી કાતર, તારૂં કામ તે કેવું કહેવાય ? કીન-ખાખ, અને સાદીન જેવા, અને ઉંચા કપડાના તાકાના પણ તું કકડે કકડા કરી મૂકે છે ! તને આખું ગમતું નથી કે શું ? દોશી વાણીઆ પોતાના ધરાકને કાપવાળું કપડું આપે તે ધરાકને કાપવાળું કપડું આપે તે ધરાક પસંદ કરતું નથી, અને તું તો કપડાના વાંકાને ત્રાંસા અનેક કાપ કરી મૂકે છે, શું ધંધો લઈ બેઠી છે ! જે હોય તેને કાપવું એજ જાણે તારો ધંધો—કેમ ?

કાતર—છે તો છેક નાની સરખી, પણ શેખી કેટલી બધી કરે છે ! અલી સોય ! તું તે શી ગણતીમાં છે ? એક પડીકામાં જ્યાં ત્યાં પડી રહે છે અને સહેજવારમાં તારા કકડા થતાં તને જ્યાં ત્યાં ફેંકી દેવામાં આવે છે તેનું તને બાન નથી ? ખાલી ડોળ અને આંપ-વડાઈ કરી બીજના દોષ કાઢવામાં તત્પર દેખાય છે કે શું ?

સોય—વિચારીને બોલ ! બહે હું નાની છું પણ મારૂં કામ મોટું છે, તારૂં બગાડી મૂકેલું કામ મારે સુધારવું પડે છે. દરેક પોશાક મને ઉપકારી છે. જો હું ન હોઉં તો જનસમૂહ પોતાના પોશાકથી સભા શોભાવે છે તે થવું પછી અશ્વમ્ય થઈ પડે, માટે હું જનસમૂહને ઉપકારી છું, એટલુંજ નહિ, પરંતુ તારે પણ મારો ઉપકાર માનવો પડે છે.

કાતર—કોણ કોનું ઉપકારી છે તે કોઈ ત્રાહીત માણસથી નહીં થશે, પણ તારી તો એક પાઈ જેટલી કિંમત થતી નથી, અને મને તો મોંઘે મૂલે ખરીદવામાં આવે છે. દોશી વાણીઆ, દરજી, હજમ

અને બગીચાના માળી લોકોને પૂછશે તો જણાશે કે કાતર કેટલી ઉપયોગી છે ?

એક મુસાફર આ તકરાર સાંભળતો હતો તે વચમાં બોલી ઉઠ્યો.

દોહરો.

એકજ કુળમાં ઉપજ્યાં, ધંધો જૂદો હોય;

કાતર કાપે સર્વને, સાંધે સર્વળું સોય. ૧

મુસાફર—બેનો, આ માટે કજીઓ કરો છો ? દારણસર કજીઓ થયો હોય, તોપણ ડાઘાં માણસો તે તુરત પતારી દે છે, પણ તમારો કજીઓ તો કારણ વગરનો છે.

જીઓ બેનો.—

તમે બંને એકજ જાતનાં છો, તમારું કુળ ધણી કાળ સુધી ભોંયમાં દટાઈ રહ્યું હતું. તમે સંપીને ચાલો તોજ દુનિયાને ઉપયોગી છો. તમારા કુળમાં મજબુતાઈ અને સંપ જોઈ દરેક ધણે તમારી જાતને માન આપ્યું છે. વળી સહનશક્તિ અને એક્યના ગુણોથી મિલોમાં અને દુનિયાદારીના લગભગ બધા ધંધાદારીઓમાં તમારો વાપર વધી પડ્યો છે; તમારી ચાહના આટલી થઈ છે કે તમારા રૂપ રંગ ઉપરથી નહિ, પણ ગુણ ઉપરથી થઈ છે. વળી તમારે એકજ સ્થાનમાં રહેવાનું છે, માટે અમુક નાનું મોટું છે એવો ભેદ રાખ્યા વગર સંપીને રહો અને મિથ્યાભિમાન મૂકી દો; એટલુંજ નહિ પણ દરેક એક બીજાને મદદ આપતાં રહેશો, તો તમારી ચાહના સો કોઈ કરશે અને તમે દુનિયામાં વખાણશો. વળી સાંભળો બેનો.

રાગ કલ્યાણ.

કુસંપ પરહરો, સુસંપ આદરો,
 મમતવને મૂકી, તમે ફરજ અદા કરો.
 ઈર્ષાને દોષાદિ કેરું, સજ્જડ કાડો મૂળ;
 એકમેકને મદદ કરી, મનમાં થજો મગર. કુસંપ પરહરો. ૧
 જુઓ ઝાડ પરમારથ કારણ જાતે વેડે દુઃખ,
 ટાઢ તાપ આદિક વેઠીને, જાનને દે છે સુખ. કુસંપ પરહરો. ૨
 જો આકાશે સૂર્ય મહત,ને અગણિત તારા ચંદ્ર;
 ખમજે કે ખખડે નહિ કદીએ, કેવો દીસે સંપ. કુસંપ પરહરો. ૩

ગી. ક. ભટ્ટ.

સોય કાતર બંને—આવી અમૂલ્ય શિખામણ આપે આપી
 તે માટે અમો આપનો ઉપકાર માનીએ છીએ.—(એમ કહી સર્વ
 છૂટાં પડે છે.)

(મિ. ગિરિજાશંકર કર્ણાશંકર ભટ્ટ.
 તાલુકા માસ્તર પચ્છે ગામ.)

(ગુ. શ્વા. પત્ર. ૧૯૧૬ માર્ચ પૃષ્ઠ. ૧૦૦, ૧૦૧)

(૨૨) વિદ્યા અને લક્ષ્મીનો સંવાદ.

વિદ્યા—ખડેન લક્ષ્મી, તું આટલો મદ અને અભિમાન શા ઉપર રાખે છે ? અને વિદ્વાનોથી વિરક્ત કેમ રહે છે ?

લક્ષ્મી—જો ખડેન વિદ્યા, જુદી નજરે જુદું દેખાય. કુલિનતાના આનંદને તું મદ અને અભિમાન કહેતી હોય એમ જણાય છે.

રતનાકર મહાસાગરની હું દીકરી થાઉં. શંકરના લલાટને શોભાવનાર ચંદ્રમા મારો ભાઈ થાય. ઇચ્છિત સમયે ઇચ્છિત પદાર્થને દેવાવાળી કામદુધા મારી ખડેન થાય છે. પુરાણ પુરુષ જગત્પતિ વિષ્ણુ સ્વામી છે. મિત્ર (સૂર્ય) પર અનુરાગ રાખનાર કમળ માંડે સ્થાન છે.

વિદ્વાનોના શબ્દ અને કૃતિ જોઈને મને તેમનાપર પ્રીતિ થતી નથી. તેઓ મારા સગાંઓનો દ્રોહ કરનારા છે. જો અગસ્ત્ય મુનિએ મારા પિતાનું પાન કરી તેને ખારા બનાવ્યા. બૃહસ્પતિએ મારા ભાઈ ચંદ્રને કલંક લગાડ્યું. વિશ્વામિત્રે ખડેનને હરી જવા માટે ધણાએ પછાડા માર્યા. બૃગુ ઋષિએ વિષ્ણુને લત્તાપ્રહાર કરી નીચું જોણું કર્યું, અને મહાદેવની પૂજાને નામે મારા નિવાસ-સ્થાન કમળને વિદ્વાનો હરહંમેશ હેદ કર્યાજ નય છે, માટે હે વિદ્યા, તારા એ ભડોળાથી માંડે ચાલે ત્યાં સુધી હું છેટેજ બાચું છું.

વિદ્યા—ખડેન, કુલિનતાનું અભિમાન ધરાવ્યાથી શો લાભ ? સગાંના સહયુગ્મો ગ્રહણ કરીએ તો કંઈએ શયદો.

સમુદ્રની દીકરી થઈને તારામાં સમુદ્રની ગંભીરતા કે સ્થિરતા ક્યાં ? જળમાંથી ઉત્પન્ન થઈને જળની નીચી ગતિ લીધી છે, અને જળના સહવાસથી ધીમાપણું અને ઝટ લપસી જવાપણું ગ્રહણ કર્યું. તાંડે વલણ હલકા ગુણોવાળા તરફ ઝટ વળે; બાકી તો જેને મળે તેને થોડે થોડે મળે, અને જાય ત્યારે એક સામગ્રી લપસી જાય. ચંદ્રની બહેનમાં ચંદ્રની શીતળતા કે શાન્તિને બદલે તેની વફતા અને કુટિલતા નજરે પડે છે. કામદુધાની બહેનમાં સમય અને ઇચ્છા કશાનું ઠેકાણું જ નહિ.

કુલીન કુંવરી પોતાના હલાહલ અને સુરા જેવા બાઈબહેનને તો ગણાવતી જ નથી. તેમની પાસેથી મેળવેલા અવગુણ—મોહ અને મદ-ની અસર તને પોતાને તો થાય તેમાં નવાઈ નહિ, પણ તારા સ્વામીને પણ તેની અસર થઈ ગઈ છે; નહિ તો તે બાન ભૂતી જઈ, ઘર જમાઈ થઈ, સર્પની શય્યા કરીને, ઘોર નિદ્રામાં સુમુદ્રમાં પડ્યા રહે ? જેરની બહેન કોઈનો પ્રાણ હરી નથી લેતી એટલેજ પાકું; બાકી મૃતપ્રાય તો કરી મૂકે છે.

સ્વામીને પણ સમુદ્રમંથન કરાવીને પ્રાપ્ત થઈ છે. તેને પણ પ્રયાસ કરાગ્યામાં બાકી રાખી નથી. તેમની પાસેથી ભક્તવત્સલતા અને સર્વવ્યાપીપણું શીખી લેવાને સ્થાને છળકપટ અને વૈભવવિલાસ શીખી લીધાં છે.

કમળ તાંડે નિવાસ સ્થાન કહે છે, તેમાં પણ સ્થિતિ તો મં-ધ્યાકાળ સુધી કે વધારે ? આવી ચપળતા તેં ક્યાંથી મેળવી ? હંઅ અઅ ઠીક, ઉચ્ચેશ્રવાની બહેન ખરી કેની ?

વિદ્વાનોને તું તારા સગાના દ્રોહી કહે છે ? પણ શૂરવીર, દાતાર ધર્મિષ્ઠ એઓએ તાંડે શું બગાડ્યું ?

લક્ષ્મી—વાચાળપણમાં હું તારી બરાબરી ન કરી શકું; મને તારાજેવું ગોઠવી ગોઠવીને બોલતાં ન આવડે.

શ્યંવીર, દાતાર અને ધર્મિષ્ઠ ઉપર મને પોતાને કોઈ રીતે અભાવ છે એવું નથી; પણ તેઓ ક્ષણે ને પળે મારો અનાદર કરી મને બેઠી મૂકે છે, એટલે હું તેમને સંગે રહેતાં બહીઉં છું.

વિદ્યા—બહીએ તો ખરીજ તો. તું જળજંતુ અને તેઓ ધીવર. ધીવરથી જળજંતુ બહીએ એમાં આશ્ચર્ય શું ?

લક્ષ્મી—હસવાની વાત નથી, બહેન. કહે, એઓ મને સંબરતા કેમ નહિ હોય ?

વિદ્યા—ખરીવાત કહું ? ગુસ્સો ન કરીશ. એઓ ધીવર એટલે પરમ બુદ્ધિશાળી છે; તેથી તેઓને તારા ઝાઝા સહવાસથી વાણી, નેત્ર, શ્રવણેન્દ્રિયમાં જળતા-જડતા-આતી જવાની ભીતિ રહે છે.

લક્ષ્મી—એમ કેમ હોય ? હું તો ઉલટું એ ઇન્દ્રિયોને સતેજ કરું છું. ગુણહીનને પણ પોતાના ગુણનું કથન કરવા માટે વક્તૃત્વ આપું છું. રૂપ, સાન્દર્ય અને નાટક એટલે તરફ નજર ન રાખી શકનારાને પણ સહૃદય બનાવી સનેત્ર કરું છું. પરનિદા કે શંગારીપદો કાનપર ન ધરનારાની કર્ણેન્દ્રિય તીવ્ર બનાવું છું. ન હોય તેને મળે છે, તો હોય તેનાં જાણ શી રીતે ?

વિદ્યા—તારા પર ભક્તિ વધે, તો દાન પ્રસંગ ઉપસ્થિત થતાં મુગા થવાય. સદસદ્ વિવેકમાં અંધ થવાય. પારકાના કષ્ટ કાપવાની વાતમાં બહેરા થવાય એમ તેઓ માને છે.

લક્ષ્મી—અરે બહેન, શાણા થઈને બૂલે છે. હો રૂપ ગુણ

વિના નિરાશ થઈને બેઠેલા પણ મારી કુપાથી સારાં વઆલંકાર ધારણ કરી-છેલમટાડે થઈ રૂપાળા અને શુણવાળામાં ખપે છે. મૂઠ જડ મનુષ્યો પણ મારા પરિચયથી વિદ્વાન અને ચતુર ગણાય છે. રૂપ વિનાના પણ મારી ભક્તિથી કુલિનતા પામે છે. અવિકળ ધર્મીઓ અને અખંડિત બુદ્ધિ મારા વિના નિસ્તેજ સમજવી. એ તું ક્યાં નથી જાણતી ?

વિદ્યા—અરે, હું તો બધુંએ જાણું છું.

आलस्यं स्थिरतामुपैति भजते चापल्यमुद्योगिताम्,
मूकत्वं मितभाषितां वितनुते मौढ्यं भवेदर्जाव ।

पात्रापात्रविचारणाविरहिता यच्छत्युदागत्मताम्

• માતર્લક્ષ્મિ તથ પ્રસાદવશતો દોષા અમો સ્યુર્ગુણાઃ ॥

(અરે, હું તો બધુંએ જાણું છું.) (આજસુ માણસ વિચારીને કામ કરનારો ગણાય છે. ઉછાંચળાપણું ઉદ્યોગમાં ગણાય છે. મુગું હોય તોપણ થોડો બોલું કહેવાય છે. મૂર્ખ હોય તો પણ સરલ સીધો ગણાય છે, અને પાત્ર કુપાત્રની પરીક્ષા ન કરે તો વળી બિન-ભાવ વિનાનો ઉદાર માણસ કહેવાય છે. હે માતા લક્ષ્મી, તારી પ્રસન્નતાથી આવા દોષો પણ શુણ્યમાં ગણાય છે.) માડી, તું તો ભગવતને પણ એક વખત ભૂલાવે.

લક્ષ્મી—અત્યારસુધી હું તો સમજી નહિ; પણ તું તો મને બનાવતી જાય છે. સમાના અવશ્ય જોવામાંજ હોશિયાર થઈ છે કે શું ? વિદ્વાનોની માતા, તું માઈ ક્યારે રડું બોલી છે કે હવે બોલવાની હતી ? પણ બોલ વાર, પેટલાદમાં લાડે લાગી હોય ત્યારે પ્રભુ મદદે દોડે છે ? કે તારાં પોયાં થોયાં કામ આવે છે ? કે મને યાદ કરવી પડે છે ? તારાથી જૂન ભાગતી હોત તો સુદામા વિદ્વા-

નજ હતા તો! પ્રભુએ પણ પાછલે હાથે મને મોકલી આપી ત્યારેજ તેમનું દારિદ્ર્ય ટળ્યું, હો, તારે વિશ્વાસે આમને આમ કેટલાકને ભૂખ ભેગા કરી દીધા છે ?

વિદ્યા—મૂર્ખ જેવી વાતો શું કરે છે ? મારે હાથે ભૂખ ભેળું કાઠ થાય નહિ. સંદિધાવાળાને પોષણની ચિંતા રહે નહિ. પ્રાણી-માત્રનું પેટ ભરવાનો સંતાપ તનેજ આવી પડ્યો લાગે છે. પૃથ્વી, જળ, વાયુ, તેજ, આકાશ, એ તત્ત્વોની સહાયતાથી પોષણ મેળવનારાં તારી રજ જેટલી પણ દરકાર કરતાં નથી. પંચતત્ત્વોને પૂર્ણ શક્તિમાં પ્રવર્તાવનાર પ્રભુએ પોષણનું સાધન તો આગળથીજ તૈયાર કરી રાખ્યું છે. માત્ર સાચા જ્ઞાનની ખામી છે, અને તે તારામાં હોય નહિ તો તારાથી આવે ક્યાંથી ?

લક્ષ્મી—પ્રભુને તું પડખામાં લઇશ તો મને અદેખાઈ આવશે હો. પ્રભુ નજરે ન ચઢે એટલા સારૂ તેને સંતાડી રાખું છું; છતાં તારા જેવીઓ કોણ જાણે ક્યાંથી તેને પહોંચી જાય છે ? વારૂ ઠીક, પોષણની શીકર ટળી; પણ મારા વિના ગાડી, ઘોડા, પેટી, પટારા, મળે ખરા ? લાલ લીલા ચર્મને ફરાય ખરૂં ?

વિદ્યા—જ્ઞેન, વિદ્યા અને ઉદ્યોગથી બધુંએ થાય, પણ સંદિધાવાળા વૈભવવિલાસના પદાર્થોને ઉપરનો આડંબર ગણી તેની સ્પૃહા કરતા નથી. વિદ્યારસમાં ચંચુ પ્રવેશ કરી પોતાનું મૂલ્ય ઉચું આંકનારા હલકા મનુષ્યો ડોળડમાકના પવનથી ઉચકાઈ ઉડવા માંડે છે, પરંતુ અનુભવવિદ્યાથી આસ્તે આસ્તે કે જન્મે પરજન્મે સત્ય જ્ઞાન થતાં ખોટા દમામનાં પડગ આંખ ઉપરથી ખરી પડે છે.

લક્ષ્મી—ત્યારે જ્ઞેન, નવાણુંનો ધક્કો લાગતાં સોની ધમ્મી સોવાળાને સહસ્રની, સહસ્રવાળાને અયુત નિયુતની, અને એમ રાજ, ચક્રવર્તીપણું અને હેવટ ઉદ્રપદ્મી ધમ્મી કરનારા તો તારે મન મૂર્ખજ કે ?

વિદ્યા—એમજ. અ-યુત ધન તે અધન, એટલે ગરીબાઈ, છે. નિ-યુત ધન તે નિધન, એટલે મોતની નિશાની, છે. માફ ધન તો ખૂબ વિદ્યાજ છે. તારા ધનની તો ખૂબ, ભાગીદારો સ્પૃહા કરે છે, ચોર ચોરી જાય છે, રાજાઓ દૂર રહી છળકપટથી હરી લે છે, અગ્નિ બસ્ત્ર કરે છે, દાટયું હોય તો જળ તાણી જાય છે, સંચય કર્યો હોય તો પુત્રો ઉડાવી દે છે, વગેરે હજાર રસ્તે નાશ પામે છે. પણ વિદ્યાધન તો ખૂબ,—

न चौरहार्यं न च राजहार्यम्

न भ्रातृभाज्यं न च भारकारि ।

व्यये कृते वर्धत एव नित्यं

विद्याधनं सर्वधनप्रधानं ॥

લક્ષ્મી—એ બધું સાચું, પણ એક વિદ્યાન અને એક ધનવાન એ જણા સાથે કોઈ સ્થળે ગયા હોય તો પ્રથમ માન કોણ પામે ?

વિદ્યા—ધનવાન પોતાના દેશમાંજ પૂજાય, પણ વિદ્યાન તો સર્વ સ્થળે પૂજાય છે.

લક્ષ્મી—ત્યારે મૂર્ખની તો મારા વિના ગતિજ નથી કેની ? વિદ્યાન તો પોતાનો રસ્તો બધે કરી લેશે; પણ મૂર્ખ ક્યાં જાય ? એટલા સારું હું મૂર્ખ ઉપર વધારે પ્રીતિ રાખી રહી છું. પણ હવેથી જ, જ્યાં જ્યાં-અધ્યાગતને દાન અને માન મળતું હશે-વૃદ્ધ, વડિલ અને ગાયોને પ્રણામ થતા હશે-સતપુરુષોની શ્રદ્ધા-પૂર્વક સેવા થતી હશે-ઉત્સાહથી દરેક શુભ કાર્ય તીવ્રતાથી થતાં હશે-વ્યસનમાં અને દેખાદેખીના ખોટા ખર્ચમાં આસક્તિ નહિ હોય-શૌર્ય, વિદ્યા અને ધર્મપર પ્રીતિ હશે-માતાપિતા અને દેવતાઓનું અર્ચનપૂજન થતું હશે-પશુપક્ષી

વગેરેનું પાલન થતું હશે-લાલચ, લોભ કે સ્વાર્થના ન્યાય અન્યાય કોરે રાખી સત્યનુંજ અવલંબન થતું હશે-ઉપાન કે વસ્ત્રોને બદલે ધાન્યનો સંગ્રહ થતો હશે-સ્ત્રીઓ, છોકરાં અને નોકરો આજ્ઞાકારી અને અનુકૂળપણે વર્તતાં હશે-અને કલેશનું નામ પણ નહિ હોય-ત્યાં ત્યાં નિશ્ચયપણે નિવાસ કરીશ.

વિદ્યા—તારે હવે આપણું વેર નષ્ટ થશે.

જ્યાં સત્ય, તપ, દાન, અહિંસા, નમ્રતા, સુશીલતા, વગેરે સદ્ગુણો અને સદ્ધર્મ સાથે સંતોષ હોય છે ત્યાંજ હું પણ પૂર્ણતાથી વસું છું.

નેપથ્યે—આજ સુધી તો ત્યારે તમે બન્ને કોઈ સ્થાને એકત્ર થઈ સ્થિર થયાં નથીને ?

વિદ્યા લક્ષ્મી—ભગવત કૃપા હોય ત્યાં થયાં હયું.

લક્ષ્મીશ્ચેન્ન સરસ્વતી તદુભયં યદ્યસ્તિ નોદારતા

સા ચૈતત્ત્રિતયં ભવેચ્ચ કુહચિત્પુણ્યૈરગણ્યૈરપિ ।

સૌજન્યં ન વિજૃમ્ભતે તદપિ ચેન્નાસ્તેડ્વકૂલૃપ્તામતિસ્

તત્સર્વં પરમેશ્વરસ્ય કૃપયા ત્વચ્ચેષ સંભાવ્યતે ॥

(લક્ષ્મી હોય તો વિદ્યા હોતી નથી; એ બન્ને હોય તો ઉદારતા હોતી નથી; અગણિત પુણ્યોને લઈને એ ત્રણે હોય તો સુજનતા હોતી નથી; કદાચ ત્યારે હોય તો ઉચ્ચ પ્રકારની બુદ્ધિ હોતી નથી; પરંતુ-નામદાર શ્રી—આપનામાં તો એ પાંચે જણાય છે.)

સર્વે—

કલ્યાણં ભવતાં યશઃ પ્રસરતાં ધર્મઃ સદા વર્ધતામ્

સંપતિઃ પ્રથતા પ્રજાઃ પ્રણમતાં શત્રુક્ષયો જાયતામ્ ॥

વાક્યં સંવદતાં વપુઃ પ્રભવતાં લક્ષ્મીપતિઃ પ્રીયતામ્
આયુસ્તે શરદાં શતં વિજયતાં દાનાય દીર્ઘાયુષે ॥

(આપનું કલ્યાણ થાઓ; કીર્તિ ચોતરફ ફેલાઓ; ધર્મ સદા
વૃદ્ધિ પામે; સંપત્તિ વિસ્તાર પામે; પ્રજા અનુકૂળ રહે; શત્રુઓના
ક્ષય થાઓ; વાણી, મન અને કાર્યો સાથે, મળતી થાઓ; શરીરશક્તિ
વધ્યા કરે; પ્રભુ પ્રસન્ન રહે; અને લાંબો સમય દાન દેવા માટે
આપનું આયુષ્ય સેઃ વર્ષનું થાઓ.)

[શ્રીયુત, પ્રેમચંદ કરમચંદ શાહ, તરફથી મળેલું.]

(૨૩) બે લુટારા.

વસ્તુ—મહાન અલેકઝાંડરના સમક્ષ થેરેસીઅન લુટારાને, લા-
વવામાં આવેલ છે. છૂટથી વાત કરવાની ઇચ્છાથી લુટારો કેટલીક
વાતચીત કરી સંભાષણથી અલેકઝાંડરને ખાત્રી કરાવે છે કે તે બન્ને
મહોટા અને સરખા લુટારા છે.

દેખાવ—અલેકઝાંડર પોતાના ભ્રમમાં લસ્કર સાથે સિંહાસન
ઉપર અને એક માણસ ભયંકર મહેરાવળો હાથે પગે બેડીથી સીક-
ડાયેલો તેની આગળ લાવવામાં આવે છે.

અલેકઝાંડર—હું શું તું થેરેસીઅન લૂટનાર ?

જેના ત્રિષે હું આટલો માહીતગાર ?

લુટારો—હું હું થેરેસીઅન શરવીર,

અલેકઝાંડર—શરવીર !

ચોર, લુટારા, ખુની દેશના સીતમગાર,
હિંમતવાન વખાણું હિંમત પલુ ગુનેહગાર.
ધિકારી શિક્ષા કરે તુજ ગુનાહની.

લુટારો—ક્યું શું મહેં જેથી ફરિયાદ કરો ગુનાહની ?

અલેકઝાંડર—મારી સત્તા ધિકારી, પ્રજા શાંતિ ઉઠાવી, જાત
મીલકત મારી પ્રજાની નુકસાને નાંખી નથી શું ?

લુટારો—અલેકઝાંડર, હું તારો કેદી છું તેથી તારાં વચન
સાંભળવાં અને શિક્ષા માનવી પડશે. પલુ મારો આત્મા અજીત છે.
જો જવાબ દઉં તો સ્વતંત્રતાથી દર્શાવ.

અલેકઝાંડર—છૂટ છે બોલવાની.

કરું હું વાત જે સાથે લાભ શક્તિનો તેમાં
દૂર રહે મારાથી ચુપકીદીમાં લેવા,

લુટારો—તો તમારા પ્રશ્ન સામા પ્રશ્ન પૂછીશ.

તમારી જિંદગી તમે કેમ ગાળી ?

અલેકઝાંડર—વીરનર જેમ. પૂછ કીર્તિને સત્ય કહેશે.

શરવીર વીરમણી, ભૂપતિમાં ઉચ્ચ મતિ,

વિજેતામાં શક્તિમાન જિંદગી ગુજારી મહેં.

લુટારો—અને શું ? કીર્તિ મહેં નહિ કહે !

તમારી સોનાની શરતાથી મહાન

શરવીરોમાં વીરમણી મારા સમાન

કોણ અને કેટલા ?

ધિકાર આત્મપ્રશંસા પરંતુ જાણો છો આપ પકડતાં મુસ્કેલી ?

અલેકઝાંડર—પરંતુ તોયે શું ? લુટારો તું;

નીચ અપ્રમાણિક લુટારો છું ?

લુટારો—અને વિજેતા શું ?

શું તમે દુર્બુદ્ધિથી શાંતિ અને ઉદ્યોગોનાં પક્ષે ક'ળ બગાડવા પૃથ્વીઅટન કર્યું ના ? ભૂમિના બાગ માટે, અસંતુષ્ટ લોભ માટે, વિના નિયમે વિના ન્યાયે લૂટફાટ, ખૂન કર્યો ના ?

સો જેવી સંખ્યાથી લુટયા પ્રાંતને અમે
લાખ જેવી સંખ્યાથી લુટયા દેશને તમે.
જુંપડાં થોડાંઓ આગથી બાબ્યાં અમે
સાત્રાજ્યો, શહેરોને, ખંડેર બનાવ્યાં તમે.
ફેર માત્ર એજ છે રાજ્ય જન્મ્યા તમે
ગરીબ છું હું તેથી મહાન લુટારા તમે.

અલેકઝાંડર—લીધું જો મહેં રાજ્ય માફક

દીધું પણ તે માફક.

બદ્ધયાતી કીધી રાજ્યોની તો સ્થાપના કીધી મોટાની.

હુન્નર, વૃદ્ધિ, દ્વિસોસોશી સ્થાપી મહેં તે વિચારવું.

લુટારો—સદ્દર પાસે મેં લીધું, ગરીબને તે આપ્યું;

આંતકૂર માણસોમાં, રાજ્ય માફ મહેં સ્થાપ્યું.

દ્વિસોસોશી નાહ જાણ્યું પણ જાણ્યું આટલું

ખરાબી જગતની બન્નેએ જે કીધી

તેનો બદલો નહિ અપાય.

અલેકઝાંડર—દૂર થા. લઈ લો જંજીર

અને કરો પરાણાગત ઠીક. (લુટારો જાય છે,)

અલેકઝાંડર અને લુટારો એક સરખા

જઈને વીચારું પૂર ધ્યાનમાં.

યોગક-કાંતિજ્ઞાન સાકરજ્ઞાન દેસાઈ.)

(૨૪) ઉદારતાનો નમુનો.

વસ્તુ—મહારાણા પ્રતાપને બામાશાની મદદ મળવાથી મેવા-
ડની ભૂમિ ફરી ધમધમાવી શૌર્ય બતાવતાં શહેનશાહ અકબર
ધણે ખુશ થયો અને તેથી રાણાને જાતે મળવાની ઇચ્છા થવાથી
શુક્તસિંહ મારફતે તેના મેળાપની ગોઠવણ થઈ છે. કેટલીક આના-
કાનીથી શુક્તસિંહ મેળાપ કરાવે છે અને શાહ અકબર મેવાડને નહિ
કનડવા અને હિંદુ તેમ મુસલમાન ધર્મમાં ઐક્ય કરવા વચન દે છે
અને પોતાની ઉદારતા બતાવે છે.

દેખાવ—શુક્તસિંહના ઉતારાનો એક ભાગ.

પાત્રો:—શુક્તસિંહ તથા અકબર.

શુક્તસિંહ—માનસોબી માનસિંહના કૃત્યનું ફળ આ
લાગ્યો જહાંપનાહને હું દેખાડવા.
સત્યના, શિયળના, ટેકના વડે
પ્રતાપ નામ અમર આ જગતમાં કરે.

અકબર—દેખીને ત્હેના બાવો ખુશ હું બન્યો છું,
દેખીને તેની રીતો દંગ હું થયો છું.
છું ઉત્સુક મળવાને મેળવ શુકત તું રાજને.

શુક્તસિંહ—ધર્મોની તડામારી બન્નેને જુદા કરે
નહિ તો મહારાણો શુભ મિત્ર તે કરે.

અકબર—હિન્દુ ને મુસલમાન બાઈ કેમ બને
તે ચલ મહારો તો સફળ કેમ થશે ?

શુક્તસિંહ—મેળાપ મહારાણાનો રાહ સૂઝાડશે
શહેનશાહને સૌ સાર બતાવશે.

અકબર—ઉઠંઠા મળવાની ઘડી ઘડી વધે
શુક્તસિંહ ઢીલ તું કેમ હવે કરે ?

શુક્તસિંહ—હૃદયની શંકાઓ જરા ઢીલ કરે.

અકબર—શંકાવાન થા માં બે તુખમનો નથી હું
કુરાનને માનનાર કુરાનના કસમ લઉં.

શુક્તસિંહ—સલાહ માનસિંહની લીધા વિના આપથી મળાશે ! ?

અકબર—મહારા કામમાં કેમ તેનાથી વચમાં પડાશે ?

શુક્તસિંહ—તો સખૂર-ધીરે ધીરે
આપના નેક કદમ જરા ધીરે ધીરે
આંખ બંધ કરો. આપ પ્રતાપને જુઓ
આપનો ચતુ તે જુઓ પહોંચે ઉભો.

અકબર—નૂરે અલ્લાહી, નૂરે આલમ,
અહા શું તરે મુખ ઉપર તે
રાણા સાહેબ,—

પ્રતાપ—(પ્રવેશી) શહેનશાહ !

અકબર—શહેનશાહ પદે શહેનશાહ બન્યો
રાણા પદે રાણા બનો

પ્રતાપ—શાહ અકબર, સૌર્યતાના શોખીન,
ઉદારતાના એકા—આપના ચરણથી જૂમિ આનંદ છે.
રજપુતોનો ધર્મ છે અતિથિ સંતોષવા
સંતોષુ આપને જેમ યોગ્ય હોય.
પધારો.

(૧૪૫)

અકુખર—હેરત બન્યો વચનથી
હેરાન બનું વર્તનથી
માનસિહની મુખાધિએ
અધમ દશા આવી છે.

લઉં સોગંદ હું આજે કનડવા નહિ મેવાડને
કરી એ યતન એકતાનો મળી આપણુ દોસ્ત બન્ને.

—ટુલો—

(યોજક-કાન્તિસાલ સાકરસાલ દેસાઈ.)

(૨૫) આંખોનું લહેણું.

વસ્તુ—છંદાંડના રાજ જ્ઞેનના ભત્રીજા આરથરની આંખે
ફાડવા લુખટ નામના પુરુષને મોકલે છે જે પોતાના કડક મિત્રજથી
કામ પાર પાડવા નિશ્ચય કરી આવેલ છે છતાં કુમારના હૃદયવેધક
શબ્દોથી તે પોતાનો નિશ્ચય લાગે છે. (શેક્સપીયર-કિંગ જ્ઞેન)

લુખટ અને એ નોકર પ્રવેશે છે.

લુખટ—તપાવો ગરમ આ સળીઆ અને રહો અટારીપર

દોડી આવો તમો જ્યારે પછાડું પગ બૂમિપર.

અને બાંધો બાળકને જીવો મારા સાથેનો

પુરશીની સાથે, સમાલો, જાવ-અને જીવો.

પહેલો—ઈંદ્રું કુશળ કામ આપનું.

લુખટ—દૂર વહેમ વસે-ધ્યાન રાખવું. (એ જાય છે.)

કુમાર, આવ ખડાર વાતપર ધર ધ્યાન.

(આરથર પ્રવેશે છે.)

આરથર—ગુડ મોરો હ્યુઅર્ટ.

હ્યુઅર્ટ—ગુડ મોરો કુમાર.

આરથર—કુમાર ! ઉપાધિ કુમારની ખરી !

બની શકે તેટલો કુમાર !

હ્યુઅર્ટ છો તમે દિલગીર ?

હ્યુઅર્ટ—નહિ, નથી હું ગમગીન.

આરથર—વિના મારા નહિ કોઈ હોય ગીરફતાર

એવી મારી ધારણા હતી એવિચાર

છતાં મેં દીદા ફ્રાન્સમાં ધણા

રજની શોક ધરતાં કામના વિના.

કસમ કાપ્સ્ટિના જે હું કેદ બહાર જઉં

ચારી મેંદાને સુખનો સ્વાદ લઉં

આનંદ અહીં ગણું ખરો પણ સતાવવા

કાકા યત્ન આદરે.

છે શું હું છું જ્યોફરેનો પુત્ર તે મારો ગુન્હો ?

નહિજ, ખચીત નહિજ. હ્યુઅર્ટ, હ્યુઅર્ટ ઈશ્વર પાસે માથું

છું ને ધર્યું છું જે હોત દીકરો તારો તો તમે મને કેવા પ્રેમથી ચાહત ?

હ્યુઅર્ટ—(સ્વગત) મરેલી દયા લાગણી રખે તેના વચનથી

નવ જીવે જાગ્રત અને વાત તેની નરમથી.

તુરત બની કરી દઉં કામગીરી માહરી.

આરથર—હ્યુઅર્ટ, છે શું શરીર તમારું કાંઈ બગડેલું ? કેમ દિ-

લગીર જણાઓ છો ?

હ્યુઅર્ટ ધર્યું છું હું કે તમે માંદગીમાં રહો જેથી ખતાવી

શકું કે તમે મને ચાહો છો તેથી અધિક હું ચાહું છું.

હુબર્ટ—(સ્વગત) હૃદયને શતતા શબ્દ તેના !

(પ્રકાશ) કુમાર, વાંચ આ લેખ.

(સ્વગત) મસ્તિષ્કનાં મૂર્ખ તોફાનો

ધિક્કારયુક્ત કર્કશ વિચારો દૂર કરે !

દુંકાલમાં પતવું. રખે ઠરાવ મારો નારીનર

આંસુથી આંખથી કરે.

(પ્રકાશ) વાંચું કે કુમાર ? અક્ષર ઓળખ્યા ?

આરથર—પુરું વાંચું. નિર્દય કામ માટે અક્ષર ખુલા છે.

હુબર્ટ ગરમ સળગાવી આરથરની આંખ બળશે !

હુબર્ટ—કુમાર તેમ થશે.

આરથર—અને તમે બાળશો ?

હુબર્ટ—તેમાં સવાલ શો ?

આરથર—એમ હામ માલશે ? હુબર્ટ, હુબર્ટ તારું જરૂર શિર

દુખતાં કુંવરીના વણેલા સરસ રૂમાલને તારા માથાની આસપાસ બાંધતાં અને જોયો છે.

તેવા રૂમાલને મેં તે આગળ તુચ્છ ગણ્યો છે.

તારા દુઃખને દૂર કરવા આ હાથેથી તારું શિર જમાવ્યું છે.

જેમાં ઘડિઆળની મિનિટો કલાકને જેમ

નોકરી આપે તેમ નોકરી આપી છે.

“શું જોઈ એ ? ” “ કાં દિલગીર ? ” “ કંઈ ઈચ્છા ? ”

વગેરે સવાલોથી તારી નોકરી બળવી છે.

ગરીબીમાં નિંદગી ગાળનારને કેટલા

કેટલી મદદ કરે છે તે વિચાર.

યાદ રાખ તારો વિશ્વાસુ રહ્યો હતો આ કુમાર.

(૧૪૮)

મારું હેત બહારનું-દેખાવનું હતું એમ ભલે ધાર
અને હું તર્કટી રીતે પ્રેમ બતાવતો હતો એમ ભલે ધાર-
મને કહે કે તું મારી આંખો
જેણે કદી પણ ભૂતકાળમાં
તારા સામે ગુસ્સો કર્યો નથી
જે ભવિષ્યકાળમાં તારા સામે ગુસ્સો કરશે નહિ
તે તું ફેડીશ? બોલ.

હુમટ—લોખંડના તપાવેલા સળીઆથી બાળવા
આંખને સોગંદ છે.

આરથર—કળિયુગના પાસ વિના
નહિ તું તેવી હિમ્મત ધરે
સાંભળ તારું તપાવેલું લોહું
આંખ આગળ આવતાં
અશ્રુથી પત્તગતાં
તમ તાપને શોષશે,
દીન જતાં તે મારે માટે અગ્નિ ઉપર રહેવાના
કારણના લીધે ખુબ કાટે સડશે.
હુમટ કદી આકાશથી દેવદૂત ઉતરી મને કહેત
કે હુમટ, મારી આંખ ફેડવા આતુર બનશે
તો હું માનત ના. પણ જ્યારે તારા અપથી સાંભળું છું
છતાં ધમ્મું છું કે તું આ લોખંડના સળીઆથી વધુ
હઠીશો નથી.

હુમટ—(પગ પછાડી) આગળ આવો (માલુસો આવે છે.)
કરો હુકમનું કામ.

આરથર—ખચાવ, ખચાવ, લુખટ, ખચાવ મને.

આ બચાનક દેખાવવાળા

દુષ્ટ પિશાચી મુખવાળા

મનુષ્યોના આગમને

મારી છતી આંખે આંખ ફૂટી છે.

લુખટ—દો મને તમ સળ્પા

અને બાંધો આને લાં.

આરથર—લુખટ, થા ન તું બહુ કર

નહિ પડું નહિ પડું વચ્ચે હું તારા કામમાં

રહીશ સ્થિર હું અહીંજ આરામમાં.

ધૈર્યના માટે લુખટ મને બંધાવના.

સાંભળ, મારી આ નમ્ર યાચના

દૂર કર આ તારા સાથીઓ

અને હું ઘેટા માણક નમ્ર બની

હાલીશ નહિ, દ્રુણશ નહિ, શબ્દ એક પણ કહીશ નહિ.

નહિ કદી હું ક્રોધથી હું એક શબ્દ કહું.

નિકાસો આ મનુષ્યોને દર્ધ ક્ષમા દિલથી સાચા

કરાશે કૃત્ય કચરવાનાં તારાથી સામે મારા.

લુખટ—જવ દૂર થોભો, એકાંત દો.

પાડેલો—દૂર કૃત્યથી દૂર જતાં મંત્રાપ મળ્યો.

(બંને જાય છે).

આરથર—નમ્ર હૃદયી—પરંતુ કઠોર દેખાવમાં,

કાદ્યો મિત્રને અહીંથી દૂર જવા.

આવવા ઘો પાછો તેને
સંભળાવે દયાની નિંદગી.

લુંબઈ—કુમાર, થા તૈયાર આંખ છેદવા.

આરથર—નથી ઉપાય કાંઈ ઉગરવા ?

લુંબઈ—નહિ આંખ ખોવા સિવાય.

આરથર—અરે પ્રભુ !

હોય જો આનામાં શુદ્ધિ આણુભર ધૃશ્વરની
તો ભાગે જરૂર આ વિચાર કૂર અને ધાતકી.

લુંબઈ—આ તારું વચન ? બોલતું બંધ કર.

આરથર—જે આંખોને માટે જીભ આજીજ વહે

તે જીભને નહિ તું ના, ના, ના કહે.

આંખને બદલે જીભ લે

આંખને ટકવા દે.

તારા મુખ જોવાને

નહિ બીજને માટે.

જો થયા સળીઆ ઠંડાગાર

હવે કેમ થશે તે દુઃખ દેનાર ?

લુંબઈ—હું તપ્તવી શકીશ કુમાર.

આરથર—અશક્ય છે તે બનવાતું.

મુખ માટે સર્જેલો દુઃખ માટે વપરાતા,

દિલગીરીમાં આવીને જોયો અગ્નિ ભૂખતાં.

દયાવાન આતશને પવનના ડુંકાટથી

સહાય દઈ હોલવી રાખ પશ્ચાત્તાપની બનાવી.

લુંબઈ—પરંતુ મારી કુંકથી સતેજ બનશે.

આરથર—સતેજ બનશે તને ધિક્કાર આવવા

શરમિંદગી થકી બહાર આવતાં
પાણેલ શ્વાનને કાંઈ ઇચ્છા વિના
લલાઈમાં મેકલે

પ્રાણુહાન જેમ સ્વામીને મળે,
તેમ કેમ ના ગણે ? તને આંખને સતાવે ?
દયાહીન ગણેલાં જે આગ ને ઓળરો
નકારે છે તારી આજ્ઞા
દયા કેમ તેટલી તને આવે ના ?

હુબર્ટ—તારા કાકાના ભવ્ય ભંડારમાંથી

મળનાર નાણાંને ધિક્કારી
તારી આંખ નહિ લઉં—જી જીવ;
પરંતુ આ ઓળરોની મદદથી

તારી આંખ ફેાડવા મેં સપથ લીધા હતા—સોગંદ લીધા
હતા તે વિસરીશ.

આરથર—હવેજ તું હુબર્ટ એમ દેખાય છે.

તારા ગુણો આ અગાઉ ઢંકાયેલા હતા.

હુબર્ટ—બસ વધુ નહિ. ખલાસ.

તારા કાકા જાણશે તે જીવન સાગ્યું છે,
આ ચાડીઆઓને બરોબર ખબર દઈશ
ઉંઘ તું નિદ્રામાં સ્વસ્થતા ધારીને
જગતના ધનને માટે હુબર્ટ દુઃખ ના દઈ શકે.

આરથર—પાડ પ્રભુનો,—ઉપકાર હુબર્ટનો.

હુબર્ટ—બસ ચૂપ હવે, ચાલ અંદર તું
લઉં ભારી ભય તુજમાટ હું.

(કાન્તિલાલ સાકરલાલ દેસાઈ.)

(૨૬) સતી સાવિત્રી અને યમરાજ.

નોંધ:—અતિપ્રાચીન સમયમાં મદ્ર દેશના રાજા અશ્વપતિએ સાવિત્રી દેવીની આરાધના કરી સંતાન માટે વર માગ્યો. દેવીના વરદા-નથી તેને સાવિત્રી નામની પુત્રી થઈ. તે વયમાં આવતાં તેના પિતાએ ઇચ્છિત વર શોધવા માટે તેને દેશ વિદેશ મોકલી. સાલ્વદેશનો અંધ રાજા દ્યુમત્સેન, જેનું રાજ્ય શત્રુ રાજાએ લઈ લીધેલું હોવાથી, તે પોતાની સ્ત્રી અને પોતાના પુત્ર સત્યવાન સહિત વનમાં રહેતો હતો, તેના ગુણ-વાન પુત્ર સત્યવાનને સાવિત્રીએ પતિ તરીકે પસંદ કરી, પોતાના પિતા પાસે પાછી આવી, બનેલી વાત કહી. નારદ ઋષિએ રાજા અશ્વપતિને કહ્યું કે સત્યવાન એક વર્ષ પછી મરણ પામશે, તેથી કોઈ અન્ય સાથે સાવિત્રીનાં લગ્ન કરવાં યોગ્ય છે. પણ સાવિત્રી તો અડગ રહી સત્ય-વાનનેજ પ્રણી. વનમાં પતિ સાથે એક વર્ષ પુરું થવા આવતાં જે દિવસે સત્યવાનનું મૃત્યુ થવાનું હતું તે દિવસ આવી પહોંચતાં સાવિત્રી પણ પોતાના પતિ સાથે વનમાં લાકડાં ફાડવા ગઈ. ત્યાર પછીની ઘટના આ સંવાદમાં વર્ણવેલી છે.

પાત્રો.

સત્યવાન—અંધરાજા દ્યુમત્સેનનો પુત્ર;

સાવિત્રી—તેની પતિવ્રતા સ્ત્રી.

યમરાજ—મૃત્યુદેવ. સમય—પ્રભાત પછીનો.

વિભાગ ૧ લો.

સ્થળ.....વન.

(સાવિત્રી તથા સત્યવાન પ્રવેશ કરે છે.)

સત્યવાન:—પ્રિયતમે! આ વન કેવું રમણીય છે? સૌરમ ભર્યા અનેક પુષ્પથી મહેકતું આ મનોહર વન હૃદયને કેવું આનં-દિત કરે છે ?

સાવિત્રી:—(પતિની પાછળ ચાલતાં મનમાં) હાય !
સ્વામી ! તમને ક્યાં ખબર છે કે આજ આનંદનો દિવસ નથી.
પણ પરમશૈક્ષનો દિવસ છે. આજ માઈ સૌભાગ્ય નષ્ટ થનાર છે.
રે પ્રભુ ! દયા કરજો.

સત્યવાન:—શાન્ત કેમ રહી સૌભાગ્યવતી ! માતાપિતાની
આજ્ઞા લઈ તું આજ મારી સાથે આવી તો મને કેટલો આનંદ
થયો ? પ્રિયા ! તાઈ મોં કરમાયેલું કેમ જણાય છે ? ચાલવાથી થાક
તો નથી લાગ્યો ?

સાવિત્રી:—(રહેજ હસતું મોં રાખી) ના, ના, પતિદેવ !
કંઈ નથી, મને જરાયે થાક લાગ્યો નથી.

સત્યવાન:—મંજુવાદિની રમા ! તું અહીં સ્વસ્થ થઈ બેસ.
આ પાસેનું વૃક્ષ કાપી લાકડાં બેગાં કરી લઉં છું. તને કંઈ થાક
લાગ્યો હશે તો વિરામ મળશે.

સાવિત્રી:—સ્વામી ! આજ લાકડાં ન ફાડો તો ? તમે પણ
અહીંજ બેસો ને ?

સત્યવાન:—પ્રિયે ! લાકડાં લેવા તો આપણે અહીં આવ્યાંજ
છીએ. તું બેસ હું આજ ઝટ ઝટ વૃક્ષને કાપી નાખીશ.

સાવિત્રી:—ભલે નાથ ! જેવી આજ્ઞા.

(સાવિત્રી બેસે છે. સત્યવાન કુહાડો લઈ વૃક્ષ કાપવા માંડે
છે. થોડીવાર પછી તેનું માથું ફરવા માંડે છે.)

સત્યવાન:—પ્રિયે ! મારા માથામાં રહેજ વેદના થાય છે;
શરીરના અવયવો દુઃખે છે, મારો જીવ અસ્વસ્થ જણાય છે. આહા !
જાણે માથું ચીરાઈ જતું હોય એવી પીડા થાય છે. સતી ! મારી
શક્તિ હરાઈ જતી હોય એમ જણાય છે. મારાથી ઉભાતું નથી.

સાવિત્રી:—ચિન્તા નહિ નાથ ! આપ મારા બોળામાં સૂઈ જાઓ. (સત્યવાન કુહાડો નાખી દઈ સાવિત્રીના બોળામાં સુવે છે. સાવિત્રી મનમાં વિચાર કરે છે.) દેવર્ષિ નારદનાં વચનો ખરાં પડવાનો સમય શું આવી પહોંચ્યો ? શું મારા પતિદેવ હમણાં મને લજી જવાના ! હાય ! વિધિ ! મારા સૌભાગ્યસુખનો શું અંત આવશે ? રે ! રે ! તો પછી મારેયે સંસારમાં જીવવું શા કામનું ? સહાય કરો, બ્રહ્માંડના દેવતાઓ ! સહાય કરો. તમારી પુત્રીનું સૌભાગ્ય જતું અટકાવો. (પ્રકટ) સ્વામી ! કેમ છે. હવે ? (સત્યવાન બોલતો નથી.) શું નહિ બોલો ? રે ! આવા ચેતનહીન કેમ થઈ ગયા ? (એટલામાં સામે નજર કરતાં ચમરાજ ઉમેલા જુએ છે.) દેવેશ ! આપ કોણ છો ? ક્યામ શરીર, લાલ નેત્રો અને હાથમાં આ મહાદંડ તથા પાશ લઈ આપ શા અર્થે અહીં પધાર્યા છો ? દેવ ! આપને આ પુત્રીના પ્રણામ છે.

ચમરાજ:—સાવિત્રી ? હું કોણ છું તે માનવીઓને હું કદાપિ જણાવતો નથી, પણ તારી પતિબ્રજિતિ અને તારાં કર્મોને તો તેમજ તપથી હું તને માનવીઓથી સહેજ અધિક ગણું છું, તેથી હું જણાવું છું કે હું “ ચમરાજ ” છું.

સાવિત્રી:—ચમરાજ ?

ચમરાજ:—હા, સાવિત્રી !

સાવિત્રી:—અહીં આવવાનું પ્રયોજન દેવેશ ?

ચમરાજ:—પ્રયોજન એજ કે તારા સ્વામી સત્યવાનનું આયુષ્ય પુરું થઈ ગયું છે, તેથી તેના દેહમાંથી તેના આત્માને લઈ જવા હું આવ્યો છું.

સાવિત્રી:—દેવ ! સર્વ સ્થળે મનુષ્યોના દેહમાંથી આત્મા

સર્ધ લેવા આપજ નાઓ છો શું ?

યમરાજ:—ના સાવિત્રી ! અન્ય સ્થળે તો મારા દૂતોજ પ્રાણહરણ કરવા જાય છે, પણ પુત્રી ! તારા સમી મહાપતિવ્રતાના ખોળામાં સૂતેલા તારા પતિના પ્રાણ હરી લેવાની મારા દૂતોમાં શક્તિ નથી; તેથી હું જાતે અહીં આવ્યો છું.

(એમ કહી યમરાજ સત્યવાનની કાયામાંથી પ્રાણને ખેંચી પોતાની સાથે આણેલા પાશથી બાંધે છે અને જવાને તત્પર થાય છે.)

સાવિત્રી:—મૃત્યુદેવ, દયા કરો. મારા સ્વામી મને પાછા આપો.

યમરાજ:—ચિન્તાતુર ન થા પુત્રી ! તારા સ્વામીએ સંસારમાં સદાકાળ પોતાના કર્તવ્યનું પાલન કીધું છે, તેથી તેનો આત્મા સ્વર્ગમાં જશે. તું અસંભવિત માગણી શા માટે કરે છે ? તારા પતિના સદ્ગુણોનું સ્મરણ કર તેમજ સાસુસસરાની સેવા કરી તારૂં બાકીનું આયુષ્ય વિતાડ. જ પુત્રી !

(એમ કહી યમરાજ ચાલવા માંડે છે.)

સાવિત્રી:—(યમરાજની પાછળ જતાં) એટલી દયા ન કરો યમદેવ !

યમરાજ:—સાવિત્રી ! મિથ્યા પ્રયત્ન કરવાથી શો લાભ ! તારા કહેવા પ્રમાણે જો હું અને મારા દૂતો દયા કર્યા કરીએ તો આ સંસારમાં કોઈ મનુષ્ય મરેજ નહિ. તું તો સમજી છે સાવિત્રી ! જ પાછી ફર અને તારા પતિની મરણક્રિયા કર.

સાવિત્રી:—દેવ ! આપ સ્વયં ધર્મરાજ છો, તો મને ધર્મથી ચલિત થવાની સલાહ કેમ આપો છો ?

યમરાજ:—ધર્મથી ચલિત થવાની !

સાવિત્રી:—હા દેવ, ધર્મથી ચલિત થવાની જ્યાં મારા પતિ

જામ ત્યાં મારે જવું એ મારો ધર્મ નથી શું ? તમે કેમ લુભો છો ધર્મરાજ ? કે મેં આ સંસારમાં સર્વ કાળ મારા વડીલોની સેવા કરી છે, મારા પતિમાં મારો અખંડ પ્રેમ રાખ્યો છે અને તેમના સુખ અને દીર્ઘાયુષ્ય માટે અનેક કઠીન વ્રતો કર્યા છે, તો મારા એ કર્મોના પુણ્યસંચયથી મને આપ પાછળ આવતી અટકાવી શકશો નહિ.

યમરાજ:—(વિચાર કરીને) સતી ! તારાં પુણ્યકર્મોએ તને એ બળ અપાવ્યું છે ખરું, પણ મારી પાછળ આવવાથી શો ફાયદો થનાર છે ?

સાવિત્રી:—ન પૂછો. ન પૂછો યમરાજ ! ફાયદો ન પૂછો. પતિનો સહવાસ એ અનુપમ સુખ છે. બસ હું તો પાછળ આવીશજ. તમે જ્યાં મારા સ્વામીને લઈ જશો ત્યાં હું ચે જઈશ. જેની સાથે સાત પગલાં ચાલ્યા હોય તેને મહાત્મા પુરુષો મિત્ર ગણે છે, તો હું આપને મિત્ર રૂપ ગણી વિનંતી કરું છું. દેવ ! કે મને મારા ધર્મથી ડગાવવા યત્ન ન કરશો. મારી સ્વામીભક્તિનો પ્રકાશ લેશમાત્ર પણ ઝંખો કરી નાખવાની કૃપા કરી મને સલાહ ન આપશો. મૃત્યુ-દેવ ! આ સંસારમાં “ ધર્મ ” એજ સર્વસ્વ છે. ધર્મ વડેજ સર્વ પ્રાપ્ત થાય છે. મને મારા પ્રાણનાથ આપો. તેમની સહચારિણી બની હું ગૃહસ્થાશ્રમમાંનો મારો ધર્મ પૂર્ણ કરીશ. મારા સ્વામીનાથને હરી લઈ મને ધર્મભંગ ન કરો.

યમરાજ:—સાવિત્રી ! તારાં સત્ત્વ જ્ઞાન અને શુદ્ધ વાણીથી હું ખરેખર પ્રસન્ન થયો છું. માગ પુત્રી ! તારા પતિના જીવતદાન સિવાય બીજું જે કંઈ વરદાન તારે માગવું હોય તે માગ. હું તને તે આપીશ.

સાવિત્રી:—(મનમાં) યમદેવ! પતિના આયુષ્ય સિવાય ખીજું ભાગવાનું કહે છે તે માગું ? હા, તેમાં શો વાંધો છે ? તેથી મારી પતિભક્તિ જરા પથ્ય ઝોઘી થવાની નથી (પ્રકટ) અરે ધર્મરાજ ! જે આપ પ્રસન્ન થઈ વરદાનજ આપતા હો તો આપો કે મારા સસરા જે અંધ છે તે દેખતા થાય અને સૂર્યસમા તેજવાન થાય.

યમરાજ:—જા પુત્રી ! તારા સસરા આ ક્ષણથી દેખતા થશે, એ માફ વરદાન છે તું ઘણી થાકી ગઈ હોય તેમ જણાય છે, માટે હવે પાછી વળ.

(યમરાજ જાય છે. સાવિત્રી પાછી ન ફરતાં તેની પાછળ જાય છે.)

—અંત— વિભાગ ૨ જે.

સ્થળ:—ગાઢ બયંકર વન.

(યમરાજ પ્રવેશ કરે છે. સાવિત્રી પાછળ પાછળ આવે છે.)

યમરાજ:—પુત્રી ! હજી માનતી નથી ? આવી હઠીલી કેમ થઈ ? જા દીકરી ! જા. ખોટી મહેનત શા માટે કરે છે ? (મનમાં) આ વનમાં બયંકર આગ ઉત્પન્ન કરું એટલે સાવિત્રી આપોઆપ જશે, એ વિના એ જવાની નથી.

(વનમાં બયંકર જવાળાઓ પ્રકટે છે. સાવિત્રી તેથી ન ફરતાં યમરાજની પાસેથી ખસતીજ નથી, તેની પતિભક્તિના બળથી તેને કશી આંચ આવતી નથી.)

સાવિત્રી:—યમરાજ ! સતી નારી પાસે અગ્નિ શો વિસા-
તમાં ? જેને તમે બયંકર અગ્નિ ગણો છો તે મારે મન શીતલ જલ

સમાન છે. મને તે પ્રજાળશે નહિ, પણ ઠારશે. મારી અખંડ સ્વા-
મીભક્તિ કોઈપણ પ્રકારના ભયમાંથી માફ રક્ષણ કરશે.

યમરાજ:—(મનમાં) સાવિત્રીને અગ્નિજ્વાળા પણ કંઈ ન
કરી શકી, ખરેખર, સતીનો પ્રભાવ મહાન છે, તેની સહાયે ભગવાન
છે. હાવ, ત્યારે અગ્નિ હોલવી નાખું.

(અગ્નિ હોલવાઈ જાય છે.)

પુત્રી સાવિત્રી! જે અતિશય ચાલવાના શ્રમથી તારાં મોં
કેવું નિસ્તેજ થયું છે? જણાય છે કે, વધારે ચાલીશ તો થોડી વા-
રમાં તું બેશુદ્ધ થઈ જઈશ, માટે હવે પાછી જ.

સાવિત્રી:—યમદેવ! પતિની પાછળ આવતાં મને થાક લા-
ગતોજ નથી. જ્યાં પતિ ત્યાં હું. જ્યાં તે હોય ત્યાંજ મારી ગતિ.
હું તો આવીશ દેવ! જ્યાં જ્યાં મારા પતિ જશે ત્યાં ત્યાં હું આવીશ.
વળી આપ જેવા સત્પુરુષનો સમાગમ કંઈકે ક્ષણ આપશેજ એવી
મારી ખાતરી છે, તેથી હું પાછી તો નથીજ જનાર.

યમરાજ:—સાવિત્રી! તારી વાણી ખરેખર ધર્મથી પરિપૂર્ણ
અને મીઠી છે. તારાં આ સર્વ વચનોએ મારા હૃદય પર ઉડી અસર
કરી છે. માગ, માગ, તારા પતિના જીવન સિવાય જે કંઈ માગવું
હોય તે માગ. હું તે અર્પીશ.

સાવિત્રી:—રાજ? મારા સસરાના શત્રુએ તેમનું રાજ્ય લઈ
લીધું છે. શત્રુ રાજના જીવલેમથી પોતાની પ્રજા પીડાતી હશે એ
વિચાર તેમના મનમાં સર્વદા સાધ્યા કરે છે, તો એટલું આપો કે
તેમને ગયેલું રાજ્ય પાછું મળે, અને તેઓ ધર્મથી રાજ ચલાવી
પ્રજાને સુખી કરે.

યમરાજ:—જ કહ્યાણી! તારી આ મનોકામના પરિપૂર્ણ

થશે, સત્વરજ તારા સસરાને તેમનું રાજ્ય પાછું મળશે, અને તેઓ ધર્મથી પ્રભને પાળશે. હવે તો સંતોષ થયો સતી ? હવે જા, તારાં સાસુસસરા સમીપે જા, અને તારૂં કર્તવ્ય આચર, હવે પાછળ ન આવીશ પુત્રી.

(યમરાજ જાય છે. સાવિત્રી તેનો કડો ન મુકતાં તેની પાછળ જાય છે.)

વિભાગ ૩ જો.

સ્થળ:—પર્વત ઉપરનો અશ્વિકુંડ.

(પર્વત પર ચઢતા યમરાજ આવે છે; સાવિત્રી તેની પાછળ પાછળ ચઢે છે.)

યમરાજ:—દીકરી સાવિત્રી ! હવે તો માન તારી પતિભક્તિ મેં જાણી, સ્વર્ગમાં જઈ હું પોતે તારી પતિભક્તિનો મહિમા દેવો સન્મુખ ગાઈશ. હવે તું જા, તારાં સાસુસસરા તારી વાટ જોતાં હશે.

સાવિત્રી:—ધર્મરાજ ! પતિ વિના જઈ હું શું કરું ? હું તમારી સાથેજ આવ્યા કરીશ; મને એમાંજ આનંદ છે.

યમરાજ:—પુત્રી ! પણ હવે તું આવી શકે એમ નથી. ધગ-ધગતી જ્વાળાવાળો આ ભયંકર અશ્વિકુંડ ઝોળંગી તારાથી આગળ જવાશે નહિ. પાછી વળ, હું તો આ ચાલ્યો.

(યમરાજ અશ્વિકુંડ ઝોળંગી સામી બાંજુએ જાય છે.)

સાવિત્રી:—હે મહાકૃપાળુ ભગવાન ! જો મેં મારું હૃદય પતિભક્તિથી નિરંતર શુદ્ધ રાખ્યું હોય અને મારી સ્વામીભક્તિમાં એક પણ કલંક ન આવ્યું હોય તો આ અશ્વિકુંડ હું નિર્વિધ્ને ઝોળંગી જઈ એવી શક્તિ મને અર્પો.

(અમિકુંડમાં ઝંપલાવે છે અને તે નિર્વિધને ઓળંગી સામી બાજુએ આવી ચમરાજ સન્મુખ ઉભી રહે છે. ચમરાજ સ્તબ્ધ બની જોયાજ કરે છે.)

ચમરાજ:—સાવિત્રી તારી પતિભક્તિએ ખરેખર તને અતુલ શક્તિ અર્પી છે, પણ દીકરી ! આ કુંડ ઓળંગે તોયે શું અને ન ઓળંગે તો એ શું ? ઓળંગીનેયે હવે તું શું કરવાની છે ?

સાવિત્રી:—દેવેશ ! કર્મ પ્રમાણે આ જગતમાં સર્વ મનુષ્યોને સુખદુઃખ મળે છે અને મનુષ્યની ઇચ્છાઓ સફળ કે નિષ્ફળ થયા કરે છે. તમે ધર્મરાજ એટલે ધર્મનું શાસન કરનારા કહેવાઓ છો તો દયા એ આપનો મુખ્ય ધર્મ છે, જેથી મારી મનોકામના પૂર્ણ ન કરે દેવ ?

ચમરાજ:—સતી ! કાણ જાણે ક્ષાથી તારાં વચનો મારા હૃદયમાં અપૂર્વ સંતોષ ઉત્પન્ન કરે છે. જા પુત્રી, હજી એક વાર માગી લે, તારા સ્વામીના આયુષ્ય સિવાય બીજું જે કંઈ જોઈએ તે માગી લે અને સંતોષ પામ.

સાવિત્રી:—દેવમૂર્તિ ! આપને સ્મરણમાં તો હશેજ કે મારા પિતાએ સંતાન પ્રાપ્તિ માટે સાવિત્રી દેવીની આરાધના કરી હતી.

ચમરાજ:—હા પુત્રી ! મને સ્મરણમાં છે.

સાવિત્રી:—દેવીએ પુત્ર ન આપ્યો, પણ પુત્રી આપી. મારાં પિતા અને માતા હજી એ પુત્ર માટે તલસ્થાં કરે છે. આપો. દેવ ! આપો, તેમને એકસો તેજસ્વી પુત્ર આપો જેથી મારાં માતપિતાન્માં હૃદયો ઠરે અને તેમનું વંશવૃક્ષ નિરંતર વૃદ્ધિ પામતું રહે, તેમજ હું બાઈ વગરની બહેન કહેવાતી મટી જાઉં.

યમરાજ:—તથાસ્તુ ! પુત્રી તું સો પ્રભાવશાળી બાઈની બહેન થઈશ. હવે તો થયું ? હવે જ અને તારૂં શેષ આયુષ્ય સત્કાર્યોમાં વિતાડ.

(યમરાજ જાય છે. સાવિત્રી હજી પણ પાછળ જાય છે.)

વિભાગ ૪ થો.

સ્થળ:—સ્વર્ગદ્વાર.

(સ્વર્ગના દૂતો રક્ષણ માટે ચોક્કી કરતા ફરે છે, તેટલામાં યમરાજ અને તેની પાછળ પાછળ સાવિત્રી આવે છે.)

યમરાજ:—રે હઠીલી ! હવે તું મારો કેડો છોડ હવે રખે તું આશા રાખતી કે આ સ્વર્ગના દૂતો તને અંદર દાખલ થવા દેશે. હવે જ, તારા પતિના આત્માને આ દેવી સ્થાનમાં મૂકી આવી હું સુખી કરીશ.

સાવિત્રી:—ભગવાન સ્વામીજી માફ સર્વસ્વ છે. માફ મન સ્વામીથી દૂર નથી, આપ એને સ્વર્ગમાં લઈ જાઓ કે ગમે ત્યાં લઈ જાઓ. હું તો તેની સાથેજ રહીશ.

યમરાજ:—પુત્રી ! તારી પતિમકિત અખંડ છે, છતાં હું નિરુપાય છું કે તારા સ્વામીને પ્રાણ હું તને પાછો આપી શકતો નથી. પરમાત્માએ મને જે કર્તવ્ય પૂર્ણ કરવાનું સોંપ્યું છે તેમાં હું પક્ષપાત કરી શકતો નથી. હવે ધણું થયું, તું જ, તારાં સાસુસસરા આશ્રમમાં તારી રાહ જુઓ છે.

સાવિત્રી:—દેવ ! આપ વિવસ્વત્ સૂર્યના પુત્ર છો, આપ ધર્મ પ્રમાણે આ સકલ સૃષ્ટિને શાસન કરો છો. આપના ધર્મિષ્ઠપ-

જામાં મનુષ્યોને પુરેપુરો વિશ્વાસ રહે છે, તો ભગવન્ ! મેં આપનામાં વિશ્વાસ રાખ્યો છે તે શું પૂર્ણ નહિ થાય ?

યમરાજઃ—કલ્યાણી ! પતિમક્ષિતથી ઉત્પન્ન થયેલી જેવી પવિત્ર મહાશક્તિ તારા હૃદયમાં છે, તેવીજ કોઈક અનુપમ શક્તિ તારી નિર્મળ વાણીમાં જણાય છે. પુનઃ માગી લે પુત્રી ! પુનઃ એકવાર વરદાન માગી લે, પણ સ્મરણમાં રાખજે કે હવે હું તને એકે વધુ વરદાન આપવા ઇચ્છતો નથી તેમજ મારી પાછળ આ દિવ્ય સ્થાનમાં તને પ્રવેશ કરવા દેવાની પણ મારી મરજી નથી. આ શેષ વરદાન સમજજે. માગી લે, સત્વર માગી લે. મને વિશ્વાસ થાય છે.

સાવિત્રીઃ—(વિચાર કરીને) મૃત્યુદેવ ! જો આપ ખરેખરા પ્રસન્ન થયા હો તો મને એક મહાપ્રતાપી પુત્ર થાય એ વરદાન આપો.

યમરાજઃ—તથાસ્તુ, જા એમજ થશે. હવે જા પુત્રી ! હું આ દિવ્ય ભૂમિમાં તારા પતિના આત્માને મૂકવા જઈ છું. (ચાલવા માંડે છે.)

સાવિત્રીઃ—ઉભા રહો, દેવ ! ઉભા રહો, ક્યાં જાઓ છો ?

યમરાજઃ—ના સાવિત્રી ! હવે હું ઉભો રહી શકીશ નહિ. તું જખરી હઠીલી છે. કાંઈ કાલું ઘેલું બોલી મારો પાસેથી વળી કાંઈક માગી લેવાની મરજી રાખતી હઈશ.

સાવિત્રીઃ—ના દેવ ! ના, પણ મને એક વાતનો ઉત્તર દેતા જાઓ એટલે બસ.

યમરાજઃ—શી વાતનો ?

સાવિત્રીઃ—ભગવાન્ ! સંસાર જેને “ ધર્મરાજ ” ને નામે ઓળખે છે તે આપજ છો શું ?

યમરાજ:—(હસીને) તેમાં વળી શંકા શી ? પુત્રી ! તારા જેવી સતી સ્ત્રી એવો પ્રશ્ન કરે એ નવાઈ જેવું છે. એવો પ્રશ્ન કેમ પૂછવો પડ્યો સાવિત્રી ?

સાવિત્રી:—એટલા માટે કે આપ ધર્મરાજ થઈ બીજાઓને અધર્મ કરવાની સલાહ આપ્યા કરો છો.

યમરાજ:—અધર્મ ? કેવી અસંભવિત વાત ? સાવિત્રી ! હું જેવી સલાહ કોઈ કાળે આપું ?

સાવિત્રી:—મનેજ હમણાં આપીને ભગવન !

યમરાજ:—તને ?

સાવિત્રી:—હા મને. એ સલાહ આપી મને પાંચમું વરદાન આપવા માટે પણ તમે તમારી મેળેજ બંધાઈ ગયા.

યમરાજ:—આ તું શું કહે છે સાવિત્રી ? લાંબી વાત ન કર. જે હોય તે કહી દે. મને જવાની વાર થાય છે. હું નવરો નથી.

સાવિત્રી:—દેવ ! તમેજ મને હમણાં વર આપ્યો ને કે હું એ પ્રતાપી પુત્રની માતા થાઉં ?

યમરાજ:—હા.

સાવિત્રી:—પણ પતિને પુનઃ મેળવ્યા વિના કે અધર્મને માર્ગે ગયા વિના શું મને કદાપિ પણ પુત્રની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે ? શું તમે મને અધર્મને માર્ગે જવાનું કહેશો પિતા૨પ યમરાજ ?

યમરાજ:—કદી નહિ પુત્રી !

સાવિત્રી:—તો મારા પતિનો પ્રાણ આપી દો મને પાછો. એજ મારું પાંચમું વરદાન ગણી દ્યો. આપ્યા વિના આપને છુટકો નથી. આપ પોતાની મેળેજ વચનથી બંધાઈ ગયા છો.

યમરાજ:—(જીભ કચડીને) ના...રાયણ, ના...રાયણ, મને તો એ સ્મરણમાંજ ન રહું જવાની ઉતાવળમાં તો જે વરદાન માગ્યું તે આપી દીધું, હવે શું કરું ? નિરુપાય, હવે તારા પતિનો પ્રાણ પાછો આપ્યા વિના છુટકો નથી. સાવિત્રી ! મહાશક્તિશાલિની સાવિત્રી ! તારા જેવી મહાસતી શું ન કરી શકે ? સ્વયં નારાયણ પણ તને નમતું દર્ઠ હશે, તો હું શા લેખામાં ? સાવિત્રી ! સાવિત્રી ! દેવીરૂપ સન્નારી ! તારી શક્તિ કેટલી છે તેનો તોલ મારાથા થઈ શકે એમ નથી. મેં તારી ધણી પરીક્ષા કરી, તને ધણી સમજતી, પણ પતિભક્તિમાં તું અડગજ રહી. આવ, દેવી ! આવ, આ દિવ્ય ભૂમિમાં પ્રવેશ કર અને તારા પદની પરમ પવિત્ર અને પુનિત રેણુથી એ ભૂમિને પાવન કર. આવ પુત્રી !

(અને સ્વર્ગમાં પ્રવેશ કરે છે.)

વિભાગ પ મો.

સ્થળ.....સ્વર્ગની દિવ્ય ભૂમિ.

(સાવિત્રી અને યમરાજ પ્રવેશ કરે છે.)

યમરાજ:—જો પુત્રી ! સંસાર જેને સ્વર્ગને નામે ઓળખે છે તે આ ભૂમિ. આ ભૂમિ મહાપવિત્ર ગણાય છે, પણ હું માતું છું કે ખરેખરી પવિત્ર તો તે આજેજ તારા ચરણની ધૂળથી થઈ છે. સાવિત્રી ! સાવિત્રી ! તું અન્ય કોઈ નહિ, પણ સ્વયં સાવિત્રી દેવીનો અવતાર છે. મહાદેવી ! જગતની સર્વથી શ્રેષ્ઠ શક્તિ ! તને મારા વારંવાર પ્રણામ છે. (પ્રણામ કરે છે.)

સાવિત્રી:—ધર્મદેવ ! આપની કૃપાથીજ મને સર્વ પ્રાપ્ત થયું છે, તો મને આપ શા માટે પ્રણામ કરો છો ?

યમરાજ:—નહિ સાવિત્રી ! તું સર્વથા પ્રજામ કરવા યોગ્ય છે. જો, જો, તારા પ્રભાવથી આ ભૂમિ આજ વિશેષ શૌભાયમાન અને પ્રકાશવંતી દેખાય છે. સાવિત્રી ! સાવિત્રી ! બ્રહ્માંડમાં જ્યાં સુધી સૂર્ય અને ચન્દ્ર ઝગહળશે ત્યાંસુધી તાંડે નામ સમસ્ત સંસારમાં ગવાતું રહેશે. ભારતની સ્ત્રીઓ તારા પુનિત નામનું સ્મરણ કરી કરીને ધર્મને માર્ગે વળતાં શીખશે. સકલ સંસારના મનુષ્યો તારી આ શક્તિની પ્રશંસા કરશે. યુગે યુગે તાંડે નામ એક સરખું પ્રકાશવંત રહેશે. ગૃહે ગૃહે તારી પતિબક્તિની પવિત્ર જ્યોતિ ઝગહળતી રહેશે. ખંડે ખંડે અને દેશે દેશે તારા આ અપૂર્વ કામની ગાથા ગવાતી રહેશે. આજ તેં ભારતવર્ષની સ્ત્રીઓનું ગૌરવ પરાઘાષ્ટાએ પહેંચાડ્યું છે. ભારતના ઇતિહાસમાં તારો સ્ત્રીધર્મ અને તાંડે કર્તવ્યપાલન સુવર્ણક્ષિરે લખાઈ રહેશે સાવિત્રી !

સાવિત્રી:—દેવ ! પ્રશંસા ન કરો, હું માત્ર પામર પ્રાણી છું. પણ મન સંતોષ માત્ર એટલોજ છે કે આ સંસારમાં મેં સદાકાળ માંડે કર્તવ્ય પરિપૂર્ણ કીધું છે. અને પરિણામે આપની કૃપાનો પ્રસાદ પ્રાપ્ત કરી મારા પતિદેવને પુનઃ પ્રાપ્ત કરવા શક્તિવાન થઈછું.

યમરાજ:—સાવિત્રી ! આજનો દિવસ અતિપવિત્ર છે. આજ જેક માસની કૃષ્ણ ચતુર્દશી છે. આજ ગૌરવપૂર્ણ દિવસ ભારતની સ્ત્રીઓ માટે પરમ પુણ્યભર્યો ગણાશે. પ્રતિવર્ષે આજની તિથિએ જો સ્ત્રીઓ તારે નામે વ્રત કરશે. તે પોતાના પતિના સુખ અને દીર્ઘાયુષ્યમાં વધારો કરશે. મારા હૃદયનો ઉમળકો આ વરદાન મારી પાસે ઉચરાવે છે. આ લે પુત્રી ! તારા પતિના પ્રાણને પાશમાંથી મુક્ત કરું છું. તું જા, જો સ્થળે તારા પતિનું શરીર પડ્યું છે તે સ્થળે

(૧૬૪) ચ.

જા; ત્યાં જઈ તું તારો હાથ લગાડીશ કે તરતજ તે નિર્જીવ દેહમાં પ્રાણનો પ્રવેશ થશે, અને તારો પતિ તને મળશે.

સાવિત્રી:—પ્રણામ ધર્મરાજ! પ્રણામ. આપનો સદા જય થાઓ.
(સાવિત્રી જાય છે.)

(લખનાર, ચાંપશી વિટુલદાસ ઉદ્દેશી.)

(૨૭) શુદ્ધિ મહિમા.

(સ્થળ—અમદાવાદથી મુંબઈ સુધીની ફાસ્ટ ટ્રેનમાં સેકન્ડ ક્લાસનો ઉપખો.)

આનન્દમોહન—કેમ રાવ સાહેબ! તમે પણ મુંબઈ કે? તમને આજ ક્યાંથી રજા મળી?

સકલશુદ્ધશંકર—હું તો એક મહિનાથી ત્રણ મહિનાની રજા ઉપર છું, નહિ તો આ ડિસેમ્બરમાં હમને ક્યાંથી રજા મળે! તોપણ બારમી તારીખ ઉપર મહારે તાલુકામાં તો હાજર થવું પડશે, પણ તે મહેલાં હવે આપણા નામદાર શહેનશાહ આવે છે તે ઉપર ચાર દિવસ મુંબઈ જઈ આવવું ધાર્યું છે, તમે પણ ત્યાંજ કે?

આનન્દમોહન—હા જી? ત્યાં ચાર દિવસ તમાશો જોઈશું પછી વળી હમારી સંસારસુંધારા સમાજ તરફથી એક મહોટું જમણુ થવાનું છે ત્યાં પણ જવું છે.

સકલશુદ્ધશંકર—અરે મહેરબાન! એ વાત વળી તમે ક્યાં

કાઠી ? એ તમારી સમાજોએ તો દેશનું સત્યાનાશ કહાડ્યું છે. ધર્મ ગયો તેથીજ ધન ગયું !

ઝવેરચંદ—ધર્મ ગયાથી ધન ગયું એમ ના કહો સાહેબ ! ઉદ્યોગ ગયાથી ધન ગયું એમ કહો ! બધા લોકો સમાજો કરે-કોઈ કહે છોકરીઓને બણાવો, બીજા કહે ન બણાવો; કોઈ કહે રાંડીરાંડોને પરણાવો તો બીજા આવીને કહે ના, તેમને તો બજન અને પશ્ચાત્તાપ કરવાનુંજ શીખવો-વળી પેલા કયા નીકળ્યા છે તે વળી બધા ભાષા અને વ્યાકરણજ સુધારવા નીકળી પડ્યા છે. લાંબું લખો ને ટૂંકું લખો અને એમ બધા માંઢી માંઢી નજીવી વાતો માટે લઢી પડે છે; પણ ખરું તો ઉદ્યોગનાં સાધન વધારવાં જોઈએ.

નિર્મળકુમાર—પણ ઝવેરચંદ શેઠ ! ભાષા વગર કાંઈ પણ થાય નહિ અને ભાષા તો શુદ્ધજ હોવી જોઈએ તે વખત અર્થ કેમ સમજાય ? લખવું બોલવું બધું શુદ્ધ વ્યાકરણના નિયમોને અનુસરીને થવુંજ જોઈએ.

ઝવેરચંદ—જ્યુ વ્યાકરણના નિયમ તમે કાંઈ પરમેશ્વર પાસેથી કરાવી લાવ્યા છો ? અમને કહે તેમ લખીએ અને કહે તેમ બોલીએ ! તેમાં તમારા દાદાનું શું ગયું ? મતલબ સમજાય અને કામ થાય એટલે થયું, કેમ બાઈ બોલતા નથી ?

કામિનીબોહન—ખરું કહો છો; શેઠ સાહેબ ! જગતમાં મતલબ સમજાય, મતલબ સરે એટલે બસ; નાહક મગજમારી શા માટે જોઈએ ? ખાઓ પીઓ ખુશ થાઓ ! બસ ! આપણે તો ચાર દિવસ મુંબઈમાં તમારો જોઈશું ને આનંદ કરીશું; એકલા છીએ; રૂપીઆ ખાંચસે ખરચવા ધાર્યા છે.

ઝવેરચંદ—શું પાંચસે ! તમે એકલા ચાર દિવસમાં !
આપ ગળળ્ય કર્યો તો ?

આનન્દમોહન—તેના કરતાં કાંઈ ધર્માદા આપો તો સા
નિર્મળકુમાર—અથવા તો મહારી પેલી ચોપડી મેં તે
આપને બતાવી હતી તે છપાવી આપો તો સાફ—પેલી “ શુદ્ધ
વાની તથા લખવાની વિધા ”—

ઝવેરચંદ—વળી ભાઈ તમે એ શુદ્ધ બોલવાની વાતમાં
ધાણું તે આ તમારી સોપારી ઢોળાઈ તેની ખબર તમને ના ર
નિર્મળકુમાર—અને સાહેબ આ તમારા કુળમાંથી પાણી
છે તેની તમને ખબર ના રહી !

ઝવેરચંદ—પાણી વળી વેરાય કહેવાતું હશે કે ?

નિર્મળકુમાર—તો વળી સોપારી ઢોળાઈ પણ કેમ કહે
જીએ સાહેબ ! આ એક દ્વંદ્વ વાક્યમાં ઝવેરચંદ શેઠે ચાર
કરી—સોપારી નાન્યતરનતિ છતાં તેની નારીનતિમાં નાંખ્યું
નાન્યતરમાંથી કાઢી નાંખ્યું અને સોપારી પ્રવાહી ન છતાં તેને ઢે
કહી પ્રવાહી બનાવ્યું—આમ આવાં દ્વંદ્વ વાક્યમાં ચાર ચાર ચૂકા
તો દેશની કેવી દુર્દશા થાય એનો કંઈ ખ્યાલ છે ?

દાક્તર નિધંટરામ—ભાઈ ! ચાર ભૂલ કેમ કહેવાય ?
ખાતર કયુલ કરીયે કે બે તો ભૂલ ખરી પણ ચાર કેમ ?

વકીલ સલાજિતરામ—Omission અને Commis
બે જાતની ભૂલો કાયદામાં છે, એટલે જે કૃત્ય કરવું જોઈએ
કરવું, અને ન કરવું જોઈએ તે કરવું—એ ન્યાયથી નિર્મળ
ચાર ચૂકા ગણે છે.

નિર્મળકુમાર—બરોબર છે વકીલ સાહેબ ! મને નિશ્ચાળમાં માસ્તરે આ ન્યાય શીખવ્યો છે. મેં એક વખત નીતિ તે બદલે નિતી લખી તેથી માસ્તરે મહારી ચાર બૂલો ગણી તે વખતે મને ધણો ક્રોધ ચઢ્યો અને આશ્ચર્ય પણ લાગ્યું કેમકે ડિસ્ટેન્શનમાં ત્રણ બૂલો નાપાસ ગણવાનો ધારો હોવાથી હું નાપાસ થયો પણ ત્યાર પછી મેં બહુ અભ્યાસ કર્યો, વિચાર કર્યો, અને એ ન્યાય મને બરોબર લાગે છે.

નરીમાન—સાહેબ આ રીતે તો હમારા પાસ્તી લોકોના ડિસ્ટેન્શનમાં તો ધણી બૂલો આવે !

નિર્મળકુમાર—જવાદો બાઈ ! તમારા પારસીની વાત ! તમે લોકે તો હમારી ભાષાની જેવી ખરાબી કરી છે તેવી તો કોઈએ નથી કરી. હિન્દુસ્થાનમાં બીજી કોઈ પણ ભાષા પારસીને હાથ ગઈ નથી તેથી તે બધી ભાષાઓની શુદ્ધિ સમ્બાઈ છે; પણ ગુજરાતીને તો તંમે ખોલવામાં, લખવામાં, છાપવામાં બધી રીતે ધાણુ વાળ્યો છે.

સકલ શુદ્ધશંકર—અને પારસીઓએ શું આપણી સમાજ સ્થિતિમાં નથી બગાડો કર્યો ? ખાવા પીવામાં વટાળ એમણે ધાણ્યો છે ! કપડાં ચપડાંની ફેશનો પણ એમણે પેસાડી છે ! મુંબઈની કપોળ વાણીયણો તમે જોશો તો પારસણો જેવીજ જણાશે !

આનન્દમોહન—પણ ગુજરાતમાં કંઈક સુધારાનો પ્રયત્ન વિશેષ છે; સ્ત્રી કેળવણી વિશેષ છે તે પણ પારસીનાજ પ્રતાપ.

નિર્મળકુમાર—પણ તે કેળવણી બધી અધુરી છે. જ્યાં સુધી કેળવણીનો પાયો ભાષાશુદ્ધિ છે. તે ઉપર પૂરતું લક્ષ અપાય નહિ ત્યાં સુધી સર્વ નિરર્થક છે. પારસી લોકોએ આપણા શબ્દોને ખરાબ કરી નાંખ્યા છે અને શરસી પરભાષાના શબ્દો કેટલા બધા લખા

કરી દીધા છે? પારસી કે મુસલમાન સાથે ખાનારને જોતાં મને જેટલો આંચકો નથી આવતો તેટલો પારસી ગુજરાતી અને ફારસી ઈંગ્રેજ શબ્દો ગુજરાતીમાં પેસી ગયેલા જોઈને ત્રાસ થાય છે !

સકલ શુદ્ધશંકર—ભાઈ ! તમે પારસી સાથે ખાવામાં વાંધો ગણતા નથી અને ફારસી શબ્દોનો ઉચ્ચાર કરવામાં વાંધો ગણો છો એ તો ઘણી નવાઈ? આચારવિચારની શુદ્ધિની વિશેષ જરૂર કે નહિ

નિર્મળકુમાર—મહેરબાન ! વિચાર અને આચારનું અનુમાન હંમેશા ઉચ્ચાર પરથીજ થાય છે ! જેના ઉચ્ચાર શુદ્ધ, જેની ભાષા શુદ્ધ, તેના આચારવિચાર હંમેશા શુદ્ધજ હોય, બોલવા ઉપરથી માણસના ચરિત્રની પરીક્ષા થાય છે.

દાકતર—આ કાંઈ નવું જ્ઞાન જણાય છે ! અમે કાંઈ Physiology માં આવું શીખ્યા નથી.

નિર્મળકુમાર—માનસશાસ્ત્રના તત્ત્વોનું મહેં પૂરેપૂરું અધ્યયન કર્યા પછી આ અભિપ્રાય બાંધ્યો છે. યુરોપના લોક એક બીજાની ભાષા અશુદ્ધ બોલે છે તેથીજ તે લોકોની નીતિ હલકી થઈ ગઈ છે.

દાકતર—હું યુરોપ, અમેરિકા, આફ્રિકા, જાપાન; ચીન, ઑસ્ટ્રેલિઆ બધે ફરી આવ્યો છું પણ મને તો આપ કહો છો તેવું કાંઈ દેખાયું નહિ. આપણા દેશમાં તો આ તમારા જેવા મિથ્યા ઝગડા ઉભા કરે છે ને ખરી મહોટી જરૂરની વાતો ઉપરથી લોકોનું ધ્યાન જતું રહ્યું છે.

ઝવેરચંદ—ખરું કહો છો ! દાકતર સાહેબ ! આ વડોદરા આવ્યું; ત્યાં વળી પેલા હોળીમાં ભેગા થવાના છે. શું કહેવાય પેલું સાત ખરિસદ કે શું ?

નિર્મળકુમાર—સાહિત્ય પરિષદ શેઠ સાહેબ ! ઉચ્ચાર ખરાબર ના આવડે તો ખોટો ઉચ્ચાર કરવો નહિ; તે ઠેકાણે માત્ર લીટી દોરવી.

ઝવેરચંદ—પણ બોલવામાં લીટી કેમ દોરાય ?

નિર્મળકુમાર—હાથ વડે આમ—

ઝવેરચંદ—વડોદરામાં તો વળી બધાં સમાજો બરાબ છે; મરાઠી અને ગુજરાતી બે ભાષાઓ સુધારવાના—

સંકલ્પ શુદ્ધશંકર—એ સર્વે મૂર્ખ છે; સુધારવાની વાત કહી એટલે આપડામાં બગાડો છે એવી કલુલત આપી. આપણામાં ક્યાં બગાડો છે ? વિચાર, આચાર, સર્વ શુદ્ધ છે; ઉચ્ચાર પણ પોતપોતાની ભૂતિ પ્રમાણે શુદ્ધ છે. સુધારવાનું છેજ શું ? ઇંગ્લેન્ડનું રાજ્ય આવ્યા પછી આ બધી સુધારવાની વાત નીકળી છે ! પણ જે પોષાક થાય છે તે સર્વ મિથ્યા છે, આપણે કાંઈ ઇંગ્લેન્ડ કરતાં જરા પણ ઉતરતા નથી.

દાકતર—રાવ સાહેબ ! આપે બીજા દેશ જોયા નથી એટલે આપને ખોટું અભિમાન રહે તેમાં નવાઈ નથી.

સંકલ્પશુદ્ધશંકર—દાકતર સાહેબ ! મહારે બીજા દેશ જોવા નથી, મહારે દેહ અશુદ્ધ કરી આત્માની હાનિ કરવી નથી, હમારી નાત્યના ચાર પાંચ જણા ઇંગ્લાડ જઈ આવ્યા છે ત્યારથી હમારી નાત્યમાં ઝગડા પેદા છે તે નીકળતાજ નથી, અને આજ ત્રીસ વર્ષથી બધા કેટલા એ ભોક્ષના પક્ષમાં બળી ગયા છે; પણ હું, મહારૂં કુટુંબ મહારૂં મોસાળ, મહારૂં સાસરૂં સર્વે અડગ છીએ. હમારૂં તો પિતૃકુલ શુદ્ધ છે, માતૃકુલ શુદ્ધ છે અને ધસુરકુલ પણ શુદ્ધ છે.

નિર્મળકુમાર—પણ એ તમારાં ત્રણે કુલ ભાષાશુદ્ધિ તરફ દુર્લક્ષ કરશે તો બીજી કાંઈ શુદ્ધિથી એમનો ઉદ્ધાર થવાનો નથી.

ઝવેરચંદ—કેમ સાહેબ જરા સોપારી ખાશો ? શેકેલી છે.

નિર્મળકુમાર—શેક સાહેબ ? હું સોપારી ખાતો નથી. પણ તમે સોપારીને નારીજાતિમાં મૂકીને મહાદોષમાં પડો છો.

નરીમાન—તારે સોપારી સુ જાતિ ?

નિર્મળકુમાર—“ શું જાતિ ” વાક્યમાં તમે એ દોષ કર્યા. “ શું ” નાહ પણ “ શું ” કહેવું જોઈએ; અને “ સુ જાતિ ” નહિ પણ “ શી જાતિ. ” તમે વ્યાકરણ ભણ્યા પછી બોલતાં શીખો તો સાહેબ.

દાક્તર—સોપારીને ધણાખરા લોક નારીજાતિમાં વાપરે છે.

નિર્મળકુમાર—તમને જાતિનાં તત્ત્વની ખબરજ નથી. ગુજરાતી ભાષાનું સ્વરૂપ બરોબર જોશો તો જણાશે કે, ફળમાત્ર નાન્યતરજાતિમાં છે-જેમકે જમફળ, દાડમ, બોર, કેળાં, સફરજન, આલુ, લીંચુ, ઈત્યાદિ.-તે પ્રમાણે સોપારી પણ નાન્યતરમાંજ છે. માત્ર કેરી, નારંગી અપવાદ રૂપે છે, પણ તે અપવાદથીજ સામાન્ય નિયમ સિદ્ધ થાય છે. નિરક્ષર વાણીઆ સોપારીને નારીજાતિમાં વાપરે છે.

ઝવેરચંદ—ભાઈ ! વાણીઆ નિરક્ષર કે ખોરક્ષર : પણ વાણીઆ વગર તમારું નભે તેમ નથી. વાણીઆ વગર તો રાવણનું રાજ દૂબ્યું !

વકીલ—પણ હવે આ જાતિ, વિભક્તિ અને પ્રત્યયોના ઝગડા ગુજરાતીમાંથી ક્યારે બંધ થશે ? હું તો ધારું છું, આ ઝગડા કરનારા કોરટે ગયા વગર નથી રહેવાના. આ ઝગડામાંથી એક બીજાના ઉપર અંગત હુમલા એટલા થવા માંડ્યા છે કે કાંઈ વાત નહિ ?

નરીમાન—આ હિંદુ લોકોને બીજે કાંઈ લઢવાનું નથી તેથી મહી મહી બરાબા કરે છે.

નિર્મળકુમાર—હવે એ ઝંખડાનો અન્ત આવશે. આજથી દશ વર્ષ ઉપર એક મહાન સભા ભરાઈ હતી તેમાં આ સર્વ વિવાદનો નિર્ણય કરવા માટે ઉપસભા ભરવાનો ઠરાવ થયો. બીજે વર્ષે મહાન સભા, મળી, તેમાં ઉપસભાના સભાસદો ઠર્યા, ધણી તકરારો થયા પછી સભામાં ગુજરાતનાં દરેક મુખ્ય સ્થાનનો એક વિદ્વાન અને તે દરેક જુદી જાતિનો એટલે જુદી નાત્યનો હોવો જોઈએ, એમ ઠર્યું, પછી ઉપસભા ત્રીજે વર્ષે ક્યાં મળે તેને માટે ઉપસભાના સભાસદો વચ્ચે ઝગડો થયો. તેમાં પ્રમુખ કોણ, મંત્રી કોણ, ક્યાં ક્યાં સવાલો વિષે વિચાર કરવાનો એ બધા ઝગડામાં બે ત્રણ વર્ષ નીકળી ગયાં. પછી છેવટે દર વર્ષે ગુજરાતના એક એક મુખ્ય નગરમાં ઉપસભા મળે એમ કરવાથી હવે તેનું કામ સરળ ચાલે છે.

વકીલ—પણ હવે ક્યાં ગામના ઉચ્ચાર સ્વીકારવા તેનો મોટો ઝગડો છે ને ?

નિર્મળકુમાર—હા તે ઝગડો છે. પણ હું પ્રમુખ છું, હું પાટણનો છું, પાટણ ગુજરાતનું રાજનગર છે, અને હું સર્વથી ઉચ્ચ કોમનો છું, એટલે હમારી પાટણમાં વસતી કોમના ઉચ્ચાર સર્વમાન્ય મળવા એમ મારો આમ્રહ છે; અને તે હું મરી જઈ તો પણ છોડું નહિ.

આનન્દમોહન—પણ ગુજરાતનું રાજનગર અમદાવાદ છે ! અથવા આંખાનેર પણ ગણાય.

નિર્મળકુમાર—મહેરબાન ! આપ સંસાર સુધારા ગમે તેટલા કરો પણ આપને ઇતિહાસનું જ્ઞાન નથી. પાટણ પ્રથમથીજ ગુજરાતનું રાજનગર, અમદાવાદ તો આજકાલ પેદા થયું છે, એક પાંચ પચીસ મિલોનાં જૂંમળાં થયાં માટે રાજનગર કહેવાય નહિ.

સકલશુદ્ધશંકર—અરે મિલેથી ધર્મનો લોપ એટલો કે વાત નહિ.

વકીલ—તમારી એ ઉપસભામાં કોણ કોણ, કયા ગામ-કઈ નાત્યોના છે ?

નિર્મળકુમાર—પાટણમાંથી હું પ્રમુખ-ઉચ્ચ કોમનો અમદાવાદમાંથી—કીશોરી કુમાર-ક્ષત્રિય-મંત્રી, સુરતમાંથી—કંચ કાયસ્થ-પત્રવ્યવહાર માટે, પાલનપુરથી વ્રજવલ્લભ-વાણીજી રક્ષક, રાજકોટથી-જગજીવન-લુબ્ધાણી-પત્રરક્ષક, વડોદરાથી ર—નાપિત, દાહોદથી-રણસિંહ મૈયાવત રજપુત—

કામિની મોહન-વડોદરાના કાળિદાસ કોણ તે જણ્યા કે ? પેલો કાળિયો હજમ હતોને તે. નાનસા હજમનો છોકરો સુધી બણાબ્યો-સન ૧૮૯૦ માં મેટ્રિકમાં ગયો. પાંચમી વખ થયો-ચોથી વખત પ્રિવીમસમાં, તીજ વખત ઈન્ટરમાં-અને બીજી બી. એ. માં પણ પાસ થયો, તે ઘડીએ એનો બાપ મરણ હતો અને મરતી વખતે એની પાસે પ્રતિષ્ઠા ભેવડાવી હતી તેમ થાય તોપણ બાપીકો ધંધો છોડવો નહિ અને રોજનાં આજ્ઞાં ચાર માથાં ત્યારે હાથેજ ખોડવાં-તેથી બીચારો બહુ જીમાં આવી ગયો, કેમકે પાસ થયો કે તુરત એને હાઇસ્કૂલમાં રવી જગા મળી-તોપણ બીચારો બાપની આજ્ઞા પાળવા ઉપર એસી બાપની બધી ધરાકી સાચવવા રોજ સવારમાં અમ હજમત કરી આવે છે.

દાકતર—અને રાવસાહેબ ! આ દાહોદનો રણસિંહ આજખ્યો કે ? પેલા રાજ્યા દેડાનો છોકરો રાણીયો જેને દની શુદ્ધિ સભાએ પાવન કર્યો અને ઉપવીત આપી તેનું સિંહ પાડ્યું છે તે, મ્હોટો ભેખક થઈ ગયો છે !

સકલશુદ્ધશંકર—હર! હર!! હર!!! શંકર!!!! આ શો જમાનો આવ્યો છે? મહેરબાન નિર્મળકુમાર, તહમાઈ નામ નિર્મળ છતાં તમે આવા ઢેડાઓ અને હજમો સાથે તમારી ઉપસમામાં બેસો છો?

આનન્દમોહન—અને વળી બધા ભેગા જમે છે પણ ખરા!

સકલશુદ્ધશંકર—ત્રાહિ! ત્રાહિ!! ત્રાહિ!!! બાઈ નિર્મળ-કુમાર તમે તો બહુ ચાલ્યા આગળ!

વકીલ—ગમે તેટલા તેઓ આગળ ચાલ્યા પણ એ ઢેડા હજમ બણે ગણે અથવા એમને શુદ્ધિ સમા શુદ્ધ કરે પરંતુ જે તેમનાં સ્વાભાવિક લક્ષણ હજી છે તે જવાનાં નથી.

નિર્મળકુમાર—અને તેમની ભાષા પણ હજી બહુજ અશુદ્ધ અને અનિયમિત છે, એ રણસિંહને હજી ઘડી ઘડી હા માયાપ કહેવાની ટેવ છે. તે એના પૂર્વજોની ટેવ છે. પેલો કાળિદાસ છે તેને ક્ષણે ક્ષણે જરા જરામાં લોકોને સમજાવવા માટે દાદીમાં હાથ ધાલવાની ટેવ છે, રાજ સવારે હજમત કરતાં કરતાં ટેવ પડી છે, વળી પેલો રાજકોટવાળો તો “ઓહ્યું” ને “ચારમુ” ને એવુંજ બોલ્યાં કરે છે. પેલો અમદાવાદવાળો છોકરીને બદલે છોડીજ બોલે છે. પેલો સુરતી કાયસ્થ છે તે તો ‘મું મું’ કર્યાં કરે છે ને “કરી લાખી હે” “કરી લાખી હે” જરા જરામાં કહે છે; અને પેલા પાલનપુરી શેઠ તો અડધી મુસલમાની અને અડધી ગુજરાતીજ બોલે છે. “લેમડા કેમ નહિ વાવતા હે.” કરીનેજ પૂછે છે.

ફાજલ અબ્દુલ રહેમાન—તમે સાહેબો આ જે ઝઘડો કરો છો તે સર્વેને કોરટે ઘસડવા જોઈએ છીએ.

વકીલ—કઈ કલમ મુજબ!

ફોજદાર—નામદાર સહેનશાહની પ્રજામાં એક ખીજા અંદર અંદર તકરારો કરીને એક પ્રજાની ખીજા પ્રજા વિરુદ્ધ ઉત્કેરણી કરવા આખત !

વકીલ—તમે કાયદો ઠીક શીખ્યા જણાવો છો.

ફોજદાર—ખીજે શું ધલાજ ? સુરતી કહે “ હું ખોલું તે ખડું. ” ચરોતરી કહે “ મ્હારું ખડું; ” અમદાવાદી કહે “ હું કહું તે ખડું; ” કાઠિયાવાડી પોતાનુંજ ખેંચે તો એમાં એક ખીજા વચ્ચે સંપ વધે કે લઠાઈ ?

દાકતર—આપણા લોકોની દુર્બળતા એવી છે કે આવી બાબતના મતભેદને પોતાના હૃદયના ઊંડા ભાગમાં પેસાડી દઈને એક ખીજા વચ્ચે કાયમ માટે હરેક આખતમાં વિરોધીઓ થઈ પડે છે.

વકીલ—હમારા વકીલ લોકોની પેઠે એક પક્ષ પકડીને તેનું ખંડન મંડન કરવામાં માત્ર બુદ્ધિનોજ ઉપયોગ કર્યા પછી તે કરતાં વિશેષ સંબંધ તે વસ્તુ સાથે ન રાખવો એવું આ ભાષાશાસ્ત્રીઓ નથી કરતા, અને દાકતર સાહેબ કહે છે તે પ્રમાણે હૃદયની લાગણી ઉપર મતભેદની છાપ પાડી નિરર્થક ચત્રુતા વધારે છે.

નિર્મળકુમાર—આ સુધારાવાળાઓ તેનું નથી કરતા ? તે લોક પણ જુના મતના લોકને ધિક્કારે છે; જુના મતવાળા સુધારાવાળાને ધિક્કારે છે ! તેઓ તો વળી રાજદ્રોહીને દેશદ્રોહી બને છે. તેમને પણ કોઈ ધસડો ફોજદાર સાહેબ !

સકલશુદ્ધશંકર—ખડું કહ્યું નિર્મળભાઈ તેઓને પણ એજ થતે છે.

આનન્દમોહન—સુધારાવાળા શું ખોલું કહે છે ? આપણા

દેશમાં આસતા દુષ્ટ રિવાજો દૂર કરવાના શું ઇલાજ લેવા એટલુંજ તેમનું કહેવું છે !

નિર્મળકુમાર—અરે સાહેબ ! તમે પાછી વ્યાકરણની ભૂલ કરી ‘ શું ઇલાજ ’ ન કહેવાય પણ ‘ શો ઇલાજ ’ કહેવું જોઈએ અને ‘ ઇલાજ ’ નહિ પણ ‘ ઉપાય ’ શબ્દ વાપરવો જોઈએ. જે લોક આવું અશુદ્ધ બોલે છે અને યાવની ભાષાના શબ્દો વાપરે છે તેમની જીભ ખેંચી કાઢું એમ મહેને થાય છે અને અશુદ્ધ લખનારાના હાથ કાપી નાંખવાનું મન થાય છે, પણ આ ફાજદાર સાહેબ બેઠા છે એટલે નિરુપાય છું, નહિ તો અત્યારસુધીમાં મેં કંટલાકને ખંડિત કરી નાંખ્યા હોત.

ઝવેરચંદ—ભાઈ ફાજદાર સાહેબ ! મહેને તમારી પડખે બેસવા દેજો સાહેબ ! કેમકે આટલામાં સહુથી વધારે અશુદ્ધ બોલનારો હું છું તે જો આ નિર્મળભાઈના હાથમાં સપડાયો તો ગરીબ વાણીઓ માર્યો જઈશ.

કામિનીબાહુન—તમને ગરીબ કાણુ કહે ? આ પેટીમાં એક હજારની નોટો તો મેં જોઈ હમણું તમે પેટી ઉઘાડી તે વખતે—મહારે મુંબઈમાં ખૂટશે તો લેવા આવીશ શૈઠ !

ઝવેરચંદ—ફાજદાર સાહેબ ! હવે શું કરું ? આ પેટીની કુંચી તમે સંભાળશો. ઠીક થયું કે દહાડાની ગાડીએ નીકળ્યો છું નહિ તો આ ભાઈ જેવા કોઈ દિલ્લીના ચાહુકાર મળ્યા હોત તો રાત્રે પેટી ઉતારીને આત્મા ભત.

કામિની બાહુન—શૈઠ જરા જીભ સંભાળીને બોલજો—જો કંઈ લાંબું ટૂંકું બોલ્યા તો ખોખરાજ થશો,

ઝવેરચંદ—હા ભાઈ ! આ નિર્મળભાઈની ખાતર જીભ સંભા-

ળીશ અને તમારી ખાતર તો જીમ ને પેટી એ સંભાળવી પડશે ?

કામિની મોહન—મ્હને શું ચોર ધાર્યો ? માદ રાખજો શેઠ ! મુંબઈ પહોંચ્યા પછી વાત !

વકીલ—અરે શેઠ ગભરાઓ છો શું કામ ! એ તો અસારે જરા નિશ્ચામાં છે તેથી ગમે તેમ બોલો ! તમે મુંબઈ જઈ મ્હને વકીલાતનામું આપજો એટલે હું તરત એના જમીન લેવડાવી દઈશ—એટલે તમે બેશિકર રહેજો.

કામિની મોહન—મ્હને શું પીધેલો કહે છે ! ત્હારી વકીલાત બધી બાધી વળશે જાણે છે ?

આનન્દ મોહન—આ રોશનના પાટીઆ ઉપર નામ ત્રણ બાપામાં લખ્યાં છે તે ત્રણે જુદી જુદી રીતે કેમ લખ્યાં છે ? વલ-સાદ—Bulsar અને વલસાડ.

નિર્મલકુમાર—અરે એવાં અશુદ્ધ નામ તો બધાં ધણે ઠેકાણે છે. રોશનનાં પાટીઆં, દુકાનોનાં પાટીઆં, વકીલ દાક્ટરોનાં પાટીઆં ઇત્યાદિ પાટીઆંમાં ધણી અશુદ્ધ લેખનપદ્ધતિ છે તે સર્વ હું જાતે સુધારવાનો છું—ઉપદેશથી નહિ પણ પ્રત્યક્ષ હાથમાં રંગતું કુંડું ને પીંછી લઈ જ્યાં જ્યાં એવી અશુદ્ધિ હશે ત્યાં શુદ્ધિની સ્થાપના કરીશ અથવા એ સર્વ પાટીઆં અગ્નિદાહ કરી વિશ્વવ્યાપક જવાલ પ્રવર્તીવીશ.

સકલશુદ્ધશંકર—તો વાહ આપ આ કલિયુગના હનુમાનની ગણનામાં આવશો.

ફ્રેજદાર—અને તેમના ઉપર કોઈ Mischiefનો charge પણ લાવશે ?

દાકતર—તો આ વકીલ સાહેબ એમનો ખચાવ કરવા તૈયાર છે.

(૧૭૭)

ઝવેરચંદ—અરે આ હું જરા ઉધી ગયો એટલામાં મ્હારા ખીસામાંથી ટીકીટ ને પાકીટ અને ધડિઆળ ક્યાં જાય ? ફોજદાર સાહેબ ? હું ત્હમારી પડખે એટો હતો તોપણ મ્હારા ખીસામાંથી ચોરી ?

ફોજદાર—અરે મહેરબાન કામિનીમોહન ! ત્હમારૂં ખોસું તપાસવા દેજો ?

કામિનીમોહન—તમને મ્હારૂં ખોસું તપાસવાની શી જરૂર છે ! આ ડબ્બામાં આટલા બધા છે તેમાં માત્ર મ્હારા ઉપર શા માટે શક લેવો ?

ફોજદાર—શક એટલા માટે કે તમે નજીકજ હતા અને જરા બેબાન પણ હતા. જુઓ આ ત્હમારા ખીસામાંથી ધડિઆળ, સાંકળી, પાકીટ, બધું નીકળ્યું. ચાલો ઉતરો. આ દમણને સ્ટેશને પોલીસને સ્વાધીન કરી દઉં,

વકીલ—પણ ફોજદાર સાહેબ—આ દમણ તો પરહદ છે તેની પોલીસને શો અધિકાર છે ?

ફોજદાર—અધિકારીની તજવીજ કરજો પછીથી, પણ હમણાં તો ચાલો ?

ઝવેરચંદ—અરે ફોજદાર સાહેબ ! જવા દો હવે મ્હારે પણ એમની પાછળ ધક્કા ખાવા પડશે. મારો માલ મળ્યો એટલે હવે કંઈ નહિ.

સકલશુદ્ધશંકર—ફોજદાર, એમને આંટ રોકની પોલીસને સોંપી દેજો.

કામિનીમોહન—એમકે ! મ્હને પોલીસને સ્વાધીન કરવો છે ? ત્યારે તો શ્યો સાહેબ ! (તમારો મારે છે.)

આનન્દમોહન—અરે અરે ! આ શું તમે મામલત-દારને તમારો માર્યો.

હાકતર—અસ ! અસ ! હ્યો આ જરા દવા ચોપડો.

સકલશુદ્ધશંકર—આ નિર્મળકુમાર સાથેની પંચાતમાં મેં તમારો ખાધો. અશુદ્ધ ખોલ્યા તેમાં શું થયું ! દેહશુદ્ધિ એ પ્રથમ કર્તવ્ય છે.

નરીમાન—જીઓ રાવ સાહેબ ! આ તમારા દોસ્ત દેહશુદ્ધિ કરે છે તે આ રટેશન ઉપરથી મુસલમાની ચાહે પીએ છે !

આનન્દમોહન—એ મુસલમાન નથી. મેં પ્રથમ એની જાત પૂછી અને એણે કહ્યું કે હું મૈયાવત રજપુત છું.

હાકતર—મૈયાવત રજપુત એટલે સુરતી લાલોયો ! ઢેડો.

સકલશુદ્ધશંકર—શાંત પાપમ્ ! મ્હારે તો હવે ચક્ષુ અને કર્ણ જન્મે બંધ કરવાં પડશે ! ઢેડાના હાથની ચાહે !

નિર્મળકુમાર—ચાહને નારીજાતિમાં કેમ ખોલોછો ? તેને નાન્યતરજાતિ લાગુ પડે છે ! કેમકે ચાહે તે પાણી છે અને પાણી નાન્યતરજાતિ છે. પાણીમાં ચાહ પડે તેથી પાણીનો રંગ, ગુણ બદલાય પણ તેની જાતિ બદલાતી નથી. માટે “ ચાહ પીધું, ” કહેવું જોઈએ ! દૂધ નાન્યતર જાતિ છે, ખાંડ નારીજાતિ છે પણ દૂધમાં ખાંડ નાંખ્યાથી “ દૂધ પીધી ” નથી કહેતા પણ “ દૂધ પીધું ” કહે છે તેજ ન્યાયે “ ચાહ પીધું ” ખરું છે !

સકલશુદ્ધશંકર—હવે તમારી જાતિ વિભક્તિ અને પ્રત્યય રહેવા દો જાણુ પર, અને આનન્દમોહન આ ઢેડાના સંસર્ગી થઈ પતિત થયા તેમને જાતિ બહિષ્કાર કરવાનું કાંઈ કરો !

નિર્મળકુમાર—હું તો અશુદ્ધ ખોલનાર અને ચાવની ભાષાના શબ્દોનો ઉપયોગ કરનારને પ્રથમ જાતિ બહિષ્કાર કરીશ.

સકલશુદ્ધશંકર—તો તમને સ્વર્ગનો માર્ગ સરળ નથી. સ્વર્ગ તમારાથી ઘણું ઘણું દૂર છે. અને તમારામાં અને શાશ્વત્વમાં આસમાન જમીનનો ફેર છે !

નિર્મળકુમાર—વળી આસમાન શું ને જમીન શું ! યાવની શબ્દ વાપરનારને તો આજ ઘટે (તમારો મારે છે), એટલે તેમને સ્વર્ગ સત્વર મળે !

વકીલ—અરે ! અરે ! કેમ ! આ શું ક્યું નિર્મળકુમાર ! આ કાનમાંથી લોહી નીકળે છે. દાકતર ! કાઢો તમારી પેટી ! આ શું ? આ તો છેકળ હદ થઈ !

સકલશુદ્ધશંકર—હવે તો ખીન : ડાખ્યામાં જઈ બેસીયે; પણ ખીને જગા ક્યાં છે ? બધે ભરેલું છે !

વકીલ—કાંઈ નહિ. હવે જુઓને આ કામિનીમોહનને ફાળદારે કબજે કર્યા છે ! અને નિર્મળકુમારને દાકતરે દાખ્યા છે; માટે હવે ભય નથી; અને હવે મુંઝઈ પણ નજીક છે; ગ્રાંટ રૌડ ઉપર તો સર્વે ઉતરી પડીશું.

સકલશુદ્ધશંકર—પણ હવે મહને દરદ બહુ થાય છે ! દાકતર ! મહારા કાનનો પડદો તુટી ગયો હોય એમ લાગે છે, કેમકે આ રેલ્વેને અવાજ પણ ખરોખર સંભળાતો નથી.

દાકતર—આપણે ગ્રાંટ રૌડ જઈ તપાસીશું.

+ + + +

ફાળદાર—આલો ગ્રાંટ રૌડ આવ્યું, ઉતરો સાહેબો ! રાવ સાહેબ, આપ આમની સાથે ગોઠળદાસ તેજપાળની હાસ્તિપટલમાં જાઓ ! નિર્મળકુમાર ! તમે અને કામિનીમોહન આલો મારી સાથે

પોલીસ ચોટી ઉપર ! અને ખીજ સાહેબો તમારાં નામ ઠામ લખાવી દો.

+ + + +

મેજસ્ટ્રેટ—તોહોમતદાર સકલશુદ્ધશંકર ! તમારા ઉપર આનન્દમોહન નામના ગૃહસ્થે ૬૦૦ પીનલકોડની રકમ ૫૦૦ મુજબ લાયબલની ફરિયાદી કરી છે. આનન્દમોહને દેહેણને સ્ટેશને તા. ૧-૧૨-૧૧ ને દિવસે મુસલમાનના હાથની ચાહે પીધી તેથી તે પતિત થયા એમ તોહોમતદારે કહ્યું, અને તેથી તેમની આખરને તુકસાન થયું માટે આ ફરિયાદ તેમણે માંડી, પણ જુબાની ઉપરથી જણાય છે કે આનન્દમોહન સુધારાવાળા છે અને મુસલમાન સાથે ખાવા પીવાથી પતિત થાય છે એમ તે માનતા નથી, તો પછી તેમની આખરને તુકસાન થયું જણાય નહિ, માટે તોહોમતદારને છોડી મૂકવામાં આવે છે.

સકલશુદ્ધશંકર—સાહેબ આ ફેસલાની નકલ મળવી જોઈએ.

મેજસ્ટ્રેટ—રીતસર અરજીઓ આપો. ખીજ કેસના તોહોમતદાર કામિનીમોહન ! તમારા ઉપર ચોરીનું તોહોમત છે. તા. ૧-૧૨-૧૧ ને દિવસે રેલવે ટ્રેનમાં તમે શેઠ ઝવેરચંદના ખીસામાંથી પાકીટ અને લડિઆળ કાઢી લીધાં અને તે તમારા ખીસામાંથી મળ્યાં. ઝવેરચંદ ઉધતા હતા અને ખીજ જાગતા છતાં આવી ચોરી થઈ એ કહ્યું નવાઈ ! વળી તેમની પાસે પોલીસ અમલદાર બેઠો હતો. ધોળો દિવસ હતો. આ સર્વ હકીકત જોતાં તોહોમતદારનો બચાવ “ મસ્કેરી કરવાનો ઇરાદો હતો ” અને ખીજ સાક્ષીના કહેવા મુજબ “ તોહોમતદાર નિશામાં હતો ” એ હકીકત માનવા જેવી છે, તોપણ ગુન્હો થઈ ચૂક્યો મળ્યો જોઈએ કેમકે આ જાતની મસ્કેરીને કાયદાની કોશ

ઉત્તેજન આપશે નહિ. વળી તોહોમતદારે પોતે પોતાની મેળેજ સુરાપાન કર્યું હતું એટલે ચોરી સાબીત છે, છતાં તોહોમતદાર ન્હાની વયનો છે, આચરદાર છે અને આ તેનો પ્રથમ ગુન્હો છે તેથી કી. પ્રો. કોડની 'પદર' મી કલમ મુજબ એને જખીન લઈને છોડવાનો હુકમ કરવામાં આવે છે.

અંગ્રેજ્યન્દ-સાહેબ ! મહાર્જી ધડિઆળ ને પાકોટ અને મળશે ?

મેજિસ્ટ્રેટ-હા તે તમને મળશે. ત્રીજો ગુન્હો મહાવ્યથાનો છે. તોહોમતદાર નિર્મળકુમારે ફરિયાદી સકલશુદ્ધશંકરને જોરથી તમાચો માર્યો તેથી લોહો નીકળવા ઉપરાંત તેને ઈજા ધણી થઈ. દાકતરની જુગાનીથી જણાય છે કે એના કાનને કાયમની ઈજા થઈ છે તેથી હવે એ કદી પણ સાંભળી શકશે નહિ. આ ગુન્હો કરવાનું કારણ ધણું વિચિત્ર છે. તોહોમતદાર એક વિચિત્ર મૂર્તિ છે. શ્વામી છે અને પુરાણ વાંચી પેટ ભરે છે; અને ભાષાશુદ્ધિનો ઝંડો લઈ બધે ફરવા નીકળ્યો છે. ફરિયાદી અશુદ્ધ બોલ્યો તેથી તેને તોહોમતદારે તમાચો લગાવી દીધો પરંતુ જ્યાં સુધી વ્યાકરણના નિયમને ખીજા કાયદા જેટલું સન્માન મળ્યું નથી, ત્યાં સુધી નિર્મળકુમારને પોતાના હાથ કમળે રાખવા પડશે. તેને સજા કરવી ઘટે છે. પણ કામની પ્રથમ મુદતે તેમણે સવાલનો જવાબ દીધો “ કે અકરમાક નામ નિર્મળકુમાર; પુરાણ વાચન મદીય પૈતૃક કૃત્ય; લેખન વાચનને શુદ્ધ કરવા તે મા-મકીય કર્તવ્ય; અસ્મદ્ ગૃહે આ સર્વ સજ્જનો સકલશુદ્ધશંકરાદિતું નિરંતર આગમન થાય છે. શત્રુતાનો સંભવ નથી; તેમને બચા કરવાના હેતુનું અસ્તિત્વ મહારા મસ્તિષ્કમાં નહોતું.” વગેરે જવાબો ઉપરથી અને દાકતરની જુગાની ઉપરથી પણ જણાય છે કે તેમને Monomania થયો છે; તેમના સાક્ષીઓની જુગાની ઉપરથી પણ

જાણાય છે કે તે હંમેશા નિર્દોષ જીવન ગાળે છે. વળી ફરિયાદી સજા કરાવવાનો આગ્રહ બતાવતો નથી. તેથી તોહોમતદારને છોડી મુકવામાં આવે છે. પણ તેમનું “ મસ્તિષ્ક ” સુધારવા માટે તેમને થાણાની Asylum માં બાર મહિના સુધી રાખવા જોઈ તેમનું “ મસ્તિષ્ક ” સુધરે અને તે દરમિયાન લોકસમૂહ નિર્ભય રીતે અશુદ્ધ બોલે તથા અશુદ્ધ લખે અને પોતાની સ્વતંત્રતા સંપૂર્ણ રીતે ભોગવે ! ! !

(કૃષ્ણરાવ ભોળાનાથ દીવટીઆ.)

સાહિત્ય, એપ્રિલ સને ૧૯૧૩.

(૨૮) ઉત્પુલકા નગરીનાં છ રત્નોને તપ- સ્વિનીની સૂચના.

સ્થળ—ઉત્પુલકા નગરીનો રાજમાર્ગ.

પાત્રો—તપસ્વિની તથા રાણી સુનૃતાની દાસી.

તપસ્વિની—(પ્રવેશીને સ્વગત) બહેન ચારુભોજનાની આજ્ઞા પ્રમાણે હું ઉત્પુલકા નગરીમાં આવી તો ખરી, પણ હવે મારે આ નગરીનાં છ રત્નને શી રીતે મળવું ? બહેન ચારુભોજનાએ તો કોઈ ન જાણે તેમ શુભપણે કામ કરવાનું કહ્યું છે, અને તેથીજ મેં આ તપસ્વિનીનો વેપ લીધો છે. આ નગરીનાં છ રત્નમાંથી એકને મળીને સંદેશ પહોંચાડું તોપણ કામ થાય તેવું છે, પણ આટલે લાંબે આવીને છમાંથી એકનાંજ દર્શન કરીને જવું એ ઠીક નથી. દેશ દેશાંતરમાં આ ઉત્પુલકા નગરીનાં છ રત્નની કીર્તિ પ્રસરી રહી છે, અને મોટા

મોઠાઓ પણ તેમનાં દર્શનને માટે ઝંખી રહ્યા છે. તો મારે આવો લાભ ફરી ફરીને ક્યાં આવનાર છે ? પુરુષને તો આ છ રત્નનાં દર્શન થવાં કઠણ છે, પણ હું સ્ત્રી છું અને તેમાં વળી આ વેષમાં છું એટલે મને ઘણી અડચણ નહિ પડે. કહેવાય છે કે આ છ રત્નો જેમ રૂપમાં ગુણમાં અને વિદ્યામાં અત્યંત કુશળ છે તેમ યુદ્ધકળામાં પણ બહુ નિપુણ છે, તેમને રણે ચઢવાનો હજી પ્રસંગ આવ્યો નથી, પણ સાંભળ્યું છે કે રણમાં સમર્થ યોદ્ધાઓને પણ હંદાવે એવું આતુર્ય તેમનામાં છે. અહો ! આજે તેમનાં દર્શન કરી હું કૃતાર્થ થઇશ. પણ આ તપસ્વિનીનો વેષ કળાઈ ન આવે એવી મારે સાવચેતી રાખવી જોઈએ. આજ ત્યારે પેલું ભજન ગાતી ગાતી આ રાજમાર્ગમાં ફરું. એટલામાં કોઈ મળી જશે તો આ છ રત્નની ભાળ પૂછીશ.

(મોઠેથી ગાય છે.)

પદ.

. કોઈ ચેતો રે કોઈ ચેતો.

ચેત્યા નથી તેનો થાવો અંતમાં ફળેતો રે કોઈ ચેતો,

ભાઈ ! કોઈ ચેતો, બહેનો ! કોઈ ચેતો.

ગઈ જીવાની ઘડપણ આવ્યું, કાળ નગારું એ તો.

મુડી પઢી પટકી દેશે, નિરાંત ધરી થું રહેતો,

અરે ! અરે ! કોઈ ચેતો, ભાઈ કોઈ ચેતો—

વહા ધણને તું પણ ચાલ્યો, ભવસાગરમાં વહેતો,

હૈયાપુટા હરિનાવમાં, કાં નથી બેસી લેતો,

અરે ! અરે ! કોઈ ચેતો, કોઈ ભાઈ ચેતો—

બજી લે હરિને ત્વજી વિષયોને જો બચવા ઇચ્છે તો

ધર્મ સજી લે, અંતકાળ છે, સંગી તારો તે તો

અરે ! અરે ! કોઈ ચેતો, ભાઈ ! કોઈ ચેતો, બહેનો ! કોઈ ચેતો,

દાસી—(પ્રવેશ કરીને સ્વગત) આ કોઈ વિરાગી તપસી સ્ત્રી જણાય છે. લાવ એની સાથે વાત કરી જોઉં અને જો ભોજનની ઇચ્છાવાળી હોય તો તેડી જાઉં.

(પ્રકાશ) માણ ! તમે ક્યાંથી આવો છો ? અને શું જોઈએ છે ?

તપસ્વિની—બહેન ! હું ધણે દુરથી આવું છું. પરમાત્માનું સ્મરણ કરતાં જ્યાં ત્યાં પ્રારબ્ધ પ્રમાણે વલ્લા કરું છું. બધી ઇચ્છા છૂટી ગયા પછીજ આ વેષ લેવાય છે. તો પછી મારે અમુક વસ્તુ જોઈએ છીએ એ આ વેષ લીધા પછી બોધવું ઘટતું નથી.

દાસી—માણ ! તમારે ભોજનની ઇચ્છા હોય તો મારી સાથે પધારો. દેવી સુનૃતાના બવનમાં અતિથિનો હંમેશ સત્કાર થાય છે. તમારી ઇચ્છા હોય તો હું તમને તેડી જાઉં.

તપસ્વિની—દેવી સુનૃતા કોણ છે ? અને તમે મને ત્યાં તેડી જશો ?

દાસી—દેવી સુનૃતા આ નગરીના મૃદ્ધિમનુ રાજાનાં મહારાણી છે, અને હું તેમની મુખ્ય દાસી છું. દેવી સુનૃતા હમણાં પોતાના ઉદ્યાનમાં પોતાની પાંચ સખીઓ સાથે વાર્તાચિનોદ્ધ કરે છે. ત્યાં તમારો સત્કાર થશે.

તપસ્વિની—પાંચ સખીઓ કોણ છે ?

દાસી—માણ ! તમે આ નગરીનાં છ રત્ન વિષે નથી સાંભળ્યું ? આ ઉત્પલકા નગરીમાં છ સ્ત્રીરત્નો છે. તે આ ત્રિલોકના બ્રૂષણ રૂપ છે. એમના સમાન ગુણમાં કે રૂપમાં આ ત્રિલુવનમાં કોઈ પણ યુવતિ પૂરું થઈ નથી અને હવે થશે નહિ. રૂપમાં, ગુણમાં અને ઉમરમાં સરખાં હોવાથી તેમનો પરસ્પર ભારે સ્નેહ છે. છતાં શરીર જુદાં છે. બાકી આત્મા એક છે. અમારાં મહારાણી સુનૃતાનું નામ

તો મેં તમને કહ્યું. રાજનાં નાનાં બહેન સુવિકાંતા એ આ છ રત્નમાં બીજાં છે. ત્રીજાં આ નગરીના નગરશેઠ વિજયંત શેઠનાં ધમપત્ની સુવર્ણા બહેન છે. ત્રિશોકમાં રૂપગુણમાં એમનો જોડો નથી; ચોથાં પ્રધાન સંધિવિચક્ષણનાં પુત્રી સુનીતા છે, એમનું બીજું નામ સાહસિકા છે. પાંચમાં રાજપુરોહિત નિષ્કલંકનાં પુત્રી સુસ્મિતા છે. અને છઠ્ઠાં વિજયંત શેઠના પ્રિયમિત્ર અને રાજના પાનગી કારભારી દહી-મનનાં પુત્રી સુનયના છે. હો, ત્યારે હવે પધારશો ? પાછી વાર થશે તો મને ઠપકો મળશે.

તપસ્વિની—બહે, તમારો બહુ આગ્રહ છે, તો ચાલો (સ્વગત) આપણે તો બાવતું હતું તે વેદે કહ્યું. (પૂર્વેનું પદ ગાતી ગાતી જાય છે.)

ગરબો.

સખિ ! અમળાનું આ જગ માંદારે, 'વત એક પતિ,
સેવી તેને ઓળતિ સદાયરે, પામે ઉંચી ગતિ;
પતિસેવા એ જપ તપ મોટુંરે, આપણ અમળાનું,
પતિ સેવા વિણ બીજું બધું જોટુંરે, તત્ત્વ જ્ઞાન સધળાનું.

હીને બ્રહ્મા સ્વામી, નિજ, વિષ્ણુ નિજ ભર્તાર,

મહેશ્વ હીના નિજ પતિ, જીવન જગદાધાર;

ચોસઠ તીર્થો ને વળી, પવિત્ર ચારે ધામ,

નિજ પતિ ચરણે જણ્યતી, સાધવી સતિ લલામ.

સ્મરીએ, સ્મરીએ, સ્મરીએ, સ્મરીએ પતિ નામનેરે,

ધરીએ, ધરીએ, ધરીએ, ધરીએ પતિ ધ્યાનનેરે,

હરીએ, હરીએ, પરહરીએ બીજાં કામનેરે;

પ્રેમભક્તિવડે, આવો, લઇએ દહાવો, ઠરી સ્થિર રે પતિપદમાંહિ મતિ; સખિ०

હોયે પતિ કુખડો લુભો, બહેરો મૂંગો અંધ;
 તોપણ સ્ત્રીએ સેવવો, ઇશ્વર ગણી નિજ કંથ,
 પતિ સેવા જેવું સ્ત્રીને, સુખ સાધન નથો અન્ય,
 પોતે તરી કુલ તારતી, પતિવ્રતાને ધન્ય.

તારા, સીતા, સાવિત્રી, સતી મંદોદરીરે;
 દમયંતી દ્રૌપદી આદી બીજી બહુ સુંદરીરે;
 પતિને પ્રભુ જેવા જાણીને આ વિશ્વે તરીરે;
 પતિમાં પ્રેમીએ મન, મન ધોઈએ, સતીમાં રહોઈએ, આપણ સર્વેરે
 જેથી ખુલે ભાગ્યરતિ; સખિ०

શિવ રૂઠે પતિ તારતા, પતિ રૂઠે શિવના જ;
 માટે પતિસમ શ્રેષ્ઠ કો, દેવ ન સ્ત્રીને કાળ.
 અશ્વસિદ્ધિને નવનિધિ, પતિસેવાથી રહેલ,
 પતિવ્રતાને વિશ્વમાં, કાંઈ નથી મુશ્કેલ.
 નમીએ, નમીએ, નમીએ, નમીએ એવા દેવને રે;
 તનથી, ધનથી, મનથી કરીએ સદા સેવને રે;
 સાધન માટે જઈએ શાને પર્વતે વને રે;
 ધરમાં રહીને, જમ વહીને, સુખ લહીએ, પામે તપથીરે જેહ મોટા
 યોગી પતિ; સખિ०

તપસ્વિની—(દાસી સાથે ગાતી પ્રવેશે છે.)

બજ મન હરિ હર પ્રેમ ધરીને,
 વિષયેચ્છા દૂર કરીને;
 સદ્ગુરુથી મુક્તિ મેળવીને, જા ભવથી તું તરીને; બજ०

દાસી—(સુવ્રતાને) મહારાણી ! આ તપસી યોગિનીને માર્ગ-
 માંથી હું અતિથિ રૂપે તેડી લાવી છું.

સુનૃતા વગેરે—(આવકાર દર્શને) પધારો પધારો. (બેસવાનું આસન આપીને સર્વ સખીઓ બેસે છે. પછી)

સુનૃતા—હે તપસ્વિની માતા ! આપનાં ચરણકમલથી આ અમારી નગરી પાવન થઈ છે. આપ ક્યાંથી પધારો છો અને હવે કયે સ્થળે પધારવા ઇચ્છા છે ?

તપસ્વિની—બહેનો ! હું દૂરથી આવું છું. તીર્થોમાં વિચરું છું. તમારી નગરીમાં ફરતી ફરતી આવી ચઢી છું. માર્ગમાં આ તમારી દાસીના મુખથી આ નગરીનાં છ રત્નો વિષે સાંભળીને તમારાં દર્શનની અને ઇચ્છા થઈ આવી તમારા ગુણ અને સૌંદર્ય વિષે જેવું મેં સાંભળ્યું હતું તેવુંજ નજરે જોઈ બહુ પ્રસન્ન થઈ છું.

સુનૃતા—તપસ્વિની માતા ! તમારે કોઈ પદાર્થની ઇચ્છા હોય તો સુખેથી માંગો.

તપસ્વિની—બહેન ! મારે તમારી પાસેથી કે કોઈ પાસેથી કંઈ લેવાનું નથી. અન્ન વસ્ત્ર તો શરીરના પ્રારબ્ધથી જ્યારે ત્યારે આવી મળે છે. સંસારમાં કંઈ પણ ઉત્તમ કાર્ય કરતાં આયુષ્ય પુરું થાય એ સાફ છે. બાકી મરણ તો ધડી ધડી આપણી પાસે આવતુંજ જાય છે. વારૂ પણ બહેનો ! હું તમને જીદાં જીદાં ઓળખવા ઇચ્છું છું. તે ઓળખાવશો ?

સુનૃતા—તપસ્વિની માતા ! સાંભળો આ દેવી સુનૃતા તો આ નગરીનાં મહારાણી છે. આ દેવી સુવિકાંતા તો ધવલાનગરીનાં મહારાણી અમારા રાજનાં બહેન થાય છે. આ સુવર્ણા અહીંના નગર શેઠનાં ધર્મપત્ની છે. આ સુસ્મિતા આ નગરીના રાજપુરોહિતની પુત્રી છે. આ અમારા રાજ્યના ખાનગી કારભારીની પુત્રી છે તેમજ નામ સુનેત્રા છે. અને હું પ્રધાનપુત્રી છું. હવે જે કંઈ તમારે કહેવાનું

હોય તે કહો. કેમ સર્વને ઓળખ્યાં કે નહિ ?

તપસ્વિની—હા. ઓળખ્યાં પણ મને બાસે છે કે તમારા-
માંથી પાંચને કાંઈક દુઃખના દિવસો આવે છે, અને તે દુઃખ આ
સુવર્ણા બાઈના નિમિત્તથી આવવું જોઈએ. કોઈ દુષ્ટ ક્ષત્રિયથી બચ
દુઃખ થશે. માટે સંભાળથી રહેજો. પોતાનાં ચર્ધને રહેલાં ધરનાં
આકર માણસોનો પણ વિશ્વાસ રાખશો નહિ. આગળ તમારું દુઃખ
ટળશે, પણ એકવાર દુઃખ આવવા જોવો યોગ છે, માટે ચિંતા ન
કરતાં સાવધાન રહેજો. હું તો માત્ર તમારાં દર્શનની ધચ્છાવાળી
હતી તે ધચ્છા પૂરી થઈ છે. માટે હવે મારે માર્ગે જાઉં છું. પરમેશ્વર
કસ્યાણ કરે (હાએ જણ્યાં વિચારમાં તથા આશ્ચર્યમાં પડી જાય છે.)

(વનિતાવિશ્રામ તરફથી જાણું.)

(૨૯) સંસાર યાત્રા.

બાળાઓનો એક સંવાદ.

સ્થળ—નિશાળનો ઓરડો.

શાહૂલ વિડીહિત છંદ.

સ્વતન—સ્વાધારે પ્રિય પંથમાં વિચરવા, પાંખો ન આવી જહીં,
ત્યાંતો લગ્ન સંબંધ બંધ પડતાં, ભાગ્યે જડાઈ ગઈ.
જાણું લાભ પ્રિયારી હું નવ જરી, સ્થિતિ થશે શું તહીં,
છોડી માત પિતા સહોદર જવું, સંસાર યાત્રા મહીં.

(ન કરરે હો કાળી કામલડી ટહુકાર એ રાહ.)

અ'પક—પરહરિ હો શોક ને ધારો ઉમંગ, ટેક. -

બુદ્ધિપી છે ઉત્તમ નંગ, તેથી શોભાવો સહુ પ્રસંગરે—પર

રતન—હાથમાંથી દોર છુટીને ચાલ્યો પવન પીઠે પતંગ;

કયે સ્થળે જઈ વિરામ લેશે ઉઠે એવા તરંગરે

જોઈ વાંચી હો બની ગઈ છું હું દંગ

બધી—મુશ્કેલ બનશે સહેલ તમોને છે વિધાનો સંગ;

વિકટ વેળાઓ વટી જશે ને સુઝશે સરળ પંથરે—પરહરિ હો

રતન—અનેક રંગી આ દુનિયામાં રોજના નવલા રંગ;

જુદી જુદી કડી સાથે કરતાં સાંકળ ચર્મ ને સળંગરે

ન ધડાતો હો સહુને એક સરીખો પ્રસંગ.

અ'પક—બૂલ ચર્મ ત્યાંથી શરીયા ગણવું, થાવું ના ઉલટ બંગ;

ત્રિવિધ તાપને ટાળી દેશે, વિદ્યા માતા ગંગરે—પરહરિ હો

રતન—પણ હાં તો:—

બણવાપર પ્રીત ચર્મ સખળી, તવ યુક્ત થવું ગૃહકાર્ય મહીં.

પુરપાટ વહી અરધે અટકી, નવ છાંતી રહી નવ ત્યાંની રહી !

ગંગા—એન રતન, મોડે જોલે સર્વને સંસાર યાત્રા કરવાની છે, તો આ મિથ્યા શાય તે જ્ઞાને ?

રતન—સંસાર યાત્રાની વેદના તો વીતિ હોય તે જાણે

કમળા—બણતી વયમાં આપણે કેટલાં સુખી છીએ તે તું શું જાણે ?

ગંગા—નહિ જાણું તો સમજાવો; તમે મારાં મોટાં એન છો.

કમળા—માખાપને ત્યાંથી નીકળી સંસાર યાત્રાનું પ્રથમ

મંમળાચરણ સાસરીમાં કરવાનું છે. ત્યાં કેવી કેવી વિટંબણા વેદવાની છે તે કેમ સમજવું ?

રતન—અનુભવ થશે ત્યારે સમજશે.

ચંપક—એમજ છે. માઆપના ઘરનાં સુખ સાક્ષીને તિલાંજલી દેવાની, નમાયા થઈ જિંદગી પરવશ ગાળવાની.

રતન—બરાબર આ, અને તો બધુંયે વીતે છે.

કમળા—મારા જેવું કે ?

રતન—હા, હા. પીઅરમાં બોબઈનું જોર અને સાસરીમાં નણીનો દોર,

ગંગા—તેમાંજ તો મારાં બાઈ સુકાઈને સહ (સળી) થઈ ગયાં છેને !

કમળા—(ચંપકને) અમારાં જેવું દુઃખ શું બધાંને પડતું હશે ?

ચંપક—ધણાં ખરાંને.

રતન—તેનો ઉપાયજ નથી ?

ચંપક—ઉપાય તો છે, પણ કરે છે કાણ ? આ જો.

પતિ સેવા, મર્યાદા, આદિધર્મ શાઅના સિદ્ધાંતે;

ભૂષિત કર્યાવિણ કન્યા, વિવાહ તેનો કરવો નહિ તાતે.

રતન—આજકાલ તો ક્યાંય એવું શિખવાતું નથી.

કમળા—અને તેથીજ બિચારી બાળાઓને વેઠવું પડે છે ને.

ગંગા—બધીજ વાત કાંઈ શિખવાતી નથી. એતો અક્કલથી કેટલુંક જાણવાતું છે.

ચંપક—અનુભવ એક રીતે મળતો નથી. કાંઈક વાંચવાથી,

કાંઈક શિખવાથી, કાંઈક જોવાથી, અને કાંઈક જાતપર વેઠવાથી. માટેજ માળાપે બચપણથી;—

બાળક અને સ્ત્રી જાતને અતિ લાડમાં ન રમાડવાં;
દેખાડવો જરી ધાક પણ ના બેઠિને કદી તાડવાં.
છકશે અતિશે લાડથી ને નઠોર બનશે મારથી.
માટે ભરી ગૃહ ગ્રાન, વિદ્યા કરવી તેને ભારતી.

ગંગા—વિદ્યા તો દેવાય છે.

રતન—પણ ગૃહગ્રાનનું ઠેકાણું ક્યાં ?

ગંગા—પૂછતા નર પડિતા, માટે પૂછીને જાણવું.

કમળા—એમ તો અમે થોડું થોડું જાણીએ છીએ, સમજ્યાં ?

રતન—પણ સાસુઓ તો વહુ ઘેર આવે કે ઘરનો બધો ભાર તેને શીર ચઢાવે છે.

કમળા—ને જો જરા બૂલ થઈ તો શીરપાવ તૈયારજ.

ગંગા—શાનો ? મેથીપાકનો કે વાગ્યાણનો ?

કમળા—વાગ્યાણનો. આ કાળજી કોરાઈ જાય એવો.

ગંગા—તમારા શાસ્ત્રમાં આને માટે કાંઈજ કહ્યું નથી ?

ચંપક—છે તો ઘણું એ, પણ વાંચે કોણ અને વાંચે તો તે પ્રમાણે ચાલે કોણ ?

રતન—કહે ને, સખી, શું કહ્યું છે ?

ચંપક—હિલ પ્રમાદ ને પરહરિએરે—ધર્મ નીતિએ.

મૃદુ વાણીથી મન હરિએરે—ધર્મ નીતિએ.

થયા સોળ વર્ષ જવ સુતને, ગણી લેવો મિત્ર સજને

નહિ ટોકવા કદિ કદુ વચનેરે—ધર્મ.

થઈ બાર વર્ષની નારી, તે આન તણી અધિકારી
કહેવા સહુ બોલ વિચારીરે—ધર્મ

મારૂં સારૂં નવ કહીએ, સારૂં સહુમાંથી લઈ એ
વર્તનમાં ગુંથી દઈએરે—ધર્મ

ગંગા—એતો પોથીમાંનાં રીંગણાં.

રતન—કેમ વાર ?

ગંગા—છે કોઈ અહીં એવી સાસુ કે જેના ગળામાં આ
વાત ઉતરે ?

કુમળા—એરી તે કયી સાસુ હોય કે જે વહુના ઉપર પોતાનો
કાયદો ન ચલાવે ?

અંપક—એમાં ખરો વાંક જુઓ તો માળાપનો.

ગંગા—બિચારાં માળાપ તે શું કરે ? સાસરીયાં પળવે તેમાં
એમનો વાંક તે કેમ કઢાય ?

અંપક—માળાપે પુત્રીના વિવાહ અગાઉ એ બધાંની તપાસ
કરવી જોઈએ.

રતન—જ્યાં દીકરીને પૈસા સાટે દેવાય ત્યાં બધી તપાસ
કરતાં કેમ પાલવે ?

કુમળા—તેથીજ લાકડે માંકડું જોડી દેતાં હશે !!

રતન—એમજ છે, પણ તેનું યુરૂં જળ આબ્યા વગર રહેતું નથી.

ગંગા—તરત માટે તો થેલી બરાય છે ને !

અંપક—પણ જાણે છે કે :

વેચીબાળા (૨) બિચારીને મટુકી ભરતાં લઈને હરામના દામ.
તેને કરમે રહેવાનો ડામ રે—વેચી

ધરતું ધન પણ એમાં તણાશે, મળે ન ખાવા મામ.
 પારકી થાપણ એળવીને બધે થવું બદનામરે—વેચીં.
 સગાંસ્નેહીમાં નીચું જોવાનું કાળજી અડતાં સ્યામ.
 જડમૂળ જાશે ઉખડી જ્યારે, કેપે જગનો સ્યામરે—વેચીં.

ગંગા—કન્યાનું ધન શું આવો કહેર કરે?

રતન—હારતો.

તુળસી હાથ ગરીબકી કણુ ન ખાલી જાય,
 મુવા ઢોરકા ચામસે લોહા લખ હો જાય!

કમળા—ત્યારે પુત્રીનો શાપ કેમ ન લાગે?

ચંપક—ધાનત તેવી બરકત. માટે માખાપે પોતાની પુત્રીની
 ધણી જાણી તે પ્રમાણે વરતવું જોઈએ. વેદમાં પણ સ્વયંવર
 કરવાનું કહેલું છે.

ગંગા—ત્યારે તો બધેજ સ્વયંવર કરાવો, જાઓ,

રતન—એમ કરતાં તો મરે, અને જો ભોગ જોગે દીકરી કહે કે
 આમ કરો તો જોઈ લેવો તમાસો.

ચંપક—વાંડ દેલાને ગળે ત્યાં શું ઉપાય ?

કમળા—હવે માખાપની વાત તો સમજ્યાં પણ સાસરામાં આંધ
 વેર ધંટીને ધડ, આંધ વેર સાસુને વહુ. એમ રોજનું ચાહ્યા કરવાનું
 તેનું કેમ ?

ચંપક—ત્રી કેળવણીમાં વધારો થતાં એ વર્ણનમાં જરૂર ફેર પડશે.

રતન—પ્રભુ, એ ભાગ્યવંત દિવસ જલદીજ દેખાડે.

કમળા—ઓહો એમ સુધરશે તો ખરી પણ જ્યાં ધણીજ
 માવડીયા થઈ જાય ત્યાં ખીજની તે શી વાત !

ચંપક—એ બાળલગ્નનો પ્રતાપ.

ગંગા—તો હવે મોટાં થઈને પરણજો.

કુમળા—એસને હવે બહુ ડાયલી થતી.

રતન—એન ગંગા, જોતી નથી કે કુમળી વયમાં ધરકાજની જાળમાં ઝીપલાવવું પડે છે, ત્યારે વિધા રહે વિધાને ઠેકાણે અને સંસારની જુસરી ખેંચે પરાણે.

ગંગા—આબ શટે ત્યારે થીંગડું ક્યાં દેવાય ?

કુમળા—પણ જ્યારે સાસુઓ દીકરીનું ઉપરાણું લઈ વેવાઈ સાથે વઢવા જાય ત્યારે પોતાની વહુવારને કનડતાં કાં વિચાર નહિ કરતાં હોય ?

રતન—એતો આપસી તે લાપસી અને પરાઈ તે કુસડી.

કુમળા—હા, એમજ છે. સાસુ ફેડે તે ઠીકરાં અને વહુ ફેડે તે કલાઈ.

ગંગા—વાહરે મારી ડાહીયા.

ચંપક—સૌ સૌના મનથી ડાહ્યાં.

ગંગા—તો કહો કે માથે પડી વિશ્વદેવા, પડે તે પંજરવું.

ચંપક—હા.

રતન—પંજરે તો ખરાં, પણ પજરણ ચાલુ રહે છે.

કુમળા—એમ તો વહુઓ પણ ક્યાં કાચી હોય છે કે પોતાનો દાવ આવ્યે સોગટી મારવાનું ચૂકે !

ગંગા—સૌ દહાડા સાસુના તો એક દહાડો વહુનોય આવનાનો.

ચંપક—એમ રોજના કંકાશથી ગોળીનું પાણી પણ ઘટે.

કુમળા—નાદાન વહુઓ કરતાં મોટામાં ખપતી અને પોતાને ડહા-પણનો ભંડાર માનતી સાસુઓએ તે જોવાનું છે.

રતન—દીકરી ઉપર જેમ બહાલ રાખે તેમ જો વહુસાથે માયા
મમતાથી વર્તે તો એમ થવાનું હતું જ !

કમળા—ખાટલે મોટી ખોડ કે પ્રથમ પાયોજ નહિ મળે,

ગંગા—ત્યારે ખોલવું શાને ?

રતન—હવે તે તને પૂછી જોશું. જો મોટી.

ચંપક—બધેજ કાંઈ સાસુઓ કડક હોતી નથી.

ગંગા—હા, હા, પૈસાદારના ધરની છોડી તો સાસરામાં બધાને
હાથમાં રમાડે છે. જરાક ઓછું પડ્યું તો ગામમાં ફજેત ફજેત કરી
મૂકે છે.

કમળા—એનો ધણી નહિ ખોલે ?

ગંગા—ખોલે તો બે ખાય.

રતન—તો સાસુ સસરા શામાટે સાંખી રહે ? એમણે વહુને
આણી છે. કાંઈ વહુએ એમને આણ્યાં નથી.

ચંપક—એતો ખરૂં, પણ પૈસાના તેજમાં સહુ કોઈ અંજાય.

ગરથ સમર્થ પદાર્થ જાણે, દોર ચલવે જગમાં એ રાણે.

કુલીન, પડિત. સુશિક્ષિત ને સુંદર કાન્તિવાન,

હાપણવંતા, ઉદાર, વક્તા ગણાય બહુ ગુણવાન—ગરથ૦

સ્નેહી સંબંધી “ હા જી ” બણતાં, વધે ગામમાં શાખ,

પ્રુશામતીઆ ઉભરી આવે, જેમ મધ પર માખ—ગરથ૦

લેખામાં ના ગણે કોઈને રાખી મનમાં ધૂન,

ગુમાની, તોરી, દંભી, મિનજી, આવડમાંહે સુન્ય—ગરથ૦

હીએ વારસો અભિમાનનો પુત્રી મુકી ધન,

સૌની સાથે અતડી ચાલે ખોલે કહુ વચન—ગરથ૦

રતન—પણ ગરીબ માઆપની છોડીને તો જેમ મરજીમાં આવે તેમ સતાવે છે, પજવે છે,

ગંગા—વગર વાંકે ?

રતન—હા, હા. મારા સમ.

ગંગા—સાવ જુહું, એ હાથ વગર તાળી પડતીજ નથી.

કમળા—એ તો હું એ જાણું છું કે એકનો આખો ને બીજનો અરધો વાંક તો હોવોજ જોઈએ.

અંપક—બરાબર છે. એ વાસણ હોય તે ખખડે તો ખરાં.

રતન—પણ એ ખખડાટ જિદ્દગી સુધી ચાલતો નથી. ધડી પછી જુલી જવાતું હોય તો મન વળે, પણ આતો રાંડ તારો રોટલો ને ધડનાં બાંગ્રો, એ રોજનો કંકાશ તે કેમ ખમાય !

ગંગા—તો વિદ્યાનું સાર્થક શું, બોલોને !

કમળા—નાદાન વહુવારને બધી આવડ તે ક્યાંથી હોય ! જરા નરમ ગરમ તો થવું જોઈએ ના !

રતન—નરમ થાય તે સાસુ કામનીજ શું !

ગંગા—વિદ્યાના બળે કર્તવ્ય જાણી, તે પ્રમાણે વર્તી, પ્રથમ આપણે આપણા પતિને પ્રસન્ન કરવા જોઈએ, અને ધણીએ માની તેને દુનિયાએ માની.

કમળા—હા, ધણીની માનીતી સો ગામ ઉજ્જડ કરે, ખરૂંને રતન એન ?

રતન—હા. લોચા પોચા માડીના ને છેલ્લ છખીલા લાડીના, એમ થાય તોજ સાસુઓ ઠેકાણે આવે.

ગંગા—ત્યારે તો વચીકરણ મંત્ર શીખવો.

રતન—મેં તો ધણુએ વાંચ્યું છે, પણ ક્યાંય એ વશીકરણ મંત્ર સાંપડતો નથી.

કમળા—એ તો ખાલી નામ છે નામ, એવો મંત્ર હોયજ નહિ.

ગંગા—ન હોય તો ખાલી નામજ કેમ પડે ? માટે હોવો તો જોઈએ.

રતન—ક્યાં હશે ત્યારે ? (ગંગાને) બેન, તું જાણે છે ?

ગંગા—ચંપકને પૂછી જો. એણે બહુ વાંચ્યું છે કદાચ જાણ તી હોય તો !

રતન—(ચંપકને) બેન, તમે વશીકરણ મંત્ર જાણો છો ?

ચંપક—હા.

ગંગા—હો, ભાવતું હતું ને વેદે કહ્યું.

કમળા—આપણને મ્હોં માગ્યું મળ્યું.

રતન—(ચંપકને) કહો ને બેન.

કમળા—જરા વિસ્તારીને કહેજો.

ગંગા—(કમળાને) અને તમે મગજ ઠેકાણે રાખી શીખી લેજો.

કમળા—(ગંગાને) બેસને હવે મુગી, મુગી.

ચંપક—વશીકરણ મંત્ર તે મૃદુતા, વાણીની મિદાસ, મોન્ય, નિષ્કલંક વર્તન, સરળતા, ક્ષમા, ઉદારતા વગેરે છે.

રતન—જરાજર ન સમજાયું.

કમળા—ખીચડો થઈ ગયો ખીચડો. માટે ધીમે ધીમે દાખલા દર્શ સમજાવો.

ગંગા—હા, હા, આસ્તે આસ્તે કહો કે એમના હૃદયમાં ઉતરે.

ચંપક—વારૂ, વનો વેરીને વશ કરે, માટે આપણે લઘાં સાથે માયા ખમતાથી વર્તવું.

કમળા—એટલે કાર્ય સિદ્ધ ?

ચંપક—હા. આપણે જેવું બોલીએ તેવોજ પડ્યો પડે છે. આરસીમાં જેવું મુખ કરીએ તેવુંજ દર્શન થાય છે, તેથી આપણે બે બીજાના તરફથી સારા વર્તનની આશા રાખીએ તો આપણે તેમની સાથે સારી રીતે વર્તવું બેઠું એ,

રતન—ના, એતો જેવા સાથે તેવું થવું બેઠું એ.

ચંપક—પાણીમાં રહીએ અને મગર સાથે વેર કરીએ એ કેમ પાડવે.

કમળા—(રતનને) હવે રહેવા દેને એ બધું ટાપણું.

રતન—લ્યો, ત્યારે આ હાથ બેડીને ઉભા.

ગંગા—એમ કાં ? વશીકરણ મંત્ર શીખવો નથી ?

રતન—આધી રહે હવે, બે મોટી.

ચંપક—બેનો, તકરાર મૂકી સાંભળો હવે.

असहाय समर्थोपि तेजस्वी करिष्यति ।

निर्वाति ज्वालितो वह्नि वयमेव प्रशाम्यति ॥

માટે પ્રથમ પતિસેવાથી સ્વામીની સહાયતા મેળવવી, અને તે સાથે સાસુસસરાને માઆપ સમાન માન દેવું, જેઠજેઠાણી સાથે નમ્રતા ધરવી, દિયરદેરાણીને પ્રેમ બતાવવો, ક્રોધ કરવો નહિ, બીજાને દમવા નહિ, સમજ્યાં ?

રતન—શું વશીકરણ મંત્ર આવો સાદો છે ?

કમળા—કોણ બળે આ, મને તો આ બાપણ જેવું ટાપણું લાગે છે.

ગંગા—ખરેખર એમજ છે.

ચંપક—એ ટાપણું નથી પણ ખડું છે. અનુભવ વગર ખરાં બોટાનું બાન નથી.

રતન—એ તો ખડુંજસ્તો.

ગાંગા—તમે કોઈ અનુભવ લીધો હોય તો કહી બતાવો
પ્રત્યું.

કમળા—એજ ઠીક થઈ પડશે.

ચંપક—મારી પડોશમાંજ એક દાખલો બનેલો છે.

ગાંગા—શું, રસ પડે એવો ?

ચંપક—હા, હા.

કમળા—તો, તો, કહો.

રતન—દુઃખીના દુઃખ જાણવાથી દિલાસો મળશે.

ચંપક—
તેડી આણી પુત્રવધૂને ઉમંગે,
ફેરવી બધી પિછાનમાં સ્વસંગે.
જેઈ લાડ અતિ ચડયાં વહુ છાકે,
સાસુ સસરા કંથનો ન બોજ રાખે.

ગાંગા—ભારે તો તનન તનન નાયતી હશે ?

રતન—વાર પછી ?

ચંપક—
છોડી કામ સ્મરદે ફરે,
પરધર ધરની વાતો કરે.

કમળા—આતો શું કું.

ચંપક—
નણુદીને ધમકાવે અતિ,
જરા કહ્યું તો સામી થતી.

ગાંગા—એ તે કેમ ખમાય ?

રતન—આગળ તો સાંભળ.

ચંપક—
નણુદી સાસુ સસરા કંથ,
તણી ધીરજનો આવ્યો અંત.

સ્વામી મારે અઢકો માર,
તોય ન સુધરી ધરની નાર.

કમળા—પત્થરપર પાણી.

રતન—નઠોર થઈ ગઈ નઠોર.

ગંગા—તમને તો ત્યારે રોજની ગમ્મત જોવાની મળતી હશે ?

રતન—જો તો ખરી, આગળ શું આવે છે ?

ચંપક— પતિ જોઈ પરપક્ષમાં ભામા બની ઉદાસ,
વશીકરણ શીખવા ગઈ વૃદ્ધ પડોસણ પાસ.

ગંગા—ડોશીએ તો દાટ વાળ્યો હશે ?

ચંપક—ના, ના, ડોશીએ તો ગાડું વાળ્યું.

કમળા—શું ગરેડે આણ્ટ

રતન—કેવી રીતે ?

ચંપક— મંત્રી જળ આપી કહ્યું રાઠ સમે ધર મુખ,
મર્તા વશ તારો થશે ટળશે સધળાં દુ.ખ.

રતન—એમ થયું ?

ચંપક—હા.

કમળા—એમાં વશીકરણ મંત્ર શો હતો ?

ચંપક—મૌન્ય, ન બોલ્યાના નવ ગુણ.

રતન—આ તો ગડબડ ઘોટાળો થઈ ગયો, કાંઈ ન સમજાયું.

ચંપક—તે એમ બન્યું કે જ્યારે વઢવાડ થાય, ત્યારે પેલી વહુ
મ્હોમાં પાણી રાખે. હવે જો બોલવા જાય, તો મ્હોંમાંનું પાણી
નીકળી પડે, ત્યારે બોલાય તે કેમ ?

રતન—વાહરે ડોશી તાઈં ડહાપણ, વાહ.

કમળા—(ગંભીર) ધરમાં ગાડું વાળે તે આડું નામ.

ગાંગા—બરાબર છે, બરાબર છે. પણ ચંપક, એ લોકોને કંઠાશ એથી કેવી રીતે ટળી ગયો ?

ચંપક—વહુ બોલતી નહિ એટલે અડોસીપડોસી ધરના લોકોને ઠપકો આપે.

રતન—ત્યારે તો એમનો મિજાજ ગયો હશે ?

ચંપક—પછી પેલી સાસુ ધીમે ધીમે ડોશી પાસે જવા લાગી અને વહુને શું કરી મૂક્યું એમ પૂછ્યું.

કમળા—ડોશીએ એને પણ સમજાવી કાઢી હશે ?

ચંપક—ના, ડોશી બહુ ડાહી હતી. તેણે સાસુને તેના ધર્મ બતાવ્યા અને શાન્ત કરી.

ગાંગા—અને એનો ધણી ?

ચંપક—એને પણ ડોશીએ પ્રભંગ થતાં સારી શિખામણુ દીધી.

રતન—એટલે બધી બાંજગડ મરી ગઈ ?

ચંપક—પ્રભુકૃપાથી તેમ થયું.

ગાંગા—ખૂબ કરી ડોશીએ તો.

રતન—ત્યારે આપણે પણ એ ઉપદેશ ગ્રહણ કરીએ અને હવે વરઝોળાં થતાં ચૂપજ રહીશું.

ગાંગા—તમે તો ત્યારે ચૂપ થશો પણ હું તો અત્યારથીજ ચૂપને આપ.

કમળા—એન, હવે એ વખત ધણી વેંતમાંજ છે.

ગાંગા—પડશે તેવા દેવાશે. હવે રહેવા દો એ વાત અને આવો આપણે રમત ગમત કરી જીવને આનંદ આપીએ. હવે નિશાળ છોડી દેવી પડશે, ત્યારે વળી કોણ જાણે ક્યારે ભેગાં થઈશું !

રતન—હા, હા, ચાલો.

કમળા—એન, ચંપક, તુંજ ગવરાવ.

ચંપક—તમે બધીઓ રાજી થતી હો તો મારી ના નથી આલો.
ગરબો.

સંસારની યાત્રામાં ખુશાલ મ્હાલ,
બહાલ ભર્યાં પત્નો પતિ જોડશે.
ધાર પ્રીતિ-દૃઢતા-લગામ હાથ,
પ્રેમદા પલાણી શિયળ-ધોડશે.

નીતિ-ધમને પાવડે, સંપ-ભાવ-જીન તંગ,
મૃદુતા-સદ્ગુણ-કાયદે, રાખ મુખ ઉતંગ.
અહલુત રચના રચીને પૂર, ઉમા ખટ અરીરે,
શસવે માયામાં કરી ચૂર, કંઠે ફાંસો ધરીરે.
તોડોને ફાંસ સજી સુખુદ્ધિ-દટાર,
ઝીલોને ધાવ આત્મસંયમને ઢાલ-અહલુત.
વિવેક, વિનય વિશ્વાસથી, આગા ધાર્યે શીર્ષ,
વડિલ ગુરુ, પતિ, આશિષે, ફળે પુણ્યકર તીર્થ.

સેવા-ભક્તિ તણું કરી સ્નાન,
દયા—વસ્ત્ર કરો પરિધાન.
દેજો શુભ વિચારનું દાન,
તેથી “કાન” થશે કમ્પાણ.

સુખ, દુઃખમાં પતિ છાંયડી, બની રહે નિત પાસ,
તેની બહાર પ્રભુ કરે, સંકટ સમય ખાસ-સંસારની.

[લેખક-કહાનદાસ રામજી પટેલ.]

(૩૦) સરસ્વતીચંદ્ર—ભક્તિમાર્ગ સંબંધી સંવાદ.

મહેતાજી વિહારપુરી, રાધેદાસ, સરસ્વતીચંદ્ર.
સરસ્વતીચંદ્ર:—

“ મુકરર માન...ની કહ્યું મહારું, એક દિન મા...ટીસે' મીલ જ...વું;
એક દિન પં...ખીસે'...ઉડ જ...વું,

મુકરર મા.....નની...કહ્યું મહારું' ઉ ઉ ઉ... ”

“ જુહોરે કા..યા.. જુહોરે માયા, જુહો...માલ ફટા...યા...

જુહોરે ત્હારાં સગાં સંબંધી, ફે...ગટ ફે...રા ખા..યા. મુકરર૦

“ અંત સમે કોઈ કામ ન આવે, પા..છળથી પસ્તા..વું..

ભોજને ભગત ફેલે બજી લ્યો ભાઈ ! હું, ગુણ જોવિંદના ગાઉ !

મુકરર માનની કહ્યું મહારું, એક દિન માટીસે' મીલ જવું,

એક દિન પંખીસે'..ઉડ...જવું...ઉડ જવું...ઉડ...જવું: ”

“ કાયા જુહી.. એ સત્ય. ઉડી..જવું...એ સત્ય. ફેરો ફેગટ

“ થયો કે સાર્થક થયો એ ખીજે પ્રશ્ન. એ ફેરો ક્યારે સાર્થક

“ થયો ગણવો એ ત્રીજે પ્રશ્ન, અને સૌથી કહણ પ્રશ્ન. ”

મહેતાજી—વિહારપુરીજી, આ ગાયું એટલે સુધી બધા ધર્મનો

“બોધ એક—માયા ખોટી, મૃત્યુ નકી, ને હરિભજન કરી મોક્ષ

“પામવો ત્યાં સુધી વાંધો નહિ, પણ કીયા હરિને ભજવો ? વિષ્ણુને,

“શંકરને, શક્તિને, શ્રીસ્તને કે મહંમદ પેગમ્બરને ? પેલા મંદિરમાં

“હતા ત્યાં શિવકીર્તન કરવાં અને અહીયાં રાધાકૃષ્ણનો વિહાર ગાવો.

“ત્યારે સાચું તે શું ? ”

રાધેદાસ—“શિવ ઓર વિષ્ણુ તો એકજ હય. ”

મહેતાજી—“જો એકજ છે તો આ અનેક નામ ને અનેક “ભૂતિઓ ને અનેક કથા પુરાણને બજન શું કરવા જોઈએ ? અધુંએ “એકજ કરોની કે આ નકામી કડાકુટ, નકામા ઝંઝડા ન થાય ! ગોળ— “મટોળ મારા શિવજીને પાણી પાંદડાંની સોંધી પૂજ કરવી મૂકી આ “ઢોંગ ને ખરચ શું કરવા કરવાં ? ”

વિહારપુરી—“મહેતાજી, અલખ તો એકજ છે. પણ તે જ્ઞાન- “માર્ગનું લક્ષ્ય છે. લખ પણ એકજ છે—પણ તેના વિહાર અનેક છે “અને તે ભક્તિમાર્ગનું લક્ષ્ય છે. માટેજ ભક્તિ બહુમાર્ગિણી અને બહુ- “રૂપિણી છે. તેમાંથી જે માર્ગે, જે રૂપે, ભક્તિ પામો તે ભક્તિનું “પરમ સાધ્ય લખરૂપ પ્રમાય છે. ”

મહેતાજી—“પણ અનેક માર્ગ અને અનેક રૂપમાંથી લેવું કીયું “અને પડવું કીયું મુકવું ?

વિહારપુરી—“ અધિકાર પ્રમાણે. ”

મહેતાજી—“શિવ બજવા કે વિષ્ણુ બજવા તેમાં અધિકાર શો ?”

વિહારપુરી—“જો, બચ્ચા અધિકાર સર્વમાં છે. લખરૂપનો અનેક “લહરીવાળો પ્રવાહ સર્વ પાસ મહાસાગર પેઠે ચાલી રહ્યો છે. તેમાંની “લહરીઓ કેણી પાસ જાય છે ? જેની પાછળ જે હોય તેની પાછળ “તે જાય છે. તેમજ પિતા પાછળ પુત્રને પિતાની ભક્તિ પાછળ પુત્રની “ભક્તિ. સર્વ ધર્મ અને સર્વ ક્રિયાઓ સમીપસ્થ પદાર્થોને ઉદ્દેશી વર્તે છે. પિતા કોણ ને પુત્ર કોણ ? તેમના પરસ્પર સામીપ્યથી તેમના “શરીરના ધર્મ રચાય છે. અનેક બાળકોને—બુખ્યાં રૂહેવા દેઈ પોતાનાં “બાળકને સ્તનપાન^૧ આપવું તે માતાનો ધર્મ ને બાળકોનો ધર્મ છે.

“તેમ જ કુટુંબનો ઇષ્ટ દેવ સ્વીકારવા તે બાળકને શીખવવું એ કુટુંબનો અધિકાર.”

મહેતાજી—“ત્યારે તો કુળધર્મ છોડવો નહિ.”

વિહારપુરી—“ નહિ.”

સરસ્વતીચંદ્ર—“ વિહારપુરીજી, એ ઉત્તરમાં દોષ નથી ! ”

વિહારપુરી—“ જી મહારાજ, ક્યા દોષ આતા હે ? ”

સરસ્વતીચંદ્ર—“ કાલ સવારે ગુરુકૃપાથી મારોજ કુળધર્મનો અધિકાર બદલાયો તમે દીડો. ”

રાધેદાસ—“ એ વાત તો સચ. ”

વિહારપુરી—“જી મહારાજ, મારી ચૂક થઈ. મહેતાજી, તમારું સમાધાન અમારા નવીન જોવાતૂક કરશે ને તેનો અમને પણ લાભ મળશે. ”

સરસ્વતીચંદ્ર—“આપને વિદિત હશે કે જન્મના જાયતે “શૂદ્રઃ સંસ્કારાદ્ દ્વિજ ઉચ્ચતે.”

વિહારપુરી—“ હા જી. ”

સરસ્વતીચંદ્ર—“જન્મથી ભક્તિમાર્ગમાં જન્મ્યો હોય તે સંસ્કારથી જ્ઞાનમાર્ગમાં જાય. ”

મહેતાજી—“પણ જ્ઞાનમાં જાય તે કંઈ ભક્તિને વખોડે કે ? ”

સરસ્વતીચંદ્ર—“વખોડવાની કંઈ આવશ્યકતા નથી. ઉપરથી પગથીએ ચઢીએ એટલે નીચલા સાથે કાંઈ સંબંધ રહેતો નથી. “નવો સંબંધ થાય એટલે જુનો જાય. પ્રાતઃકાળે જ વિહારપુરીજીએ ઉપદેશ કર્યો હતો કે અલખનો પ્રકાશ અને અધિકારીની ખુદ્દિ બેના “સંયોગથી લખસૃષ્ટિ ઉપરામ પામે છે. ”

વિહારપુરી—“ જી મહારાજ, હું તો અલખનાં રહસ્ય શુક્રમુખ પેઠે ઉચ્ચારું છું, પણ આપ તેને પ્રકાશિત કરો છો—”

રાધેદાસ—“અને સાથે અમારાં હૃદયકમળને વિકસાવો છો.”

મહેતાજી—“નવીનચંદ્રજી મહારાજ, ત્યારે ભક્તિમાર્ગમાંના
“અનેકમાંથી કયો સ્વીકારવો ? ”

સરસ્વતીચંદ્ર—અનેક સંસ્કારોના અનેક પ્રવાહમાંથી જેનો
પટ તમારી બુદ્ધિ ઉપર વધારે બેસે તે ઇચ્છાથી કે અનિચ્છાથી તમે
સ્વીકારવાનાજ. ”

× × × × ×
આવત મોરી ગલીયનમે ગિરિધારી ! આવત મોરી ગલીયનમે ગિરિધારી !”
મેં તો છુપ રહી લાજ કુમારી, આવત મોરી ગલીયન મેં ગિરિધારી !—
મેં તો છુપ રહી...લાજ...કુમારી...આવત મોરી ગલીયનમે ગિરિધારી,”
‘વૃન્દાવનમે’ મીલ ગઈ મોહન, છુપ રહી રાધે જ્યું પ્યારી ! આવતો”
લેલ જવ, મનમોહન પ્યારે ! મોહન પ્યારે ! નન્દ દુલારે ! મીલ !—

સરસ્વતીચંદ્રના હૃદયમાં વીજળીના કડાકા પેઠે ધ્વનિ થયો !

સરસ્વતીચંદ્ર—“I swear—I swear—there is no
“lascivious note in these lines of our good friend
“Dayārām in spite of all that libidinous Veneer
“over them which is meant to dazzle and catch
“into its flame the unlearned worldly sinking
“soul in order that she may rise therefrom
“like the phoenix into the heaven of Devotion. Is
“then this a lewd religion as they say ? Is
“this mere worship of the fetish as they
“say ? Most certainly not. As I understand and
“realize the depth of this sweet girl’s heart, she
“is not more distant from the highest purity

"and the abstractest devotion than cowper was
 "when he loved and worshipped the Eternal Fair
 "in his olney hymn. The girl's Vision is at this
 "moment stretched over the Vistas of Infinity
 "and Beauty and Love far beyond this man-
 "manufactured Idol, far beyond this Temple of
 "clay and stone, exactly like the Vision of
 "Byron's Dying Gladiator looking at his distant
 "Dacian dame and children as if they were present
 "before his eyes in the midst of the Roman
 "audience against whom he had closed them.
 "Her ideal is sweet and harmless, and has all the
 "pleasure and sport which they in the west get
 "from their balls and dances ! If there he no
 "Vice in the latter, surely there is none in this—the
 "former. And have my countrymen a right to
 "object to all this as being a wrong side of
 "religion ? No-no-not until the generation that
 "frowns at this can boast of the birth of a new
 "poet of God whose fervour of soul shall be able
 "to soar as high as does the spirit of this song
 "in this child ! xxx...Keshab Chander's last stage,
 "too says—no ! Evil will be that day for India when
 "these temples of divine raptures will have been

“turned into the soul-less laboratories and work-shops of materialistic ideals ! Science I love !—but not at the cost of this—the sweet living heaven of the poverty-stricken angels of my Country. Can't give them up for the highest blessings of the Western Civilization ! Poor sweet angels ! you shall live through the din and turmoil that the world wakes with ! ” (સરસ્વતીચંદ્ર ભા. ૪

પૃષ્ઠ ૨૭૬-૨૭૮; ૨૮૩-૨૮૫; સહજ ફેરફાર સાથે.)

(૩૧) વિજયા દસમીના દિવસે રાજપુતા- ણીઓનું શમીપૂજન.

સ્થળ—એકલિંગજી મહાદેવનું દેવળ.

જયાદેવી—સિંહો ! આવો ! જવ આપણાં આયુષો લાવો.

બહાલા શાફુલો ! શાન્તિથી બેસી જવ.

(બીજી રાણીઓ આવે છે.):-મહારાણી ! અમે આપને નમન

કરીએ છીએ.

જયાદેવી—પધારો ! આર્ય બાળાઓ ! કેમ, કુશળ તો છોને ?

રાણી—મહારાણી ! અમારી કુશળતા આપના સુખમાં જ છે.

જયાદેવી—હું સુખી છું.

રાણી:--મહારાણી ! સંસારના સમગ્ર સુખને તિલાંજલી આપી

આપ વનમાં વસો છો, મહેલના અનુપમ પદ્મંગને મૂકી આપ આ ધરા ઉપર શયન કરો છો, ભોજનની ભરેલી થાળી ઉપર અભાવ બતાવી આપ આનંદથી જીનો આહાર કરો છો, એથી અમારું દિલ દુઃખી થાય છે.

જયાદેવી:—આળાઓ ! આ સંસારમાં સ્વધર્મનું સંરક્ષણ કરી આપણા જન્મનું સાર્થક કરવું એ શ્રેયસ્કર છે. કદાપિ આ દેહ આર્ય-ભૂમિના ઉત્કર્ષ અર્થે જાય તોય પણ શું થાય ?

રાણી:—દેવી ! આપ ધર્માત્મા છો, શાંતિ એજ આપનો શૃંગાર છે. ઇન્દ્રિયનિગ્રહ એજ આપનો આનંદ છે. ન્યાય એજ આપની શક્તિ છે. ધીરજ એજ આપની ભક્તિ છે. શિયળ એજ આપનું આભૂષણ છે. માટે નક્કી આપનોજ વિજય છે.

ભૂદેવ:—દેવી ! આ બ્રહ્મણુ આપને આશીર્વાદ આપે છે.

શાઈલવિકીરિત.

ધર્મે રનેહ વધો સદા ધરણીમાં ખુદિ બની સાત્વિકી,
પામો નિર્મળ ન્યાય નિત્ય પ્રભુનો ભક્તિ કરી ભાવથી;
વિદ્યાબાગ વિષે કળા હૃદયની ખિસો ખરી ખુખીમાં,
ભૂમિનો ઉત્કર્ષ હર્ષે નિરખો સિદ્ધિ વશી સૌર્યમાં.

જયાદેવી:—ભૂદેવ ! આપને હું નમન કરું છું.

ભૂદેવ:—મહારાણી ! આપનો જય થાવ !

રાણીઓ:—એવમરતુ.

ભૂદેવ:—મહારાણી ! વિજયનું પૂજન કરવાનો આ અમૃતસિદ્ધિ-યોગ છે.

જયાદેવા:—દેવ ! શું કરીશું ?

ભૂદેવ:—પેલી શમીનું પૂજન.

જયાદેવી:—મહારાજ ! આતો રક્ષ વક્ષ છે, તેને માટે આ બધું શું ? !

ભૂદેવ:—દેવી ! આતો પૂજન કરવાના પદાર્થો છે.

જયાદેવી:—મહારાજ ! આ ભયંકર જંગલની ઘાડી ઝાડીમાં આ તીક્ષ્ણ કંટકવાળી શ્મીનું પૂજન આ સૌભાગ્ય દ્રવ્યોથી કરવાનું દિલ નથી થતું. મહારાજ ! અમે તો પ્રથમ આ આયુષોને પૂજીશું.

ભૂદેવ:—દેવી ! આયુષો શમીવૃક્ષની નીચે જ પૂજાય છે. એ પ્રાચીન કાળની કાર્ય પરિનાલિકા છે.

જયાદેવી:—મહારાજ ! આયુષોનું આરાધન શું પૃથ્વી ઉપર નાંખી દેવાથી થાય ? એ શું વિજયનું પૂજન થયું કહેવાય ?

ભૂદેવ ! ઘેર પાપો વડે વસુધરા વૈભવહીન થઈ છે. ગરીબ બિચારી ગાયો આજીવિકા વિના ચૂકાઈ ગઈ છે. શાંતિનાં સરૌવર ક્ષોભ પામ્યાં છે. શિયળવતી બાળાઓની સુખ-સ્મૃદ્ધિ અસુરોને આધીન પડી છે, એથી અમને અમારા ક્ષત્રિય ધર્મનું પૂજન કરવા ઘો. મહારાજ ! અમે તો:—

ગાઝલ.

ધરાના ધર્મને માટે, ધરીશું હાથમાં સમસેર;
ભયંકર દુસ્મનો સામે, કરીશું યુદ્ધ હિંમત ભેર.
અસુરોનાં ઉડાવી અંગ રૂધિરની રક્ત ધારાએ;
શ્મીને પૂજશું સ્નેહે સજ્જગારી મૂંડમાળાએ.
પૂજ એવી અમારી છે અમે તો શક્તિની છાયા;
સનાતન ધર્મના અર્થે સમર્પિ આજ આ કાયા.
પરાજય કે વિજયની કંઈ અભિલાષા રહિત આ કર્મ;
કરી શ્રીકૃષ્ણને અર્પણ શ્રદા ક્ષત્રિય તણો સ્વધર્મ.

ભૂદેવ:—દેવી ! દેશકાળને અતુસરી સૃષ્ટિના દેવતાઓની પૂજા પ્રથમ સાત્વિક વૃત્તિથી થાય તોજ પ્રતિકૂળ સંસ્કારો ભેદી શકાય.

જયાદેવી:—પણ મહારાજ ! આપના વેદોમાં ચાર વર્ણ છે. અમે ક્ષત્રિય વર્ણ વેદોનું બાહુબળ છીએ. મહારાજ અમે તો અમારા ધર્મ અદા કરીએ છીએ.

ભૂદેવ:—દેવી ! બાહુબળ અને બુદ્ધિબળ એ રાજપક્ષીની પાંખો છે. એક પાંખે પંખી શી રીતે ઉડી શકે ?

જયાદેવી:—મહારાજ ! બુદ્ધિબળ હૃદયમાં જગૃત પામે સા-
રજ બાહુબળ કામ લાગે.

ભૂદેવ:—દેવી ! બુદ્ધિબળ સાત્વિક હોવું જોઈએ.

જયાદેવી:—કારણ ?

ભૂદેવ:—મહારાણી ! સાત્વિક વૃત્તિમાંજ ન્યાય વસેલો છે. ન્યાય વિનાનું બાહુબળ નડે છે, અને આપણા સુખ-સ્મૃદ્ધિની આડે પડે છે.

જયાદેવી:—પણ દેવ ! ભક્ત બની હાથમાં માળાલીધી, તેથી શું ભયંકર પાપોનો પરાભવ થાય છે કે ? !

ભૂદેવ:—દેવી ! સાત્વિક ઉપાસના વડે દેવો સંતુષ્ટ થાય છે, તેનાથી પ્રગા વિકાસ પામે છે, અને બાહુબળ વિજયી બને છે. રાણી ! નિર્ભજ સરિતાઓ પ્રચણ્ડ પર્વતને ભેદી નાખે છે, પણ પ્લેત્વના પ્રવાહમાં તો અચળ શાન્તિજ રાખે છે, અન્તે રતનાકરને મળે છે અને પોતાનો સંકલ્પ સિદ્ધ કરે છે.

જયાદેવી:—મહારાજા ! એમ છે તો અમે આપની આગને અતુસરીએ. ચાલો, વિજયા દસમીનું વિધિપૂર્વક પૂજન કરીએ.

ભૂદેવ:—મહારાણી ! ધર્મ, વિદ્યા અને વૈભવ આ પૃથ્વી ઉપર

પ્રકુલ થાય એ આ પૂજનો સંકલ્પ છે. સૃષ્ટિમાં નિમગ્નિત વૃષ્ટિ થાય એ શમીનું મંગલ સ્નાન છે. વસંત ઋતુમાં વનસ્પતિ દિવ્ય દેખાય એ પૂજનમાં પુષ્પો છે. શિયળવતી બાળાઓનું શિયળ સચવાય એ કુમકુમ છે. અબળા, બ્રાહ્મણ અને ગાય આનંદ પામે એ નૈવેદ્ય છે. વિશ્વના મહેલ ઉચ્ચ રશ્મિ ઉપર સંપૂર્ણ પ્રકાશે એ દીપ છે. મનના મલિન મળ યોગાગ્નિની અંદર ધીરે ધીરે નિવૃત્ત પામે અને સદ્ગુણની સુગંધી આપે એ ધૂપ છે. સર્વ સુખોનો સાક્ષાત્કાર થાય એ આરતી છે. દરેક ધર્માભિમાન એક પરમાત્માને અર્થે અર્પાય એ ઉત્તમ પુષ્પાંજલિ છે. દેશનું દારિદ્ર્ય અને દુર્ભાગ્ય દુરાચાર સહિત નાશ પામે એ આ મહાપૂજની પૂર્ણતા છે.

જયાદેવી:—દેવ ! આપની વાણી અમારી વિજયસિદ્ધિની પરિણામી થાય એજ અમારા પુરુષાર્થનું પ્રમાણ છે. બ્રાહ્મણ, આપની આજ્ઞા દક્ષિણા.

ભૂદેવ:—મહારાણી ! અક્ષયકૃતિના અક્ષત વડે આ બ્રાહ્મણ આશીર્વાદ આપે છે.

જયાદેવી:—મહારાજ ! પધારજો, અને આત્મબળને વધારજો.

ભૂદેવ:—દેવી ! કલ્યાણમસ્તુ !

જયાદેવી:—આલો ! આર્યબાળાઓ ! આપણે મંગલ સ્તવન કરીએ.

ગરબો.

દીપે ચંદ્રકળા આકાશમાં દિવ્ય આનંદનો સુંગાર.

મનહર ચક્રોરીઓ ઉલ્લાસમાં કરે મધુર મધુરા ટોંકાર. દીપે—

અમૃતધારામાં ભિળતી વેલીઓ સજી રૂપેરી સાડી અંગ ઉપર
રંગી ખેરંગી પુષ્પે ખિમેલી પુદાદાર.....

દીપે—

નિર્મળ જળમાં કુમુદની સરસ સુગંધીદાર,
 ચંદ્રબિંબમાં નાયતી હૈયે હરખ અપાર;
 પ્રાણુજીવન પધાર્યા પરદેશ આ પ્રસંગમાં,
 પ્રેમ ઘેલી બની પ્રિયા પિયુતા સંબંધમાં.
 નીતિ કંથા જપતી નિરંતર કંથ કિરતારતું નામ
 અંતરમાં પૂજતી પ્રિતમ પ્રીતમા પામે અમર કીર્તિ નિષ્કામ. દોષે—
 (યોજક-ઘોડાસરનિવાસી, કચ્છણાશંકર દામોદર પંડ્યા.)

(૩૨) અશ્વત્થામાનો શસ્ત્રત્યાગ.

પાત્રો—કૃપાચાર્ય, અશ્વત્થામા, દુર્યોધન, કણુ.

• કૃપાચાર્ય—(પાછળ જોઈ અશ્વત્થામાને કહે છે,) વત્સ, આ
 જો દુર્યોધન સૂત્રપુત્ર સહવર્તમાન પેલા વડની નીચે છાંયડામાં બેઠા છે.

અશ્વત્થામા—ખરેજ મામા, ચાલો આપણે તેમની પાસે જઈએ.

બેઉ—(પાસે જઈને) હે રાજા, આપનો જય થાઓ.

દુર્યોધન—(તેમની બધી જોઈ) કણુ ? કૃપાચાર્ય ? અશ્વ-
 ત્થામા પણ ! (આમન ઉપરથી ઊડી કૃપાચાર્યને) ગુરુ મહારાજ, હું
 અભિવંદન કરું છું. (અશ્વત્થામાને) આચાર્ય પુત્ર, આવરે ભાઈ અને
 બેટવા દે. (તેને બેઠી પાસે બેસાડે છે અને ગાય છે).

વસંતતિલકા.

સંગ્રામમાં વધુ તણ, અરથે અમારા,
 તાતે કર્યું ગમન રે, સ્વરક્ષાક તારા;
 તું બેટ ખુબ મુજને, ઝટ પાસ આવી,

(૨૧૪)

તારા સરૂપ તનને મુજ પાસે લાવી.
તારા લુગ્ને અડકવા, થકીં મુજ વાન,
લાગે મને તુજ પિતા, સમ નક્કીં જાણુઃ
સંતાપસાગર વિષે, મન દૂખી જામ,
તોએ રૂવાંટી હરખે, બહુ ઉભી ચામ.

(અશ્વત્થામાને ભેટીને પાસે બેસાડે છે).

અશ્વત્થામા—(આંખમાં આંસુ લાવીને) રાજા, મારા બાપ
ક્યાં છે ? હે તાત !

કર્ણ—દ્રોણપુત્ર, હવે શોકાગ્નિમાં શું કરવા આત્માને નક્કરો
બાળે છે.

દુર્યોધન—આચાર્યપુત્ર, આ સંકટમાં તારા મારા દુઃખમાં કંઈ
અંતર નથી. જો,—

વસંતતિલકા.

તારા પિતા, દૃઢ સખા મુજ તાતના જે,
તારા ગુરૂ જયમ હતા, ત્યમ માહરા તે;
શું તેહના મરણનું, કહું દુઃખ હું તો,
જાણે બધું મન થકી, પરિતપી તું તો.

કૃપાચાર્ય—વત્સ, રાજા કહે છે તેમજ છે.

અશ્વત્થામા—રાજા તું મારા પક્ષમાં હોવાથી મારે મારા
શોકનો ભાર ઓછો કરવો ધટે છે, પરંતુ મને આટલુંજ ખોટું
લાગે છે.—

ગીતિ.

હું જીવતાં શું મારા, કેશગૃહ કેઈ તાત દુઃખ ચાખે;
તો શી રીતે બાપો, પુત્રા થકી શ્રેયની સ્પૃહા રાખે.

કર્ણુ—દ્રોણપુત્ર, એમાં ખીજ શું કરે ? સર્વેનો જેનાપર ભરસો તેણેજ હાથમાંથી શસ્ત્ર નાંખી દઈ આપણી આવી દશા કરી નાંખી.

અર્ધતથામા—અંગરાજ, આપ બોલ્યા શું ? ખીજએ શું કરવું ? શું કરવું તે સાંભળો—

સ્રગ્ધરા.

જે જે આ ધર્મસૈન્યે સ્વશુભ બળ મદે ઝાલતા શસ્ત્ર હોંસે,
જે જે પાંચાળ વંશે શિશુ જરઠ યુવા કે હશે ગર્ભકોષે;
જે જે તે કર્મસાક્ષી મુજ રિપુહૃદયે આવતી જે અહંતા;
તેના તેનાજ નિશ્ચે મુજ સમજ રણે મૃત્યુનો એ નિહંતા.

હે જમદગ્નિના શિષ્ય કર્ણુ, વળી તને કહું છું તે સાંભળ—

શાર્દૂલવિકીડિત.

તે આ દેશ અરાતિશોષિતજે, કુંડો જહાં પૂરોઆ,
ક્ષત્રીએ ગુરુ દ્રોણના ભ્રમ અહીં, કેશો બળે ખેંચીઆ;
શસ્ત્રો તેજ અરાતિદારણુવિભ્રુ, છે માહરાં તેજમાં,
રામે જે કોંઈ તેજ કર્મ કરશે, દ્રોણાયની કોષમાં.

દુર્યોધન—આચાર્યપુત્ર, તું વીરનાયક છે. તારા શૌર્યની બરાબરી કોણુ કરનાર છે ?

કૃપાચાર્ય—રાજા, દ્રોણાચાર્યની પછી આ મહાસંગ્રામનો સધળો ભાર પોતાને માથે લેવો એવું દ્રોણપુત્રના મનમાં છે, માટે મને એમ લાગે છે કે તમે એને અધિકાર આપી ઉત્તેજન આપશો તો ત્રણે લોકનું ઉગ્રછેદન કરવાને એ સમર્થ થશે. પછી પાંડવના સૈન્યની તો વાતજ શી ? માટે તમને કહું છું કે એને સેનાપતિનો અભિષેક કરો.

દુર્યોધન—તમારી આ યોજના બહુ સારી છે, પરંતુ એ વિષે મેં કર્ણને પ્રથમથીજ વચન આપ્યું છે.

કૃપાચાર્ય—રાજ, આ દ્રોણપુત્ર અપાર શોકસાગરમાં ખડથો છે, માટે અંગરાજની જોડે બંધાયાથી આ સમયે એની ઉપેક્ષા કરવી યોગ્ય નથી. એતો તેજ શત્રુમંડળને શિક્ષા કરનાર છે. આ વેળા તેનો સત્કાર ન કાઢી અને તમે કહો છો તે પ્રમાણે થયું તો તેને દુઃખ નહિ લાગે કે ?

અશ્વત્થામા—રાજ, કૌરવેશ્વર, હજી સુધી યુક્તાયુક્ત વિચાર શો કરે છે ? અરે તું આ સમયે મારાપર બાર નાંખી નિરાંતે ઉંઘ લે. જો—

અભંગ.

જેજે તું રાજન, પૃથ્વી અપાંડવ, તથા અકેશવ કરું આજ.
સોમક પાંચાળ, વંશ તણું નામ, રે'શે સર્વ કામ શેષ માત્ર.
દર્શાવીશ માર્ક, શૌર્ય અંગબળ, સકળ મંડળ, વીરો કેરા.
નક્કી પૂર્ણહુતિ, સમક્ષ સર્વની, સંગ્રામ વાર્તાની આજ કરું.
જાણુ શસ્ત્રરૂપી, કુહાડે કરીને, નાંખું છું છેદીને ક્ષત્રારણ્ય.
તેનો ગુરુબાર, ઉતારી મકળ, કરીશ કુશળ, પૃથ્વીને હું.
નિશ્ચિત પ્રશાંત, થઈને હૈયામાં, લેશે તું મજામાં ગાઢ નિદ્રા.
પ્રયત્નથી તને, બહુએ ઢંઢોળે, તોએ તે ન છોડે, ખચીત તું.

કર્ણ—ખોલવું સહેલું છે, પણ કરવું બહુ કઠણ છે. એવું કામ કરવા લાયક પુરુષો આ કૌરવસૈન્યમાં પુષ્કળ નીકળશે.

અશ્વત્થામા—અંગરાજ, એવું કામ કરવા યોગ્ય પુરુષો કૌરવસૈન્યમાં પુષ્કળ હશે ખરા નથી એવું હું કહેતો નથી. પરંતુ હું જે

બોલ્યો તે તો દુઃખથી ઉપજેલા શોકના આવેશથી બોલ્યો. કેવળ ગર્વથી વીર પુરુષોના ધિક્કાર કરવાના વિચારથી બોલ્યો નથી.

કર્ણુ—મૂર્ખા, તું સમજતો નથી. અરે, જે દુઃખીઓ થાય તેણે ઘરમાં બેસી અશ્રુપાત કરવો, તથા જે શસ્ત્રધારીને ક્રોધ અદે તેણે સંગ્રામમાં જઈ પરાક્રમ કરવું એજ ચોખ્ખું છે. નકામી આવી બડબડ શા કામની ?

અશ્વત્થામા—(ક્રોધાયમાન થઈને) અરેરે ! રાધાગર્ભનાર-જ્યૃત સૂતાપસદ, તું મારી નિંદા કરે છે કે ?

કર્ણુ—હું તું મને મહેણાં દે છે કેમ ? તું સમજ્યો ?

અનુકુલ—સૂત કે સૂતનો પુત્ર, ગમે તેવો હું હોઈશ;
દેવાધીન કુળે જન્મ, મુજ આધીન પૌરુષ.

અશ્વત્થામા—તું હમણાં શું બોલ્યો ? ફરી બોલ, જોઈએ. અરે મને અશ્વત્થામાને આંસુથી દુઃખનો પ્રતિકાર કરવાનું શીખવે છે કેમ ? શસ્ત્રથી નહિ કે ? જો—

શાહ્નલવિકીડિત.

મારાં શસ્ત્ર ન તારી પેઠે ગુરુએ, ખાળી મૂંઝ્યાં શાપથી;
કે છોડી નહિ મેં પલાયન કર્યું, તેં જેમ સંગ્રામથી.
જન્મ્યો સારથિના કુળે નહિજ હું, કે નિંદા જેથી નહિ;
દુઃખોનો પ્રતિકાર કાં કરીશ હું, અશ્રુઓં શસ્ત્રે નહિ ?

કર્ણુ—(ક્રોધથી) અરે વાચાળ, અરે વૃથા શસ્ત્ર ધારણ કરનાર આદ્યણના દીકરા, સાંભળે છે કે ?

અનુકુલ—નિર્બળ કે બળિષ્ઠ છું તોએ શસ્ત્રો ન મેં તબ્યાં;
ખાંચાળના બચે જેમ, તાહરા જનકે તબ્યાં.

અર્થતથામા—(કોધ ચઢાવીને) અરે સારથિના કુળને કલંક લગાડનાર, જનેતાને ભારે મારનાર, અરે અસ્ત્ર-વિદ્યાથી અબળ, મૂર્ખ, કણું, મારી સમક્ષ મારા પિતાની નિંદા કરે છે કે ? પરંતુ—

ઇંદ્રવજ્ર.

તે શર કે બીર હશેજ તાત, ત્રિલોક તેની પ્રસરેલ ખ્યાત;
જે કર્મ કીધાં રણમાં પિતાએ, તે જાણીઆં નિત્ય વસુંધરાએ.

અને

નાંખ્યા રણે આયુધ કેમ તેણે, તે તો પૃથાસુતુજ એક જાણે;
સંગ્રામમાં એ થયું કર્મ જ્યારે, તું ક્યાં હતો રે રણબીર ત્યારે ?

કણું—(કાંઈક હસીને) હા, હા, હું બીકણુ ખરો. તું માત્ર મોટા અને હિંમતવાન ખરો કે ? તારા બાપને સંભારતાં સંશય ઉત્પન્ન થયો. મૂર્ખા, વળી હું તને પૂછું છું કે:—

ભુજગી ઇંદ્ર.

જદા નાંખીઆં હાથથી શસ્ત્ર વીરે, નિવાર્યા નહિ શત્રુને કેમ ધીરે;
ગળું કાપતાં સર્વ રાજ સમક્ષ, ઉદાસીન કાં બેસીઓ યુદ્ધક્ષ.

અર્થતથામા—(કોધાયમાન થઈ તથા શરીર કંપાવી) હા, દુષ્ટ સૂતાધમ, તું રાજનો માનીતો થયો માટે મોટાઈ દેખાડી મોટી મોટી વાતો કરે છે કે ?

માલિની.

સમજ દષ્ટિ તુંને બીર કે દુઃખોંઓ જો,
દુપદ-કર પિતાએ કેમ ના વારીઓ તે;
ભુજબળ અભિમાને કેમ નિંદા કરે તું,
તુંજ સ્થિર પગ કાળો મૂકું છું રાક્ષસે તું.

(તેમ કરવાને ઉઠે છે).

કૃપાચાર્ય તથા દુર્યોધન-શુરપુત્ર, ક્ષમા કર. (એમ કહી તેને અટકાવે છે.)

અર્થતથામા—(ડરી લાત મારવા જાય છે).

કર્ણ—(ક્રોધાયમાન થઈ તરવાર ઉઘામી બેસે છે) અને દુષ્ટ બ્રાહ્મણાધમ ! તું શા માટે આટલી આત્મસ્તુતિ કરે છે ?

ગીતિ.

અવધ્ય જાતિ થઈ હું, જો તેં ઉચ્ચે કર્યોજ પગ તારો;
તો ખડ્ગવડે હું છેદી નાંખીશ જાણજે તારો.

અર્થતથામા—અરે મૂર્ખ, હું જાતિના કારણથી તને અવધ્ય થયો કેમ ? તો લે આ મેં મારી જાતિ છોડી. (જનોઈ તોડી નાંખે છે) કાંઈ સામર્થ્ય હોય તો આવ, મારો વધ કર. નહિ તો હું તારો વધ કરું છું. જો—

ગીતિ.

વૃથા પ્રતિજ્ઞા કર તું તુજ ધાતે જય તણી સ્પૃહા છોડી,
લે શસ્ત્રો અથવા તે તજ મુજ શરણે તું આવ કર જોડી.

(બેઉ જણ હાથમાં શસ્ત્ર લઈ એક એકપર પ્રહાર કરવાને બેઠે છે. કૃપાચાર્ય તથા દુર્યોધન તેમને વારે છે.)

દુર્યોધન—અભ્યા, આચાર્યપુત્ર, હાથમાંથી શસ્ત્ર નાંખી દે હમણાં.
કૃપાચાર્ય—સતપુત્ર, તુંએ હાથમાંથી શસ્ત્ર મૂકી દે.

અર્થતથામા—મામા કેમ વારો છો ? આ દાંડ સત્તાધમ મારા બાપની નિંદા કરે છે, તેથી એ પણ ધૂષ્ટદુશ્મનના પક્ષનો છે એમ મને લાગે છે. માટે એને મારે હાથે શિક્ષા પામવા દો.

કર્ણુ—રાજ, આ વેળાં તું મને ખાળીશ નહિ,—

ગીતિ.

કોધાંધ ધીર પુરુષે, શાસન કરવું નહિ અધમ જાણી,
આત્મશ્લાધા કરું છું, તે કારણથી ઘટે તને હાની."

અશ્વત્થામા—રાજ, છોડ છોડ તેને. મારા હાથના સપાટાથી પ્રાણના વિયોગજી કળ તેને ઝટ મળવા દે. રાજ, કદાપિ સ્નેહના કારણથી અથવા તમારા કાર્યની સિદ્ધિને અર્થે આ ગુરુનિદક દુષ્ટનો મારાથી બચાવ કરવાતું ધચ્છતો હશે, પરંતુ એ બંને વ્યર્થ છે. જો—

ગીતિ.

અરે અધમ અધકર્મી, સૂત-તનુજની સહાયતા જે છે,
શશિકુળ-ભૂષણ તમને, ગુણવંતાને ઉચિત શું તે છે ?
અને—મારોશ અર્જુનને હું, રાજ ચિંતા ધરો નહિ મનમાં,
કોષે અકર્ણુ વિજયા, પૃથ્વીને કરું જીત્તો તમે ક્ષણમાં.

(એમ કહી કર્ણને ધા કરવા ઉઠે છે.)

કર્ણુ—(ખડ્ગ ઉગામી) અરે વાચાળ, અધમ બ્રાહ્મણ, તને હતો નહોતો કરી નાંખું છું, જો. રાજ, છોડ છોડ મને આ સમયે તું મને વાર નહિ. (અશ્વત્થામાને મારવાતું કરે છે. કૃપાચાર્ય તથા દુર્યોધન તેને ખાળે છે.)

દુર્યોધન—અરે કર્ણ, અરે ગુરુપુત્ર, આ તમારી કેવી માંડાઈ ? આજ તમને થયું છે શું ?

કૃપાચાર્ય—વત્સ, અશ્વત્થામા, વાતનો આરંભ કેવે પ્રકારે થયો અને અંત કેવો આવ્યો ! આ શી માંડાઈ ! આ સમયે આપણા રાજમંડળને તથા આપણા સૈન્યને આ સંકટ તારા થકી પ્રાપ્ત થાય છે, એ એક વિપરીત વાત છે !

અધીત્યામા—મામા, આ કડવું બાપણુ કરનાર, સારાથના કુળને કલંક લગાડનાર કર્યુનો એક વાર અહંકાર ઉતારવાનું મારા મનમાં છે, પણ શું કરું ! હાથમાં આવતો નથી.

કૃપાચાર્ય—વત્સ, આપણા પક્ષમાંના પ્રધાન પુરુષો સાથે વિરોધ કરવાનો આ સમય નથી, બાઈ.

અધીત્યામા—મામા, એમ છે ત્યારે આ લો મેં શસ્ત્રા મૂકી દીધાં.

શાફલ વિક્રીડિત.

આ પાપિષ્ઠ ન પામશે મરણુ જો, યુદ્ધે અરિના શરે.
તો મારાં પ્રિય શસ્ત્ર મેં તઈ દીધાં, તે લેઉં હું ના કરે;
આ સેનાપતિ હોઈ કુદ્ધ થયલા, બીમાર્યુનાના બચે,
ત્રાસે તો નૃપ મુજને પ્રિય સખા, જાણો રણે રે સ્વયે.
(એમ બોલી હાથમાંનાં શસ્ત્ર બોંયપર મૂકે છે.)

(વેણીમંહાર નાટક. બળવંતરામ મહાદેવરામ.)

(૩૩) હવે બધું સૂએ છે.

મારી ઉમ્મર એકાવન વરસની થઈ. આજકાલ કરતાં એકાવન વરસ ગુજરી ગયાં. આ શો ગજબ ! હવે ધણું વર્ષ જીવીશ એવું મને લાગતું નથી. જીવી જીવીને હવે પાંચ સાત વરસ વધારે જીવીશ. એટલાં એકાવન વરસ જતાં વાર ન લાગી તો હવે પાંચ કે સાત વરસ જતાં શો વિલંબ લાગશે ? એ પાંચ કે સાત વરસ કાલ કહે-તામાં નીકળી જશે, અને મોતના દૂત આવીને મારી ગરદનપર બેસશે.

પણ અરે મારા જીવ ! તેં હજી સુધી તૈયારી કીધી નથી. તારા કોણ જાણે શા હાલ થશે ! તારાં બધાં વરસ પાણીમાં ગયાં. તેં ઇશ્વરને એક પણ દિવસ નિરાંત કરીને તારા અંતઃકરણથી બળ્યો નહિ. તેં દુરાચરણને વાસ્તે પશ્ચાત્તાપ કરીને તેની પાસે મારી માગી નહિ.

મેં ધણી વખત મોંઢેથી ઇશ્વરનું નામ લીધું છે. ધણી વખત ઇશ્વરની પ્રાર્થના કીધી છે, પણ તેમ કરતી વખતે માઈ દિલ સાફ અને નિર્મળ રાખ્યું નથી. પ્રાર્થના કરતી વેળાએ મારાં મોંઢામાંથી જે શબ્દ નીકળતા હતા તેનો અર્થ પણ હું સમજતો નહિ હતો, અને સમજવાની ઇચ્છા પણ કોઈ દિવસે નહિ કીધી. પ્રાર્થના કરતી વેળાએ માઈ મન હજારો વસ્તુ ઉપર દોડતું હતું. ઇશ્વરને એક ચિત્તે બળવાના સહેલા કામમાં મેં આટલી બધી ગરજત કીધી ! દહાડાના ચોવીસ કલાક તેમાં બે કલાક પણ મેં મારા ઇશ્વરનું બજન કીધું નહિ, અને મારાં પાપનો ખરા અંતઃકરણથી પશ્ચાત્તાપ કરીને તેની પાસે ક્ષમા માગી નહિ. આવું સહેલું કામ હું નહિ કરી શક્યો ! એમાં મને એક દોષડાનો કે પૈસાનો પણ ખર્ચ બેસતો નહિ હતો. એમાં મને મોટો બોલો પણ ઉચકવો નહિ હતો. અરે ! આવું વગર ખર્ચનું અને વગર મહેનતનું કામ પણ હું કરી નહિ શક્યો ! મારો સધળો વખત આજસમાં, લોકની નિંદા અને ચાપલુસી કરવામાં તથા લરકટ અને દગલખાજી કરવામાં ગુજર્યો ! ખરેખર મેં મારાં વરસો પાણીમાં નાખી દીધાં ! આ કેટલો પશ્ચાત્તાપ થાય છે ! પણ ધણું મોડું થયું. હવે કદાચ હું સદ્ગુણ આચરી ઇશ્વરની બક્તિ કરું પણ તે શા કામનું ? ક્યાં એકાવન વરસ, અને ક્યાં પાંચ કે સાત વરસ ? મારી આસપાસ સવ માણસ ભર ઉંઘમાં સૂનેલાં છે અને મને મોટી

શીકર અને પશ્ચાત્તાપ થાય છે. મને સૂઝતું નથી કે મારી ઉપર હવે શી કમળખાં ગુજરશે ! હે જગપતિ ! હે મહાદેવાળુ, હે પરમ-કૃપાળુ ! હે સર્વ શક્તિમાન ! તું મને મદદે થા. મને સૂઝતું નથી. હવે હું શું કરું ? મને મારી ભરજીવાનીના દિવસ હમણાં યાદ આવે છે. પ્રાર્થના કરવાનો રાતનો વખત વ્યભિચારમાં, ખ્યાલ દૃષ્ટામાં, અને બદ્દેલીમાં ગુજર્યો, દિવસે રૂઠું કામ કરવાનો વખત આળસપ્રતિમાં, ગપ્પાં મારવામાં અને લોકોની નિંદા કરવામાં ખોયો. મારી ભરજીવાનીના દિવસ હમણાં મને સાંભરે છે. અને મારી જીવાની ! તે તારો ખીલતો વખત માણસ જાતનું રૂઠું કરવામાં અને ઈશ્વરનું સ્મરણ કરવામાં નહિ ગુજર્યો !

(૩૪) પછી શું ?

જીવાન—પૂજ્ય સાહેબ, હું આપનાં દર્શન કરવાને આવ્યો છું. સેવાપૂજમાંથી મેં આપનું ધ્યાન ચૂકાવ્યું હોય તો ક્ષમા કરશો.

(વૃદ્ધ પુરુષે ખરા ભાવથી સત્કાર કર્યો અને પોતાની પાસે આસનપર બેસવા કહ્યું.)

વૃદ્ધ—પરદેશી દેખાઓ છો, આ શહેરમાં ક્યારના આવેલા છો ?

જીવાન—સાહેબ, આ શહેરની પાઠશાળાની વિખ્યાતિ સાંભળીને હું અત્રે અભ્યાસ કરવા આવ્યો છું. મને અત્રે આવ્યાને બે વર્ષ ઉપર થયાં છે. ત્રણ મહિના પછી હું પરીક્ષામાં જવાનો છું.

વૃદ્ધ—તમારો અભ્યાસક્રમ પૂરો કરી પરીક્ષા પસાર કરી તમે શું કરવા ધારો છો ?

જીવાન—હું કાયદાનો અભ્યાસ કરું છું જો પરીક્ષા પસાર કરવામાં શ્વેત પામું તો વકીલાત કરવાનો મારો વિચાર છે.

વૃદ્ધ—અને પછી ?

જીવાન—પછી લોકો મારી પાસે પોતાના મુકરદમા લાવશે. હું તે મુકરદમાઓ બરાબર તપાસીને કોર્ટમાં ચલાવીશ. મારા અસીલોને ઈમાનદારીથી મદદ કરીશ. કાયદાના મારા ઉંડા જ્ઞાનથી, વાક્યાતુર્યથી, સમગ્ર દલીલોથી હું લોકોનું તેમજ ન્યાયાધીશનું ધ્યાન ખેંચીશ અને વકીલ તરીકે મોટી પ્રખ્યાતિ મેળવીશ.

વૃદ્ધ—અને પછી ?

જીવાન—પછી સરકાર અને કોર્ટ મોટી નોકરી આપશે. કદાચ અને વડી અદાલતનો ન્યાયાધીશ બનાવશે. હું મારી બાહોશી, નિષ્પક્ષતા અને અદલ ઇન્સારને માટે ઘણો વખણાઇશ.

વૃદ્ધ—અને પછી ?

જીવાન—અને પછી પૂછવુંજ શું હું મોટી દોલત મેળવીશ. સરકાર અને કોર્ટ ખિતાબ આપશે અને હું સુખચેતથી અને આનંદ ઇજ્જતથી રહીશ.

વૃદ્ધ—અને પછી ?

જીવાન—અને પછી, અને પછી હું—હું આ દુનિયા છોડી ચાલ્યો થઈશ.

વૃદ્ધ—(ઘાંટો પાડીને) અને પછી શું ?

(જીવાન કંઈ જવાબ આપી શક્યો નહિ. નીચું જોઈને બેસી રહ્યો. તેની આંખમાં આંસુ આવ્યાં. ' અને પછી શું ? ' એ મહા-પ્રશ્નનો વિચાર કરવા લાગ્યો.)

વૃદ્ધ—તારા મૈત્ર્યથી હું ખુશ છું. તું વિચાર કર કે તારું

જ્ઞાન, તારી વિખ્યાતિ, તારો ઝોદ્દો, તારી દોલત એ તને દેહભાગ ક્યાં પછી શા ખપમાં આવશે ? એ બધું તો ક્ષણભંગુર છે. તારા આત્માનું શું ? આત્માના કલ્યાણને માટે તેં અભારસુધી શું કર્યું છે ? જો આખી દુનિયાનું રાજ્ય તને મળે પણ જો તારો આત્મા નરકે જાય તો તને તેમાં શો લાભ ?

(૩૫) ખુશામત.

કૃત્યુટ—તમોએ મને વારંવાર કહ્યું છે કે હું પૃથ્વીપરના સધળા રાજાઓ કરતાં મોટો છું. શું એ વાત ખરી છે ?

એક દરબારી—મહારાજ, એ ખરું છે. આપ મહાપ્રતાપી રાજા છો, આપના જેવો કોઈ રાજા આગળ કદી થઈ ગયો નથી અને હવે પછી કદી થશે પણ નહિ.

બીજો દરબારી—રાજધિરાજ; અમે તમારા ગુલામ છીએ, અમે તમારા પગની રજ છીએ.

ત્રીજો દરબારી—હું પૃથ્વીપતિ, આપ તો દેવસ્વરૂપ છો, અમે તો શું પણ પાંચે મહાભૂત એટલે પૃથ્વી, પાણી, વાયુ, તેજ, આકાશ એ સૌ આપનાં દાસ છે, આપનાં હુકમ બજાવનારાં છે.

ચોથો દરબારી—સત્ય છે, સત્ય છે, મહારાજ. જો આપ સૂર્યને કહો કે ઉભો રહે તો તે ઉભો રહેવાનો, જો આપ સાગરને કહેશો કે પાછો હઠ તો તે નક્કી પાછો હઠશે.

કૃત્યુટ—શું સૂર્ય, ચંદ્ર, મહાસાગર એ મારા દાસ છે ? શું

ઉછળતાં મોજાંવાળા દરીઆને કહું કે પાછો હઠ, તો તે હઠશે ? મારી આગ્રા તે માનશે ?

પહેલો દરબારી—હા, રાજેશ્વર, દરીઓ તમારો સેવક, તમારી રૈયત છે. આપનાં વહાણોને તે પોતાની સપાટીપર તારે છે, અને તે વહાણો દુનિયાની દોલત આપને ચરણે લાવી મેલે છે.

કુંચુટ—આ ભરતી આવે છે, વાર ?

બીજો દરબારી—હા, મહારાજ, પાણી ચઢે છે.

કુંચુટ—એક ખુરસી લાવો, અને અહીં કિનારા પર મૂકો.

ત્રીજો દરબારી—મહારાજ, ભરતીનાં પાણી તો છેક અહીં સુધી આવી પહોંચશે.

કુંચુટ—કંઈ ચિન્તા નહિ, અહીં ખુરસી મૂકો.

ચોથો દરબારી બીજાઓને ધીરેથી કહેવા લાગ્યો, રાજ સાહેબ શું કરવા માગે છે, તે મને સમજ પડતી નથી. એવા ગાંડા તો ન હોય કે જે આપણે કહ્યું તે માને.

કુંચુટ—હે મહાસાગર, તું મારી રૈયત છે, કેમ ? આ મારા દરબારીઓ કહે છે કે તું મારો દાસ છે, ત્યારે હું તને કહું છું કે, પાછો હઠ, જો જો, તારાં ઉછળતાં મોજાંથી મારા પગ ન ભીંજાય.

એકદરબારી—સાહેબ, ભરતી કેવી ઝડપથી ચઢે છે ? આપના પવિત્ર ચરણ ખારા પાણીથી ભીંજાઈ જશે.

કુંચુટ—કેમ, દરીઓ મારી આગ્રા માને છે કે ? એ મારી રૈયત ચર્ધને મારી આગ્રા કેમ માનતો નથી ? જુઓ, પાણી કેવાં ધસ્યાં આવે છે ? હું અહીં બેઠો છું તેની એને શું દરકાર છે ? (ભ્રમર અઢવીને) હે અધમ ખુશામતખોરો, નીચ જૂઠાઓ, શું તમે એમ

ધારતા હતા કે હું તમારાં ખોટાં વખાણથી હેતરાઉં છું ? તમારી ખુશામતથી કુલણજી બનું છું ? પરમેશ્વર વિના કોની આગ્રા મહા-સાગર માને છે ? તેજ રાજ્યોનો રાજ છે. તેણે આકાશ, તારા, સૂર્ય, ચંદ્ર, પૃથ્વી, પ્રાણીઓ બનાવ્યાં છે. એ સૌ તેની આગ્રાને તાબે છે. તેજ સાગરને કહી શકે, બસ અહીં થોભી જ, અહીંથી આગળ જઈશ મા. તોશની પવનને તેના સિવાય કોણ કહી શકે, ચૂપ, શાન્ત થા. તમારી કળેતીથી બીજા દરબારીઓ સાચું બોલતાં શીખે તો કેવું સાફ ?

(૩૬) જીલિઅસ સીઝરની મૈયતના પ્રસંગે એણ્ટની નૂં બાપણ.

[વનવેલી.]

[એણ્ટની] અહો મારા સ્હેરી બંધુઓ ને મિત્રો ! સાંભળીયે. સીઝરના શબને હું દાહ દેવા આવ્યો છું; હું ગુણુ ગાવા નથી આવ્યો. ગુણુ તો મુઆની ગતે મુઆ વાંસે જાય છે; ને અવગુણુ એકલા જ. અહિયાં ગવાય છે; તો સીઝરનું પણ એમ પ બસે થાય. મહતાની મૂરતિ જે ઘૂટસ, તે સીઝરને સોભી કહે છે. ખરેખર એમ જ જો હોય, તો તે શોચનીય દોષ હતો; અને તેનો પરિણામ પણ ધણો શોચનીય આવ્યો છે જ.

એના વિશે મૈયતના પ્રસંગે હું એ જ બોલ ૧૦
 બોલવા બિભો છું; મને ઘૂટસની ને પીળની
 પરવાનગી મળી છે. ઘૂટસ, ખરે જ, સારા
 માણસ છે; ને એવા જ સારા એઓ સરવે છે.
 મરનાર નર મારા અંતરના મિત્ર હતા.
 એઓ વફાદાર અને બહેવારના સાચા હતા. ૧૫
 ઘૂટસ પરંતુ કહે છે, સીઝર તો લોભી હતા.
 અને મિત્રો! ઘૂટસ, ખરે જ, સારા માણસ છે.
 એમણે અસંખ્ય વીર કેદ કરી આણી તેની
 ખંડણીનાં નાણાં વડે રાજ્યના ખજાના તર
 કર્યા હતા. એ શું વાંડું સીઝરનો લોભ કહેવો? ૨૦
 રંકના પોકાર સુણી એમની આંખોમાં આંસુ
 બિભરાતાં. લોભી તો કંઈ વળૂ જેવા હોય.
 ઘૂટસ પરંતુ કહે છે. સીઝર તો લોભી હતા.
 અને મિત્રો! ઘૂટસ, ખરે જ, સારા માણસ છે.
 તે દિવસે ઉત્સવમાં એમને મેં ત્રણ વાર ૨૫
 મુગટ સમર્થ્યો હતો, અને એમણે તે ત્રણ
 વાર પાછો ઠેક્યો હતો. તમને તે માલુમ છે.
 રાજલક્ષ્મી વરમાળા કંઠમાં આરોપવાને
 આવે અને મસ્તક ધુણાવે, તેનું નામ લોભ ?
 ઘૂટસ પરંતુ કહે છે, સીઝર તો લોભી હતા. ૩૦
 અને મિત્રો! ઘૂટસ, ખરે જ, સારા માણસ છે.
 ઘૂટસનું કહ્યું તોડી પાડવા હું કહેતો નથી.
 હું તો રહેજે બાળું છું તે આ તમને જણાવું છું.

જુઓ, બાઈ, તમે સૌ એ એક વાર સીઝરને
 જીગરથી વઢાતા હતા, વાજખી જ વઢાતા હતા. ૪૫
 તેને માટે અભારે તમારી આંખમાંથી એક
 આંસુ એ પડતું નથી, એમ કેમ ? અરેરે એ
 વાજખી એવાજખીની સમજણુ ખોઈ કે શું ?
 અફસોસ ! મમતાની માણસાઈ જ્ઞાન ખાઈ
 ગયાં છે ને માણસ તે માણસ જ રહ્યાં નથી. ૪૬
 માફ કરો, બાઈ, કારી ધા લાગેલા ખોલાવે છે;
 ને મારાથી અંતરનો ઊભરો રોકાતો નથી.
 એ કંઈક શમે ત્યાં સુધી, રહો, સમુર કરો.

[પહેલો શહેરી] એમનું કહેવું વજૂદ ભરેલું ને વાજખી છે.

[ખીજે "] ન્યાયયુક્તિએ જોસો, તો સીઝરને અતિશય ૪૭
 અન્યાય થયો છે.

[ત્રીજે "] અરે કોણ કહેશે, નથી થયો ?
 માફ મન તો, મહેરબાન, એમની જગાએ
 કોઈ વધુ ભૂડો થશે, એ વિચારે થઈરે છે.

[ચોથો "] એમણે કહ્યું તે તમે ધ્યાન દેઈ સાંભળ્યું કે ?
 સીઝરે મુમટ ત્યારે પાછો ઠેલ્યો-ન જ લીધો; ૫૦
 એટલે કે એઓ લોભી ન હતા, એ ચોકસ છે.

[પહેલો "] એમ ક્યું, તો આ જેનાં કર્તુક છે તેને ભારે
 દંડ દેવો જોઈશે જ.

[ખીજે "] અરેરે, એઓની આંખો
 રડી રડી ટેટા થઈ છે ? જુઓ તો.

[ત્રીજે "] અરે, ભર્યા

નગરમાં એણનીનો બલાઈમાં જોટા નથી. ૫૫

ફાંચો. ૧૧] ચૂપ ચૂપ. સાંભળો એ બોલવા કરે છે, જુઓ.

[એણની] ગઈ કાલે તો નમી ને સીઝરના બોલ સઉ
 ઝિલી લેતા; સમસ્ત જગતની એ મગદૂર
 ન હતી કે એઓ સામે શિર ઊંચું કરી શકે.
 આજે એ જ સીઝરને પામર મનુષ્ય પણ ૬૦
 માન આપનારો અહીં દોહલો છે ! આ પડ્યા એ.
 અરે મારા સાહેબ ! હું બોલીશ, તો તમે તેથી
 રાષે ભરાશો; ને ઉસ્કેરાઈ જઈ મારે દંગો
 મચાવશો. આ જાહે હું એ કહું તો ક્યૂટસને
 અને કેશિઅશને એ હાનિ કરી કહેવાય જ. ૬૫
 તમે સર્વ જાણો છો કે તેઓ સારા માણસ છે.
 તેમને હું હાનિ નહિ કરું. મરનારને જ,
 મને અને તમને એ હાનિ થવા દઈશ તે
 હા, પરંતુ એવા સારા માણસને હાનિ તો હું
 નહિ કરું. હાં-આ દસ્તાવેજ-જુઓ. સીઝરના ૭૦
 એક ખંડમાંથી મને એ મળ્યો છે. એ ઉપર
 સીઝરની મહોર છે ને એની પ્હાર 'સીઝરનું'
 મૃત્યુપત્ર' એવા બોલ લખેલા છે. એ હું, ... માફ
 કરો, વાંચવાનો નથી. સ્કેરીઓ એ સાંભળે, તો
 તેઓ ધાઈ ધાઈને આ ધાએ આળા સીઝરના ૭૫
 શબને એ ચૂમીઓ દે, એમનું પવિત્ર લોહી
 રૂમાલમાં રાખી લે ને એમના સંભારણામાં
 એક એક વાળ સઉ માગી લે, ને મરી જાય,

ત્યારે તેને અણ્ણી થાપણુ તરીકે વંશ-
પરંપરા વારસામાં આપવાનું લખી જાય. ૮૦

[ચોથો શહેરી] વાંચો, માઈ એણ્ટની ! એ અમારે સાંભળવું છે.

[સઘળા „] સીઝરનું મૃત્યુપત્ર વાંચો; મૃત્યુપત્ર વાંચો.

[એણ્ટની] શાંત થાઓ, બાઈઓ ! એ વાંચવું તે યોગ્ય નથી.

સીઝરનો તમારા ઉપર કેવો પ્રેમ હતો,
તે જાણવું ઠીક નથી. તમે નથી પત્થર કે ૮૫

નથી કાઢ, માણસ છો. માટે કરી સીઝરનું

મૃત્યુપત્ર સાંભળતાં રાષે રાતા તાતા થશો;

બાન સાન બૂલી જશો. સાઈ છે, કે તમે નથી

જાણતા જે સીઝરના તમે પોતે વારસ છો,

એ બધું એ જાણો, તો તો શૂનું શૂનું થઈ જાય. ૮૬

[ચોથો શહેરી] વાંચો, એણ્ટની ! અમે એ સાંભળીશું; ને તમારે
વાંચવુંજ જોઈ શે; એ મૃત્યુપત્ર વાંચો, વાંચો.

[એણ્ટની] બાઈ, ! રહો, શાંત પડો. અરે મેં કહેતાં શું કહી
આ તો તીર લક્ષ્મી એ બહાર મારું ! ચૂકી ગયો !

મને ડર રહે છે કે શસ્ત્ર વડે સીઝરનો ૮૭

ધાટ ધડી નાંખનારા સક્રિય મારા માણસોને

હું હાનિ કરું છું.

[ચોથો શહેરી] અરે, દ્રોહી છે એ, સારા કેવા ?

[સઘળા „] મૃત્યુપત્ર, મૃત્યુપત્ર

[બીજો „] વાંચો, મૃત્યુપત્ર વાંચો.

સારા જોયા ન હોય તો ? મહા હીણા ને હસારા.

[એણ્ટની] તમારે તે મારી પાસે પરાણે વંચાવવું છે ? ૧૦૦

અસ્તુ. તમે સીઝરના શખ આસપાસ ગોળ
ફૂંડાળામાં ગોઠવાઓ; એટલે તમારા નામે
મૃત્યુપત્ર કરનાર પુરુષનાં તમને હું
દર્શન કરાવું. મને છે રળ ? હું નીચે આવું ?

[બીજેશહેરી] આવો.

[ધણી „] નીચે આવો.

[ત્રીજે „] રળ છેજ. અલગત આવો. ૧૦૫

[એણ્ટની નીચે ઊતરે છે.]

[ચોથો શહેરી] ફૂંડાળામાં, બાઈ, ગોળ ફૂંડાળામાં ઊભા રહો,

[પહેલો „] દૂર ખસો, પાલખીથી-શમનાથી દૂર ખસો.

[બીજે „] છેટે, જરા અતિ ભલા એણ્ટનીથી છેટે ઊભો.

[એણ્ટની] અરે, અરે, વેગળા રહો, બાઈઓ, ધસી ન આવો.

[બીજેશહેરી] હઠો, હઠો; પાછા હઠો; પાછા, પાછા; માગ મૂકો. ૧૧૦

[એણ્ટની] ઠીક. જેને આંખ હોય, તેને હવે રાવાનું છે.

આ લેખાસ તમને સરવને એ જાણીતો છે.

નર્વિઆઈને હરાવી સીઝરે ઊન્હાણુ સાંજે

સમિયાણામાં એ પહેર્યો હતો; મને સાંભરે છે.

એમાં અહીં કેશિઅસની કટારી આરપાર ૧૧૫

નીકળી ગઈ છે, જુઓ. અહીં દેવી કાસકાના

ખંજરનો ચીરાડો છે. અહીં બહાલા ઘટસે આ

શમશેર બોકી છે ને લોહી ખહાર આવેલું છે.

‘એ ગોઝારો જખમ નમ્હેરા થઈ ટસે જ

કર્યો કે ?’ તે જોવાને એ, કોઈ કહેશે, આવ્યું હશે. ૧૨૦

કારણ કે છૂટસ તો સીઝરના ઇશ હતો

તમને ખબર હશે. જનના મનની વાત
 ભણનારા દેવો ! કહો, ઘૂટસને એઓ કેમ
 મ્હાતા હતા ? એમણે એ ઘૂટસને સમશેર
 ભેડી દેતા જોયા, ત્યારે દ્રોહીઓના સ્વસ્થી ન ૧૨૫
 જતાયલા નર તે નમ્હેરાઈના વજ્રપાતે
 જતાઈ ગયા; એ ધાજ અંતરમાં ઊંડો લાગ્યો;
 અને તેજ ક્ષણે વીર હૈયું સ્વતર્ખંડ થયું.
 પછી એ મહાન નરે વસ્ત્રથી મ્હોં ઢાંકી દીધું;
 અને લોહીના પ્રવાહે રેલંછેલ ચોકમાં જ ૧૩૦
 પોમ્પીની પ્રતિમા પાસે એ પડ્યા. ગજળ થયો !
 બાઈઓ ! ગજળ થયો ! હું એ સાથે પડ્યો; તમે
 પડ્યા, સર્વ સ્થેરી પડ્યા; અને દુષ્ટદ્રોહીઓના
 ફુનિયાંમાં ડંકો વાગ્યો. અરે ! આ તમારાં હૈયાં
 ભરાઈ આવે છે ! તમે રૂઓ છો ! હા, રૂઓ, રૂઓ. ૧૩૫
 એ પવિત્ર આંસુઓ છે. બહાલબીના બલા મિત્રો !
 આપણા એ સીઝરનો ચીરાયલો લેખાસ જ
 જોઈ તમે શું રૂઓ છો ? એમના દિદાર જુઓ.
 દ્રોહીઓએ છેદી બેદી એની શી દશા કરી છે ?

- [પહેલોશહેરી] અરરર, આંખે જોયું જવું નથી ! ૧૪૦
 [બીજો „] હા ! મહાન સીઝરના આવા હાલ ?
 [ત્રીજો „] અરે દેવ ! આ ગોઝારી ધડી કયાંથી ?
 [ચોથો „] શિટકાર છે હત્યારા દ્રોહીઓને ?
 [પહેલો „] અરેરે ! એઓએ કાળો કેર કર્યો ?
 [બીજો „] એનું હવે વેર વાળ્યું જોઈશે જ. ૧૪૫

[સધળા ,] ચાલો, ચાલો. વેર વાળો, શોધી વળો.
છૂંદી છૂંદી છેદી બેદી બાળી જાળી
પૂરા કરો. દ્રોહીઓનું દોષ્ટ રહેવા
પામે નહિ.

[એણની] બાઈઓ ! સત્પુર કરો.

[પહેલોશહેરી] ચૂપ. બલા એણનીનું કાન દેઈ સાંભળશો. ૧૫૦

[બીજો ,] કાન દેશું; વેણ માથે ચડાવીશું; જન દેશું.

[એણની] બલાને માયાળુ મિત્રો ! તમે આમ રોષે અને
આવેશે તણાઈ દંગો ઊઠાવો, તે હું ન છૂદું.
જેમણે આ કૃત કર્યું છે તે સારા માણસ છે.
એ કરમ કરવું પડ્યું એવું શું મરનારે ૧૫૫
એમનું બગાડ્યું તું, તે કોણ જાણે. એઓ શાણા
અને સારા માણસ છે. એ સખખ આપશે ને
તમને જવાબ દેશે. હું તમારાં ચિત્ત ચોરી
ક્ષેવા કે ઉશ્કેરવાને નથી આવ્યો. ક્ષુટસના
જેવો હું વક્તા એ નથી. તમે સર્વ જાણો છો કે ૧૬૦
હું તો મિત્રવંશુ છું ને સાદે સાદું સીધે સીધું
બોલનારો છું; અને એ સીઝરના વિશે મને
પૌર પ્રત્યે બોલવાની રજા આપનારા પણ
સારી રીતે સમજે છે. શાથી જે મારામાં નથી
શક્તિ, નથી જુક્તિ, નથી છટા, નથી ઠાઠ, નથી ૧૬૫
શબ્દનું બંડોળ, નથી બુદ્ધિનો પ્રભાવ, કે હું
શ્રોતાને ઉશ્કેરી શકું. હું તો રહેજે જીભે આવ્યા
બોલ બોલી નાંખું છું; ને તમે પોતે જે જાણો છો

તે કહ્યું છું; અને બહાલા સીઝરના જખમ આ
બતાવું છું, મારી વતી એજ મ્હોડાં ફાડી બોલો! ૧૭૦
બિચારા અવાચક છે. અરે પણ એણ્ટની તે
ખૂટસ ને ખૂટસ તે એણ્ટની જે હોત, તો એ
એણ્ટની આ જખમોને બોલાવત; ને એ સહ
એવો તો અનેક જીભે પોકાર ઉઠાવત, કે
સહ રામ પ્રજાની ઊઠત અને પત્થરનાં ૧૭૦
હૈયાં પણ હલખલી બળવો જ જગાવત.

[સધળાશહેરી] અમે સહ બળવો જગાવીશું.

[પહેલો ,,] ખૂટસનું ધર બાળી મેલીશું.

[ત્રીજો ,,] ચાલો, સાઈ સ્કેર શોધી વળિયે

[ચોથો ,,] કાવતરાખોરોને ન મૂકિયે.

[એણ્ટની] બાઈ! જરા સાંભળશો? માઈ કહેવું સાંભળશો?

[સધળાશહેરી] રહો, બાઈ, સાંભળો, આ બહા એણ્ટની શું કહે છે?

[એણ્ટની] અહો મિત્રો? તમે આમ આંખો મીંચી ઝંપલાવી
પડો છો તે ઠીક છે; ને સીઝર તે પ્રેમને એ
લાયક છે. પણ તમે જાણતા નથી કે શાથી? ૧૮૫
માટે મારે તમને તે કહેવું જોઈયે છે. બહી
ઉપર જ તમને મેં મૃત્યુપત્ર વિશે વાત
કરી હતી, તે તમે બુલી ગયા છો.

[સધળા શહેરી] ખરું કહ્યું.

ઠીક એ સંભાર્યું. રહો, મૃત્યુપત્ર સાંભળિયે.

[એણ્ટની] જુઓ ત્યારે. પ્રથમ તો નગરના એકે એક ૧૯૦
રામનને જણ દીક પોણો સો પોણો સો દ્રામ

સીઝરના સહીસિક્કા સાથે આમાં આપેલા છે.

[બીજો શહેરી] અહો કેવું મોટું મન !

[ત્રીજો   "   ] રાજા જેના સીઝર ! એ

માર્ગા ગયા ! એનું અમે વેર લેશ, દંડ દેશ.

[એણની] હજી જરા ધીરજથી સાંભળશો.

[સધળા શહેરી] અરે ચૂપ. ૧૯૪

[એણની] એમના આરામગાહ, બાગ ને બગીચા, તથા નદીના કિનારા પર તાજેતર બનાવેલ વાડી ને વજીરા પણ તમને અને તમારા વારસેને આપેલ છે. તેમાં તમે ફરો હરો, ચેન કરો, મોજ મારો. એ સડ સદાને માટે ૨૦૦ આપી જઈ સીઝરનું નામ જે દીપાબું, તે તો એ જ એક હતા. એવા ખીજ અહીં ક્યારે થવા ?

[પહેલો શહેરી] કદી નહિ.

વાંચી સંભળાવેલા ફકરા ઉપરથી કંઈક ખ્યાલ આવશે કે વન-વેલી શું છે ? અલબત્ત, એ ઉદ્યાનલતા નથી, વનલતા છે. હું એને સાહિત્યના નંદનવનમાં રોપવાની ધૃષ્ટતા કરું છું. સડ વિચારશો કે તે એવી યોગ્યતા ધરાવે છે ? +

કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ. ખી. એ.

(૩૭) તરલાના તરંગ.

(સ્થળ—કાન્તાનો ઓરડો.)

(બારીએથી ચઢી ઉતરીને તરલા પ્રવેશ કરે છે.)

તરલા—(કાન્તાની પાસે જઈને ઉઘો શ્વાસ લેતી) ઉઘે છે !
 વાહ ! દૈવજ સહાય જણાય છે. એના ઉપર ઉઘનો નિર્ભય તથા
 ગાઢ પુરખો ઢંકાર્થ રહ્યો છે. નિરાંતે ઉઘે છે. હે નિદ્રા દેવી !

વસંતતિલકા.

થાળે સહાય મુજને પળવાર આજ,
 કે સઘ થાય મુજ ધૃષ્ણિત સર્વ કાજ;
 સાસે દૌસે કઠણુ કંટક કાઢું તાણી,
 હૈયે ધણી ધૌરજ ને ફૂરતા હું, આણી.

(હૃદયપર હાથ મૂકતી જરા દૂર જઈને) તું ધડકે છે કેમ ?
 તને શી અનિદ્ર શંકા થાય છે ? અરે માફ શરીર પણ ધૂળે છે.
 માફ હૃદય તથા હાથ આંખોને દેખી શરમાય છે. જે આંખે સદસ્તુ
 જોઈ સદ્વિચાર-સત્ય કાર્યજ થયલાં તેની સાથે રહી આજ વિપરીત
 કાર્યનો સંભવ થાય છે તેથી તું ડરે છે !! અરે આકાશમાંથી પણ
 પિત્રી દેવી ડોકીઆં કરી મને વારે છે !

હરિગીત.

જ અંદ્ર તું સંતાઈ નભમાં શીદ અહીં ઉભો રહ્યો,
 તારા મુખે જન્મે સહુ નવ દેખશો કશુંએ તમો;
 જૂત પ્રેત પિશાચ રાત્રિપ્રસંગ દેવ કરાલ તે,
 સહુ આવી વસન્ને હૃદયમાં કરમાં વળી મારા હવે.

આકાશ પશુ મારા કુકર્મથી ઝાંખું થવા માંડ્યું ? (કાન્તા પાસે જઈ જોતી) આ ઉધતી ઉધતી પશુ મારી મૂખાંધને હસે છે. (દૂર જઈ) અરેરે આ કામ મારે શીદ કરવું જોઈએ. ના ના, નહિજ કરું. અહીં આંધી નાસી નીકળીને રખડી મરવામાં તોય શું સુખ છે ? એક તરફ આ કામ અને એક તરફ આ મરણ દુઃખપરંપરા એ એમાંથી સાફ તે તાફ છે જીવ ! ના ના પશુ કાર્યમાં આટલે સુધી ધસ્યા પછી પાછા વળવું ખોટું છે. મારા સુખનો પ્રસંગ પરિપૂર્ણ કરવામાં આટલુંજ હવે બાકી છે. ખરેખાત નિર્ણય છે કે એ સતી હવે બળી મરશે, કરણતું તેમાં કાંઈ વળશે નહિ, પશુ મારે તો વચમાંથી ફાંસ જશે, વાસ્તે ચાલરે સ્વાર્થ !

ઇંદ્રવજ્ર.

તું પાંખ થા કાર્યનો તોવ વેગી, કે સ્વાર થા ને મૂક ચિત્તમારી;
કે થા પછી ધીરજ સુજ હાથે ને ચાલ આ શસ્ત્ર તણીજ સાથે.
(ધીમે ધીમે કાન્તાની તરફ જાય છે.) (માલાને નિહાળી,) અરે !

ઇંદ્ર વિજય.

આંખ કરી વિકરાળ કરાળ સુરક્ષણ આ કરતો અહીં જોભો;
ખડ્ગ રહ્યું ઝગકે કરમાં, મુજને હણવા નયને મનસુખો;
દૃષ્ટિ કરે જવ હાર બણી તવ એ ધસતો ઝટ ખડ્ગ ઉગામી,
ના કરે ના કરે હું કશુંએ તનમાં સહુ તર્ક ગયા મુજ વામી.

(નાસવા જાય છે; વિચારીને જોતી.)

નહિ. કંઈ નથી. મારા મનનીજ કલ્પના છે. ક્યાં છે હવે સુર-
સેન !! (કાન્તાની પાસે જાય છે. માલાને હાથમાં પકડી) રે દિવ્ય
મૌકિતક ! તમે પશુ ચૂપ રહો. ચાલ કાતર !

અનુબંધ.

છેદતાં ગ્રંથી આ વહેલી, સુખની શુભ દોર શું;
ભાગ્ય દોરી કથી ખાંધે મારી, આશ્વ વિચાર શું ? !
અથવા કાપ તું એને સુખની તુજ દોરને;
સ્વર્ગનો દોર દે કાપી લલાટે લખ્યું તે બને.

અરે એ શાનો અવાજ થયો ! ! (નાસે છે) (બારીએ નર્મ
જોતી) ના ના ! કંઈ નથી ! મારા ચિત્તની અવસ્થાજ કાંઈક વિચિત્ર
છે. સહજ પવન વાયાથી પણ તરત ભડકીને નાસે છે ! ! (પાછી
જાય છે.) (કાતરને) ચાલ બહેન આ દુઃખથી છોડવ, હે સ્વાર્થ-
દેવ ! હે ભૂત પિશાચ ! સર્વ મારા હાથમાં બળ આપો ! આ
શસ્ત્રને ચલાવો !

સોરઠો.

૨ે દીલ ! બીકણ રાંક, થરથરતું ધીમું પડી,
બાલભાવ સહુ છાંડ, એકજવાર મનુષ્ય થા.
(એકદમ કાંપે છે, નાસવા માંડે છે.)

અનુબંધ.

નાસરે વેગથી વહેલો, પાય ! કાં અટકી પડે ! !
નિહાળી ન શકે ચક્ષુ, ફરી આ અપકારિતને !

(બારીએથી ઉતરી જાય છે.)

કાન્તા—(સુતેલી છે ત્યાંથી ઉઠે છે એટલે મોતી વેરામ છે
તેથી) ૨ે દિવ્ય મુક્તા ! તમે કેમ છૂટાં થઈ ગયાં ! ! (વિચારતી)
પ્રાણનાથ પ્રાણસહિત સ્વર્ગમાં પધાર્યાં ! ! વાહ ! ઇશ્વરેજ મારે વાસ્તે
તેજ મોક્ષ્યું, (બેસી પડે છે, મૂંઝવા માંડે છે.) હે કુલદેવી !

(૨૪૧)

વસંતતિલકા.

દો સલ ઘેયે સધળાં પ્રિય પુત્રી અંગે,
વહારે ચઢો ત્રિશૂલ હાથ લઈ પ્રસંગે.
લો આજ આજ મુજને તમપાસ તાણી,
હાથે ઝલાવી ફરો દો પ્રિયનાથ પાણી.

(ઉભી થઈને કેથ છોડી નાંખી) હે પ્રિય પતિ ! હે પિત્રી દેવ !
વસંતતિલકા.

મારું ખરું સરવ સત્ય હવે બતાવું,
હે પિત્રોદેવ તમને મુજ હોમ આપું;
આવું છું રે પ્રિય પતિ તમ સાથ વહેલી,
છે રામ રામ પ્રગટી બળ દિવ્ય હેલી.

(ચાલતી) પતિ પછી સંસાર વ્યર્થજ છે. મારા જેવી સ્ત્રી-
તિમાં વળી વિશેષે મને તો હવે એમ લાગે છે કે,

હરિગીત.

ઉઝી ઉડું હું સ્વર્ગે ભણ્યો જળ થળ તમે નીચાં નીચાં,
ગાન સુણું શુભ કાનમાં મુજ અંગ સર્વ ગળ્યાં ગળ્યાં;
ઓ પ્રિયપતિ કરકમ પ્રસારો ઉભા રહ્યા દૃઢ બેટવા;
રે ચાલ ચરણ ઉતાવળો કમમ અટકોને ઉભો હવાં.

(એકદમ બહાર નીકળવા જાય છે. દરવાજો સળંગડ બંધ
દેખોને) ધિક્કાર છે સતીને અટકાવનાર દુષ્ટને ! હે કુલદેવી મારા
અચલ વ્રતના પ્રતાપથી આ દરવાજો તરત મને માર્ગ આપજો.

(દરવાજો ઉઘડી જાય છે એટલે કાન્તા બહાર નીકળી માર્ગમાં જાય છે.)
(કાન્તા. મણિલાલ નણુભાઈ કિવેદી, બી. એ.)

(૩૮) બાળક્રીડા.

(પડદા પાછળ—તોફાન ન કર. શું જાત ઉપરજ ગયો ને ?)

રાજા—(સાંભળીને)—આ સ્થળે અમર્યાદ આચરણ તો હોય નહિ આમ કોને વારવામાં આવતું હશે ?

(ચમ્પ્લી દિશામાં જઈ જોઈને)—અરે, આ પોતાને પગલે પગલે બે તપસ્વિનીઓને બેસતો અને પ્રભાવમાં બાલક નહિ છતાં બાલકજી કોણ હશે વાર ?

આર્યા.

બાલસિંહ ધાવતો રમવા બેસે સિંહણ સોડેથી,

તાણી બલથી ગરદન ચાલ બધી નાંખતો ચુંથી.

(ઉપર પ્રમાણે વર્તતો બાલક અને તે તપસ્વિનીઓ પ્રવેશ કરે છે.)

બાલક—સિંહ ઉઘાડ મહોડું, તારા દાંત ગણું.

પહેલી તપસ્વિની—ભુંડા, આપણાં છોડે જેવાંજ પશુઓને શું રંજડતો હોયશ ? તારો કિધમાન તો વધતો દેખું ! ઋષિઓએ સર્વદમન નામ પાડ્યું છે તે બરાબરજ.

રાજા—(સ્વગત) જાણે મારો પોતાનો પુત્ર હોય એમ આ બાલક તરફ માઈ મન બેસાય છે એ તે શું હશે ? અપુત્રતાને લીધે કદાચ મને વધારે હેત આવતું હશે.

બીજી તપ્—એના બચ્ચાને નહિ છોડે કની તો સિંહણ તને મારશે જો.

બાલક—(સસ્મિત)—ઓ રે, હું તો કૈનો કૈ બાંધો જો !

(હાહ દેખાડે છે.)

રાજા—(સ્વગત).

અનુબંધ.

લોકોત્તર પ્રભાખીજ, લાગે છે સિશુ આ મને;

તનખો શુદ્ધ વર્ણિતો જંખે ઇંધન દીપવા.

પહેલી ત૦—એટા, આ સિંહના બચ્ચાને છોડ, હું કની તને

ખીજું રમકડું આપું.

બાલ૦—ક્યાં છે? લાવને! (હાથ લાંખો કરે છે.)

રાજા—(સ્વગત)—અરે, આને તો ચક્રવર્તીનાં લક્ષણો છે.

ઉપજાતિ.

ધસેજ લેવા પ્રિય વસ્તુને કર, જાણાય સીવેલ ત્વચાર્યો આંગળી;

દૌસે યથા રાગવતી ઉપા તણું પે'લું ખીલ્યું પદ્મ સ્રજાંગ પાંખડી.

બીજી ત૦—મુપ્રતા, આને વચનમાત્રથી વારી ચક્રાશે નહિ;

જા. મારા જુ'પડામાં ઋષિકુમાર માર્કંડેયનો રંગબેરંગી માટીને! મોર છે, તે આને કાજે લે આવ.

પહેલી ત૦—વાર, (જાય છે.)

બાલ૦—એટલી વાર આનાથી રમીશ.

(એમ કહી તપસ્વિની સામે જોઈને હસે છે.)

રાજા—(સ્વગત)—આ લીધી હઠ ન મુકનારા ઉપર ઉમંગો

આવે છે—નિસાસો નાંખી —

વસંતતિલકા.

કાલું હસે ધવલ દાંતકળી દૌંપાવી,

કાલું લવે મધુરં અક્ષર ગોઠવીને;

ખોળો ખુદે મસ રસે, સુત જોહવાના,

ખેલે બને મલિન ધન્યજ તે પિતાઓ.

બીજી તો—હીક, આ મને તો ગણતો નથી.

(આસપાસ જોતી)—અહીં કોઈ ઋષિકુમાર છે કે ?

(રાજાને જોઈને)—ભદ્રમુખ, આવતો, આ બાલકે રમતમાં આ સિંહના બચ્ચાને છૂટે નહિ એમ સજ્જડ પકડી રાખ્યું છે તેને છોડવ.

રાજા—(પાસે જઈ ને સસ્મિત)—અરે ઓ મહર્ષિ પુત્ર,
અંદ્રવર્મ.

આમ જન્મથી તું કેમ ઉલટો, આશ્મીજન પ્રણમલક્ષી જહે ?
જેથી સર્વ સુખો તે તું દૂષતો, નાગબાલ જ્યમ અંદ્રને રલો.

બીજી તો—ભદ્રમુખ, આ કંઈ ઋષિપુત્ર નથી.

રાજા—એની કાઠી અને તે પ્રમાણેનું એનું આચરણ જ દલી
આપે છે, એતો અમે આ સ્થલ ઉપરથી તર્ક બાંધેલો.

(સિંહના બચ્ચાને છોડવતાં બાલકનો સ્પર્શ થતાં, સ્વચલ)—

ઉપજાતિ.

ન જાણું આનું કુલ તોય એને, સ્પર્શી ઠરે આમજ ગાત્ર આસાં;
અવણ્ય તેનું સુખ હોય સાચે, જે ધન્યના અંક થકી કૂંદ્યોએ.

બીજી તો—(બન્નેને જોઈને)—આશ્ચર્ય ! આશ્ચર્ય !

રાજા—શું જે ?

બીજી તો—આકૃતિમાં તું આ બાલકને મળતો આવે છે, અને
વળી તું અનણ્યો છે તોય એ તારી સાથ આડાઈ કરતો નથી.

રાજા—(છોકરાને લાડ કરતો)—આર્યા, આ મુનિકુમાર નથી
તો એનું કયું કુલ ?

બીજી તો—પુરુ કુલ.

રાજા—(સ્વગત) શું મારાજ કુલનો ? એ કારણથીજ આ ભગવતીને અમારા એમાં મળતાપણું લાગે છે, પણ પૌરવોતું પરમ કુલવ્રત તો આવું છે કે,

વૈતાલીય

ભુવનોઃ મહીં ભોગવી રસોને, ક્ષિતિ રક્ષે રહી આગલી વયે જો,
ઉતરતી વયે વસી તુપો તે તરૂંએ મતિધર્મ શુદ્ધ પાળે.

—(મોટથી)—પરંતુ માણસો કંઈ આ રથને પોતાની શક્તિથી આવવા સમર્થ નથી.

બીજી ત૦—તારી વાત ખરી, પણ અપ્સરા સાથેના સંબંધને લીધે આની માઝે એને આ મારીઆશ્રમમાં પ્રસવ્યો.

રાજા—(સ્વગત)—હાથ, મારી આશાને આ બીજું પોષણ મળ્યું.

—(મોટથી)—વાર, એ ભગવતી ક્યા રાજર્ષિની પત્ની ?

બીજી ત૦—એ પોતાની ધર્મદારને ત્યજનારું નામ ઉચરવાનું કોને મન થાય.

રાજા—(સ્વગત)—આ કથા તો મનેજ લાગુ પડે છે. ત્યારે આ બાલકની માતાનું નામ પૂછું તો ? પણ પરદારા વિષેની પૂછ-પરછ અધર્મ્ય.

પહેલી ત૦—(હાથમાં માટીના મોર સહિત પ્રવેશ કરીને)—સર્વદમન, શકુંતલાવણ્ય જો.

બાલક—(નજર આમતેમ ફેરવીને)—ક્યાં છે મારી બા ?

બંને—બાલેલો બોલના સરખાપણાથી છેતરાર્થ ગયો.

બીજી ત૦—એટા, મેં તો તને એમ કહ્યું કે આ માટીના મોરની સુંદરતા જો.

રાજા—(સ્વગત)—શું આની માતાનું નામ શકુંતલાજ ? પણ

એક નામધારી જુદાં જુદાં જણ હોય એવું ધણીવાર બને છે; શું આ નામ આપીને આશા ઉપજાવે છે તે મૃગજલની માફક કેવલ નિરાશ કરી નાખવા તો નહિ હોય ?

બાલ—આ મળના મોર મને ગમ્યો.

પહેલી તૃ—(જોઈને શીકરથી)—અરે આની પહોંચી ઉપસું રક્ષામાંદલ નથી જણાતું જો.

રાજા—શીકર ન કરો. સિંહના બચ્ચા સાથેના એના ઉધમાતમાં નીકળી પડેલું આ રહ્યું. (લેવા જાય છે.)

બંને— લેશો નહિ, અડશે નહિ એને !

અરે, એણે તો ઉચ્છ્રી લીધું

(છાતી ઉપર હાથ મૂકીને એક બીજી સામસામે વિસ્મયથી જોઈ રહે છે.)

રાજા—અમને મના શા માટે કરી ?

પહેલી તૃ—સાંભળો મહારાજ, આ અપરાજિતા નામની વન-રૂપિણી એના જાતકર્મ વખતે મારીચ ભગવાને આપી હતી, તેમાં એવો ગુણ છે કે એ પડી જાય તો એ બાલક અથવા તો એના મામા-પના સિવાય કોઈથી એ ઉપાડાય નહિ,—

રાજા—એને ઉપાડે તો ?

પહેલી તૃ—તો એ સર્પ બનીને તેને ડશે.

રાજા—ભગવતીઓએ એનું પારખું નજરે નજર જોયું છે ?

બંને—ધણીએ વાર.

રાજા—(આનંદથી સ્વગત)—ત્યારે તો મારી પરિપૂર્ણ થયેલી અભિલાષાને મારે શા માટે ન વંધાવી લેવી ? (બ્રાજ્ઞને બોલે છે.)

બીજી તબક્કા—સુવર્ણ, ગ્રાહ; આ બનાવ વ્રતનિયમમાં નિમગ્ન રહેતી શકુંતલાને જણાવીએ. (બંને જાય છે.)

બાલ—છોડ મને, મારે તો બા પાસે જવું છે.

બાલ—બેટા, મારી સાથેજ બાને રાજી કરજો.

બાલ—મારા બાપાજી તો દુષ્ટ ત, તું નહિ.

રાજા—(સસ્મિત) આ નકાર પણ એજ સિદ્ધ કરે છે.

(પ્રોફેસર, બી કે ડાક્ટર. અભિજ્ઞાન શકુંતલા નાટક.)

૩૯) લીળમ અને કાશીરાજ પુત્રી અંબા

પ્રસંગ—આ દૃશ્યનો પ્રસંગ આ પ્રમાણે છે. સ્વયંવર મંડ-પમાં શાસ્ત્રરાજને વરમાળા પહેરાવવા જતી કાશી રાજની ત્રણ પુત્રીઓનું લીળમે પોતાના ન્હાના ભાઈ માટે હરણ કર્યું હતું. પણ એમાંની મોટી કન્યા અંબાની ઇચ્છા શાસ્ત્રનેજ પરણવાની છે એવું જાણવામાં આવતાં લીળમે તેને ત્યાં જવા રજા આપી હતી. પરંતુ લીળમથી હરાએલી હોવાને લીધે અંબા શાસ્ત્રને ધાયલ કરી વરવાની અભિલાષાએ લીળમ પાસે આવે છે એ પ્રસંગનો અહીં આ ઉલ્લેખ છે.

સ્થળ—હસ્તિનાપુરના રાજમહેલમાં લીળમનું શયનાગાર.

સમય—અજવાળી રાત્રિ.

પાત્રો—પહેલાં અંબા અને તેની સખી મુનંદા તથા પાછો જયી લીળમ—

અમિત્ર છંદ.

અંબા:—યુવરાજ પાસે જતાં સખિ ! પાપ દૂજે.

મુનંદા:—ઘેર્ય ઉર ધરી, મન મનખૂત કર.

અંબા:—યુવરાજ પાસે મ્હારે બોલવું શું સખિ ?

મુનંદા:—જે જે તહને યોગ્ય લાગે તે તે મુખે બોલ્ય.

‘ દૂપાવવું ’ એજ અખળાનો ધર્મ જાણ્ય.

૫

વળી આત્મરક્ષા માટે ધારવા ‘સંયમ’

કિન્તુ જ્યારે નારી બને આક્રમણ-કારી.

ત્યારે એના ધર્મો એથી વિપરીત થાય.

અંબા:—વળી રમણીનો ધર્મ લજ્જા સદા-કાળ.

મુનંદા:—ત્હારે એ ગર્હ છે વેળા સખિ ! તું સંભાર, ૧૦

શાસ્ત્રગૃહે નારી થવા યાચના ત્હેં કરી,

નરહત્યા ખાઈ વિષે સખી તું ઉતરી.

હવે ત્હારે શું બાકી છે ? જીવન સંચામે.

હામ ધારી ફૂદી પડ, ચારી સિદ્ધ કામ.

કાં તો કાર્ય સિદ્ધ કર, કાં તું મોત પામ.

ત્રીજે રસ્તો નથી બહેન ! માની લે વચન. ૧૫

અંબા:—દેવવ્રત બ્રહ્મચારી જણે આપું વિધ.

મુનંદા:—સંસારીનું બ્રહ્મચર્ય એતો કેવા માત્ર.

સુરાપીનો જેવો સુરાપાન વણો ત્યાગ;

સંસારીના એવા બ્રહ્મચર્યના આચાર.

૨૦

જેવો સારહીન હોયે કામીનો સંન્યાસ;

એવું સંસારીનું બ્રહ્મચર્ય વ્રત માન.

માંભરીતું નિરામિષ વ્રત જેવું સત્ય;

એવું બ્રહ્મચર્યવ્રત દેવવ્રતતર્ણુ.

અંબા:—ખરે, એવું બ્રહ્મચર્ય સંસારી પાળે છે. ૨૫

પ્રતિજ્ઞા ખંડિત કરે તો હું સાચી નારી.

(હીન્ન પ્રવેશ કરે છે. પણ અંબાને જોતાંજ પાછા વળવા જાય છે.)

અંબા:—મ્યાં જાઓ છે દેવવ્રત ? નાસો છો શા માટે,

મહને જોઈ ? નિશ્ચા ન્યાળી સૂર્ય નાસે તેમ.

નથી હું ખૂની કે દસ્યુ, સર્પ કે શાદ્વીલ,

બ્યાધિ કે દુર્ભિક્ષ. અરે ઉમા રો' પ્રિતમ ! ૩૦

અરે બહાલા, આ શું ? મુખમંડળ ત્હમારું.

એકાએક ટાળું પડ્યું ! કારણ શું ધારું ?

ક્યા મહારોગે ત્હમે વિર્લેખ જણાઓ !

બોલો, બોલો, દેવવ્રત ? મહે' શું કંઈ બગાડ્યું

મહા અપરાધ હુથી થયો શું આ વાર ? ૩૫

' તમેાને હું ચાહું ' એજ ગુન્હો પ્રાણનાથ !

હીન્ન:—ત્હમરી કહાણી બધી સાંભળી છે દેવિ !

કિન્તુ ક્ષમા કરો મહને, હું છું બ્રહ્મચારી.

અંબા:—મિથ્યા કયા દેવવ્રત ! ત્હમે મુકુમાર,

ત્હમે શાની, ત્હમે વીર, કિન્તુ ત્હમે નથી ૪૦

બ્રહ્મચારી શાને મિથ્યા બોલો દેવવ્રત ?

હીન્ન:—લીધું છે મહે' વ્રત.....

અંબા:—.....વ્રત તોડો, દેવવ્રત ! ૪૨

જુએ જુગે બ્રહ્મર્ષિ મહર્ષિ ધણા થયા,

ત્યાગી તપસિદ્ધિ ગયા નારીને શરણુ.

તહમે નથી ઋષિ તેમ મહર્ષિ રાજર્ષિ. ૪૫

કામ જયી એક સદાશિવ મહેશ્વર.

તહમે નથી શંકુ, તેમ તહમે ના ઇશ્વર.

તહમે કામજય કરેલો છે દેવવ્રત ?

કોઈ ના કરી શક્યું તે તહમે શું કર્યું છે ?

ભીષ્મ:—કામને મહેં જીત્યો નથી. જો હું જીત્યો હોત ૫૦

તો તહમેને એટલાં ચાહું છું કે આ વાર

દુગ્ધ પોષ્ય શિશુ પેટે ભય લાજ ત્યાગી

જોરથી તાણીને મ્હારી છાતીપરે લેત.

હાયરે ! નારીનું વક્ષસ્થળ, જે શિશુનું

અમૃતનું ઝરણું છે; તે યુવાનો તણે ૫૫

તૃપિત નેત્રાએ તીવ્ર હલાહલ લાગે !

પ્રાણુદાન આપનારા વડે પ્રાણુ જાય ! ૫૭

નારીના માતૃત્વનો જેથી પ્રચાર થાય. ૫૮

તેજ લાગે કામ-દુર્ગ ! મોહનું આગાર

નારીવધુ જે સૌંદર્ય ને ભક્તિનું ધામ ૬૦

છે; તે જાણે લાલસા ને દસ્યુતણું ઠામ

લાગે છે. ના ના હું કામજયી નથી તેથી

હરું છું. ક્યેથીજ મા મા બોલીને સ્નેહથી

તીર્થ સ્થાનો બણી દોડતા યાત્રિકો પેટે ૬૫

તમે બણી આવ્યા છતાં હું પાછો બાગું છું.

સાપને બાળીને જેમ માનવીઓ ભાગે,

તેમ નારી ભતિથી હું છેડો ખસી જઈ.

(જય તૈયાર થાય છે.)

અંબા:—કહીં જાણો ! પ્રિયતમ ! અપ્પત્ર સામરે ૬૯
મહને ના ડુખાડો.....

(હુંટણબેર બેસે છે.)

લીલમ્ભ:—.....દેવિ ! રૂઓ ના રૂઓ ના ૭૦

વક્ષસ્થળે વજ્રનો આધાત સહી શકું,

ને ક્ષુધાર્તે વ્યાધનું ગર્જન તુચ્છ માનું;

કિન્તુ નારી ત્હારાં અશ્રુમાંહે ડુખી જાઉં.

અંબા ! આ મહારા ચિત્તનું શું ચાંચલ્ય

ના એ પ્રવૃત્તિને આજે નિધન કરીશ. ૭૫

બેન ! આ મુહૂર્તે મહારે ઉર-સિંહાસને

ત્હને ભક્તિભાવે માતારૂપે બેસાડીશ.

અંધવાસનાને આજે મૃત્યુ-દંડ દેશ;

કામનાના શ્વાસોનો હું આજે અંત લેશ;

આસક્તિ-અગ્નિજ્વાળા હું આજે હોલવીશ; ૮૦

પાપવૃક્ષને હું આજે નિર્મૂળ કરીશ.

પધારો, પધારો, મહારાં જનૈતા ! પધારો.

અંબા:—(ચક્રિત ચર્ચને.)

અરે આ તું શું કરે છે ? નિષ્કુર ! ધાતક ! ૮૩

ના, ના ત્હારી વાતને હું સાચી નહિ માનું.

મહને મૂર્છા આવી પ્રિયતમ ! ઝાલ, ઝાલ, ૮૫

લીલમ્ભ:—(પડતી અંબાને ઝાલી રાખીને.)

અરે આ શું ? તું કાશી રાજની કુમારી છે;

વળી ન્હાની નથી. ત્હને આ રીત શોભે છે ?

પાછી જા, પાછી જા, મહારી પ્રાણાધિકા પુત્રી !

તહાઈ મહેં જનનીપદે સ્થાપન કર્યું છે.

સંસાર સૌથી શ્રેષ્ઠ પવિત્ર સંબંધ ૯૦

જનની સંતાન એ છે. તેને કલુષિત

કરીશ ના હીન ઉચ્ચારણ કરી અંઆ ! ૯૨

અંઆ:--ખોટું, દેવવ્રત ! હું તહારી જનેતા નથી. ૯૩

વળી તહારી આ તરિકે કાંઈ કર્યું નથી. ૯૪

ઉચ્ચારણમાં એવો શો મોહ છે, કે એના ૯૫

શક્તિઅળે સાચી વાત બૂલાઈ જવાય ? ૯૬

હીંમત:--“આ” નામમાં શી શક્તિ છે, તે તું શું જાણીશ ? ૯૭

“આ” શબ્દમાં જોવો અર્થ છે ને કોશી નથી. ૯૮

“આ” શબ્દનું સુધા નથી ઈંદ્રને બાંડારે. ૯૯

મહાપીડા ભોગવતો શ્રમ્યાશ્રાથી રોગી ૧૦૦

જ્યારે આર્તનાદે આ આ વચન ઉચ્ચારે, ૧૦૧

ત્યારે એની અર્ધી પીડા જાણે સુધા કુંડે

ફૂળી જાય. ચિત્તે જાણે મહાશાંતિ જામે.

માતા એ ઉચ્ચારે પશુ વશીભૂત થાય. ૧૦૪

આ ઉચ્ચારે શોક તમ ઉર શીળું બને. ૧૦૫

આ ઉચ્ચારે કણપર દેવી ગાન પડે.

આ ઉચ્ચારે જીવહા હર્ષાનંદે જડ થાય.

આ ઉચ્ચારે શુષ્ક ઓખડો જાણે વાયુવિષે

કંપી કંપી મહાહર્ષે નાચતા જણાય. ૧૦૯

ધરણી પવિત્ર થાય માતા નામરડે. ૧૧૦

ઈશ્વરી પોતાને માતા નામે ધન્ય માને,

મા ! તું તહારો દયાવી દે કામિનીત્વ ભાવ,

દેવી બન શુંખલિત કર મા ફૂળ
 આજે તારો સ્વેચ્છાચાર, ધરામાં વર્ષાવ ૧૧૪
 શાંતિની પીયષધારા. દેખ, મા ! જનની ! ૧૧૫
 તારા વક્ષઃસ્થળે વિષે ઉઘ્યું છે જગત.

અંબા:—(સ્વગત.)

નથી હું બધિર, તોએ કશું કાં ન સુણું ?
 જાઉં ? ના ના નથી જાવું. જોઉં છેક્ષીવાર.
 ઉડા નર્ક માંહે આજે નક્કા હું ડૂબીશ.
 તેજપુંજ ચંદ્ર ! તારું મુખ તમે* ઢાંક. ૧૨૦
 નક્ષત્રો હોવાઈ જાઓ. બંધ કર તારાં
 કર્ણધારો મેદિની તું.....

લીખ:—.....અરે શું બકે છે ?

અંબા:—(દીવાને વધારે પ્રકાશિત કરે છે ને પછી પોતે અંગ
 ઉપર ઓઢેલું વસ્ત્ર અળગું કરે છે.)

દેવવ્રત ! હવે મ્હને સારી રીતે જુઓ..... ૧૨૩

લીખ:—જોઉં છું હું.....

અંબા:—.....શું જુઓ છો ?.....

લીખ:—.....તું એ અંબા નથી... ૧૨૪

આ તો કોઈ ઉન્માદિની રાક્ષસી ઉભી છે. ૧૨૫

કામ-મદપાને જેના થયા ગાલો ગાલ.
 નર્ક વર્ત્તિજવાલા જેનાં નેત્રોમાં બબુકે.
 ઝેરમય હાસ્યવાળાં જેનાં જિભાધરો.
 લાલસાથી મંદ અને કંપતાં જણાય,
 જેની વક્ર ગ્રીવાપરે છવાએલી લટો. ૧૩૦

જાણે કાળી નાગણીઓ મૂર્તિ ધરી ઉભી !

જાણે કોઈ પ્રલોભન મૂર્તિમાન ઉભું !

જાણે રક્તમાંસે આગ્રહાદેશ સર્વનાથ !

જીવતો જગતો જાણે ઉભો મહાશાપ !

અંબા:—આવો આવો પ્રિયતમ ! દુઃખદ સંસારે. ૧૩૫

એ દિનનું જીવન છે. લેજો ભોગ-લ્હાવ.

(ભીષ્મનો હાથ પકડે છે.

ભીષ્મ—(હાથ છોડાવીને.)

દૂર રામા ! તારો આ છે નિઃશ્વસ પ્રયાસ.

ભીષ્મની પ્રતિજ્ઞા જાણુ અટળ અચળ. ૧૩૮

નથી આ યાચનામરી તપસ્યા સકામ.

સાગીના શપથ જેવી ભીષ્મની પ્રાતજ્ઞા. ૧૪૦

અહો કદિ કક્ષામાંથી સ્થાન વ્યૂત થાય,

ચંદ્રમા કદાપિ થાય અસિ વર્ષનારો,

ગિરવૃંદ ભાગી કદિ થાય વાળુરાસિ,

આકાશના તારકો કદી ખૂટાઈ જાય, ૧૪૫

સિંધુ શુષ્ક બની કદિ ગોર-પદે સમાય.

ભીષ્મની પ્રતિજ્ઞા તોએ કદાપી ન ચળે,

અહાંડના અવિરત વિવર્તન વિષે,

વિશ્લેષિત સંસારના આલોડન માંહે,

માનવના વારંવાર મિથ્યાવાદ માંહે,

ભીષ્મની પ્રતિજ્ઞા આ છે અટળ ઉજવલ. ૧૫૦

તારામંડળમાં જેને સ્થિર ધ્રુવતારા.

જગજીવન કાલિદાસ પાઠક.

પારખંદર-કાઠિઆવાડ.

(૪૦) દમયંતી ઉપર ચોરીનો આરોપ.

સ્થળ:—ચેદિરાજનું ધર્માસનસ્થાન.

(ચેદિરાજ ધર્માસન ઉપર ઘિરાજેલા છે. ખીજા દરબારીઓ પોતાના પોતાને સ્થાને બેઠા છે.)

પ્રતિહાર—મહારાજધિસજ ચેદિરાજનું રાજ્ય અમર તપો.

ચેદિરાજ—પ્રતિહાર !

પ્રતિહાર—આશા મહારાજ !

ચેદિરાજ—જેઓને ધાર્ધ વિનતિ કરવાની હોય તેઓને એક પછી એક રજુ કરો.

પ્રતિહાર—જહુ સાઈ મહારાજ ! (બોકો બેઠા હતા તેમના બણી જાય છે, એટલામાં દ્વારપાળ તેના કાનમાં કહી જાય છે, એટલે) મહારાજ ! બાનુમતી દેવી સુનંદાકુમારી સહિત વિનાત કરવાને બહાર ઉભાં છે.

ચેદિરાજ—દેવીને શી વિનતિ કરવાની હશે ? ચિંતા નહિ. પ્રતિહાર, તેમને પ્રવેશ કરાવ.

પ્રતિહાર—ઉત્તમ મહારાજ (જાય છે.)

(બાનુમતી, સુનંદા, અને દમયંતી સાથે પ્રવેશ કરે છે.)

(દરબારીઓ વગેરે જીડીને માન આપે છે. રાજાની પાસેના આસને દેવી બેસે છે અને સુનંદા તથા દમયંતી ધર્માસનની સામે ઉભાં રહે છે.)

ચૈદિરાજ—દેવી તમારે શું કહેવાનું છે ?

ભાનુમતી—આર્યપુત્ર ! સુનંદા અને એની સહચરીને જે વિનતિ કરવાની હોય તે આપ સાંભળીએ. રાજ્યના ધારા પ્રમાણે મારે કાને વાત આવી તે આપને નિવેદન કરવાને તેમને લઈને હું આવી છું.

કલિ—(ઉપર અદસ્ય પ્રવેશ કરીને) જેના ઉપર ખાર હોય તેને દુઃખમાં જેવામાં પણ સુખ છે. વાહરે, સતીઝાઈ, તમારી ફજેતીના વાવટા કીક ઉડ્યા દેખાય છે તો.

ચૈદિરાજ—દેવી, તમે ઘણું યોગ્ય કૃત્યું. ન્યાયના કામમાં કોઈ પ્રકારનો ભેદ રહેવો જોઈએ નહિ. ન્યાયનું કામ પવિત્ર છે, અને તેને નિરંતર પવિત્ર રાખવા, રાજ્યની સાથે ગમે તે સત્તા અથવા સંબંધ ધરાવનારાની અને પ્રજા માંહેલા સામાન્ય માણસની વચ્ચે કોઈ પણ અંતર રહેવું જોઈએ નહિ. ખીજું કોઈ તો શું, પણ મારે પોતાનેજ વિષે ન્યાય થવાનો પ્રસંગ આવે તો હું આ ધર્માસનની સામે ઉભો રહીને, મારા પોતાના દરબારીઓની આગળ ખરી વાત હોય તે નિવેદન કરું, માટે સુનંદા તું રાજકુમારી છે, અને આ સ્ત્રી તારી દાસી છે એ વાત ખરી, તોપણ અહીં ન્યાય કરવાને હું બેઠો છું, ત્યાં સુધી મારે મન તમે અને મારી સમાન પ્રજા છો. જેનો ન્યાયપક્ષ હશે તેનોજ પક્ષ આ સ્થાને કરવામાં આવશે, માટે તમારા બન્ને માંથી જેને ન્યાય મેળવવાનો હોય તે પ્રથમ બોલો.

સુનંદા—રાજપિતા ! હું સ્નાન કરવા બેઠી તે વેળાએ મારો હાર મેં આ દાસીને આપ્યો અને નહાઈ ઉડ્યા પછી પાછો માગ્યો ત્યારે બોવાયલો જણાયો.

ચૈદિરાજ—દાસી, આ વિષે તું શું કહે છે ?

દમયંતી—રાજાજી, રાજકુમારીએ મને હાર આપ્યો એ વાત ખરી, પણ એમણે સુગંધિનો ડાબલો માગ્યો તે આપવા સાઈ મેં હાર ટાલ્લે બેરબ્યો અને ખપ પડે જોયો તો ત્યાં મળે નહિ.

ચેદિરાજ—તમારા બે વિના બીજું કોઈ ત્યાં હતું, અથવા અંદર આવી શકે એવો સંભવ હતો વા નીચે, ઉચે પાકો શોધ કર્યો હતો ?

સુનંદા—આગલાં બારણાં બંધ કરેલાં હતાં, અને અમારા બે વિના ત્રીજું કોઈ હતું નહિ. શોધ પણ પાકો કર્યો હતો.

ચેદિરાજ—કેમ દાસી ! એમજ હતું ?

દમયંતી—હા રાજાજી.

ચેદિરાજ—આશ્ચર્ય ! દાસી ! દોષમુક્ત થવાનું ત્યારે તારે શિર રહે છે.

કલિ—(સ્વચત) ઠીક સપડાઈ છે. એ ફાંસીને લાકડે લટકે તો મને ટાલક વળે.

દમયંતી—રાજાજી ! એ દોષે મને આ સ્થિતિએ પહોંચાડી છે, તે દોષ મને મુક્ત થવા દે એમ હોત તો મારે માથે ચોરોનો અપવાદ આવત નહિ.

(લોકોનું ટાળું, ન્યાય જોવાને પ્રવેશ કરે છે.)

ચેદિરાજ—દાસી તારી મુખમુદ્રા ઉપરથી તું જોઈું કામ કરે એવી જણાતી નથી, તોપણ નિર્દોષ દેખાવડે પડદામાં ભરાઈને ફરનાર, પરમેશ્વરની આપેલી પ્રસાદી વગોવે, તેવાને શિક્ષાએ પહોંચાડવાનું પણ આ ધર્માસનનું કામ છે, માટે દોષ ઉપર દોષ મુકી છુટી પડશે નહિ.

દમયંતી—(હાથ જોડી ધુટણે બેસીને) અહો, પરમેશ્વર ! જગતના નિયંતા, ન્યાયના ચલાવનાર, સર્વવ્યાપક, મારા આકારમાં તારી આપેલી પ્રસાદી વગોવાય છે, તો હું જન્મી ત્યારથી તે આજ-સુધી, જાણે અથવા અજાણે કાંઈપણ ખોટું કામ કરી, તારી અકૃપાને પાત્ર થઈ હોઈ, તો મારો આ નિર્દોષદર્શક આશ્રર, આ ધર્માસનની સમક્ષ, મારા પાપીના ઉપરથી ઉતારી લઈ, અરે, ફાડી, ચીરી, તોડી લઈ, અને એવી વિકાલ રાક્ષસી બનાવી દે, કે, તારી પ્રસાદીને લાંછન લાગે નહિ, અને મારા દેખાવ ઉપરથીજ હું પાપી છું એમ જગત જાણી લે.

ચૈદિરાજ—બાઈ જો એમજ થતું હોત તો ન્યાયનો ગુન્થ-વારો મટી જાત; પણ એવી વાત બોલમાંજ રહે છે, અને ન્યાય ન્યાયને માર્ગે થાય છે. અમારા રાજ્યના ધારા પ્રમાણે ચોરીનો અપરાધ ઘણો મોટો ગણાય છે, અને તેની શિક્ષા પણ મોટી છે.

દમયંતી—અરે, છેવટે હું ચોરી કરનાર ઠરી, પણ હું તેની નથી એ કેાણે જાણ્યું ? અરે, મારી કકળતી આંતરડીથી, મારામાંથી નીકળતા ધીકધીકતા આહથી, અને મારા પીડાતા, અરે મારા છુંદાતા હૃદયથી, અતિશય સંતાપ પામી, મારું નિર્દોષપણું નિવેદન કરવાને બળતાની મારી, બોલું છું, કે જે મને આ ધર્માસનની સામે, આ દરબારીઓની સામે, અને અહીં મળેલી લોકોની ઠક્કની સામે, અરે એટલુંજ નહિ પણ સકળ જગતની સામે, અને છેવટે, પવિત્ર ન્યાયની સામે, હલકી પાડવાને, (કલિ જે અધર હતો તે ડરીને ખસી જાય છે.) જૂઠી ઠરાવાને, દુઃખી દુઃખી કરવાને, તેમજ મારા અંતરમાં વિયોગની વેદનાના બડકા સળગાવવાને કાવતરું કરતું હોય, તે પાપી, જેમ મારું કામગી કાળજી હવણું ફડકડે છે તેમ, બાણ્યથી ધવાયલો પક્ષી ફડકડે તેમ, મારા આ બળતાના અજ્ઞદરૂપી બાણે બેદાઈને આ

ધર્મસિનના ચરણ આગળ પૃથ્વીનું ભક્ષ થઈને પડ્યો અને તમારો હાર જડ્યો.

કલિ—સતી, સતી, (એમ બેસો પાડતો તેના પગ આગળ હાર નાખીને પડે છે અને ધરતીમાં ઉતરી જાય છે. રાજ્યસભા આશ્ચર્ય પામે છે.)

(બે પુરુષો ધસીને પાસે આવે છે.)

ચૈદિરાજ—અરે આતો ખરો ચમત્કાર, અરે આતો કોઈ સતી !

મુદેવ—પર્ણાદ, એતો એજ. એનો અવાજ દેવીના જેવોજ છે.

(એક બીજાની આંખે આંખ મળતાં સંગાથે) દેવી દમયંતી ?

દમયંતી—(સંગાથે) આર્ય મુદેવ ! ભાઈ પર્ણાદ ! અરે, મારી આવી સંકટની વેળામાં તમારો આ પ્રમાણે બેટો ? (મુદેવને) મારા પતિ ક્યાં છે ? પર્ણાદ, મારાં બાળક, અરે મારાં બાળકની (રડે છે) શો વક્ષે છે ? ખરે તે મારે માટે ટળવળી મરતાં હશે તેથીજ તું અહીં આવ્યો હઈશ. (મૂર્છા પામે છે.)

લાનુમતી—કાણ, મારી દમયંતી, મારી બહેનની કુંવરી ?

(તેની પાસે ધસી આવે છે.)

સુનંદા—કાણ મારી બહેન ? અરે, મેં જેને દાસી ગણી તે મારી બહેન ? (ઉઠી આવે છે.)

ચૈદિરાજ—મહારાજ—નળની પત્ની સતી દમયંતી ? આગળ ધસી આવે છે અને દરબાર ખડો થાય છે અને આશ્ચર્ય પામી માંહોમાંહે વાતો કરતાં દમયંતીને જોયાં કરે છે.)

લાનુમતી—અરે મેં આ પ્રમાણે તારી પાસે હલકું કામ કરાવીને માથે ચોરી ચડાવી ! ધિકાર છે મને ! ભાઈઓ, એને મૂર્છા આવી છે માટે ચાલો અંદર જઈએ. (લઈ જાય છે)

નળદમયંતી નાટક.

(૪૧) સૉક્રેટીઝની શિક્ષણપદ્ધતિ.

પાત્રો—સૉક્રેટીઝ અને ગ્લૉકન.

(આથેન્સમાં પ્રજાસત્તાક રાજ્ય હતું. તેની રાજ્યસભામાં થહે-
રના અગ્રેસરોને બોલવાનો હક હતો. એક રાજ્યદરબારીનો છોકરો
જેનું નામ ગ્લૉકન હતું તેણે એક સમયે સભામાં ભાષણ કરવાનો
નિશ્ચય કર્યો. તે માત્ર વીસ પચીસ વર્ષનો જુવાન હતો. ઠીક કેળવા-
યેલો હતો, પણ તદ્દન કાચો અને બીનઅનુભવી હતો. પણ તેનામાં
જુવાનીનો તોર અતિધણો હોવાથી તે પોતાને તેના પિતાનો સમો-
વડીઓ ગણતો હતો. તેના પિતાએ જાણ્યું કે જો એ ભાષણ કરવા
ઉઠશે તો એની ફજેતી ને હાંસી થશે તેથી તેણે તેમજ બીજાઓએ
ધણાએ સમજાવ્યો, પણ તેણે માન્યું નહિ. કોઈએ સૂચના કરી કે
સૉક્રેટીઝ એને સમજાવી શકશે. સૉક્રેટીઝને તેને સમજાવવાની અરજ
કરી. સૉક્રેટીઝે હા કહી. પછી સૉક્રેટીઝે તેની સાથે વાત કરવા માંડી
અને ઉત્તરોત્તર પ્રશ્ન પૂછવા માંડ્યા અને બીજાઓ જે ન કરી શક્યા
તે તેણે સહજમાં કરી આપ્યું અને ગ્લૉકનને ઉભય સંભવી તકરારના
સાણસામાં સપડાયો.)

સૉક્રેટીઝ—કેમ, ગ્લૉકન, મેં સાંભળ્યું છે કે તું તો રાજકાજમાં
અત્યારથી ભાગ લેવા માગે છે, એ ખરી વાત છે ?

ગ્લૉકન—હાજી, સાહેબ.

સૉક્રેટીઝ—ત્યારે તો તું ખચિત મોટો રાજ્યદરબારી થશે,
દેશની ઉન્નતિ કરશે, મોટી ખ્યાતિ મેળવશે અને લોકો જેમ મહાન
થેમિસ્ટોકલીસ તરફ આંગળી કરી કહેતા હતા તેમ તારા બધી આં-

મળી કરી કહેશે “ જીઓ, પેલા મહાપુરુષ ઝલ્લાકન પધારે છે. ”

(આવાં મીઠાં વચનથી ઝલ્લાકન વાતમાં પડયો અને ભાષણની ધમપછાડ જરા નરમ પડી.)

સૉક્રેટીઝ—પણ તું મોટો રાજ્યકાર્યભારી ક્યારે કહેવાય કે તું દેશનું કંઈ બહું કરે અને તેના લાભમાં વધારો કરે, અને લોકો પણ તને ત્યારેજ માન આપશે.

ઝલ્લાકન—હાજ તો.

સૉક્રેટીઝ—ત્યારે ભાઈ, મને કહેની કે પહેલી કંઈ બાબત છે કે જેના વિષે તું બોલવા માગે છે ? તે વિષે તારી પાસે કંઈ યાદી છે ? જે તું આપણા આયેન્સ શહેરનું બહું કરવા ઇચ્છતો હોય તો તેની આવકમાં વધારો કરવાના ઉપાયો સૂચવ. એ વિષે કંઈ ટિપ્પણ કર્યું છે ?

ઝલ્લાકન—નાહ.

સૉક્રેટીઝ—કંઈ ચિન્તા નહિ. પણ શહેરની આવક કેટલી છે અને ક્યાંથી આવે છે તેતો જાણે છે કેની ? વળી શહેરનો ખરચ કેટલો છે ? મુલકી ખાતાનો, લશ્કરી ખાતાનો, તેમજ દરિઆઈ ખાતાનો ખરચ દરવર્ષે કેટલો છે ? શહેરની આવકજાવક તેં તપાસી છે ?

ઝલ્લાકન—ના હ, એ વિષે મેં કંઈ ખબર મેળવી નથી.

સૉક્રેટીઝ—કંઈ ચિન્તા નહિ. શહેરની આવક વધારવાનો સવાલ હાલ તરત બાબુપર ચૂકીએ. પણ ઝલ્લાકન, આપણે આસપાસના દેશ ઉપર ચઢાઈ કરીને તેમનું દ્રવ્ય લૂટી લાવીએ તો કેમ ?

ઝલ્લાકન—હું એજ કહેવા જતો હતો. એ સૌથી પહેલો ઉપાય છે,

સૌકેટીઝ—રાખ, બાઈ. જો શત્રુનું ખુસ્કી લશ્કર અને દરિ-
આઈ લશ્કર આપણા કરતાં બળવત્તર હોય તો તેમનું દ્રવ્ય હરી લાવ-
વાને ઠેકાણે ઉલટું આપણું દ્રવ્ય ખોઈ બેસીએ. જ્યારે આપણા
લશ્કર વિષે તને કશી ખબર નથી તો બીજા દેશોના લશ્કર વિષે
તો તને માહિતી ક્યાંથી હોય ?

ઝૌકન—હા જી, અને તે બાબત કંઈ માહિતી નથી.

(સૌકેટીઝે સરહદ ઉપરના દિલ્લાઓ સંબંધી, ત્યાં રાખેલા
લશ્કર વિષે, આથેન્સમાં બહારથી અનાજ આવતું તે જો આવતું
બંધ થાય તો શહેરની શી સ્થિતિ થાય, ક્યા ક્યા જુના ધારાઓમાં
સુધારા કરવાની જરૂર છે એવા મોટા રાજપ્રકરણી બાબતો ઉપર
હિતરોત્તર પ્રશ્ન પૂછવા માંડ્યા, ઝૌકન ગભરાયો અને કશો જવાબ
આપી શક્યો નહિ.)

સૌકેટીઝ—બાઈ, તું રાજકારભાર કરવા માંડે ત્યાર પહેલાં
એક ઘર ચલાવી જો. તારો કાકો કાર્મિડીઝ ઘણો વિદ્યમ્યણામાં
પડ્યો છે, તેનું ઘર ચલાવનાર કોઈ નથી. એને કહે કે પોતાના
ઘરનો વહીવટ તને સોંપે.

ઝૌકન—મેં મારા કાકાને બહુએ સમજાવ્યા હતા, પણ તેઓ
માનતા નથી અને કહે છે કે તું તો નાદાન છે.

સૌકેટીઝ—બાઈ, જ્યારે તું તારા કાકાને સમજાવી શકતો
નથી તો આ રાજસભા જેમાં તારો કાકો પણ બેઠેલો છે તેને તું
કેમ સમજાવી શકીશ ? અને જે બાબતો વિષે રાજસભામાં બોલવાનું
છે તે સંબંધી તો તને કશી માહિતી નથી. ત્યારે તું શા વિષે બો-
લવા માગે છે ?

પછી સોકેટીએ એ વાતનો સાર કહી સંભળાવ્યો—જે આપણે ન જાણતા હોઈએ તેમાં માથું મારવું એ કેવી મૂર્ખાઈ છે ! વળી રાજકીય વિષયોમાં કાચા, વગર અનુભવના જુવાનીઓ ભાગ લે એ કેલું જોખમ ભરેલું છે !

(૪૨) ભયગ્રસ્ત મુનિઓ.

(ઢાડતી ઢાડતી દ્વારપાલિકા પ્રવેશ કરે છે.)

દ્વારપાલિકા—દેવશ્રીનો જયજયકાર થાઓ, મહારાજ ! તપોવનમાંથી દુઃખના પોકાર કરતું મુનિનું મોટું કુર્દુખ દ્વાર આગળ આવી ઉભું રહ્યું છે, અને તે આપને દર્શન દેવાની ત્વરા કરે છે.

સંવરણ—હાં, હાં તેમને રોધ કર્યા વગર સત્વર આવવા દે, પ્રિયા ! અર્ધપાઘાદિ તૈયાર કર. (રાજા ઉડી તેમને સામે તોડવા જાય છે અને બે મુનિ, બે મુનિપત્ની અને ચાર મુનિકુમારને આસનાદિ આપી સન્માનપૂર્વક તેડી લાવી બેસાડે છે.)

મુનિ—અહો નૃપાલ ! આદરસત્કારની કંઈ આવશ્યકતા નથી તેમ તે સ્વીકારવાનો અવકાશ પણ અધુના નથી.

સંવરણ—(સભય) મુનિશર્દૂલ ! મારો એવો શો અપરાધ થયો છે કે આપ પૂજાદિ ગ્રહણ કરતા નથી, કે સ્થિર ચિત્તે બેસતા પણ નથી ?

બીઠ મુનિ—વત્સ સંવરણ ! તારો અપરાધ નથી અને ગણીએ તો છે પણ; તે એકે મુનિકુલનું જુપાળોએ આગસ વિહીન ચર્ધ રક્ષણ

કરવું જોઈ એ. તે તારાથી થતું નથી, તેથીજ અમારા જેવા અનેક મુનિઓના કુટુંબની આ દશા થઈ પડી છે ! શિવશિવ ! તપોવનની શી દુર્દશા ! ! (એવામાં કાંઈ ખડખડાટ થવાથી સર્વ મુનિકુટુંબ એકાએક ભયભ્રસ્ત થઈ) હા દેવ ! અહીં મુઘી પણ શું વ્યાધ આવી પહોંચ્યો ? (એવે આતંનાદ સાથે કુમારો મુનિપત્નીઓને બાઝી પડે છે અને મુનિઓ આમથી તેમ ભરાઈ જાય છે તેમને આશ્વાસન કરી).

સંવરણુ—મહાશયો ! શાંત થાવ. શું કોઈ દુષ્ટ વ્યાધ તપોવનમાં તાપ ઉપજાવ્યો છે ? દ્વારપાલિક કે ! દ્વારપાલિકે ! કેમ કોઈ ઉત્તર દેતું નથી ?

દ્વારપાલિકા—(દોડતી પ્રવેશ કરી) મહારાજ ! મહારાજ ! શી આજ્ઞા છે ? મુને મુનીશ્વરોના સત્કાર માટે દેવીએ આ સાહિલ લેવા મેલ્લેલી હતી.

સંવરણુ—(સકોપ) શું બીજું કોઈ નોતું ? જ ન જઈ સત્વર સુરથને રથ સજ કરી આવવા કહે.

દ્વારપાલિકા—(નમન કરી) જેવી દેવશ્રીની આજ્ઞા. (એમ કહી જાય છે.)

સંવરણુ—(નેપથ્યાભિમુખ નિહાળી) કોણ એ સુકેશી કે ?

સુકેશી—(ઉતાવળી પ્રવેશ કરી) હા મહારાજ શી આજ્ઞા છે ?

સંવરણુ—જ ન જઈ સચિવને સૂચવ કે હું તપોવનનો તાપ ટાળવા સત્વર સિધારું છું, માટે તેમણે રાજકાજની યથાર્થ વ્યવસ્થા રાખવી.

મુનિ—અરે દુષ્ટ ! તું તારી વ્યવસ્થા કરવા રહીશ એટલામાં

તો શાર્દૂલ સારા તપોવનના તાપસેનો નાશ કરી નાખશે ? શું તારા પૂર્વજો તારા જેવા હતા ?

સંવરણ—(સવિનય) મહર્ષિ ! આ રથ આવ્યો. હવે હું એમાં બેસી નિમિષભાત્રમાં તેનો નાશ કરું છું. સુનીશ્વરેતું રક્ષણ કરવામાં તો મારા પૂર્વજો જેવા હું નથી.

કિન્તુ;—

ઇદ્રવિજય.

આ ધનુ આ શર આ નર કિંકર, હસ્ત ધરે નવ ઈંદ્રથી હારે.
જો કરીને મુનિધાત ગયો લહુ, શાર્દૂલી ગર્ભે ન ઉદર ધારે;
સંયમની સુધી જાઉં હહું નહિ, જીતું હું જો યમ આવીય વારે,
હે કરુણાકર ! શાંતિ ધરો ચિત્ત, આશ ન અન્ય વસે ઉર મારે.

બી૦ મુનિ—(સકોપ.) નારાયણંદ.

બસે બળે કળે જીતે તું ઈદ્ર આદિ સર્વને,
વળે ન કાંઈ વાધથી લહુ હું ખાલી ગર્વને;
હવે ન તાપ શાંત થાય શ્યાપ દેઉં આ પળે,
ખરેખરું કહું જદા તદા તું સ્વરૂપમાં બળે.

(ઉતાવળે દોડતો સારથિ પ્રવેશ કરી)

મુરથ—આયુષ્મન્ સર્વે ઉપસ્કર સાથે રથ તૈયાર કરી માણ્યો છે.

સંવરણ—(મુનિઓને નમન કરી) કેમ મહાનુભાવ ! આપનો ૥ વિચાર છે ?

મુનિ—એટલે શું અમને તું સાથે લઈ જવા ધારે છે ?

સંવરણ—(નમન કરી) ના મહારાજ ! મારી એવી ઇચ્છા થી નેપથ્ય બણી જોઈ

વસંતક ! વસંતક !

વસંતક—(ઉતાવળે આવી) કેમ વયસ્કા ! શી આગા છે ?
અરે ! આજ આટલે કાળે દક્ષિના યજ્ઞમાંથી વિજય મેળવી આ મુનિઓ
અહીં ક્યાંથી આવી ચઢ્યા છે ? (સકંપ) શું રૂદ્રદેવ આવે છે તેમની
વધાર્થે એમને કહી સંભળાવવા મને બોલાવ્યો છે ?

સંવરણ—(સકોપ) અહાં; આ મુનીશ્વરોનું યથાર્થ અતિથિપણું
મારા આવતા સુધી થાય એમ કરજે. (રાજ સર્વને નનન કરી જાય
છે. તેમ મુનિઓને માર્ગે બતાવતો વસંતક પણ ગમન કરે છે.)

તપત્યાખાન.

(૪૩) કન્યા કેળવણી.

સ્થળ—રાજ્યભુવન; પાત્રો—રાણી, અનસૂયા, નર્મદા,
રાજકુંવરી, દાસીઓ, પાછળથી રાજ.

અનસૂયા—મહારાણી ! આપે અમરો બહુ સત્કાર કર્યો.

રાણી—મહાદેવી ! મેં વિશેષ કાંઈ કર્યું નથી, માત્ર મેં માફ
કર્તવ્ય બળબું છે.

અનસૂયા—ધન્ય છે ? તમારા ગૃહસ્થાશ્રમને ! અતિથિ સત્કાર
એજ ગૃહસ્થાશ્રમનું ભૂપય છે.

રાણી—આપ મહાનુભવનાં વચનાશ્રુતનું પાન નિરંતર કરવાને
હું ઉત્સુક છું.

નર્મદા—મહારાણી ! આપ તો સુગ છો, એટલે સ્ત્રીધર્મ સિવાય
અન્ય વસ્તુ આપને પ્રિય નજ હોય !

રાણી—આ કુંવરીનામાં પણ એવા સંસ્કારો બાહ્યાવસ્થામાંથી જ આવે, માટે અમે એને અભ્યારથીજ આપની શિષ્યા બનાવવાનો નિશ્ચય કર્યો છે.

અનસૂયા—તમારો નિશ્ચય ખરો છે. બાળક જેવું દેખે તેવુંજ થીએ.

રાણી—જે શિક્ષાગુરુ પોતેજ પતિવ્રતા નહિ તેની પાસેથી મારી પુત્રી શું થીએ ?

અનસૂયા—યથાર્થ છે ! હિતોપદેશનાં વચન કરતાં, ગુરુનું વર્તન શિષ્યો ઉપર ઘણીજ ઉડી અસર કરી શકે છે.

રાણી—જ્યાં શિક્ષણ આપનારીજ પતિ ઉપર સરદારી ભોગવતી હોય, પતિ પાસે સરખા હક્ક માગતી હોય, ધરતું કામ પતિને સોંપી મન માને ત્યાં મોજ કરતી હોય, અને અન્ય પુરુષો સાથે અત્યંત પરિચયમાં આવી મહાઅનર્થ કરતી હોય, એવી શિક્ષા ગુરુનું શિક્ષણ બાળકીએને બોધદાયક ક્યાંથી હોય ? માટે એ બધો વિચાર કરી, તેને આપનીજ સેવામાં મૂકવા ધાર્યું છે, કે જેથી પતિ-સેવા વિના અન્ય દેખેજ નહિ.

નર્મદા—હાલમાં તો હું પણ સતી ભગવતી અનસૂયાની સાથે જ છું, એટલે ત્યાં તે મારી પાસે રહેશે.

રાણી—ઘણીજ ખુશીથી ! હવે અભ્યારથીજ એ મારી પુત્રી મટીને તમારી થઈ છે. આજ સુધી મેં એને નજરથી દૂર કરી નથી, પણ મારી ખોટ આપની પાસે જણાશે નહિ એમ હું માનું છું.

અનસૂયા—આપે આની કશી ચિંતા કરવી નહિ. અમે એને ફક્તની પેઠે જાળવીશું, અને ગૃહિણીના ઉત્તમ ગુણવાળી બનાવીશું.

કુંવરી—માણ! મને તો તમારી સાથે આવવાનું બહુ મન થાય છે, હવે તો હું તમારે ત્યાંજ રહીશ.

અનસૂયા—બેટા! ત્યાં આવા સુંદર રંગમહેલ નથી, ત્યાં તો પર્યુકુટીમાં રહેવાનું છે. ત્યાં સુવા બેસવાને આવાં સુંદર અને સુંવાળાં બિછાનાં બિછાવેલાં પલંગ કે સિંહાસન નથી, પણ ત્યાં તો મૃગચર્મ ઉપર સુવા બેસવાનું છે, ત્યાં અહીંના જેવાં નાના પ્રકારનાં મિષ્ટ બોજનને બદલે, માત્ર વનફળનોજ આહાર કરવાનો છે. અહીં જેમ હજારો દાસદાસીઓ ખમાખમા કરે છે, તેમ ત્યાં નથી; ત્યાં તો બહુ પોતાને હાથેજ કરવાનું છે, અહીં જેમ પાણી માગતાં દૂધ હાજર થાય છે, તેમ ત્યાં નથી; ત્યાં તો પહાડમાંથી ઝરતાં ઝરણુનાં નિર્મળ જળ પીવાનાં છે, આ સર્વ તને ગમશે?

નર્મદા—કેમ બેન! અમારી સાથે આવવાને તું રાજી છે ને?

કુંવરી—તમારી સાથે આવવાને કોને ના ગમે?

નર્મદા—વાહ! કેવી શાણી છે!

અનસૂયા—મેરનાં ઇંડાને ચિતરવાં પડતાં નથી. મહારાણી! તમારી કુખને શોભાવે તેવી નીકળશે.

રાણી—તો સાર્યક થયું સમજીશ.

રાજા—(પ્રવેશ કરી) ભગવતી! વંદન કરું છું.

અનસૂયા—મહારાજા! તમારું કલ્યાણ થાઓ! તમારા રાજ્ય-ભુવનમાં અમે આટલો સમય રહ્યાં એટલામાં તમારી પ્રજાની ઉન્નતિ અર્થે, તમે જે જે ઉપાયો યોજ્યા છે તે સર્વે જાણ્યા. વાવ, કુવા, જળાશયો અને ધર્મશાળાઓ ઇત્યાદિ જોઇ, અમે અત્યંત પ્રસન્ન થયાં છીએ.

રાજા—માણ! મેં મારા ધર્મથી વિશેષ કાંઈ કર્યું નથી. પ્રજા

પાસેથી કર લઈ તેનો ઉપયોગ પ્રજાના કસ્યાણાથે ન કરું, તે મારા જોડે અધમ પાપી ખીજો કોણ કહેવાય ! હું તો માત્ર પ્રજાના દ્રવ્યનો રક્ષક છું.

અનસૂયા—તમારી પ્રજા રાજ્યભક્ત છે, તે તમારી આવી ઉદાર વૃત્તિને લીધે જ છે. તેમાં સ્વાર્થબુદ્ધિ થઈ, તો આવી રાજ્યભક્ત પ્રજાને પણ દેશભક્ત બની જતાં વાર નહિ લાગે ! માટે હરેક રીતે પ્રજાને પ્રસન્ન રાખવામાં જ તમારા રાજ્યની આબાદાની છે.

રાણી—એવી વૃત્તિ સદા કાયમ રહે, એવું જ અમે પ્રભુ પાસે માગીએ છીએ.

અનસૂયા—અસ્તુ ! !

રાજા—મારી પ્રજાને વફાદાર બનાવવા માટે આપ જે માર્ગ બતાવશો, તે માર્ગ અહણુ કરવા હું તત્પર છું.

અનસૂયા—હાલમાં તો તમારી પ્રજા સંપૂર્ણ વફાદાર છે, પરંતુ તે કાળે કરીને પલટાર્જ જશે. માટે વફાદારીની છાપ નિરંતર કાયમ રાખવાને બલિષ્ઠની ઉછરતી પ્રજાને સ્વધર્મ તથા સ્વદેશ પ્રત્યે મજબૂત ગાંઠ બંધાય એવું શિક્ષણ અત્યારથી જ આપવાનું શરૂ કરવું જોઈએ.

નર્મદા—યથાર્થ છે ! એવાં આશ્રમસ્થાન સ્થાપવાં જોઈએ, અને તેનો નિભાવ રાજ્ય તરફથી જ થવો જોઈએ.

અનસૂયા—તેવું કરશો તો સુખશાન્તિથી રાજ્ય કરશો, નહિતો અગાની પ્રજા દેશને એક બોમરૂપ થઈ પડશે. કેળવાયલી પ્રજા હંમેશાં હિત અહિત સમજી શકે છે, માટે તેને કેળવી રાજ્યના સુખ્ય સ્મર બનાવો !

રાજા—એ કાર્ય હું તાત્કીરથી હાથ ધરીશ.

અનસૂયા—બીજું દેશની ઉન્નતિનો મુખ્ય આધાર સ્ત્રીઓ પર રહેલો છે. કેમકે ધરના જે સુખીયા નથી તે બહાર પણ કંઈ મહત્વનું કાર્ય કરી શકતા નથી. જનસમૂહમાં ડાહ્યા થઈ લાંબાં લાંબાં બાપણો આપે, પાંચ માણસોમાં તેની પ્રતિષ્ઠા હોય, પરંતુ ધરમાં પ્રવેશ કરતાં તેમના જુડા હાથ થતા હોય, એવા પુરુષો દેશસેવા, રાજ્યસેવા, કે જનસેવા, એમાંનું કંઈપણ કરી શકતા નથી.

રાજા—એને માટે પણ આપ જે આજ્ઞા કરો, તે નિર્વિલંબે અમલ કરવામાં સેવક તૈયાર છે.

અનસૂયા—જેમ તમારો પુત્રીને ઉત્તમ શિક્ષણ લેવા અમારી સાથે મોકલો છો, તેમ પ્રજાવર્ગમાંની બીજી બાળાઓને પણ તમારી પુત્રીઓ સમાન સમજી, ગૃહિણીને છાજે એવાં ઉત્તમ પ્રકારનાં શિક્ષણ અપાવો, કે જેથી તેઓ પોતાનો સંસાર સુધારી, પોતાની પ્રજાને પણ રૂડી રીતે ઉછેરી જાય.

રાણી—તો પછી દંપતીના સુખનો પાર રહે નહિ !

અનસૂયા—“ સ્ત્રી વિના સુનો સંસાર ” એ મહાવાક્ય તો જમારે અધોગતિઓને ઉચ્ચ પ્રકારનું જ્ઞાન થાય, ત્યારે જ સફળ થયું ગણાય. નહિતો કાળે કરી સ્ત્રીઓ ઉદ્ધત બની જશે, પતિ પ્રત્યેના પ્રેમ નષ્ટ થશે; અને તેથી વર્ણચક્ર પ્રજા ઉત્પન્ન થઈ. દેશનું સત્તાનાશ વાળશે, અંદર અંદર લડી વઢો વિજિતિઓને ધરમાં દાખલ થવાનો માર્ગ બતાવશે, અને દિન પ્રતિદિન દેશની દોષત ધસડાઈ જઈ, અધોગતિને પામશે.

નર્મદા—તો પછી તેનો ઉદ્ધાર કરવો મુશ્કેલ થઈ પડશે !

અનસૂયા—માટેજ કહું છું કે જો બહાદુર પ્રજાની આજ્ઞા

રાખતા હોતો, પ્રથમ બાળાઓને બહાદુર બનાવો. જૈન ! મેં તને
આજે ગીત જે શીખવ્યું છે, તે રાજાજીને ગાર્ધ સંભળાવ.

ગાયન.

કુંવરી—આહો જો તમે નરેશ દેશને, કરવા આબાહાન, (૨)
પ્રથમ પગથીયું હાથ કરી દ્યો, દ્યો માતાને જ્ઞાન. આહો.

હોય જો માતાઓ ગુણવાન,

ઉછેરે રૂડી રીતે સંતાન;

કરાવી જ્ઞાન—સુધારસ પાન—દેશને.

કેળવણી વિણ નિલમને, માણેક પથર દહેવાય;

કેળવણીથી વિષ હળાહળ, પણ અમૃત થઈ જાય.

નથી જ્યાં સુધી સુશિક્ષિત નાર,

કહાવે અર્ધ દગ્ધ સંસાર;

વ્યર્થ તે વિના પ્રયત્ન હજાર—દેશને.

(શ્રી મહાસતી અનસૂયા નાટક, મૂળજી આશારામ ઓઝા,)

(૪૪) કેટાવ.

(Gujarati Alliterative prose.)

નવનીતરાય—ખોલો ત્યારે પ્રમોદરાય, તમારી વિચિત્ર વાણી
સાંભળવા સર્વ સભાસદો અતિ આતુર છે.

પ્રમોદરાય—સાંભળો ત્યારે, સર્વ સુઘ મહાશયો! પણ જીવ
ઠેકણે રાખી સાંભળજો! મારી વાત વિસ્તારીને કહેવાય એવી નથી;
તોપણ ટુંકામાં મહાભારત જેવી કથા મેં ખોલમાં કહી નાંખું છું.—

રાનમાં કાનમાં મોટા ફૂલગોટા ખોલીને ગાનમાં સુલતાન એવા
 બે મીઝાં સુલતાનના મોઢિયા સુલતાનથી આવતા હતા. તે બે મિત્ર
 ચિત્રવિચિત્ર ચરિત્ર કરતા, વાંદરાથી ડરતા તોપણ હિંમતને ધરતા,
 વિવિધ પ્રકારના આકારની વાતો કરતા, વાંસની ઝાડીમાં ફરતા, ખરતા
 તારાની પેઠે વાંકા વિચારના વહેળામાં તરતા, હાથમાં હથિયાર ધરતા,
 મેવાના ખેતરોમાં તેતરો ઉડાડતા, કેઠાં ને આમલાં પાડતા જતા હતા.
 મહાકથા વટે, ત્રીજે પહોર વટે, દહાડો લટે, અજવાળું મટે, સાંજ
 પડતે, પડતે આપડતે, સૂરજ આથમતે, શ્રીખની રતે, અંધારું થતે,
 પગવતે ચાલીને, માથે છોગાં ધાલીને, મકરબે મહાલીને, શંખનો
 નાદ, મુલ્લાનો સાદ, ચકલાનો વાદ, થતો હતો તે વેળે, અમદાવાદ
 આવી પહોંચ્યા.

રાતે સૂકા રોટલા કેરીના ગોટલા સાથે ખાઈ, ચોટલા ઝોળીને
 મસીદના ઝોટલા ઉપર તે બે મીઝાં ભાંગનાં ખીઝાંની ફાફી ફાફી,
 ચાફીપાફી આવેલા, તેથી હજરતને માદ કરી, મરી ગયા જેવા ચર્ધ
 આંખોં મીંચી ગયા. બામદાદમાં બંદગીનો સાદ મુઠ્ઠાં પોકારે, હનુમાન
 હોકારે, ફૂકડાં કોકારે, ધોખી ધોકારે, નદીને આરે જતા હતા તે વખત,
 ઉંઘના તખ્તથી તે બે દોસ્ત ઊઠ્યા. દાતણ લઈ આવ્યા, નદીએ
 નહાઈ આવ્યા, ખ્યાલ ગઈ આવ્યા, એટલે પહોર દહાડો ચઢ્યે ભૂખનો
 જસૂસ આવી ખસૂસ તેમના પેટના પડદા ઉપર ગડદા મારવા લાગ્યો,
 વળતી ભૂખે આંખો ગળતી, તેથી કગ નથી વળતી, એવા ચળતી
 પ્રકૃતિના તે બે ભાઈબંધાએ ભૂખનું દુઃખ મટી સુખ થવાનો માર્ગ
 શોધ્યો. એક મીઝાં હરખચંદને હાટે, પેટને ઉચ્ચાટે, પૂરે ગભરાટે,
 ધી લાવવા માટે ગયો. ખીજે તેની આવવાની વાટ જોઈને, ગાનતાનમાં
 ચિત્ત પ્રેઈને, ખીચડી ધોઈને, હાંધીમાં ઝોરી, હોરી ગાવા બેઠો. ખાલામાં

હાસ્યામાં આવે આસ્યામાં ન આવે એવું ધી લેઈ સોખતી પાસ આવવા, લીધેલા ધાણીચણા આવવા, રવાલ ચાલ ચાલતા, ઉચું નીચું બાળતા, ખીડી બાળતા, બહાદુરખાન ચાનતાનમાં બેભાન જેવા આવતા હતા. તેમની નજરે હલકાઈથી છલકાઈ જતું વિષ્ણુ તેજ આવ્યું ! તેથી કોઈથી આંખ કરી રાતી, છાતીને જોરે, લટકતે તોરે, જીવાનીને જોરે, તેમણે ટપને કહ્યું કે, “અમે ચૂપ” !!! મીઆંતું ચૂપ સાંભળી હુંતો અમકેલા દૂપની પેઠે ગૂપ ચઈ ગયો ને પડતી ધૂપમાં સંકટના દૂપમાંથી નીકળી મેવાડનો મારગ જાણ્યો; વા સાથે વઢે એવાના સગમાં, ગુન્હાના તંગમાં તણાઈ વખતે શૂળીની મૂળી સુંઘવાનો સમય આવે, એમ જાણી ધાંચીની ધાણીએથી બળદિયું છૂટે તેમ તાણીને દોટ મૂકી, તે દાંતા મુકામે આવી દાતણ ચાવી, પાણી પીધું.

સરલશંકરભાઈ, જેવું નામ છે તેવાજ ગુણો છે. પ્રમોદરાય નામ તમારી ફાઈએ તમારો ચિત્રવિચિત્ર બોલી ઉપરથીજ પાડ્યું લાગે છે. મારા જેવાને તો એક અક્ષર પણ ચોખ્ખો બોલતાં આવડે નહિ.

નવનાતરાય—સરલશંકરભાઈ, આમ તું પ્રમોદરાયને શરમાવ નહિ; એમણે પોતાની મનોરંજક વાણીથી આપણને આજે ધણો આનંદ આપ્યો છે; માટે આપણે એમનો ઉપકાર માનવો ધટે છે. (પ્રમોદરાય તરફ) ભાઈ આપની ઝડઝમક બરેલી વાણીથી અમને આજે ધણો આનંદ થયો છે; અને આપને અમે જે તરફી આપેલી છે તે માફ કરશો. (જાય છે.)

પ્રમોદરાય—આ જોઈ સ્વાર્થી દુનિયા ! મારી જીભના કુચ્ચા વળી ગયા તે બદલ ફક્ત ઉપકાર અને માફ—મારા પેટમાં ક્ષુધા વ્યાપી છે તેનો તો કોઈ ભાવ પૂછતું નથી, અને ઉઝડું એક જણે તો મને બનાવ્યો; હશે ! જે થયું તે ખરું ! આજે

પ્રતાપ નાટક. (થોડા ફેરફાર સાથે.)

(૪૫) દશરથ અને શ્રવણુવધ.

નોંધ:-આ સંવાદ રામાયણની સુપ્રસિદ્ધ કથાને આધારે લખેલો છે. એક વાર અયોધ્યાપતિ દશરથ પોતાની કુવાવસ્થામાં શિકારે ગયા હતા. વનમાં જતાં પોતાથી થોડે દૂર તળાવને કાંઠે કેઈ પ્રાણી જળ પીતું હોય એવો શબ્દ સંભળાતાં તે દિશા તરફ તેમણે બાણ છોડ્યું. તેનું શું પરિણામ આવ્યું તે આ સંવાદમાં બતાવ્યું છે.

પાત્રો:-દશરથ-અયોધ્યાનો રાજા;-શ્રવણુ-આદ્યપુત્ર; શ્રવણુનો પિતા અને માતા. સ્થળ:-વન; સમય-સન્ધ્યા પછીનો.

શ્રવણુ:-(આમ તેમ જોનો પ્રવેશ કરે છે.) અહા ! આ વન કેવું મનોહર છે ? પેલાં લીલાં વૃક્ષોની હાર કેવી સુંદર જણાય છે ? જે તરફ દષ્ટિ પડે છે તેજ તરફ તે રમણીયતાથી સ્થિર બની રહે છે. સૂર્યનારાયણ અસ્ત થવા આવ્યા હવે માતૃશ્રી તથા પિતાજી માટે સત્વર જળ મેળવવું જોઈએ. આટલામાં કોઈક સ્થળે સરોવર અવશ્ય હશે. આવા સુંદર સ્થાનમાં સરોવર ન હોય એમ તો બનેજ નહિ. અરે ! હા પેલી તરફ પાણીના વહેવાનો ધીરે ધીરે અવાજ સંભળાય છે. હા, એજ તરફ, આલ જોઈ (તે તરફ જાય છે અને થોડુંક ચાલતાં એક નિર્મળ સરોવર તેની નજરે પડે છે.) અહા ! કેવું નિર્મળ સરોવર ? ઓ પ્રભુ ! આ તારીજ કૃપા. આ સરોવરના અમૃત સમાન જળથી મારાં અન્ધ માતાપિતાને કેવી જ્ઞાન્તિ મળશે ? ચાલ, જલદી જળ ભરીને લઈ જઈ (કમંડળમાં ભરવા માંડે છે.) બસ, હવે ભરાઈ રહેવા આવ્યું ના, હજી જરાક વધારે ભરી લઈ તો ઠીક (નીચે વળી પાછો ભરવા માંડે છે, એટલામાં એક બાણ ક્ષણે ઝડપથી તેની છાતીમાં પેસી જાય છે.) હા ! પ્રભુ ! બાણ ! પિતા ! ... માતા ! ... (પાસે પડેલું કમંડળ ઢોળાઈ જાય છે,

એટલામાં રાજા દશરથ દોડતો દોડતો આવે છે.)

દશરથ:—(શ્રવણને તરફડતો જોઈ) કાણ મનુષ્ય ? હાય ! સત્માનાશ ! મેં પ્રાણી ધાર્યું. મૂર્ખ—કેવળ મૂર્ખ ! (તરત નીચો વળી શ્રવણના પડખામાં લાગેલું બાણ તપાસવા માંડે છે.)

શ્રવણ:—(અત્યંત દુઃખથી) આ...પ કાણ એ ? ઓ...પ્રભુ ! આ...બચા !

દશરથ:—અરે ભાઈ ! હું આ જગતમાં વસતાં મનુષ્યોમાં સર્વથી હીનભાગી મનુષ્ય છું. હાય ! મેંજ પાપીએ તારી આ દશા કરી છે. માંડે નામ રાજા દશરથ.

શ્રવણ:—દ...શરથ ? પ્રજા...પાલક ? હા...આ બાણ કાઢી દ્યો. ઓ. પ્રભુ ! આ ...દુઃખ ! મા...તા પિતા...

દશરથ:—(નીચો વળી તેના પડખામાંથી બાણ કાઢતાં અતિ દુઃખિત બને છે.) હાય ! આ મેં શું કર્યું ?

શ્રવણ:—હા...મારાં મા...તા પિતા !

દશરથ:—અરે બ્રાહ્મણ પુત્ર ! મને ક્ષમા કર—મને ક્ષમા કર. આ પાપપૂર્ણ હસ્તે તારા દેહ અને આત્માને આટલું કષ્ટ આપ્યું છે. ઓ ભાઈ ! હવે હું શું કરું ? હું ખરેખરે હીનભાગી. પ્રાણી સમજ માંડે બાણ છોડ્યું. હું મૂર્ખ ! હું પાપી ! હું પિશાચ !

શ્રવણ:—રા...જા ! મારાં મા...તા પિતા; આ...કમંડળ; હા...વેદના.

દશરથ:—હું ધૈર પાપી છું. આવું કૃત્ય મારે હાથે ? અસંભવ—કેવળ અસંભવ. અરે ભાઈ ! તું કાણ છે ?

શ્રવણ:—મા...ંડે નામ શ્રવણ; મા...તા પિતા અંધ; તી...રથ કરવા જતાં...હા...આ કમંડળ; જળ...

દશરથ:—(તેનો અસ્ફુટ વૃત્તાંત સાંભળી અતિદુઃખિત થઈ)

અરે બ્રહ્માલ ! આ મેં શું કર્યું ? ઓ પ્રભુ ! તેં કેવી મતિ સુઝાડી ?
મારે હસ્તે એક બ્રાહ્મણપુત્રને આ વ્યથા ? અરે ! એ બનેજ કેમ !
હાય ! આ થયું શું ?

શ્રવણુઃ—મા...તા પિતા...ત્યાં બેઠાં છે; જળ...હા... (ચેતન
હીન થઈ નમ્ય છે.)

દશરથઃ—(સત્વર નીચે વળી તપાસે છે) હાય ! આ શું
થયું ? શ્વાસ બંધ થઈ ગયો ! અરેરે ! ગરીબ બ્રહ્માલ ! મેં આ
તારી શી દશા કરી ? તારું મૃત્યુ મારે હાથે ? ના—ના—એ સંભવિત
નથી. અરે ! પણ હવે તેનાં બિચારાં અંધ માતાપિતા શું કરશે ?
તેમની હવે શી દશા થશે ? હા !—નિર્દોષ અને પવિત્ર આત્મા ! હા !
—કર્તવ્યનિષ્ઠ બ્રહ્માલ ! તે મહાપ્રભુએ તારે માટે અખંડ સુખપૂર્ણ
મોક્ષનાં દ્વાર ઉઘાડ્યાં છે. તું તારું કર્તવ્ય બજાવતાં તે પરમ શાશ્વત
ભૂમિમાં પ્રવેશ કરવાનો અધિકારી બન્યો છે, અને હું ! મેં શું કર્યું ?
અરે ભાવિ—ભાવિ ! અસંભવિત સંભવિત થયું ! ઓ પરમ પવિત્ર દિગ્-
પુત્ર ! તે મહાદેવાવાન જગદીશ્વરે તારા કર્તવ્ય પાલનની તુલના
અવશ્ય કરી છે. તે જગતપાલક તારા પવિત્ર આત્માને શાન્તિ
આપેા. સ્વર્ગની અતુલ કલ્યાણકારી જ્યોતિ તારા કર્તવ્યનિષ્ઠ આત્માને
ઉજ્જવલ કરેા. સ્વર્ગમાં વસતા સર્વ દેવો તારું સન્માન કરેા. પણ—
હવે હું શું કરું ? (કમંડળ તરફ નજર પડે છે.) આનાં અંધ માતા-
પિતાનું શું થશે ? હાય ! તેઓ આ સાંભળશે તો કેવાં દુઃખી થશે ?
શું હું તેમને આ દારણ સમાચાર કહું ? ના—ના, તેઓનું વાત્સ-
લ્યપૂર્ણ હૃદય ચીરાઈ જશે. ના—નહિજ કહું પણ—ત્યારે ? શું તેઓ
ને અભણાજ રહેવા દઉં ? ના, એમ તો નહિ. (જરા વિચાર કરીને)
ત્યારે આ કમંડળમાં જળ ભરી તેઓની પાસે લઈ જઈ અને તેમની

તુષા છીપાવું. હા એમજ. મારા આ પાપી કર્મ વિષે તેમને કાંઈ એ નિવેદન નહિ કરું. આ ધોર કર્મ કહેતાં મારી જીભ કેમ ઉપડે ? હું કાંઈ બોલીશ નહિ. માત્ર તેમને જળ પહોંચાડીશ. તેઓ જાણશે કે હું અવલુ છું. બસ-એમજ. (તરત કમંડળમાં જળ ભરી લે છે.) ચાલ પેલી ઝાડી પહોંચાડે જાઉં. અરે પ્રભુ ! મારા પગ નથી ઉપડતા. મારાથી જવાશે કેમ ? આજે મેં શું કર્યું છે ? પલુ ના, જાઉં તો અવશ્ય. (ધીરે ધીરે જાય છે અને જ્યાં અવલુના અંધ માતાપિતા બેઠાં છે ત્યાં આવી પહોંચે છે.)

પિતા:—(અવાજ સાંભળી) બેટા આવ્યો ?

(દશરથ જવાળ ન દેતાં તેમની સન્મુખ કમંડળ ધરી નિસ્તબ્ધ બાવે ઉભો રહે છે.)

માતા:—બાપુ ! તું ક્યાં હતો ? આટલો બધો સમય શું કરતો હતો ? પાણી ભરતાં કેમ વાર લાગી ? (દશરથ જવાળ આપતા નથી.)

પિતા:—પુત્ર ! તું આ જળ ક્યાંથી લાવ્યો ? આજ તું બોલતો કેમ નથી ? (દશરથ હજી પલુ ચૂપ રહે છે.)

માતા:—અરે બેટા ! તારું મન દુબાયું છે કે શું ? તું બોલતો આ માટે નથી ? મારા બહાલા પુત્ર અવલુ ! તું જ્ઞાન્ત કેમ રહ્યો છે ? (દશરથ હજી પલુ નિસ્તબ્ધ બાવેજ ઉભો રહે છે.)

પિતા:—અરે બેટા ! આજ તું આવો કેમ થયો ? આજ તારી પિતૃભક્તિ ચિચિલ કેમ થઈ ગઈ ? અવલુ ! બેટા અવલુ ! તું બોલ તો ખરો.

દશરથ—(મનમાં) હાય ! હું શું બોલું ? ઓ પૃથ્વીમાતા ! તું આ ક્ષણે મને તારામાં સમાવી લે. મારાથી આ જોઈ નથી શકાતું. આ અત્યંત કરુણ વચનો મારા કર્યું સાંભળી નથી શકતા. હાય ! હું આ સંસારમાં કેવો બભાગી ? જન્મતાંજ કેમ મરણ ન પામ્યો ?

અરે ! અરે ! હવે હું શું કરું ? (પ્રકટ) અરે અંધ દમ્પતી ! હું તમારો પુત્ર નથી, તમારા પુત્રનો વિનાશક છું.

પિતાઃ—(ધ્રુજતાં ધ્રુજતાં) તું મારો શ્રવણ નથી ? ક્યાં છે મારો શ્રવણ ? ક્યાં છે આ અંધનું રત્ન ?

દશરથઃ—અરે પવિત્ર સાધુપુરુષ ! એ અંધના રત્નનો નાશ કરનાર ધોર પાપાત્મા તમારી સન્મુખજ હોયો છે. મેંજ તમારા પ્રિય પુત્રનો પ્રાણ લીધો છે. તે સરોવરમાંથી આપને માટે જળ ભરતો હતો ત્યારે તેના ધ્વનિથી મેં કોઈ પ્રાણી જળ પીતું હશે એમ ધારી માઈ બાણ છોડ્યું. અરે રે ! મારા હસ્ત તે સમયે ચૂર્ણ કેમ ન થઈ ગયા ? તે બાણે તેનો પ્રાણ લીધો ! અરે ધર્મર્ષિ દમ્પતી ! આ પાપાત્માને જે શાસન આપવું ઘટે તે આપો. આ ભાગ્યહીન મનુષ્યની હીનમાં હીન દશા કરો. હાય ! મેં શું કીધું ? મને એ કેવી મતિ સૂઝી ?

માતાઃ—હાય ! મારો પુત્ર ? અરે મારો શ્રવણ ક્યાં ગયો ? એ બેટા ! તારી કેવી દશા થઈ. અરે રે ! મારા બહાલા પુત્ર ! હવે આ અંધ માતાની કોણ સેવા કરશે ? એ પાપી મનુષ્ય ? તેં આ શું કીધું ?

પિતાઃ—ઓ પ્રભુ ! મારા શ્રવણની શું આ દશા થઈ ? આ અંધનું હવે આ જગતમાં શું કોઈજ ન રહ્યું ? એ નિષ્કુર વિધિ ! તને શું આવુંજ ગમ્યું ? અરે પાપાત્મા ! તને એવી ખુદ્દિ ક્યાંથી સૂઝી ?

દશરથઃ—મારાં માતાપિતા૩પ દમ્પતી ! આપ જે કહો તેને હું યોગ્ય છું. હું આ સંસારમાં પસતા સર્વ મનુષ્યોથી અધિક હીન-બાગી છું. મારા આ ધોર પાપનું પ્રાયશ્ચિત નથી. હું આપની સેવા કરીશ. હું જ આપનો શ્રવણ થઈ રહીશ અને આપની જે આજ્ઞા થશે તે આપના મૃતપુત્રની પેઠેજ પાળીશ.

પિતાઃ—ના-ના, મારા શ્રવણની તોલે કોઈ નહિ આવે, આ સંસારમાં તેના સરખા કર્તવ્યનિક પુત્રે જન્મ લીધોજ નથી. હે ભાઈ !

તારાથી શ્રવણુ જેવી સેવા બળવી શકાશેજ નહિ. ના, તારી સેવાની અમારે જરૂર નથી; તેં અમારૂં સર્વસ્વ હરી લીધું છે. આ જગતમાં અમારૂં ધન અને સુખ શ્રવણુજ હતો. હાય ! મારો પુત્ર ! તે ક્યાં ગયો ?

માતા:—અરે ભગવાન ! તને આ શું ગમ્યું ! અરે ! મારા શ્રવણુને એકવાર મારી પાસે લાવે. તે ક્યાં છે ? ક્યાં છે તે ? મને તેના મૃતદેહની પાસે લઈ જાઓ. ઓ મારા બહાલા પુત્ર શ્રવણુ ! તારા ગુણો હું કેમ ભૂલી શકું ? તારી સેવા શી રીતે વિસારી શકું ? હાય ! આ જગતમાં હવે આંધળાંનું કોઈજ નથી.

દશરથ:—(અત્યંત દુઃખિત થઈ) ધર્મરૂપ દમ્પતી ! આ સર્વના કારણરૂપ હુંજ છું. મને શાસન આપો. આ ધોરતમ પાપની મુક્તિ નથી, મને કહો તે હું કરું. હું પાપી છું—હું અધર્મી છું. આપ સરખાં પવિત્ર દમ્પતીના ચરણુનો સ્પર્શ કરવાનો અધિકારી હું હોઈ શકું નહિ. તોપણ, ઓ ધર્મપાલક બ્રહ્મદમ્પતી ! હું મારા ખરા હૃદયથી આપની ક્ષમા માગું છું અને આપ જે શાસન આપો તે સહન કરવા તત્પર છું.

પિતા:—અરે બાઈ ! હવે આ સંસારમાં અમારે વધારે સમય જીવીને શું કરવું છે ! શ્રવણુજ અમારૂં સર્વસ્વ હતો તે તો અમને ત્યાગી ગયો, તો અમે હવે અહીં રહી શું કરીએ ? ચાલ બાઈ ! ચાલ, અમને તેના મૃતદેહ પાસે દોરી જા.

દશરથ:—(ઉડી વ્યથાથી) ચાલો પવિત્ર દમ્પતી ! ચાલો. (તેમને ધીરે ધીરે શ્રવણુના મૃતદેહ પાસે દોરી જાય છે.)

પિતા:—(શ્રવણુના મૃતદેહપર માથું ઢાળી) હા ! મારા પ્રિય પુત્ર ! તારી અંતે આ દશા થઈ ! આ અંધ માતાપિતાનો પ્રેમ

તને નિર્રર્થક જણાયો શું ? હશે, જે પ્રભુને ગમ્યું તે ખરૂં. અરે મારા શ્રવણ ! (વિલાપ કરે છે.)

માતા:—(રૂદન કરતાં) અરે બેટા ! અરે બાપુ ! અરે મારા શ્રવણ ! તું અમને શા માટે છોડી ગયો ? અમારું હવે આ જગતમાં કોણ ? હે ભગવાન ! તેં અમ નિરાધારની આવી દશા કેમ કરી ?

પિતા:—(દશરથને) અરે નિર્દય મનુષ્ય ! અમે હવે આ અસાર સંસારનો ત્યાગ કરીએ છીએ, પણ જે રીતે અમે અમારા પ્રિય પુત્ર શ્રવણના વિયોગમાં દુઃખી બની મૃત્યુવશ થઈએ છીએ તે રીતે હે પાપાચરણી ! તું પણ તારી વૃદ્ધાવસ્થામાં તારા અતિપ્રિય પુત્રના વિયોગમાંજ અમારા સરખી દશા પ્રાપ્ત કરીશ.

દશરથ:—ક્ષમા ! ક્ષમા !

(લેખક—શ્રીયુત આંપશી વિઠ્ઠલદાસ ઉદ્દેશી.)

(૪૬) લાહુપુરાણ અથવા મોદકમહાત્મ્ય.

(લેખક—મોહનલાલ મહાસુખરામ શાહ.)

પ્રવેશ ૧ લો.

પાત્રો:—બે વિદ્યાર્થીઓ.

૧ લો વિદ્યાર્થી:—મિત્ર ! આ પધારેલા સજ્જનોને આનંદ આપવા આપણે કંઈ મત્ત કરવો જોઈએ.

૨ જો વિદ્યાર્થી:—હા, મિત્ર કરવો જોઈએ.

૧ લો વિદ્યાર્થી:—શો વિષય પસંદ કરીશું ?

૨ જો વિદ્યાર્થી:—કેમ વળી ? “ યથા દેહે તથા દેહે. ”

આપણને બાળકોને જમવામાં મિષ્ટરસ પ્રિય અને સાંભળવામાં હાસ્ય-
રસ પ્રિય તો આપણા મહેમાનોને પણ તેજ રસતુ સ્હાણું કરીએ. લાડુ-
પુરાણ અથવા મોદકમાહાત્મ્ય બજવીએ તો કેવું ? !

૧ હો વિદ્યાર્થી:—હા, ચાર ! એજ, એજ, પણ લાડુપુરાણ
નિર્વિદન બજવાય એટલા માટે ધૈર્યરસ્તુતિ કરીએ.

૨ જે વિદ્યાર્થી:—“.....પણ લાડુની સ્તુતિ બૂલતો
નહિ હો !”

ધૈર્ય રસ્તુતિ.

લાડુની જગત બનાવો દીનાનાથ લાડુની જગત બનાવો.
લાડુના સોટા લાડુના પ્યાલા, લાડુનું પાણી બનાવો. દીના
લાડુના ઘોડા લાડુના હાથી, લાડુની દુનિયાં બનાવો. દીના
લાડુની નદીઓ લાડુના દરીયા, લાડુના પર્વત બનાવો. દીના

પ્રવેશ ૨ જે.

(પાત્રો:—મોદકાનંદજી, તેનો ભત્રીજો, હિતેશ્વર ત્રણ
બ્રાહ્મણો અને વૈદ્યરાજ.)

(મોદકાનંદજી સોબતીઓ સાથે જમીને આવતા હોય તેવો
દેખાવ. મુગટા સોટા સાથે).

મોદકાનંદજી:—બજ મિષ્ટાનં ! બજ મિષ્ટાનં ! મિષ્ટાનં !
બજ મૂઢ મતે !

(બે ત્રણ વાર હાથથી તાળીઓ પાડીને, સોબતીઓ પણ તેમજ કરે છે.)

ભત્રીજો:—કાકા ! બજ ગોવિન્દ ! બજ ગોવિન્દ ! તો સાંભળ્યું
છે. પણ તમે આ નવું બજ મિષ્ટાનં ! બજ મિષ્ટાનં ! ક્યાંથી લાવ્યા ? !

મોદકાનંદજી:—અરે હાય ! આ છોકરાથી તો કાયર ! આ
દાઢ પ્રણાને મેં કરોડવાર બોધ કર્યો છે કે:—

પરાજ્ઞં વદ્ધુ કુર્બુજે મા દયાં કુરુ કાત્તન

પરાજ્ઞં કુર્લભ મન્યે પ્રાણા જન્મનિ જન્મનિ.

અત્યા ! મરી જઈશ તો જન્મ તો ફરી પણ મળશે, પણ આ
લાડુ ક્યાં મળશે ? ! લાડુ ! લાડુ ! લાડુ ! લાડુ !

[ચીઠાઈને ભત્રીજા સામે હાથ કરીને બોલે છે.]

ભત્રીજો:—કાકા બબ્બુ ! તમારી સાથે જમવા આવવું ! હવે
કદી તમારી સાથે જમવા નહિ આવું ! ખાતાં ખાતાં એક ગડદો
માર્યો તે હજી મારાં પાંસળાં દુખે છે.

મોહકાનંદજી:—ગડદો ન મારે તો ? જમતાં જમતાં પાણી
પીધું, તેથી એટલું ઓછું જમાયું ને ?

ભત્રીજો:—કાકા ! તમે સમજ્યા વગર માર માર કરો છો !
જીઓ ! પહેલાં જમ્યા એટલે પેટમાં શંકુ આકારની ટેકરી થઈ હોય
તે પાણી પીધું એટલે સપાટ થઈ ગઈ એટલે વધારે લાડુ ગોઠવવાની
જગા થઈ.

મોહકાનંદજી:—લે, ત્યારે આ એક બીજો ગડદો. મુરખા !
પહેલાં ન બોલ્યો ! પહેલાં બોલ્યો હોત તો હું એમ કરતને ? એટલે
એક બે લાડુ વધારે ગોઠવાત.

ભત્રીજો:—કાકા ! ઉઘ્યા તમારા લાડુ. ખરી મારીને દમ કાઢી
નાંખો છો. જીઓ, તમારી જોડે નથી આવવું.

મોહકાનંદજી:—ચાલ ચાલ, હવે ઝટ ઘેર ચાલ ! નહિ તો
કાલને માટે કોઈ ઘેર નોતડું દેવા આવ્યું હશે તો ઘર વાસેલું જોઈ
પાછું જશે.

ભત્રીજો:—જીઓ ! નથી આવતા !

(ખેંચાખેંચ ચાલે છે.)

હિતેચ્છુ:—કેમ મોદકાનંદણ ! કાકા ભત્રીજાને શી તકરાર થઈ છે ?

મોદકાનંદણ:—અહો હિતેચ્છુ બાઈ ! તમે ક્યાંથી ? બુઝોને આજકાલનાં છોકરાં જન્મવાથી કાયર થાય છે. અમે તો એના જેવડા હતા, ત્યારે પીરસતાં પીરસતાં પાંચ સાત અડાવી જતા. ત્રણ ટંકનું સાદું ન વાળીએ તો આપણે ભૂદેવ શાના ?

હિતેચ્છુ:—મોદકાનંદણ ! ભૂદેવપણું તો મોદકનાં માથાં ભાગવામાં જ આવી જતું હશેને ? તમે ત્રણ ટંકનો ખચાવ કરવાના લોભમાં આ ખીચારા છોકરાનું ત્રણ દિવસનું બહુતર ખગાડ્યું !

ભત્રીજો:—હા ! હિતેચ્છુ કાકા ! આજ તો જાણે જન્મવા જવાનું એટલે આજનું લેસન વાંચ્યું નથી. કાલનું લેસન શું આપ્યું છે તેની ખબર નથી, અને કાલનું નહિ કરી જઈ એટલે પરમ દિવસનો નવો પાઠ સમજ પડવાનો નથી.

બીજો બ્રાહ્મણ:—હવે ડાહ્યલા લેસન લેસન શું કરે છે ? ! તારા લેસન કરતાં આજે લેસનના ચુરમાના લાડુ કેવા હતા તેની જરા વાત કરને !

હિતેચ્છુ:—પણ ભૂદેવો ! આજ કોનું કલ્યાણ કરી આવ્યા ?

ત્રીજો બ્રાહ્મણ:—આપને જન્મવા જવું નહિ એટલે શી ખબર ? આપણી જ્ઞાતિનો પેલો ભિક્ષુશંકર ગુજરી ગયો તેનું ખારમું હતું.

હિતેચ્છુ:—અરરર, ગજબ ! એવા બુવાનના મરણ પાછળ લાડવા. તમારા એક રાતના વાળુમાં-ખીચારાં એનાં બાળક અને વિધવા સ્ત્રી જન્મારાના માટે ભિખારી થશે. તમને એ લોહીના લાડ ગળે શે ઉતર્યા ?

મોદકાનંદજી:—ઓ મારા ભાઈ ! લોહીના લાડુ ચાના ? લાડુ ખાસા શેરે શેર ધીના, બટાકાનું શાક ! અને દાળભાત ! પુરીઓ ! વડાં ! નામ દેતાં મોંમાં પાણી આવે છે ! તે બળે કેમ ન ઉતરે ? આ તો કળિયુગ આવ્યો ! નહિ તો બ્રહ્મભોજન સામે ટીકા હોય ? !

૧. લોહાશ્વજી:—અરે હા ! કળિયુગ આવ્યો ! તારે આવા ઉપદેશક થયા. હવે જમાડનારાઓમાંએ ક્યાં શ્રદ્ધા છે ? ! ને જમનારાઓમાંએ ક્યાં છે ? !

બીજો લોહાશ્વજી:—ખરી વાત છે. અસલની શ્રદ્ધાની તો શી વાત ? શામળશાભાઈ શેઠને ત્યાં જમણુવાર ત્યાં છૂટા ચુરમા ને ધીનાં જમણુ ! ! ! જમાડનાર અને જમનાર બન્ને ભાવિક, પછી વાત શી કહેવી ? આગ્રહ કરી કરીને એવા તો જમાડયા કે:—આઠ બ્રહ્મજી તો ઘેર આવતાં આવતાં રસ્તામાં તરફડીને મરી ગયા. આ એનું નામ તે શ્રદ્ધા !

મોદકાનંદજી:—ખરી વાત છે. બૃદેવોને જમાડે નહિ તો સ્વર્ગમાં પામે શું રાખ ?

હિતેચ્છુ:—હા ખરી વાત ! બૃદેવનાં પેટ તો લેટરબોક્ષ જેવાં ખરાંને ? લેટરબોક્ષમાંના કાગળ પહોંચી જાય, તેમ આપના પેટમાંના લાડુ પણ સ્વર્ગમાં પહોંચી જતા હશેને ?

ભત્રીજો:—હિતેચ્છુ કાકા ! મારા મોદકાનંદજી કાકાને લાડુ ઉપર કેટલો પ્રેમ છે ? ! તે આપ જાણતા નહિ હો. તારે સાંભળો:—એક વખત મારા મોદકાનંદજી કાકા ચાલતા ચાલતા ભોગાવા નદીના કાંપમાં કમર સુધી ઉતરી ગયા. કસે નીકળાય નહિ. આખરે ભેગા મળેલા ભોકા એક ચોડીએથી છોડી ચાર બળદ લાવ્યા. મારા કાકાની આજુ-

બાળુ દોરડું બાંધી બળદની ધુસરીએ બેડી, બળદને હાંક્યા તોએ નીકળે નહિ. એટલામાં એક જણે મોટી ખૂમ પાડી કે:-સાંજે સામેના ગામમાં લાડનું જમણુ છે. લાડુ !! તે શબ્દ મારા કાકાને કાને પડતાં એવા. જોરથી મારા કાકાએ કુદકો માર્યો અને ઝટ લેઈ ને બહાર નીકળી ગયા. હિતેન્દ્રુ કાકા ! લાડુ શબ્દનું આવું માહાત્મ્ય છે.

હિતેન્દ્રુ:—જીભના સ્વાદને લીધે આ લોકોની બુદ્ધિ જડ થઈ ગઈ છે. મહારાજ ! તમે શો ધંધો કરો છો ?

ત્રીજો બ્રાહ્મણ:—ધંધો ? કૃષિશાસ્ત્રનો !

હિતેન્દ્રુ:—અહો ! કૃષિનું પણ શાસ્ત્ર ! શીખતા અને શીખવતા હો તો દેશનું કલ્યાણ થઈ જાય.

૧ લો બ્રાહ્મણ:—કેમ ન શીખવીએ ? અમારા શાસ્ત્રનો સંભાળ તો સાંભળો.

પર ગાડં પર ઢાડં પર વોકળં ખોકળં

ન ગડં આડં કુંડં તે દે આડં ધડં

હિતેન્દ્રુ—અહાહા ! જે બ્રહ્માના મુખ કહેવાતા તેમની વાણી તો સાંભળો !! અફસોસ ! અફસોસ ! મહારાજ ! સંધ્યા-પૂજા કાંઈ કરો છો કે ? !

ત્રીજો બ્રાહ્મણ:—કેમ નહિ ? ! અમારા ગામમાં બાવાજી છે; તે રોજ સંધ્યો બાંધે છે, અને અમે તો:—

સંધ્યાપૂજા સાંતીડું, ને કોદાળી ખટકર્મ;

ઘેર હોય બે બળદોઆ, તો રહે બ્રાહ્મણનો ધર્મ,
વળી,

ચુલામાંની રાખોડી, ને ગોળીમાંનું પાણી;

આફ અવળું જોઈને બે લીસેટી તાણી.

મોહકાનંદજી:—અરે, પણ મારા પેટમાં ખૂબ ચૂંક આવે છે, અને જીવ પણ ગમરાય છે, કાંઈ વેધને બોલાવોરે.....

૧ હો બ્રાહ્મણ:—આ બોલાવું વેધને !

(વેધ આવે છે.) (નાડી તપાસે છે.

વેધરાજ:—મહારાજ ! અતિશય જમવાથી આપને અકળામણ થઈ છે હ્યો ! આ ચુરણની ગોળી ખાઈ જાઓ એટલે મટી જશે.

મોહકાનંદજી:—અરે, વેધરાજ ! હું કાંઈ એવો મુરખો છું કે એટલું પેટ ખાલી રાખ્યું હશે ? ગોળીની જગા હોત તો કંકડો લાડુજ વધારે ખાત નહિ.

વેધરાજ:—જાઓ ! મહારાજ ! જાઓ ! વહેલા ઘેર પહોંચી જાઓ ! આપ એવું જમ્યા છો કે યજમાનજીનું સ્વર્ગનું ભાથું પહોંચાડવા જવા માટે આપની જલદી તૈયારી થશે.

હિતેશ્વરજી:—હે પ્રભુ ! આ પણ વખતની બલિહારી !! વાસ્તીકિ, વસિષ્ઠ અને વ્યાસ જેવા વિદ્વાન ઋષિમુનિના આજના વંશજો વિદ્યાને વિસારી માત્ર જીમના સ્વાદમાં રમ્યાપમ્યા બની ગયા છે ! અફસોસ ! અફસોસ ! જે અમદાનની યોજના અચળ વિદ્યાર્થીઓના પોષણ અર્થે યોજાયેલી તે યોજના આજ ઉલટી થઈ જઈ વિદ્યાને વિદ્વન રૂપી થઈ પડી છે. જમસેદજી તાતા અને એન કાર્નેગી ! જેવા દાનવીરોએ વિદ્યાવૃદ્ધિ માટે જે મોટી રકમો ખર્ચી છે, તેવડી મોટી રકમો એક રાતના વાળુમાં અને આજસ તથા જીમના સ્વાદને ઉત્તેજન આપવામાં ઉડી જાય છે. આજ ગામના એકેક રાતના વાળુમાંથી તો એક મોટી હાઇસ્કૂલ સ્થપાય.

દુનિયામાં જીવનની મારામારી “ સ્ટ્રગલ ઓફ લાઇફ ” ચાલી રહી છે તેવા વખતમાં આપણે ઉંધીશું તો દુનિયાના પડમાં આપણે

ક્યાં હતા તેનો પતો નહિ લાજે માટે બંધુઓ ! જાગો ! આંખ ઉઘાડો !
 નેક ઘિટિશ્ચ રાજ્યના પ્રતાપથી મળેલી કેળવણીનો ઉપયોગ કરી માતૃ-
 ભૂમિનો ઉદ્ધાર કરો. આલો છેવટે ગરવી ગુજરાતનું ગીત માર્ધ
 સમાપ્તિ કરીએ:— જય જય ગરવી ગુજરાત !

જય જય ગરવી ગુજરાત;

દીપે અરુણ પરમાત,

ધ્વજ પ્રકાશશે ઝળઝળ કસુખી, પ્રેમ શૌર્ય અંકિત,
 તું ભણવ ભણવ નિજ સંતતિ સડને પ્રેમભક્તિની રીત—

ઉંચી તુજ સુંદર જાત,

જય જય ગરવી ગુજરાત.—૧

ઉત્તરમાં અંગા માત,

પુરવમાં કાળી માત.

છે દક્ષિણ દિશમાં કરંત રક્ષા, કુંતેશ્વર મહાદેવ.
 ને સોમનાથને દ્વારકેશ, એ પશ્ચિમ કરા દેવ.—

છે સહાયમાં સાક્ષાત,

જય જય ગરવી ગુજરાત.—૨

નહોં તાર્પો નમૈદા જોય,

મહોં ને બીજી પણ જોય,

વર્ણો જોય સુભટના જુદરમણને, રત્નાગર સાગર,
 પર્વત ઉપરથી વીર પૂર્વજો, દે આશીષ જયકર—

સંપે સોયે સડ જાત,

જય જય ગરવી ગુજરાત.—૩

તે અન્હિલવાડના રંગ,

તે સિદ્ધરાજ જયસોગ,

તે રંગ થઈ પણુ અધિક સરસ રંગ, થશે સત્વરે માત,
શુભ શકુન દોસે મધ્યાન્ન શોભશે, વીતી ગઈ છે રાત—

જન હૂંમે નર્મદા સાથ, -

જય જય ગરવી ગુજરાત.—૪ (મણેલુ.)

(૪૭) કેળવણી.

મીઠી અને સુશિલાનો સંવાદ.

પાત્રો:—મીઠી, સુશિલા, પાનકોર, શારદા,

પાનકોર—(મીઠીને આવતી જોઈને) આવ, બાઈ મીઠી,
આઠસા દિવસ તું કંઈ દેખાતી નહોતી ?

મીઠી—શું કરું મા ! ઘરની પરોજીયાંથી તો મારાથી બિલ-
કુલ બહાર નિકળાતું નથી.

(એટલામાં ત્યાં શારદા અને સુશિલા આવે છે.)

પાનકોર—આવ જોઈને શારદા, કેમ આજે કંઈ મોડી નવરી
થઈ ? આ તમારી સાથે કાણ છે ?

શારદા—માજી, આ મ્હારી જોઈનેપણી સુશિલા છે. તેઓ
ગઈ રાત્રે મુંઝઈથી આવ્યાં છે. તેમની સાથે પેલું ડૉક્ટર રમાઇસનું
સહવર્તન ઉપરનું પુસ્તક વાંચતી હોવાથી જરા આજે વાર થઈ.

પાનકોર—શું આ તમારી જોઈનેપણી પણ અંગ્રેજી બોલેલાં છે ?

શારદા—હા ! માજી ! તેઓ તો મ્હારા કરતાં પણ વધારે
બોલેલાં છે. મુંઝઈની એક્ષીન્સ્ટન કૉલેજમાં એમ એ. સુધી અભ્યાસ

ક્રી તેમણે ધણાં ધનામે મેળવ્યાં છે; તેઓ અંગ્રેજ બહુ સારું જાણે છે.

મીઠી—(છેડાઈ ને) (સ્વગત-વળી આ કૉલેજ રૉલેજ, અને એમ. એ. ફેમ. એ. શું ?) માણ, આજકાલ તો બહુતર વધી પડ્યાં. પહેલાં તો છોકરાઓ પણ આટલું બહુતર બહુતા નહોતા. પણ હવે તો છોડીઓ પણ બહુતર બહુવા મંડી. વારૂ માણ, છોડીઓને ક્યાં કમાવા જવું છે ? ઉલટું બહુતરથી તો આપણી છોડીઓ બગડે છે. ઈંગ્લેન્ડની ફિશીઆરીમાં, બુટ ઇસ્ટાકિંગ પહેરતાં સ્ત્રીએ છે, અને બાઈડાને બારે પડે છે. પાંચ ચોપડી બણી એટલે ધરતું કામ આવડતું હોય છે તે પણ ભૂતી જાય છે, અને ધણીને રસોયો રાખવો પડે છે. અને બીચારો ગરીબ હોય તો પોતાને હાથે ચૂસો ફૂંકવો પડે છે.

પાનકોર—બહેન મીઠી, આ બધું તું કહે છે તે ખરું હશે. પણ પાંચે આંગળીઓ સરખી હોતી નથી. જુઓ, આ શારદા બહેન, કેવાં નિર્મળ વૃત્તિનાં અને મહેનતુ છે. તેઓ તો અંગ્રેજ બહેન છે; છતાં ધરતું કામ કેવી કાળજીથી, કેવા ઉત્સાહથી, અને કેવી નિયમિતતાથી કરે છે તે જો તું તેની પાસે રહેતી હોય તો ખબર પડે. તે દરરોજ પાંચ બજે ઉડી પોતાનું નિત્યકર્મ કરી સ્નાન કરી પૂજા કરે છે. ધરતું કામકાજ કરી તે અપોરના બાર બજે નવરી થાય છે, અને પછી હિસાબ લખવા બેસે છે. ત્યાર પછી એકદ કલાક વાંચે છે, અને પછી મારી પાસે ભરત શિખવા આવે છે. મને પણ તેના આવવાથી બહુ લાભ થયો છે. પોતે બહેની હોવા છતાં એટલી બધી શાંત અને વિવેકી છે કે જો તે અત્યારે જરા મોડી આવે તો મને બિલકુલ ચેન પડતું નથી. ખરું કહું છું ને શારદા ! કેમ બોલતાં નથી ?

મીઠી—માફ કરજો બાઈ ! જો વધારે પડતું બોલાયું હોય તો; ગુરૂસો કરશો નહિ.

શારદા—(પાનકોર તરફ) માજી હું શું બોલું ? આપે મહારાં વખાણ કરી અને ચરમીદી કરી દીધી છે. મારી એક સ્ત્રી તરીકેની ફરજ છે, અને હું બળવું છું. તેમાં હું વિશેષ કંઈ કરતી નથી. (મીડી તરફ) મીડી બહેન, ત્હમે બોલ્યાં તેમાં મહારે કંઈ માફ કરવાનું નથી, તેમ ગુસ્સે થવાનું પણ કારણ નથી. બણેલી સ્ત્રીઓ વિષે તમે જે શબ્દો કહ્યા, તે આજકાલ બધા કહે છે, અને જ્યારે વિદ્વાન પુરુષોમાંથી પણ કેટલાક આમ બોલે તો તમારો શો દોષ ? પણ મીડી બહેન, મહારે તમને જે શબ્દ કહેવા છે. તમારા મત પ્રમાણે બણવાનો હેતુ ફક્ત પૈસા કમાવાનોજ છે, અને છોકરીઓને કંઈ પૈસા કમાવાના હોતા નથી માટે તેમને બણવાની જરૂર નથી, એમ તમારું માનવું છે, પણ તે તમારું માનવું કેવળ ભૂલ ભરેલું છે. કેળવણીનો ખરો હેતુ શો છે તે આપણામાંથી ઘણાખરા ખરાખર સમજતા નથી.

. મીડી—તો જરા સમજવો તો તમારો પાડ માનીશ બાઈ !

શારદા—બહેન ! કેળવણીનો હેતુ ફક્ત પૈસા કમાવાનોજ નથી. સુનીતિથી પોતાની આજીવિકા કાઢવી એ અલગત દરેક વ્યક્તિની ફરજ છે, પણ તે આજીવિકામાંજ કંઈ નિદગીનું સાધ્ય સમાવું નથી. કેળવણીને લઈને પૈસા કમાઈ પોતાનું નીતિમય ગુજરાન ચલાવવું એ ઉદ્દેશ જો કે સારો છે, પણ કેળવણીનો આ ઉદ્દેશ પ્રધાન અથવા તે મુખ્ય નથી પણ ગૌણ છે. કેળવણીનો પ્રધાન અથવા તે પ્રથમ પંક્તિનો ઉદ્દેશ તો પરમકૃપાળુ પરમેશ્વરે મનુષ્યજાતિમાં જે બુદ્ધિ અર્પેલી છે તેનો વિકાસ કરવાનો છે, અને આ બુદ્ધિ પુરુષ તેમજ સ્ત્રીઓને સામાન્ય છે. અખિલ જગન્નિષંતા પરમેશ્વરે મનુષ્યમાં તેમજ પશુ-પંખીઓમાં પ્રેરણા શક્તિ સરખાં પ્રમાણમાં મૂકી છે. પણ મનુષ્ય જાતિમાં બુદ્ધિનું તત્ત્વ વધારે મૂક્યું છે, અને તેથી તેનો અને પશુ-

પંખીઓનો બેઠ માલુમ પડે છે. તો પછી સર્વ સમર્થ પરમાત્માએ જ્યારે કૃપા કરીને બુદ્ધિનું તત્ત્વ મનુષ્યમાં જાણીબુઝીનેજ વધારે મૂક્યું છે, ત્યારે તે બુદ્ધિનો વિકાસ કરવો તે આપણી ફરજ છે, અને તે અદા કરવામાં આપણે જેટલા પછાત રહીએ તેટલા આપણે તેના ઝડપી છીએ. ઈશ્વરે અર્પેલી આ બુદ્ધિ (reasoning faculty)નો જે વિકાસ કરવો તેનું નામ કેળવણી અને જ્યાં તે કેળવણી અપાય છે તેનું નામ આપણે સ્કૂલ-શાળા-નિશાળ દર્ષીએ છીએ.

મીઠી—પણ શારદા બહેન, બુદ્ધિનો વિકાસ કરવાથી શો લાભ ? મહારાં માતૃશ્રીએ અથવા અમારાં ધરણંઓએ તો તેની કંઈ કાસ કરી નહતી. નિશાળ દિશાળ એ ધર્તીંગ તો બધાં હમણાં થયાં.

શારદા—બહેન, બુદ્ધિનો વિકાસ કરવો એટલે તેનો અર્થ, બુદ્ધિને ખિલવવી તેવો છે, અને તેથી આપણામાં “વિવેક બુદ્ધિ” આવે છે. વિવેક બુદ્ધિ-એટલે સાઈ અને નરસું પારખવાની શક્તિ-જેમ રાજહંસ પાસે આપણે પાણી બેળેલું દૂધ મૂકીએ, તો તે તેમાંથી દૂધ લઈ લે છે, અને પાણી બાકી રાખે છે, તેમ વિવેક બુદ્ધિથી, આપણે સાઈ ગ્રહણ કરતાં શિખીએ છીએ, અને નરસું ત્યાજી દર્ષીએ છીએ. આથી સંકટના સમયમાં બુદ્ધિ આપણો અનુપમ નિઃસ્વાર્થ સાથી બને છે; અને આપણને ખરો રસ્તો સુઝાડે છે. બહેન કેળવણી લઈ આપણે પરમકૃપાળુ પરમેશ્વરે જે બુદ્ધિ આપેલી છે તેનો સદુપયોગ કરતાં ન શિખીએ તો પછી આપણામાં અને પશુપક્ષીઓમાં શો ફેર ? અરે, આપણે તેમનાં કરતાં પણ વધારે પાતકી ગણાઈએ, કારણકે તેમનામાં બુદ્ધિ જેવું કંઈ તત્ત્વ ઈશ્વરે મૂકેલું નથી, તેથી તેઓને વિકાસ કરવા જેવું કંઈ નથી.

મીઠી—પણ બહેન, અમારાં ધરણંઓએ તો તેવો કંઈ વિકાસ

કર્ચો નહોતો તો અમારે શી જરૂર ? આ બધું આજકાલના સુધારા-
વાળા બરાડા માર્યા કરે છે.

શારદા (સુશિલાને)—My dear Sushila, I think, I
should better leave this woman to you, being
more fitted to argue with her.

સુશિલા—Dear Sharda, it is very hard to argue
with such people. They generally fly at a tangent;
still I may try to meet her points.

મીડી—(પાનકોર તરફ)—જોયું ! માણ ! આ બન્ને પકડાઈ
ગયાં એટલે ગોટપીટ કરવા બેઠાં. આ બાઈ કહે છે તે પ્રમાણે જો
આપણી છોડીએ બણીને બુદ્ધિની કાસ કાઢશે તો તેઓ વહેલી વટલી
જશે, અને બાઈડાનાં ઘર આંગશે.

(શારદા તરફ)—શારદા બાઈ, તમારાથી જવાબ દેવાય તો
આ તમારી અંગ્રેજી બણેલ મુંબઈવાળી બહેનપણીને કહો કે જવાબ
આપે. નહિતર કહો કે “તમે જાત્યાં, અને અમે હાર્યા.”

સુશિલા—બહેન, આમાં હારવા જીતવાનો સવાલ નથી. જરા
નરમાશયી વિચાર કરવાની વાત છે. તમારું કહેવું એમ છે કે તમારાં
ઘરડાંઓએ કેળવણી લીધી નહોતી, માટે તમારે પણ અત્યારે કેળવણી
લેવાની કંઈ જરૂર નથી. પણ મીડી બહેન એમ નથી. તમારાં માતૃ-
શ્રીએ અથવા તેમની પહેલાંના સ્ત્રીવર્ગે કેળવણી લીધી નહોતી તેમાં
તેમનો કંઈ દોષ નહોતો. તમે જો બણેલાં હો તો હું તમને અતાવત
કે છેલ્લાં લગભગ એક હજાર વર્ષ થયાં આપણા દેશમાં પૂરેપૂરી શાન્તિ
અને જનમાલનું રક્ષણ નહોતું, તેથી સ્ત્રીઓ માટે તો શું. પણ પુરુષો
માટે પણ કેળવણી લેવી એ અશક્ય હતું. હાલ લગભગ છેલ્લાં પચા-

સેક વર્ષ થયાં, હિંદુસ્તાનમાં અંગ્રેજ સરકારના અમલથી, બધે શાન્તિ અને સ્થિરતા પ્રસરી છે, અને જનમાલતું સંપૂર્ણ રક્ષણ થાય છે.

મીઠી—ત્યારે તે પહેલાં આપણા હિંદુસ્તાન દેશમાં કોઈ દિવસ શાન્તિ હતીજ નહિ, અને જનમાલતું રક્ષણ થતુંજ નહિ ?

સુશિલા—મીઠી જ્ઞેન. ઉતાવળાં ન થાઓ, હું એજ બોલવા જતી હતી. આપણે ત્યાં ઇ. સ. સાતમા સૈકા પહેલાં શાન્તિ સારી હતી, અને જનમાલતું રક્ષણ પણ સાત્રું થતું હતું. આપણા રજપુત રાજાઓના સમયમાં આપણે ઘણાં સુખી હતાં.

મીઠી—ત્યારે એવા વખતમાં આપણે ત્યાં સ્ત્રીઓ બચતી હતી ?

સુશિલા—હા જ્ઞેન, જ્યારે આપણા દેશમાં સ્થિરતા સારી હતી ત્યારે આપણે ત્યાં સ્ત્રી કેળવણી પણ સારી હતી. મીઠી જ્ઞેન તમે રામાયણ તો સાંભળેલ હશે.

મીઠી—હા જ્ઞેન, અમારા ગોર મહારાજે ઘણી વખત સંમળાવેલ છે.

સુશિલા—ત્યારે પર્લુકુટીમાં શ્રીરામચંદ્રજી જ્યારે રહેતા હતા ત્યારે ત્યાં રાવણની જ્ઞેન સુર્પનખા એક સુશોભિત મોહક સ્ત્રીનો વેષ લઈને આવી હતી તે વાત તમને યાદ છે ?

મીઠી—હા. શ્રી રામચંદ્રજી તેને ઝાળખી ગયા, અને તે લુચ્ચી સ્ત્રીનાં નાકકાન ઢાપી નાંખવા માટે તેના વાંસામાં સંદેશો લખી તેને શ્રી લક્ષ્મણજી પાસે મોકલાવી.

સુશિલા—તે સંદેશો તેના વાંસામાં કેમ લખ્યો હશે વાર ?

મીઠી—ખીજ કોઈ ચીજપર લખે તો તે સુર્પનખા વાંચી જાય અને તેથી તેનાં નાકકાન ન કપાય.

મુશિલા—જરાજર, મીઠી બહેન, જરાજર. તમે ઠીક સમજ્યાં. તો હવે જરા વિચાર કરો કે આ શું સૂચવે છે ! શ્રી રામચંદ્રજીએ સંદેશો સુરૂપનખાની પીઠપર લખ્યો તેનું કારણ કે તે બણેલી હતી તો બહેન રાક્ષસ જેવા અનાર્ય લોકોની સ્ત્રીઓ જ્યારે બણેલી હતી ત્યારે આપણી આર્યજાળાઓ સ્ત્રી કેળવણીમાં તે વખતે કેવી સ્થિતિએ પહોંચી હશે તેનો સ્કેચ ખ્યાલ કરો. કમભાગ્યે આપણા પુરાતન સમયનો ઇતિહાસ જાણવાને આપણી પાસે પુરાતાં સાધન ન હોવાથી આપણને આવા દાખલા ઉપર આધાર રાખવો પડે છે. મહાકવિ ભવભૂતિએ તેમના ‘ ઉત્તરરામચરિત ’ નામનાં નાટક વનવાસી સ્ત્રીઓ આત્રેયો અને વાસંતી ને શ્રી સીતાજીના પુત્ર લવ અને કુશ સાથે સંસ્કૃત ભાષાનો અભ્યાસ કરતી આલેખી છે. આપણા કવિવર કાલિદાસની શકુંતલાએ પોતાના વલ્લભ દુષ્યંતને અનુષ્ટુપ, છંદમાં પત્ર પ્રેરવાનો યત્ન કરી પોતાનો સ્નેહ દર્શાવ્યો છે, અને તેની સખીઓ અનસૂયા અને પ્રિયવદ્ધા ઇતિહાસ, નિર્મલ, ચિત્રકળા, વગેરેમાં સારી પેઠે કુશળ હતી તે “ શાકુંતલ ” નાટક ઉપરથી સ્પષ્ટ મालુમ પડે છે. જે કવિવર કાલિદાસ અને ભવભૂતિના સમયમાં સ્ત્રીઓ બણતી ન હત તો તેમનાં પાત્રોને પોતાના સમયની રૂઢિ વિરુદ્ધ આવી રીતે કદી તેઓએ આલેખ્યાં ન હત. ઋષિકુમારી લીલાવતી ગણિતશાસ્ત્રમાં નિપુણ હતી, તે વાત તો હવે સર્વમાન્ય છે. મીઠી બહેન આવા દાખલા અનેક છે. આપણી તરફથી પહેલાંની સ્ત્રીઓ બણેલી નહતી તેનું કારણ તેમનો જમાનો તેવો હતો. પણ તે પહેલાં આપણે ત્યાં જ્યારે સ્થિરતા અને શાન્તિ સારી હતી ત્યારે સ્ત્રી કેળવણી આગ્રહ હતી તે તમે જોયું. માટે હવે આપણે ક્યા સમયને અનુસરવું એ તમારે પોતે વિચારવાનું છે.

મીઠી—(સ્વગત) આ અંગ્રેજી ભણેલી બાઈડીએ તો દૂંકથી પકડયાં. (જરા વિચાર કરીને) પણ ખે'ન, એ તો સજ્જુગ હતો, હવે તો કળજુગ બેઠો છે, અને કળજુગમાં જો આપણે છોડીએ તો ભણતીએ તો તેઓ બગડી જાય એમ મારાં ફર્મજી કહેતાં હતાં

સુશિલા—બહેન, સમયને સતયુગ કરવો કે કલિયુગ કરવો તે આપણા પોતાના હાથમાં છે. કલિ એટલે કપટ, અને યુગ એટલે સમય. જે સમયમાં કપટ અને અનીતિ વધારે તે કલિયુગ કહેવાય. પણ જો આપણે કપટને ધિક્કારી નીતિથી ચાલીએ તો આપણે ત્યાં સત્યુગજ છે. ભણવાથી બધી સ્ત્રીઓની સુનીતિમાં ફેર પડે છે એવું કહેનારા એકતરશી છે, અને તેઓ સ્ત્રી કેળવણીના કદા દુશ્મન છે. ભણતરને અને સ્ત્રીની નીતિને કંઈ લાગતું વગગતું નથી. કોઈપણ સ્ત્રીની નીતિ સારી રહે' કે ખરાબ, તેનો પ્રથમ આધાર તે સ્ત્રીના ઘરની નૈતિક કેળવણી ઉપર છે. જો બાળાઓને તેમનાં માઆપ સારી નૈતિક કેળવણી આપે તો પછી શાળાની કેળવણીને વગોવવાનું કંઈ કારણ મળે નહિ. ઉલટું શાળાઓમાં તો નૈતિક કેળવણીના પાઠો સારી રીતે શિખવાય છે. પણ નીતિની સચોટ છાપ જોટલી માઆપો પોતાના સદ્વર્તનથી બાળકોપર પાડી શકે તેટલી શાળાના પાઠોથી પડી શકે નહિ. વળી આપણામાં ભણેલ સ્ત્રીઓ ફક્ત આંગળીને ટેરવે ગણાય તેટલી હોવાથી તે જગતની બત્રીશીએ ચડી છે, અને ધરના અંધારા ખુણામાંજ સ્ત્રીને પડી રહેલી જોવાને આપણા હિંદુભાઈઓની આંખો ટેવાઈ ગયેલ હોવાથી ભણેલ સ્ત્રી જો જરા તેમના ખોટા વહેમ દૂર કરી જનસમાજમાં હિન્મત ધરી બહાર આવે છે, તો તે નિંદાય છે, અને સ્ત્રી કેળવણી ઉપર આક્ષેપ મૂકાય છે. માટે મીઠી બહેન આપણે જરા લાંબો વિચાર કરવાનો છે, અને બન્ને બાજુ તપાસવાની છે.

મીઠી—સુશિલા ખડેન, હું હવે બરાબર સમજી. બહુવાથી આટલા બધા ફાયદા છે તે મેં આજેજ જાણ્યું. આજથી તમે મારાં શુરુ થયાં. મેં મૂર્ખાઈએ તમારો આટલો બધો વખત લીધો છે માટે માફ કરશો; અને મેં શારદા ખડેનને, તથા તમને જે શબ્દો અણુ-સમજાણથી કીધા છે તેને માટે હું માફી માગું છું અને હું ખરા દિલથી પસ્તાઉં છું.

સુશિલા—ખડેન, તમારે પસ્તાવાનું કંઈ કારણ નથી, કારણ કે તમારા બોલવાથી અમને જરાપણ માફું લાગ્યું નથી, કેળવણી વિષે જે શબ્દો મહેં તથા શારદા ખડેને તમને કહ્યા તે જો માફ રાખશો, અને તે પ્રમાણે વર્તન રાખશો, તો આજનો વખત અમે સારી રીતે ગાળ્યો છે એમ અમે ગણીશું, અને તમારો ઉપકાર માનીશું. (રા. રા. પ્રેમચંદ કુરમચંદ શાહ ગોંડળ તરફથી મળેલું.)

(૪૮) કેફ ન કરવા વિષે.

કન્યાઓનો સંવાદ.

૧લી કન્યા:—અહો ! આજ કોણ જાણે કેમ એ અદ્ભુત ગાયનજ મારાથી ગવાયા કરે છે. કોઈ પારકું માણસ આવે છે તો મનમાં ગાઉં છું. પણ અત્યારે તો કોઈ નથી. તો લાવની, તા-ણીને ગાઉં !

આજ ઉદ્ધાસ—ઉદ્ધાસ—અંતરમાં થાય !

રુદ્રે ઉડાણમાં હાસ, સ્વર્ગ સરીખો ભાસ :

દિવ્ય દક્ષાનો રાસ રાગિણીઓ ગાય !

આજ ઉદ્ધાસ-ઉદ્ધાસ-અંતરમાં થાય !

(બીજી કન્યા પ્રવેશ કરે છે. તે આનંદમાં નહિ, પણ ચીડાયેલ દેખાય છે.)

૨જી કન્યા:—અલી, આટલો બધો આવેશ શાનો ? તું ગાંડી તો નથી થઈના ? શું ભાઈના વિવાહની વાત આવી, કે તારી પોતાની સગાઈ થઈ ?

૧લી કન્યા:—વિવાહે નથી થયો અને સગાઈએ નથી થઈ. પણ બે'ન, હું રાજ થાઉં, તેમાં તારે શામાટે બગવું જોઈએ ? કારણ જાણવું છે ? આજ મને કવિરાજે પોતાના ભાંગના ખ્યાલામાંથી થોડી પ્રસાદી આપી, અને બાપુજીએ હા કહેવાથી હું પી ગઈ; તેથી અત્યારે આ આનંદના ધોધ ઉતરે છે !

૨જી કન્યા:—અરરર ! તારા બાપુજી પોતે તો એ ગાંડા કવિની સાથે વટલાય છે, પણ સાથે લાગી તને પણ વટલાવે છે કે શું ? અમારા ખ. દ. ડા. ના ઘરમાં તો અમે ભાંગ પીતી કે કોઈપણ જાતનો નશો કરવો, એ પાપ સમજીએ છીએ.

૧લી કન્યા:—હશે, અમારું ઘર જુદું છે. અને તમારું ખ. દ. ડા. નું જુદું.

ત્રીજી કન્યા:—એટલુંજ નહિ, બે'ન. તમારા ઘરનો કાયદો એ કંઈ ઈશ્વરનો કાયદો નથી. તમારા નીચ ઘરમાં તો આજકાલના પા'ખંડી બાવાઓની પૂજા અને સાચા મસ્ત મહાત્માઓનાં અપમાન થાય છે.

બીજી કન્યા:—ત્યારે શું કેંદ્ર કરવામાં પાપ નથી ? અમારી શિક્ષાપત્રી ખોટી ?

૪થી કન્યા-મોતી:—બે'ના હું તો એમ સમજું છું કે માણસની શિક્ષાપત્રી હોય તે ખોટી; અને પ્રભુની હોય તે સાચી.

બીજી કન્યા:—ત્યારે પાપ શેમાં હશે, બે'ન ?

મોતી:—સાંભળ, માણેક ! ચોરી કરવી, હિંસા કરવી, પર પુરુષ તરફ નજર કરવી, એ અપરાધોમાં પાપ છે. ધણાએ પાપીઓ પાપને વખતે નશો કરીને વધારે અપરાધી થાય છે. પણ પ્રભુનાં સ્તવન કરવાં, અને પોતાના રાજ અથવા માલિકની સેવા કરવી, એમાં પુણ્ય રહેલું છે: અને એવાં પુણ્યશાલી સેવકોમાં કોઈ કોઈ પોત-પોતાના ઈષ્ટદેવની ખૂટી લઈને વધારે વીર વિક્રમ અને અજ્ઞાહના બંદા બને છે. ઓ માણેક, ઋષિઓ તો સોમરસના પીનારા હતા ! ખરી વાત તો એ છે, કે બહારથી જે કંઈ માણસની અંદર પડે છે, તે જઠરમાં જાય છે, અને નિકળવા યોગ્ય હોય તે પાછળથી નિકળી જાય છે. પણ ચોરી કરવાની અને હિંસા કરવાની દુર્વાસના હૃદય-માંથી સ્ફુરે છે. એ દુર્વાસનાને પાપની સમજની. ઓ ગૌરી બે'ન, સંભળાવો તો તમારો અંતરબહારનો સોરડો !

૮મી કન્યા-ગૌરી:—સાંભળો, બહેનો !

અંતરથી અબડાય, સાચી આબડછેટ એ:

બહાર બલે બહુ નહાય, તેથી કાંઈ વળે નહીં !

બધી કન્યાઓ—

“વશ રાખી દિલ આ રંગ મોઝાર—

“વીરતા દાખવો સંસારે !”

૫મી કન્યા:—ત્યારે બે'ન તમાકુનું કેમ હશે ? બીડી પીવામાં કે કુકો પીવામાં પાપ હશે ?

ફફી કન્યા:—નારે જે'ન પાપ જ્ઞાતું ? ધણીએ ફેશનમાં વહી
મથેલીઓ ખીડીઓ પીએ છે; અને આપણા દેશમાં પણ કોઈ નફ્ટ
ઝોરતો તેમની નકલ કરે : છે. પણ એમાં કંઈ માલ નહિ. ખાલી
નકારો ધુમાડો પેટમાં નાંખવાથી ફાયદો શો ?

સાતમી કન્યા:—આપણને મન ન થાય તો આપણે ન
પીએ. પણ જે'ન જેને મન થાય અને જે પીએ, તેમને આપણે
માફો આપવી જોઈએ. આપણે તેઓ કરતાં કંઈ હૃદયમાં વધારે
સારાં છીએ, એવું અભિમાન ન રાખવું જોઈએ. પણ ચાલો, મોતી
બહેનને પૂછીએ ! (પાસે જઈને) મોતી બહેન, ફેંસલો આપશો કે ?

મોતી:—તે શું, જે'ન, મારે જ માથે બધો ભાર નાંખ્યા કરશે
કે ? ખેર, મારે તો ઉપાડ્યા વગર છૂટકો નથી. અરે ! મેનાં બહેન,
સંભળાવ તો પેલો તારો યોગવિષયનો દોહરો ?

૧૨મી કન્યા-મેનાં:—ધણી ખુશીથી ! સાંભળો, જે'નો:—

વિવિધ વિષયવશ હોય જે તે વિષયોનો દાસ;

વિષય સકલ સંન્યાસ તે યોગીનો ગુણ ખાસ !

બધી કન્યાઓ:—

“ વશ રાખી દિલ્લ આ રંગ મોઝાર—

“ વીરતા દાખવો સંસારે !

નવમી કન્યા:—ત્યારે, બહેન, અશીર્વાદ કેમ ?

દસમી કન્યા:—અશીર્વા લઈને રાજપુતો રણમાં વિક્રમ કરવા
જતા, ત્યારે કસુંબાથી તેમનું પરાક્રમ ઝગઝગી નિકળતું ! પણ ઘેર
એસીને કસુંબો પીનારા તો ખીચારા દવાપાત્ર બની જાય છે !

૧૧મી કન્યા:—અને, તોપણ, દવા તરીકે અશીર્વા બહુ સારી

વસ્તુ છે. પ્રમાણથી લેતાં આવડે તો એ વિષ નહિ પણ અમૃત છે, એમ મેં સાંભળ્યું છે.

માતી:—એ ખરું, બેન ! પણ હાલ કંઈ રાજપુતોને પણ રણમાં ચડવાનું રહ્યું નથી. ક્રાન્સ અને બેલ્લિઅમમાં જે લડવા ગયા હોય તે બધે ત્યાં કસ્ટોમો કાઢે. આકી અહીં તો મને કંઈ ઉપયોગ લાગતો નથી ! અરે હૃદય બેન ! સંભળાવ તો પેલી તારી સાચા વિક્રમની સાખી:—

૧૬મી કન્યા—હૃદય:—સાંભળો, બેનો:—

“ નશો તો સમજો સાચો નાથના નામનો તમે:

“ પરપોટા બધા બીજા: ક્ષણવાર ચતાં શમે !

બધી કન્યા:—

“ વશ રાખી દિલ્લ આ રંગ મોઝાર—

“ વીરતા દાખવો સંસારે !”

૧૭મી કન્યા:—ત્યારે બેન, કોઈ કોઈ લોકો દારૂ પીએ છે તેનું કેમ ?

૧૮મી કન્યા:—તેનું એમ, કે સત્યાનાથની તૈયારી ! આપણા ધર્મમાં એવો હુકમ છે, કે લુગડાપર દારૂનો છાંટો પણ પડે તો તે ધોઈ નાખવું જોઈએ; અને શરીર પર પડે તો નહાવું જોઈએ.

૧૯મી કન્યા:—ત્યારે દ્રાક્ષારસ તો ઘણું વૈદો પીએ છે અને પામ છે તેનું કેમ ?

માતી:—બેનો દ્રાક્ષારસને નામે વૈદો કોઈવાર દ્રાક્ષાસવ પણ આપે છે, અને દ્રાક્ષાસવને નામે કોઈવાર “ પોર્ટ વાઈન ” પણ હુસી જાય છે. સાચું પૂછાવો, બેનો, તો એ બધામાં કંઈ માલ

નહિ. શરખત પીવું એ એશક હક છે, પણ શરાખ ? અરે તારા
એ'ન, સંભળાવ તો પેલી તારી શરાખીની ખરાખી વિષે એન ?

૧૭મી કન્યા-તારા:—સાંભળો, એ'નો !

“શરાખી ખરાખી બધીતું નિદાન:

“ધણા આદમી ખોઈએલા છે જાન:

“ભુલાવે બધી નીતિતું જેહ જાન:

“કરો ના મનુષ્યો કદી તેતું પાન!

બધી કન્યા:—ઓ બહાલાં !

અહિત મદિરા તણું પાન:

મનુજ વિસરે નિજ જાન:

નરક ધસડે જઈ સાન:

વિષમ મચવે તોજાન:

તમે તે તમે !

હા ! નહિજ ખોટા પરપોટા ઢકવાનો !

તને નિશા, તો મને નિશા; સૂઝે ન દિશા, માર્ગ ન કશા !

દુરિતોને તજવાનાં; સુહિતોને સજવાનાં !

વશ રાખી દિલ આ રંગ મોઝાર

ચોરતા દાખવે સંસારે !

(લેખક-કાન્ત. ખી. ઝા.)

(૪૯) પ્રતાપની પરાકાષ્ટા. .

પ્રતાપના ઉદ્ગારો.

(પ્રસંગ—પ્રતાપસિંહ, બાળકોને રૌટલા માટે કજ્જો કરતાં જોઈને (સ્વગત)

અરે! હવે પ્રતાપના દુઃખની પરિસીમા આવી રહી! રાજ-બાળકોને રૌટલાને માટે ટગવળતાં જોવાના દી આગ્યો એથી હદ આવી રહી!! સધળાં દુઃખ સઘાં એ સાચું છે, પણ હવે આ દુઃખ સહ્યું જતું નથી! અરે! મેં ધીરજ ધારવામાં પાછું વાળી જોયું નથી; રાજ ખોયું, કુટુંબના માણસોને હમીરકુળને આળ ન આવે માટે રણમાં કપાઈ જતા નજરે જોતાં આંખમાં ત્રાસ ન આણ્યો, રે! તેથી હું કયો નહિ; કારણ ક્ષત્રિયો એટલા માટે જન્મે છે, એમ જાણ્યું. રે, રજપુતનાં બાળ રણમાં માથાં મેલવાનેજ પ્રભુએ પેદા કર્યા છે, પણ રૌટલાને માટે રખડી મરવાને માટે નથી! રણમાં પ્રતાપના કુંવર કપાઈ જતા જોવાને તેની આંખમાં ત્રાસ નથી, પણ તેનાં બાળકને રૌટલાને માટે રડતાં જોઈ તેને મોટો ત્રાસ ઉપજે છે! રે, એ દૃષ્ટના કોવાઢાથી તેનું વજ જોવું કઠણ કાળજું ચીરાઈ જાય છે!! ને તેથી નામની માની લીધેલી ખોટી મોટાઈનો તેને ધિક્કાર આવે છે; ને તેને માટે ફાંફાં મારવાં ફાગટ છે એમ તે ધારે છે. રે! આ જગતમાંની નામનાને મોટાઈ ખોટી છે, ને તેને માટે મંડ્યા રહેવું, ને ન ખમાય એવું દુઃખ સહેવું મિથ્યા છે. પ્રભુને જોને મોટાઈ આપવી હેમ છે તેનેજ મળી શકે છે, ને જોની તે લેવા ધારે છે તેની કોટિ પ્રયત્ન કરે રાખી રહેતી નથી, માટે મારે ફાંફાં મારવાં ફાગટ

છે. રે, તેની ધચ્છા વિના તરણું સરખું હાલતું નથી; તે તરણાનો મેરૂ ને મેરૂં તરણું કરે છે; રાજાને રંક ને રંકને રાજા કરે છે; તેને સૂર્ય-વંશનો-રે! હમીરકુળનો મહિમા હવે પૂરો કરવો છે; ને જવનને જશ આપવો છે, માટેજ તે તેની તરફ થયો છે ! રે, તેથીજ તેના પાસા સવળા પડ્યા છે; ને આ પ્રતાપે પાંખો વીંઝવામાં કસર રાખી નથી, તોપણ તેના દાવ અવળા પડ્યા છે; માટે પ્રભુ જેના પક્ષમાં પેઠો છે તેનાથી વિરુદ્ધ ચાલવે માફ શું વળશે? કાંઈ વળ્યું નથી, ને વળવાનું નથી. (માથું ધુણાવી) બગડવા કાળ છે તે માફ રાખ્યું રહેનાર નથી; કદી હું આ જંગલમાં પરિવાર સાથે પાર પડી ગયો, તો તેમાં મારી શી મોટાઈ વધશે તે મને સૂઝતું નથી; ને એમાં માફ કશું પરાક્રમ જગતમાં જણાવાનું નથી; એક હાથે તાળી શી રીતે પડે? રે, મેં આને બાથ બીડવા જેવાં સાહસ કર્યાં, પણ તેથી કાંઈ અજવાળું ન થતાં અંધારું દશે દિશાએ ફરી વળ્યું; તેથી હવે માત્ર નામના નિંદ્ય રાજપૂતનો અણુછાજતો ટેક રાખી કશું મીઠું ફળ આપી શકવાનો નથી, માટે હરિએ જેને આ સમયે જાન્યું આસન આપ્યું છે તેને મળી ચાલવાથી દુઃખ દૂર થશે. રે, જોઈ તો ખરો, કે રાજ-મદથી હદ મૂકી આગળ વધતો બાદશાહ બળાતકાર છોડે છે !

(પગ અડાળી આગળ ચાલતાં ને પરિક્રમણ કરતાં)

રે, તનમનની નબળાઈ માણસને કેવાં નીચ કર્મો કરવાને દોરે છે ! આહાહા !! મેં જરા વારમાં મન સાથે કેવા ગાંડા ઘાટ ધડ્યા ! પણ રે ! શું આ કહેણ ખોટું છે ! કે—

(દોહરો.)

“ સિંહ મૂઝ ભોરિંગમણિ, કરપી ધન સતિનાર,
જીવ ગયે પર કર ચઢે, ” ત્યમ ક્ષત્રી-તરવાર.

જવન સામે બાંધેલી તરવાર આ જીવ સાથેજ જડાયેલી છે; તેને
છોડેથી અત્યાર સુધી જોડેલો જશ છૂટી પડશે, ને કાળી લીટી કળિના
અંત સુધી બૂસાવાની નથી. માટે હિંમતનાં હથિયાર ને ધીરજની
ઢાલ ધરી દુઃખના દળની પાર જવું એજ સિદ્ધિ^૧ ને એમાંજ સિદ્ધિ^૨
છે. હરિ સત્યના કાંટે આવી બેસશેજ !

(પ્રતાપનાટક, અંક ૬ દ્વિ-પ્રવેશ ૩ જો.)

(૫૦) ભામાશાની રાજ્યભક્તિ.

સ્થળ—સિંધના રણની સરહદ ઉપરનો એક જગો.
પાત્રો—પ્રતાપસિંહ, તેનો પ્રધાન, વિદૂષક, બીજા થોડા
સીસોદિયા ને પાછળથી ભામાશા.

પ્રતાપ—કુળની આપરને માટે મેવાડને છેલ્લા રામરામ કરી
મારે પગલે પગલાં માંડેલા શૂરા સીસોદિયાઓ ! મને આશા નહોતી,
કે જવનરૂપી રાહુએ ઘેરાયેલા પ્રતાપને પોતાનો દેશ તજી દૂર વસવા
જતાં તમે તેના સંગી થશો. પણ ઓ કુળની આપરના જતનને
માટે વતન તજવા તૈયાર થયેલા બાપા રાવળના વંશજો ! બાપો
અસલ ક્યાંના તે વિચારો. ધરતી માણસને ઓળખાવતી નથી;
પણ માણસ ધરતીને ઓળખાવે છે. પરાક્રમી પુરુષે જે પૃથ્વીમાં પગ
મૂક્યો તે ધરતી ધીંગી ગણાય છે. રે ! ખશેડ્યાં ન ખસે એવાં દુઃખ
અને ભયાનક સ્થાનમાં રહેવાથી પરાક્રમ ઉપર પડેલા શરી વળે છે, ને
પૂર્વેનો જમાવેલો જશ ઝાંખો થઈ જાય છે, તથા પરાક્રમનો નવો

પ્રકાશ ઝળકાવવાનો ભેગ આવતો નથી; પણ એવા રાહુસ્થાનમાંથી નિર્ભય સ્થળે જઈ વસતાં પરાક્રમનું પાણી નિરુપદ્રવે એકઠું કરી શકાય છે, ને તેથી નવી જ નામના મેળવી શકાય છે, જેમકે—

(ઉપજાતિ વૃત્ત.)

ઉપાધિવાળા સ્થળમાં વસ્યાથી,
પ્રકાશ દાખી ન શકે કશાથી;
રાહુ અસે સૂયં ખસે પ્રકાશે;
રહે ત્યાહાં રાહુ સમો જ બાસે,

૧

સૂર્ય કે ચંદ્ર ગતિ કરી આગળ ગયા વિના લાગેલા મહાશૂન્યી મુક્ત થતા નથી; તેમજ માણસ પોતાના વતનમાં શત્રુના ઘેરામાં ધુન્નવાઈ રહી શું તેજ ઝળકાવી શકતો નથી. આ મારી ધરતી એવું અભિમાન રાખવું એ ઠીક છે, પણ એ હંમેશાં સુધીની આપણી નથી; માટે તેનો મિથ્યા મોહ રાખવો નહિ. તેની રીત સતીના જેવી નથી, પણ તે બળિયાની બકરી થઈ ખેસે એવી ઢંગ વની જખરાની જેમ છે ! કહેવત છે કે—“ ધીંગાની ધરતી; ” માટે એને રાખ્ય જેવી બાણી તે ગયાનો—તેને તબ્બાનો હરખ શોક રાખવો નહિ. સતી પરકર ગયે પ્રાણ ત્યાગે, પણ સામાને કામ ન લાગે, પણ આ કંઈ એવી નથી; માટે આપણે જ્યાં આપણી બાપદાદાની આબરૂ ભળવી શકીએ તે આપણું વતન, ને તેજ આપણો દેશ, ને તેજ આપણી પૃથ્વી. હરિ સાનુકૂળ હશે તો નિર્ભય જગોએ જઈ રહેતાં હાજર્માંથી મોટું રાજ મેળવવાનો વખત આવશે. રે, ગયું રાજ, ગઈ પૃથ્વી, ગયો પૈસો એ સૌ પાછું આવશે, પણ કુળની ગઈ પવિત્રતા કે કળે પાછી આવનાર નથી; માટે આ રણની પેલી કોર મીઠા મહેરામણના બેટમાં આપણો હીરમણ મુકે રાખવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો

છે, તે તમને પસંદ પડે છે કે નહિ તે બોલજો. તમે પોતાના પરિ-
યાના પવિત્ર પાણીમાં જવનના જળનો છાંટો ન પડે માટે પ્રતાપના
તેડ્યા પોતાનાં ધરખાર, જમીન જગીર, પડ્યાં મૂકી પોતાના પરિ-
વારને લઈ પાંચરા ચાલ્યા આવ્યા છે, તો તેથી તમને હાલ તુરત
તો કશું સુખ નહિ મળે; પણ ચળે નહિ એવી તમારી જડ એ
એકાંત સ્થળમાં બાઝશે, ને તમારી નામના પાછી આખા આર્ય-
વર્તમાં માંજશે !

૨ ! શત્રુથી પોતાના પરાક્રમનો પ્રકાશ ઘેરાતાં કોણે પોતાનું
સંસ્થાન નથી તબ્બું ? મોટા જગતપ્રસિદ્ધ પ્રભુ જેવા મનાતા પુરુ-
ષોએ તબ્બું છે. ૨ જુઓ,—

(શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.)

પ્રખ્યાતું નિજ પાટ'કાળ મવને ઘેર્યું ગણી શ્રી-પતિ,
પોતે લે પરિવાર આપ વસિયા જે બેટ દ્વારામતી;
તો મેવાડ તજ્યા અરિ અકમરે ઘેર્યા યદી હું તથા,
સિંહુને શુભ બેટ જાઈ વસવા ઇચ્છુંછ એ ના વૃથા. ૨

શ્રીકૃષ્ણ જેવા ઇશ્વરના અવતાર રૂપે ઓળખાતા પુરુષે જે રસ્તો
લીધો છે, તે રાહ ચાલતાં આપણને શી શરમ છે ? ૨, મેં જે ધા-
રણા ધારી છે તેનો સંકેત સારો જ છે. માટે આપણે હવે મેવાડ સામી
નજર માંડવી નથી એમ મણીને તે તરફનો કાંકરો કાઢી નાંખો.

સીસોદિમાએ.—મહારાજે જે બાપણુ બાપણું તે ખરું છે.
મેવાડમાં જવનનાં ઘોડાનાં ખર ફરે ત્યાં સુધી તે ધરતીનું ધાનપાણી
અમારે અમાજ છે. બાપા રાવળના કુળનો રાજવી ત્યાંજ અમારું
ધરખાર અમે મણીએ છીએ. મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે અમે આજ

લગી વત્યા છીએ, ને વર્તીશું. અમને આશા હતી કે, પ્રભુ કંઈ પાંચરૂં પાડશે; પણ ધણીનું ધારેલું ફર્યું નહિ, તો તેની તેમજ ઇચ્છા હશે. આપે જીવિત બતાવી તે અમારે આઠે અંગે કપ્પુલ છે. મહારાજ પહાડ પર્વતમાં આ કોતરથી પેલે કોતર પરવારને લઈ રખડ્યા એ દુઃખ અમારા અંતરમાં રાતદહાડો ધુંધવાયા કરતું હતું, પણ તેનો કશો ઉપાય કોઈના હાથમાં રહ્યો નહોતો. બળિયાઓ બાહુબળ દાખવી વિષમ વેળા આવ્યા પહેલાં સ્વર્ગે સંચર્યા, ને જે રહ્યા તે મહાસાગરના મોખામાં તલના દાણા વેરાયા જેવા હતા, એટલે નજરે દુઃખ જોવું પડ્યું !

પ્રતાપ૦—રે, એ તલના દાણા ન સમજશો ! વડવાનળનાઈ અંગારા છે એમ માનજો ! તે એકત્ર થતાં કોઈ દહાડો એ આપો દરિયો સૂકો બટ કરી દેશે. પણ હવે ઘોડે જીલ્લું નાંખો; તેના તંગ કશી બાંધો, ગઈ કાલનો અહીં નાખેલો મુકામ હવે ટાઢે પહોર ઉઠાવો; તાણેલા પાલની મેખો ઉખાડો; રણનો રસ્તો વિકટ છે, માટે જે જોઈએ તેની તજવીજ રાખો. આ રણમાં રૂપીઆનું રૂપીઆબાર પાણી જળવું મુશ્કેલ છે, માટે સૌથી પહેલી તેની ફિકર રાખજો, રખે તે જૂલતા !

સીસોદિય. —મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે હવે તેજ કરીએ.

(ઘોડાઓ ઉપર સાજ નાંખી તંબુઓ વગેરે ઉઠાવી તૈયાર કરે છે. પ્રતાપસિંહ પોતાને ઘોડે અસ્વાર થવા પેગડામાં પગ મૂકે છે. એવામાં વેગળેથી પૂર વેગમાં ઘોડો ફેંકતો કોઈ અસ્વાર આવે છે.)

પ્રતાપ૦—સહુનરાજી ! આ પેલો વેગળે કમાનમાંથી તીર છોડ્યો હોય એવા ઘોડા ઉપર આવતો કોણ જણાય છે ? !

જેતસિંહ—મહારાજ, કોઈ આવે છે ખરે, રે તે હાથ જોયા કરી આપણે થોભાવવાને ધસારા કરતો હોય એમ જણાય છે ! જરા થોભો.

વિદૂષક—ધસારા શું ! તેણે ચીસ પાડી તે તમે સાંભળી કે નહિ ? મેં તો સાંભળ્યું કે “ ખડે રહો, જાતે હો કાં ” ? ! શું દુઃખના દરિયામાંથી કિનારે આવેલું કોટિયું બોળવા કોઈ લાંબી દાઢીવાળો આવે છે કે શું ? ! હા, હા; તેમજ હશે; માટે આપણાથી જે દિશામાં જેમ નસાય તેમ નાસો, કે આવે છે તેને આવતા વારને કશી પૂછપાછ કર્યા પહેલાં પરલોકમાં પહોંચાડી દો ! મારીને અહીંને અહીં દાટી દો, કે સોળતીને આપણે કયી દિશામાં ગયા તેની ખબર કહેવા જવા ન પામે !!

પ્રતાપ—સહુખરાજ ! જુઓ, જુઓ ! તે તીર વેગે આવી પહોંચ્યો !

જેતસિંહ—હારે હા; તે કોઈ આપણો દેશી જણાય છે !

વિદૂષક—દેશી કે દેવો કેમ જણીએ ?

અશ્વત્થામા—(ખૂબ મારી) ઓ મેવાડના મુગટ તારે આમ કરવું ધટવું નથી ! રે, તું તારા ઘોડાના તંગ ઢીલા કર ! ને આગળ પ્રગ ન ધર ! !

પ્રતાપ—(આશ્ચર્યતાથી) આ નવાઈ ઉપજાવે એવો નર ઘોશ ભર્યો કાણુ આવે છે તે વર્તાવું નથી !

જેતસિંહ—મહારાજ, મને પણ એ કોઈ છે આપણો, પણ વર્ત્યો ન જાય એવો જણાય છે.

[એટલામાં તે અશ્વત્થામા ઘોડેથી ઉતરી દોડતો આવી પ્રતાપસિંહને ભેટી ચોતાના આંસુથી તેને લીંબવી નાંખે છે. તે જોઈ સીસોઢિયાવું દોણું આશ્ચર્યતાથી સ્તબ્ધ થઈ તેને જુવે છે.]

પ્રતાપ૦—(તેને ઝોળખી) શું ભામાશા ? !

ભામાશા—હા, મારા અન્નદાતા ! !

(પછી છૂટા થાય છે.)

પ્રતાપ૦—ઝેરાંછોકરાં મૂકી બહારવટે નીકળ્યા હો, એ વેષે ઘોંશ ભર્યા આ ઉજડ જગોએ કાં આવ્યા ?

ભામાશા—મારા માથાના મણિ ! આપ જેવા માથાના મણિ જતે મારે શું ઉગર્યું, કે માણસમાં મોં દેખાડી શરવું ! રે, આપ વનો આ ભામે નકામે જામે ખીલીએ બેરવી મૂક્યો હોય એવો જાણજે ! રે, અમારી શોભા જગતમાં ઝળકાવનાર સીસોદિયા કુળના રાણાજ છે. આ દેહ તેમના કણુનોજ બંધાયેલો છે; તે કુળના પાટવી મેવાડ છોડી જતે ભામાશા તેમાં શી રીતે રહી શકે, એ આપ વિચારી જુઓ.

પ્રતાપ૦—શા ! અકબરને એન પ્રતાપના કુળની લેવી છે, તમને કાંઈ તેનું નડતર નથી; તો તમે તમારી મેળે ખાઓ પીઓ ને મોજ મારો. મેવાડમાં તમાઈ જામેલું ધર શાને ધૂળધાણી કરો છો ?

ભામાશા૦—એ જમાવ બાપજીની બહોળા દિલની રેલાયલી રહેમિયતનો છે. ભામાની જડ સીસોદિયા રાણાના કારભારના સુંદર સરોવરના મીઠા પાણીથી જામેલી છે, તે આ વખતે એ મીઠો મહેરામણ સૂકાતે તેનાથી અળગો રહી અલખતનો લહાવ લેવાનો નથી, પણ જેનાથી તેની જડ જામેલી છે તેના ફરી જમાવને માટે તે પોતાનું સઘળું સત્વ બાપજીના આગળ ધરવાને આવ્યો છે; માટે જ્યાં સુધી બાપજીને બાપજીનું ભામા પાસ રહેલું બરકત આપે ત્યાં સુધી બાપા રાવજીનું મેળવેલું મેવાડ મૂકવું જોઈતું નથી.

પ્રતાપ૦—રે તમે શું બોલો છો ? ! દાટેલી ભીંત ઇંટચૂનાથી સાંધી લેવાય, પણ શટ્યો આમ સાંધ્યો ગયો જાણ્યો છે શું ? રે,

પડતો પહાડ વાંસનો ટેકો શી રીતે ઝીલી શકે ? જે હરકત દાળવા, અરે ! જવનને ખાળવા સીસોદિમાના સંચેલા ખનના ખાલી થઈ ગયા, ગાંઠનું ખાઈ ચાલીને ચોટયા રહેનાર બહાદુરો ધરખાર તારાજ કરી દેતે પણ ટકી ન શક્યા, તો તમે હવે શા સાફ આભે જ્વાળા અડેલા અગ્નિમાં ગાંઠની ગાગરનું પાકી મહેનતનું મેળવેલું પીવાનું પાણી રેડી કશો ફાયદો ન જોવા તરશે પગ તરડાવાનું સાહસ કરો છો ?

ભામાશા.—આપજી ! સીસોદિમાના માનસરોવરનું પાણી જે સાચી દાનતનું છે, તો તે એક વખત આભે અડેલો બડકો ઓલવી નાંખશે, તે જે જગ્યાએ મથાણુ જેવું મેદાન થયું છે. ત્યાં મનને મોહ ઉપજાવે એવી નવપદ્ધતિ વાડી કરી આપશે.!

પ્રતાપ—અરે ભામાશા, શું બોલો છો ? !

ભામાશા.—આપજી હું ખરું કહું છું.

પ્રતાપ—તે શી રીતે ?

ભામાશા.—આપજી, નજરે જોશો તે રીતે.

પ્રતાપ—તમે નજરે શું બતાવો છો ?

ભામાશા.—ઓ મારા માથાના છત્ર ! મને વચન આપો, તો હું આપ આગળ માઈ પેટ ખોલી વાત કરું.

પ્રતાપ—વચન શી વાતનું માંગો છો ?

ભામાશા.—આપજી, રાજપુત્રીથી હું જે કંઈ ગાંડુલેલું માગી લઉં તે વાતનું.

પ્રતાપ—જાઓ વચન છે, જે બોલો તે મોંમાં માથ એવું બોલજો.

ભામાશા.—આપજી ! શું માગું ? આપના પ્રતાપથી સીસોદિમા રાણાએની શેહે બરકતથી મારે લીલા લહેર છે; એ કુળમાં

કેર થને મારા સુખમાં ઝેર પડ્યું છે ! માટે બે હાથ જોડી માંગી લઉં છું કે—સીસોદિયા રાણાઓની છાયામાંથી જે કંઈ ખેરાગારે ભામાના ઘરમાં આવેલું છે, તે પોતે આ વખતે અંગીકાર કરી અણી વખતે અર્થ સારશે. જો કે આ માયા મોટી નથી, તોપણ પચીસ હજાર જોડાઓ એમાંથી બાર વરસ સુધી પલ્લવાશે એવો મેં હીસાબ ગણ્યો છે ! ! ધડીપળની ખબર નથી, તો બાર વરસ સુધીમાં થું નવું જૂનું નહિ થાય ! કહ્યું છે કે—

દોહરો.)

“ ઉજ્જડ ખેડાં ફરિ વસે, નિર્ધનીયાં ધનિ હોય;
ગયાં ન જોખન સાંપડે, મુઆ ન જીવે કાય.
સંપત મઈ તિ સાંપડે, ગયાં વળે છે વા'ણ;
ગત અવસર આવે નહીં, ગયા ન આવે પ્રાણ. ”

માટે ઓ મારા અનદાતા ! તારાં ઘોડાં મેવાડને માર્ગે પાછાં વાળ,
ને એક સાંઠે સેન જલદી જમાવી આવેલું સંકટ ઓલવવાને આગળ સા !

સર્વેજણા.—શાખાશ ભામાશા ! ધન્ય છે તમારા માત પિતાને ! !
(સર્વે પાછા ફરે છે, ને કેટલોક વખત વહી જાય છે.)

(પ્રતાપનાટક અંક ૭ મો. પ્રવેશ ૨ જો)

(૫૧) પોલા ઠેખકે પેઠ જ.

સ્થળ:—અંધેરી નગરીની રાજસભા.

પાત્રો:—ગધર્વસેન—અંધેરી નગરીનો રાજ. દિવાન—પ્રધાન
—અંધેરી નગરીનો દિવાન કે પ્રધાન. પ્રપંચપારેખ—અરજદાર.
દરબારીઓ, પહેરગીર વગેરે.

પ્રવેશ ૧ લો.

[પ્રપંચ પારેખ પોતા ઉપર ગુજરેલા સીતમની એક લેખી અરજી લઈ પ્રવેશ કરે છે.]

પ્રપંચ પારેખ:—(રાજા પ્રત્યે) ર્યાદ ! ર્યાદ ! ! નામદાર ! આપના રાજમાં ધણુંજ પોલ ચાલે છે. કોઈ દાંદ કે ર્યાદ સાંભળતું નથી. બધે અંધેર અંધેર થઈ રહ્યું છે. હું ધણી મહેનતે આજે આપને રૂપરૂપમાં મળવા ભાગ્યશાળી થયો છું. તો મેં કરી આ અરજ નિવાહમાં લેવરાવશો. મારા ઉપર ધણોજ જીલમ ગુજર્યો છે.

રાજા:—(પ્રપંચ પારેખ પ્રત્યે) બહુ સાડ ! તમારી અરજી માટે આવતી કાલે તપાસ કરીશું માટે તમે કાલે દરબારમાં રજુ થજો.

પ્રપંચ પારેખ:—જેવો નામદારશ્રીનો હુકમ ! !

રાજા:—(દિવાન પ્રત્યે) દિવાનજી ! આ અરજી મને મળી છે. તે માણસ ઉપર ધણોજ અન્યાય થયો છે. એમ તેણે મને અરજ કરી છે તો તેમાં તે શું લખે છે તે મને વાંચી સંભળાવો.

(દિવાન અરજી સભા વચ્ચે વાંચી સંભળાવે છે.)

“ મહારાજાધિરાજ...ગરીબ પરવર સલામત. આપ નામદારને ચરણે શીશ નમાવી બે હાથ જોડી અરજ ગુજારું છું, જે હું સરકારની નેક સક્તનતમાં આજ સત્તર વરસ થયાં એક નિષ્ઠાથી નોકરી બજાવું છું, અને શેર જીવાર ખાઈ આપને આશિષ દઉં છું. આપના ચરણરજ સેવકે આખી ઉમરમાં કોઈ વખત દાંડ તો શું, પણ ઠપકો સરખોએ ખાધેલો નહિ, તે છતાં હાલમાં—તાલુકાના નવા આવેલા વહીવટદાર સાહેબે ખીનકસુરે મને ગરીબને નોકરી ઉપરથી ઉચાગર કર્યો છે, મેં તેમને બે ત્રણ અરજીઓ કરી, પણ મને કાઠી મૂકવાનું કારણ સરખુંએ તેઓએ જણાવ્યું નહિ, ત્યારે મેં ઉપરી અધિકા-

રીઓ તરફ અપીલો ઉપર અપીલો કરી; પરંતુ સેવકની દાદ કોઈ એ સાંભળી પણ નહિ. સેવક કચેરીએ ધક્કા ખાઈને થાક્યો, અને સરકારને ખોળે માથું ઝૂકવાની ધણીએ મહેનત કરી પણ તે બ્યર્થ ગઈ. નોકરી ગયાને આજ એ વર્ષ વીતી ગયાં તો પણ ગરીબ ઉપર શુભ-રેલો ઝેરઈન્સાફ કોઈ જોતુંજ નથી, એ મોટી દિલ્લગીરીની વાત છે. હકદારના હક જળવાય નહિ. અને ગમે તેવા નાલાયાક માણસોને નોકરી મળી જાય, એથી સરકારનું કામ સારી રીતે ચાલે નહિ. ખુદા-વંદના નેક રાજ્યમાં હાલ ઘણું પોલું ચાલે છે, માટે ખુદથી તજવીજ થયા વગર ખરેખરો બંદોબસ્ત થનાર નથી. સખ્ય સેવકને આશા છે, કે આ કામમાં પાકી તજવીજ થઈ મને તથા મારાં બાળબચ્ચાને વેળાસર અન્ય બેગાં કરવાની પરવસી દયાળુ સરકાર કરશે. ”

લી. આપનો નમ્ર સેવક,

પ્રપંચપારિખ.

રાજા:—હેં દિવાનજી ! આ અરજદાર લખે છે તે ખરું છે ?

પ્રધાન:—મહારાજ, “ અર્થને દોષ નહિ, અને ગરજને અક્કલ નહિ. ”

રાજા:—પણ તેની નોકરી ગઈ હશે એમાં તો શક નહિ જ કેની ?

પ્રધાન:—નોકરી શા કારણથી ગઈ હશે તે કાંઈ આપણે જાણીએ છીએ.

રાજા:—ખીન તકસીરે ગયા વગર આટલે સુધી તે શું કરવા આવે ? વારૂ, ઉપરી અધિકારીઓએ તેને કેમ જવાબ નહિ આપ્યો હોય ?

પ્રધાન:—કાંઈ પણ કારણ હશે, આવી નજીવી બાબતો ઉપર

આપને ધ્યાન આપવાની જરૂર નથી. બોકોના જાણવામાં આવે, કે મહારાજ અરજીઓ સાંભળે છે, તો તેઓ આપનો નાહક જીવ લેશે.

રાજા:—એમ થશે તો ભોક્ને દાદ મળશે.

પ્રધાન:—દાદ આપવાને આપણે ધણાએ અધિકારીઓને રાખ્યા છે તો !

રાજા:—એમ છે, ત્યારે અરજદાર કેમ લખે છે, કે આપણા રાજમાં પોલું બહુ ચાલે છે.

પ્રધાન:—ગરજવાન ગમે તેમ લખે, પણ આજ સુધી આપની પાસે કોઈ ફરિયાદ આવ્યું નથી તેથીજ જણાય છે, કે રાજમાં સર્વ ઠેકાણે સાફ કામ ચાલે છે ?

રાજા:—વાર, પણ એ અરજી મને આપી તે માટે તે તમે હું કહું તે પ્રમાણે શેરો કરો. એ પોલું ચાલે છે એમ લખે છે. ને તમે ખાતરીથી ના કહે છો; માટે અરજી તમે લખો, કે “પોલું” દેખીને પેસી જા” તમારા કહેવા પ્રમાણે જો પોલું નહિ હોય તો તે ક્યાં પેસવાનો છે. ?

[પ્રધાન અરજી નીચે શેરો કરે છે કે—અરજદારને હુકમ જે— “પોલું” દેખીને પેસી જા. ” તે નીચે રાજ પોતાની સહીનું નિશાન કરી આપે છે.]

પ્રવેશ ૨ જો.

(પાત્રો:—દિવાન, પ્રપંચ પારેખ, હજુરી, અને પાછળથી મહારાજ.)

દિવાન:—તમે કાલ્યુ છો ?

પ્રપંચ પારેખ:—હું-તાલુકાનો વહીવટદાર છું સાહેબ.

દિવાન:—તમને વહીવટદારી કાણે આપી ?

પ્રપંચ૦—મેં મારી જાતે ધણી મહેનત કરી મેળવી !

દિવાન:—એટલે ?

પ્રપંચ૦—એને માટે મારે ખુબ અરજીઓ કરવી પડી હતી, ને આખર કેટલી માથાફાડે ખુદ સરકારની મહેરબાની થઈ.

દિવાન:—તમારું નામ શું ?

પ્રપંચ૦—મારું નામ પ્રપંચ પારેખ.

દિવાન:—તમે સરકારનું મહેસુલ કેમ બરતા નથી ?

પ્રપંચ૦—મારા વખતમાં મહેસુલ આવ્યુંજ નથી.

દિવાન:—એ શું ! મહેસુલ કેમ ન આવે ? તમે ખાઈ ગયા હશે.

પ્રપંચ૦—ખાઈ શું જાય ! તે બાગમાં ગયે વરસ દુકાળ ચાલતો હતો, તેથી કાંઈ પાક્યુંજ નહિ !

દિવાન:—તમારા ચોપડા દેખાડો ?

પ્રપંચ૦—ચોપડા નથી.

દિવાન:—તાલુકાની તિજોરી માટે ચોપડા નથી, એ તમે શું બોલો છો ?

પ્રપંચ૦—પણ સાહેબ, ચોપડા રાખવાની જ્ઞાની જરૂર પડે.

દિવાન:—એમ કેમ ! વળી ચોપડા વગર તે ચાલે ?

પ્રપંચ૦—ઉપજ આવતી હોય, ત્યારે જમા ખરચ કરવાને ચોપડો જોઈએ. ઉપજ જ્યાં જન્ય આવતી હોય, ત્યાં ચોપડાનું નકામું ખરચ કરી સરકારને માથે શું કામ નકામો બોજો નાંખવો !

દિવાન:—વાજખી. પણ ખીલકુલ ઉપજ ન થઈ, એ તો નવાઈની વાત. કદી ઉપજ ન થઈ, પણ ખરચ તો થવું જોઈએ; તેને માટે પણ શું હિસાબ ન જોઈએ ?

પ્રપંચ૦—આપ દરીઆશી તો કરી જુઓ, કે અમે એકવાર સરકારથી ખરચ સારૂ રૂપીઆ મંગાવ્યા છે ? અમે જાણતા હતા, કે જ્યારે તાલુકામાંથી કાંઈ ઉપજ આવવાની નથી, ત્યારે સરકાર ખરચ કરવા નાણાં ક્યાંથી મંજૂર કરશે. એમ વિચારી મેં મારી ગાંઠનાં નાણાં નોકરચાકરને વહેંચ્યાં, એટલે સરકારી ચોપડા હોય, તો પણ તેમાં જમા ખરચ કેમ કરી શકાય ?

દિવાનઃ—ખરૂં. તમને નોકરી આપ્યા બાબતનો હુકમ મળ્યો હશે, તે ક્યાં છે ?

પ્રપંચ૦—હુકમ ખુદનો છે, તે ખુદ હાજર હોય, તોજ ખતાવવા રાજી છું.

દિવાનઃ—(હજુરી પ્રત્યે) હજુરી, જો મહારાજ પધારે છે.

[રાજ પ્રવેશ કરે છે અને આસને બેસે છે,]

દિવાનઃ—આ મહારાજ પધાર્યા; હવે તમારો હુકમ દેખાડો ?

પ્રપંચ૦—(મહારાજને પગે લાગ્યા પછી) ખુદાવંતને યાદ હશે કે મેં ગઈ સાલ આપની સવારી નીકળી, ત્યારે એક અરજ આપી હતી, ને મોંઢે પણ આજીજી કરી હતી.

રાજા૦—(મોંઢેનો ચાખખો રાજના કાળજમાં સજ્જડ બેઠેલો હતો, તે યાદ આવવાથી) હા, મને યાદ છે.

પ્રપંચ પારેખ૦—(ગજવામાંથી અસલ તુમાર કાઢીને) જુઓ પૃથ્વીનાથ, આ આપના મુખારક હાથે થયેલું નિશાન છે, કે નહિ ?

રાજા—(અરજ લઈ જુએ છે.) (પ્રપંચ પારેખને) હા, આ મારા હાથનુંજ નિશાન છે. પણ આ અરજ લેઈને આજે તમારે અહીં આવવાની શી જરૂર પડી ?

પ્રપંચ—ખાવિંદ, આપનો હુકમ મળ્યા પછી હું આખા રાજ્યમાં નિર્ભય પોલ ખેળવા લાગ્યો, તો તાલુકો મને પસંદ પડ્યો. પોલું દેખીને પેસી જવાનો ખુદનો હુકમ જ હતો, એટલે મેં ત્યાં જઈ વહીવટદારી હાથમાં લીધી, અને એક વરસ અમલ ચલાવ્યો.

રાજા—(દિવાનને)—આપણા હુકમનો એણે અમલ કર્યો, તેમાં તમને શી હરકત ?

દિવાન—એ સખ્સે વહીવટદારી એક વર્ષ ઉપરાંત કરી. તેમાં એક બદામ પણ સરકાર તિજોરીમાં ભરી નથી. કારણમાં એ કહે છે, કે તે ભાગમાં દુકાળ પડવાથી કાંઈ પાક્યું નહિ.

રાજા—કાંઈ પાક્યું નહિ, ત્યારે સરકારને શામાંથી વસુલ મળે ?

પ્રપંચ—ધમ્મર આપનું કલ્યાણ કરો. પ્રધાનને મેં રજેરજની સમજણ પાડી, તો પણ તે મારા ગરીબનું કામ ચુંધ્યા કરે છે. વસુલ કાંઈ ન આવ્યું, તેથી તાલુકાનું ખરચ મેં મારી ગાંઠનું કર્યું છે; માટે મારા પૈસા વસુલ થતા સુધી સરકારે મેહેરખાની કરીને મને એકાદ વરસની ત્યાં વધારે વહીવટદારી કરવા રજા આપવી જોઈએ ?

રાજા—પૈસા વસુલ થતા સુધી તાલુકા મજકુરનો વહીવટ તેને કરવાની રજા આપવી જોઈએ. (પ્રપંચ પારખને) નાણાં વસુલ થાય, કે એક દિવસ પણ તમારે વધારે રહેવું નહિ.

પ્રપંચ—બહુ સાફ ગરીબનવાળ. (મનમાં) આપણે તો ધારતા હતા કે આજ સારી પેઠે મુંડાપ્રશું. પણ આતો ખરેખર ધી-કેળાં થયાં. પોલ તો ઠેક લગીજ દેખાય છે ! આપણા રૂપીઆ વસુલ થયા, એમ આપણે શું કામ ઝઠ કહીશું, કે આપણે આવી સારી જગા છોડવા વારો આવે. સરકાર પૂછશે, ત્યારે વળી કાંઈ પ્રપંચ લડાવીશું. (મોટેથી) વાઝ મહારાજ, મને હવે રજા હોય, તો હું

પાછો તાલુકે જઈ ગરીબ રૈયતનું કામ કાઢું !

રાજા—સુખેથી જાઓ, (તેને પાસે બોલાવી કાનમાં) તમે તે દિવસે કહેતા હતા કે બધે અંધેર આશે છે; પણ એવી ખૂબ કાઈ ઠેકાણેથી મારે કાને આવી નથી. તમારા તરફ કેવું આશે છે ?

પ્રધાન—ખાસું દીવા જેવું મહારાજ, આપના પ્રતાપથી હું ગયો ત્યાં સૌ સાફ.

(“ અંધેરી નગરીનો ગર્ધવસેન ” માંથી સહજ ફેરફાર સાથે)

ચોજક—હરગોવિંદદાસ દ્વારકાંદાસ કાંટાવાળા.

(૫૨) જીલમી રાજા.

પાત્રો—એનસૂ (કુકુટપુરિનો રાજા) તેના પ્રધાન, કારભારીઓ વગેરે. સ્થળ—એનસૂ રાજાનો કરબાર.

એનસૂ—પ્રધાનજી !

પ્રધાન—મહારાજ !

એનસૂ—હમણાં બંડારની શી હાલત છે ? રોકડ શીલક કેટલી થઈ છે ?

પ્રધાન—મહારાજ ! એક કરોડ ઉપર નાણાં થયાં છે. હાલ તો બહુ સારી હાલત છે.

એનસૂ—હટ ! હટ ! ! એક કરોડની જ શીલક ! તમે પ્રધાન વડું બરાબર કરેલું જણાવું નથી.

પ્રધાન—મહારાજ ! રૈયતને ચુસવામાં હવે કાંઈ કસર રાખી

નથી. ખાવાની સઘળી ચીજો ઉપર કર નાંખ્યા છે. એક દમડીના મીઠાથી તે પૈસાદાર લોકોને ખાવાના પકવાન ઉપર કર નાંખ્યા છે. રાત્રી-ચીલાપર, પહેરવાનાં લુગડાંપર, શાકપાનપર, ફૂલફળાદિપર કોઈ ચીજપર હવે કર નાંખવો બાકી રહ્યો જણાતો નથી.

એનસુ—અરે ! તમને પ્રધાનની જગા આપી, તે આટલા માટે કે ? તમારી બુદ્ધિનો ઉપયોગ કેમ કરતા નથી ? વિચાર કરો, બુદ્ધિ ચલાવો, અને બીજી કર નાંખવાની વસ્તુઓ ખોળી કહાડો. નાણાનો ભંડાર આમ તળીઆ ઝાટક રહે તે કેમ સહન થાય ?

પ્રધાન—મહારાજ ! હવે તે બુદ્ધિ કેટલી દોડાવીએ ? ખાવાની બધી વસ્તુપર કર નાંખ્યો, ગાંજો, તમાકુ, અરીસુ સહ ઉપર કર નાંખ્યો, જાળર જવાનો કર, લુગડાં ધોવાનો કર, છાલુમાટીપર કર, હવે તો કાંઈ સૂઝતું નથી.

એનસુ—સારે તમને પ્રધાનની જગાપરથી રજા આપવી પડશે. પૈસો મેળવવાની કાંઈ અડકલ સૂઝતી નથી, સારે તમારા જેવા બોલતો તે હું પ્રધાનની જગાપર રાખી નકામા બે હજારના પગારપર શીદ પૂજો મૂકું ? આટલા મહિના તમને જગા આપી ત્યારે માંડ એક કરોડ રૂપૈડી કરી. એને તે શું મધ મૂકીને ચાટે !

પ્રધાન—મહારાજ ! આપ મારી કસર કહાડો છો, પણ અડકલ દોડાવવામાં હું કસર રાખતો નથી. રૈયતમાં ચોર ચોરી ન કરે તે માટે ચોડીદારો રાખ્યા છે, તેમની પાસે રાતે રૈયતનાંજ ઘરોમાં ચોરી કરાવીએ છીએ, રસ્તામાં મુસાફરોને આપણાંજ માણસો પાસે લુંટાવીએ છીએ, ન્યાય આપવામાં પણ બંને બાજુનાં નાણાં કઢાવીએ છીએ, કોઈ મરે છે તો એ લાગો લઈએ છીએ, જનમે છે તો એ લઈએ છીએ, પરણે, રાડે, કરીયાવર કરે, કાંઈ પણ કરે તેમાં

આપણું લાકડું હોય જ છે. હવે તો વળી આપ કોઈ જુકિત સુઝાડો તો વળી તે પ્રમાણે કરું.

એનસૂ—એમ ઘડી ઘડી હું બુદ્ધિ સુઝાડીશ ત્યારે તમે શું પાડા મુંઝશો ? ચાલો, કંઈ શીકર નહિ, આ વખત એક બે જુકિતઓ કહું છું. પણ માદ રાખો, રોજ રોજ એમ નહિ ચાલે. વાર, તમે પાણી ઉપર કર નાંખ્યો છે ?

પ્રધાન—ના મહારાજ ! પાણી જેવી બધાના જીવતરના આધાર જેવી વસ્તુપર કર નાંખાય બાપજી ?

એનસૂ—ના કેમ નાંખાય ? કોઈને ધર રહેવા આપીએ છીએ તો બાડું લઈએ છીએ કે નહિ ? તેમ વરસાદના પાણીને આપણી જમીનપર, આપણાં તળાવોમાં, આપણી નદીઓમાં રહેવા દઈએ છીએ તેનું બાડું નહિ ? અરે ! આ કેવી બેઉંધી વાત કરો છો ? સરકારી જમીન શું મફતની આવે છે ? આ શું ? આ શું ? આ તો રાજ. કુલાવવાનીજ વાત !

એક કારભારી—સાચી વાત છે, બાપજી ! ખરું કહો છો.

બીજો—કાનની બુટ ઝાલીને કપ્પલ કરવા જેવી વાત બાપુએ કહી

ત્રીજો—અહા ! બાપુએ શી બુદ્ધિ દોડાવી છે !

ચોથો—ખરી વાતજ છે તો પરધાનજી ! કંઈ પાણીને મફત ધરતીપર રહેવા દેવાય ?

પ્રધાન—અજ્ઞાતા ! પાણી ઉપર કર નાંખતાં લોકોમાં હાહાકાર વર્તાઈ જશે, અને તોફાન જાગશે ?

એનસૂ—તોફાન જાગશે ? શું ખ્હીક્યુ બિલાડી જેવી વાતો કરો છો ? મહેલ્લે મહેલ્લે લશ્કરી સિપાઈઓ મૂકી દો, અને સામે ચાલ તેને તોપને ગોળે ઉડાવી દો.

એક કારભારી—પરધાનજી ! બાપુ હાથું રહે છે. કંઈ રૈય-તથીએ રાજના હાથુંએ થવાય કે ?

એનસૂ—એ તેમ કરીને બંડારમાં બે કરોડ રૂપૈયા કરે અને પાણીના કરથી એટલા રૂપૈયા ન થાય તો હવાનો કર નાંખે. આપણા રાજની હવા કંઈ મફત આવતી નથી.

પ્રધાન—(સ્વગત) પૈસાના લોભમાં આ રાજની ખુદી છેક જ બગડી છે. પણ જો હવે આપણે હવે ઝાઝી ત્રીન પાંચ કરીશું તો જગા ખોઈશું, અને વખતે કેદમાં મોકલશે તો બાઈડીછોકરાં રજગશે. આપણે તો વર મરો કે કન્યા મરો પણ જોરનું તરમાણું બરો. સહ સહને પાપે લેવાશે.

(પ્રકટ) મહારાજ ! આપના હુકમ પ્રમાણે કાલથી કરીશ.

જહાં ગુણિયલ ન ભૂપતિ, બને આવા બનાવ;

દેશ સુધારાની તહાં, તો આશા શી રખાય.

(મહાકાલ, સતી સુવર્ણા નાટકના લેખ ઉપરથી.)

(૫૩) ચોરી વિષે.

(મનુ નામનો છોકરો રોતો ઉભો રહે છે.)

રતિલાલ—માઈ મનુ, તું કેમ રહે છે ?

મનુ—મને બાનુએ માર્યો તેથી.

રતિલાલ—શા માટે માર્યો ? બાનુ કોઈની સાથે લડતો નથી, તેમ કોઈને મારતો નથી; તે સારો છોકરો છે; પણ તે એને કંઈ કર્યું હતું.

મનુ—ના, મેં તો કાંઈ કર્યું નથી. ફક્ત એનો કાંચનો લખોટો લીધો હતો.

જગન્નાથ—તેં એને પૂછીને લીધો હતો ?

મનુ—ના મેં એને પૂછ્યું ન હતું, પૂછવાનું શું કામ ? તે ગોળ-મટોળ અને ચળકતો હતો અને તેમાં તરેહ તરેહ રંગના ચટાપટા હતા. તે મને ધણો ગમ્યો; તેથી એને ત્યાં હું ગયો, તારે છાનોમાનો લઈ આવ્યો. એમાં મેં એનું શું બગાડ્યું ?

બદુદ્દીન—વાર, એણે તારી પાસે પોતાનો લખોટો ન્યેયો, તારે પાછો માગ્યો હતો ?

મનુ—હા. પણ મને એ ધણો રૂપાળો લાગ્યો, તેથી મેં આપ્યો નહિ. તારે એણે છીનવી લીધો અને મને ચોર ચોર કહીને માર્યો.

માલુકચંદ—તેણે તને માર્યો ન હોત તો ઠીક; પણ તેં ધણું ખોટું કામ કર્યું હતું. હું એવું કામ ન કરું એટલુંજ નહિ, પણ કોઈ કહે તો એ ન કરું.

મનુ—શી રીતે મેં ખોટું કામ કર્યું ? મને ગમ્યો, અને મેં લીધો; એમાં ખોટું શું ?

પ્રેમચંદ—જે, હું ત રી આ ચોપડી અને ટોપી, તને પૂછ્યા વિના લઉં, તો તે તને ઠીક લાગશે કે ?

મનુ—ના, એ તો મારાં છે. તારાથી કેમ લેવાય ?

મોહનલાલ—તારે તારાથી બાનુનો લખોટો કેમ લેવાય ? જો તારૂં કોઈનાથી ન લેવાય તો ખીજનું તારાથી શી રીતે લેવાય ?

મનુ—હા.....હવે હું સમજ્યો. મેં પૂછ્યા વિના એનો લખોટો લીધો માટે માર ખાધો.

રતિલાલ—ભાઈ, એનુંજ નામ ચોરી કહેવાય.

મનુ—એમ કે ? હવે, મને એક વખત માણએ કહું હતું તે
યાદ આવ્યું,—કે ચોરી કરીએ તો ચોર કહેવાઈ એ, લોક ભરેસો ન
કરે, અને રાજ સજા કરે. તે શીખામણ હવે હું કદી બૂલીશ નહિ.

રતિલાલ—બરાબર છે. વળી મહેતાજી સાહેબે આપણને ચોરી
ન કરવા વિષે એક કવિતા શીખવી છે. તે તને યાદ છે ?

મનુ—હા.

રતિલાલ—ચાલો ત્યારે આપણે સૌ ભાઈઓ તે કવિતા ગાઈએ.

(બીજી ચોપડીમાંથી સંવાદરૂપ).

ચોરી નહિ કરવા વિષે.

વસ્તુ પારકી પૂછ્યા વણ લઈએ નહિ રે;

લઈએ કદી તો ચોરી કરું કામ ગણાય;

ચોરી અતિ દુઃખદાયક મોટું પાપ ગણાય છે રે.

સાખી—જે જન ચોરી જઈ કરે, સમજી તેમાં સુખ,

પાછળથી પકડાઈ જતાં, પામે પૂરું દુઃખ.

પોલીસ પકડી જતાં પૂરી ફગેલી થાય છે રે;

આખર કેદી થઈ, ગુમાવે મુખનું દર;

ચોરી અતિ દુઃખદાયક મોટું પાપ ગણાય છે રે.

સાખી—એક વખત ચોરી કરી રાજ્ય થકી દંડાય,

જિંદગીબર શકદાર થઈ, ચોર નામ મંડાય.

બંધુ જમમાં જન વિશ્વાસ કદી કરતાં નથી રે;

માટે ચેતીને રહેવું ચોરીથી દર;

ચોરી અતિ દુઃખદાયક મોટું પાપ ગણાય છે રે.

(હ. ના.)

(૫૪) ભલંધર અને ગોપીચંદ.

ભલંધર—વાવના પગથીઆપર શી ભાંજવડમાં પડ્યો છે ?

ગોપીચંદ—એક આશ્ચર્ય છે, મહારાજ !

ભલંધર—અનંત કાળના યોગી ! તને આશ્ચર્ય હજી શાનું છે ! સમુદ્રને પી જનાર અગસ્ત્યને સમુદ્રમાં હજી શાનું આશ્ચર્ય રહ્યું છે ?

ગોપીચંદ—ગુરુદેવ, અગણિત કાળથી ન અનુભવેલું તેવું કાંઈક અહીં છે. અંચળામાં આજે જળ બંધાતું નથી. વસ્ત્રમાં પાણી ભરવા મથતા ઘેસાને ભોકો હસતાં ચાલ્યાં જાય છે.

ભલંધર—અને તું ખિન્ન પણ થઈ ગયેલો દેખાય છે !

ગોપીચંદ—મહારાજ, વસ્ત્રમાંથી જેમ જળ વહી જાય છે, તેમ મહારા આત્મમાંથી યોગબળ પણ વહી જતું જણાય છે. અને ખેદ પણ થાય છે.

ભલંધર—મિત્ર, જમાત આજે અહીંજ રહી જશે. આજે આ વાવ પાસેની કદંબકુંજમાં ઠેરી જશું. તારો ખેદ દૂર કરીશું અને અલપ અહીંજ જગાવીશું.

ગોપીચંદ—કૃપા ! ગુરુદેવ !

ભલંધર—તારે તું અહીં આવ. જરા સમાધિરથ થા, અને આરામ લે.

ગોપીચંદ—ગુરુદેવ, સમાધિ આજે આવશે નહિ. તે આનંદનાદ ભોપ થઈ ગયો છે. યોગબળમાં આપની કૃપા સિવાય મહારી પાસે ખીજી કંઈજ નથી.

ભલંધર—એટલું બધું શું છે ? ગોપીચંદ ? અહીં આવ, બેટા !

(ગોપીચંદ જલધર પાસે જઈ બેસે છે.) તારાં અંગેઅંગમાં કરુણાની ઉખા બ્યાપી ગઈ છે, નેત્ર આર્દ્રતાથી ગળી પડે છે, મ્હોં લેવાઈ ગયું છે, તાત-તને શું થયું છે ? તું કોઈ મિત્રને મળ્યો ? અનંત કાળના યોગી, તારો કયો મિત્ર આ વીતેલા અગણિત કાળમાં કાળને હજી રમાડી રહ્યો છે ? તારૂં કયું સંબંધી તને ફરી રાજ્ય ભોગવવા હજી બોલાવી રહ્યું છે ?

ગોપીચંદ—એ કોઈ મિત્ર નહિ—મહારાજ પણ વૈરી મને સાદ કરે છે. હજી યોગથી તે મને ખેંચી જવા માગે છે. હું તેને દૂર કરવા મથું છું પણ તે ખસતો નથી.

જલધર—તું અનંતતા મેળવી શક્યો તેમ તે પણ કોઈ અનંતતા મેળવી શકેલ મહાત્મા છે. ખેટા, એમાં સામ્ય છે તો તિરસ્કારી કાઢે છે કેમ ? જે હોય તેને ઉપાડી લે અને હૃદયથી મેળવી લે. હજી સુધી ટકી રહેલ એવું એ—તારૂં મિત્ર હોય કે સંબંધી હોય કે. એક ભાવના માત્ર હોય—જે હોય તેને તારા આત્મામાં સમાવી દે. એ તને હાનિ કરી શકશે નહિ. જે બહુ ટકે છે તે બહુ સાડું હોય છે.

ગોપીચંદ—એ તો જડમૂળથી કાપી બાળી નાખવા જેવી વાંચ્છના, કૃપાલુ; બહુ ટકી, માટે બહેલી કાઢી નાખવા જેવી અને તે પણ આપના નિત્યના બોધથીજ.

જલધર—કાંઈ ફિકર નહિ—ખેટા, તે વાંચ્છના હોય તો તેને પણ જરા વાર તો હૃદયથી આંખી લે. તારા જેવાને કાંઈજ ડર નથી. વાંચ્છનાને પણ ન્યાય આપવો. સર્વને ન્યાય આપવો. જે બહુ ટકી રહે છે તે બહુ ઉપયોગી હોય છે.

ગોપીચંદ—પણ કૃપાલુ ! એ વાંચ્છના ચોર જેવી અમર છે અને તંની ખાક કરવામાં આવે નહિ ત્યાં સુધી તે વમર વર્ષાદે અને

ખારામાં પણ વધતી જમ તેવી છે, અને તો આજ લાગે છે કે પુ-
રાઈ પણ અમર છે.

જલધર—નહિ, નહિ, બેટા. જે ઉપયોગી છે તેજ કાળના
મહાન ધસારામાં ટકી શકે છે. પુરાઈ તો ક્ષણે ક્ષણે મૃત્યુને વશ જ
છે. તું તારી ભાવનાને પુરી કહી કંગા નહિ.

ગ્રાપીચંદ—મહારાજ, આજે નિત્યથી કાંઈ દિલ્લુજ કહેત
હોય એમ મને અચાનીને ભાસે છે.

જલધર—હા, મને એમજ લાગશે. જે કહેવાની જરૂર ન
હતી તે મેં કહ્યું ન હતું. પણ આજે છેવટ કહેવાતું તે કહી લેવાતું
પ્રાપ્ત થાય છે, તને દુઃખ દે છે તે ભોગ ભોગવી લે. કહેવાતું તો એ-
ટલુંજ કે તું નિરંતરના સુખમાં આવ.

ગ્રાપીચંદ—કૃપાલુ, આપ આજા કરો છો તે હવેથી મહારાથી
શી રીતે બની શકશે ? યોગમાં આવી ભોગમાં પડવાનું હવે કેમ બનશે ?

જલધર—જે અત્યાર સુધી રહ્યું તેજ સર્વ બતાવી દેશે.
યોગને અને ભોગને હવે સરખાં જોતાં શીખ; બાપુ, અને તું છેકજ
ગળી ગયો છું તેને માટે બીજું શું રહ્યું ? યોગપર તારી પ્રીતિને માટે
ધન્ય છે. પણ તારી આંખમાંથી અશ્રુ નીચે નથી પડતાં તે સિવાય
બીજું બહુજ ઘર્ષ ગયું છે, તું દૃઢ છે તો ભોગમાં પણ દૃઢ રહેજે.

ગ્રાપીચંદ—શુભેવ, યોગને અને ભોગને સરખા કેમ ગણું ?
અનંત કાળની શાન્તિ હવે અત્યારે કેમ ખોઈ નાંખું ?

જલધર—અનંત કાળની શાન્તિ—બેટા, ખોવાતી નથી. ખોવાય
છે તો મળી ન હતી. અખંડિત શાન્તિ શું ? તેનું દર્શન તો હવે
શરૂ અને તે ભોગમાંથીજ; તને હાલ યોગમાંથી તો કદિ નહિ.

ગ્રાપીચંદ—આજલા કાળની અસંમતાથી ન બની શકે તે

હવે સંગમાં પંડતાં ક્યાંથી મળી આવશે મહારાજ ?

જાલંધર—એટા, તું હજી સુધી ન સમજ્યો કે શાન્તિ, સંગ કે અસંગ, ભોગ કે યોગ—એવા કોઈ પદાર્થમાં નથી; પણ શાન્તિ વિવેકમાં છે.

ગોપીચંદ—સત્ય ! ગુરુદેવ !

જાલંધર—અને વિવેકથી ભોગ ભોગવાય તો યોગની અપેક્ષા નથી. વિવેકના પ્રકાશમાં ભોગ પણ યોગ જ છે.

ગોપીચંદ—સત્ય ! ગુરુદેવ; પરંતુ ભોગમાં વિવેક મલિન થાય છે માટે જ લોકો યોગને નિર્ભજ અને પૂજ્ય ગણે છે, નિર્ભય ગણે છે.

જાલંધર—પણ—માઈ, ભોગ કરતાં યોગ ઓછા ભયવાળો નથી. દૂધ બગડે છે ત્યારે વિષ બને છે, યોગ તુટી પડે છે ત્યારે બહુ દુઃખ થાય છે. પક્ષ થયા પહેલાં ફલને તોડી લેતાં તે કરમાઈ જાય પણ ખટાકા છેડતું નથી.

ગોપીચંદ—સત્ય ! ગુરુદેવ.

જાલંધર—જરા વિચાર કર. તારી માતા મેનાવતીનાં અશ્રુમાં તું નાહીને અહીં આવ્યો તે સમય યાદ કર. પછી તે બળાત્કાર કે-ટલો વિષમ છે, તે તારી અત્યારની સ્થિતિ જોઈ લે. અનંત કાળમાં એક વખત પાછો ફરી આવ. રાજ્ય અને વૈભવ તારી પ્રકૃતિ હતી. વિરામ મેનાવતીએ અપાવ્યો. પ્રભુએ આપ્યું હતું તેવું મેનાવતી ક્યાંથી અપાવી શકે ?

ગોપીચંદ—સત્ય ! ગુરુદેવ.

જાલંધર—મેં મેનાવતીને કહ્યું હતું કે “ ઉતાવળની જરૂર નથી, ગોપીચંદ અમર નથી પણ ગોપીચંદની આત્મા અમર છે. ” પણ તે પુત્રના લાવણ્યમય શરીરને અમરત્વ ધરાવતી હતી.

ગાંધીજી—અને તે ઇચ્છતી હતી તે આપની કૃપાથી પ્રાપ્ત કરી શકી.

જાલંધર—ખરૂં, તે ઇચ્છતી હતી તે તો બન્યું, પણ હું ઇચ્છતો હતો તે નહિ.

ગાંધીજી—આપ શું ઇચ્છતા હતા ? અમરતવથી પણ વિશેષ હિત એ કયું ?

જાલંધર—હું ઇચ્છતો હતો તે “ શાન્તિઃ ” અને તને માર્ગમાં સર્પની પેઠે આરામ મળે એ પણ ન ઇચ્છવા જેવું ન હતું. વિસામા ભેતાં ચાલવું સાઈ છે. તારી પ્રકૃતિમાં ચાલતાં તને આરામ મળત અને ધીરે ધીરે આ પણ મળી રહેત. અમરતવ અને શાન્તિ સાથે મળવાં જોઈએ.

ગાંધીજી—પણ ગુરુદેવ ! આપે આપેલું પાત્ર હું ક્યાં પી શક્યો હોત ?

જાલંધર—તને ખરી જરૂર હોત ત્યારે જાલંધર મળી રહેત, વિશ્વ જાલંધર જેવા અણુથી બરેલું પડ્યું છે. તારી પ્રકૃતિજ તેને શોધી લેત. જાલંધર પણ એક કાળે માતાને ધાવતો હતો અને બાલક પેઠે રડતો હતો. આટલો વૃદ્ધ જ્યાં પોપણ મળે ત્યાંથી ભેતો ભેતો જ થયો છે. પ્રભુએ પોપણમાં કોઈ સ્થાને વિષ નથી નાખ્યું તેથી જ તે આવડો થયો છે. તારી પ્રકૃતિને જ્યાં પોપણ મળે ત્યાં હું જા, મને મળે છે ત્યાં હું રહીશ. કામધેતુ સર્વ સ્થાને વર્ષા રહી છે. જે જેવું દોઢે છે તેને તેવું તે દઈ રહી છે.

ગાંધીજી—પણ ગુરુદેવ ! ભગવાં વસ્ત્રમાં ટેવાઈ ગયેલાને રા-બ્યનાં સોનેરી વસ્ત્રાણુપણ હવે ખુશ્મશો નહિ ?

જાલંધર—હાલ તો નહિજ ખુમે. ખુમે ત્યારે ફેફડાંનું ઇચ્છા

છે તો તેને પણ ધારણ કરી લે. ઇચ્છા છે તો આ ઝોળી પણ દૂર નથી; જ્યારે ઇચ્છા થશે ત્યારે મળી જશે. ખેટા, ખુશીથી એક ફેરો જઈ આવ. મેનાવતી અભાર સુધી હોત તો તે પણ તને એમજ કહેત.

ઝાપીચંદ—પણ મહારાજ ! કદાચ અમરત્વ અને શાન્તિ બંને ભય તેવો ભય લાગે છે.

જાલંધર—યોગી ! રાજ ! વેપારી થા નહિ. ભોગ કરતાં ભય વધારે હાનિ કરે છે. પ્રકૃતિમાં એક રસ ન બને ત્યાં સુધી અમરત્વ શા ખપતું ? છતાં અમર પ્યાલો ચાખ્યા પછી તું મરણથીયે ભાવોમાં કેટલું જીવી શકશે ? જેમ અત્યારે તારે યોગથી જવું પડે છે તેમજ કોઈ કાળે તારે યોગમાં પાછું આવવું પડશે.

ઝાપીચંદ—ગુરુદેવ ! આપ જોને હિત કહેશો તે આનંદથી કરીશ. પરંતુ પેલી વીતેલી વમળમાં પડી, આપનાં દર્શન ક્યારે મેળવીશ તે સુઝતું નથી.

જાલંધર—અને એવો ભય પણ શામાટે ? વમળ તું અહીં પણ શું નથી દેખતો ? નિર્ભય ન થવાય ત્યાં સુધી—યોગી—ભયમાં રહે પણ ભયને નિર્ભયતા કહી છેતરાવું ઠીક નથી. વિવેકથી પ્રકૃતિને વશ થવામાં ભય નથી. ભય પ્રકૃતિનું ખૂન કરવામાં છે. તને રાજ્યમાં ભય નહિ લાગે.

ઝાપીચંદ—ગુરુદેવ ખીજો કોઈ માર્ગ નથી ?

જાલંધર—પહેલોજ માર્ગ સારો મળે તો ખીજની પૃચ્છા શા માટે કરવી ? અને ખીજો માર્ગ નથીજ. તને તે એકની એક વાત કાણે કાણે ખુન્નમાં કરશે. તને એ ઝંપવા દેશે નહિ. યોગી, અનંત-તામાં આવ્યા પછી હજાર હજાર વર્ષે પણ એક ખટક થાય તે દુનિયામાં તો કાણે કાણે થવાની યરાબર છે.

ગ્રાપીચંદ—ગુરુદેવ ! જ્યાં જ્યાં દષ્ટિ ઉઘાડીશ ત્યાં જોઈશ. પડું તો ઉઘારવા તત્પર રહેજો.

જલધર—નહિ, ખેટા, પડીશ નહિ. જે તને ખેંચી શકે છે તેને તારા જેવું જ માની તે ભોજ્યની સાથે ખેલ કર. તેના પગમાં માથું અને હૃદય ધર, અને તારા આત્માને તું પોતે સાચવજે કે તારા ગુરુને સાંપતો જજે. પછી તું નિર્ભય રહી ભોગ ભોગવજે.

ગ્રાપીચંદ—સત્ય, ગુરુદેવ ! મને ભાન આવ્યું. આપની આજ્ઞા પ્રમાણે કરીશ અને દૃઢ રહીશ. પણ મહારાજ ! કાળચક્રમાં દેખાઈ ગયું તે હવે કેમ ઉજીં થશે ? એ બહાલાં માનવીઓ ગયાં અને તેની નિશાનીઓ પણ ગઈ. રહી છે માત્ર આ એક ખળભળી ગયેલી વાવ અને તે કાળે ધર્મપત્ની હતી તેની આ એક રસમય મૂર્તિ, જે હજી કાંઈ સ્પષ્ટ દેખાઈ શકે તેવી રહી છે તેજ.

જલધર—અને ખેટા, સૌથી પ્રખલ આ તારી ભાવના હજી હતી તેવીને તેવીજ રહી છે. અન્ય સર્વને જીવનમય એ ખનાવી શકશે. પ્રજાને સાથે રાખજે. મિત્ર બહેલો જા, અને બહેલો આવજે.

ગ્રાપીચંદ—(માથું ઝુકાવીને અશ્રુ સહિત) આજ્ઞા—કૃપાળુ.

જલધર—દૃઢ થા. (માથાપર હાથ ફેરવીને) આંખો મીંચ. આંખ ઉઘાડીને તારી ભાવનાને તું જોજે. એજ માતા, એજ પત્ની, એજ વૈભવ હયાત છે. તમ થજે. પછી એક પ્રભાતે સુઈ ને ઉઠતો હશે ત્યારે આવ્યું ભાસ્યું હતું તે ગયું ભાસશે; અને એજ જલધર અને તેજ ઝાળી ખાકના ખીછાના પાસે તૈયાર ખડાં હશે.

(લેખક—સંસ્થાન 'લાહી' ના સ્વર્ગસ્થ ઠાકોર શ્રી મુરસિંહજી

તખ્તસિંહજી ગ્રાહિલ ઉપનામ—કલાપી)

(૫૫) પોરસ અને સિકંદર.

નોંધ:—૪. સ. પૂર્વે ૩૨૭ માં મેસીડનના રાજા એલેક્ઝાન્ડર અથવા સિકંદરે પંજાબના રાજા પોરસ પર ચડાઈ કરી હતી. સિકંદરને દેશો જીતવાની મહાન આકાંક્ષા હતી અને તેની વીરતા તેમજ યુદ્ધ કુશળતાને લીધે તેણે દુનિયાના અનેક દેશો જીતી લીધા હતા. આ યુદ્ધમાં પણ તેણે વિજય મેળવ્યો અને પોરસને તાબે થવું પડ્યું. શરણે આવતી વખતની પોરસ અને સિકંદર વચ્ચે થયેલી વાતચીત અને તેવું પરિણામ આ સંવાદમાં આલેખવામાં આવ્યું છે.

પાત્રો:—સિકંદર—મેસીડનનો પ્રતાપી રાજા.

પોરસ—પંજાબનો રાજા.

તે સિવાય સિકંદરના અધિકારીઓ.

રથજી—સિકંદરની હાવણી. સમય—સન્ધ્યા.

(સિકંદર પોતાના જરીના તંબુમાં એક ઉંચા આસનપર બેઠો છે. તેની આસપાસ તેના અધિકારીઓ બેઠેલા છે. તેવામાં સિકંદરના સિપાઈઓથી ઘેરાયેલો પોરસ બે હાથમાં તરવાર આડી ધરી રાખી દાખલ થાય છે.)

પોરસ:—મહા પ્રતાપી નૃપતિ ! પંજાબ નરેશ પોરસ તમારે શરણે થતાં આ તરવાર તમારે ચરણે ધરે છે, અને આશા રાખે છે કે આપ સરખા વીર અને ન્યાયીને હાથે મારી પ્રજાને લેશમાન અન્યાય નહિ મળે.

તરવાર આસનના પ્રથમ પગથીઆ પાસે મૂકો દર્દ નમે છે.)

સિકંદર:—નમિત રહો રાજા પોરસ ! પ્રજાને ઉપદ્રવ કરવાનો મારો હેતુ ઠીકો હોતો નથી. મેસીડનનો શહેનશાહ હદય વમરનો

નથી. હજારો અને લાખો મનુષ્યનાં રક્ત તે પ્રજાને કુખી કરવા નહિ, પણ સુખી કરવા રહે છે. નરેશ ! પોતાની પ્રજા માટેની તમારી ચિન્તા ખરેખર પ્રશંસનીય છે.

પ્રારસઃ—રાજરાજેન્દ્ર ! પંજાબના રાજા પ્રારસની આપને એક ખીજ વિનંતી છે. યુદ્ધ દરમ્યાન મારા સૈન્યમાંના જે જે મનુષ્યો કેદ થઈ પડેલા છે તેમને મુક્ત કરશો એવી આશા છે.

સિકંદરઃ—રાજા ! આપનું કહેવું મારે માન્ય છે. આપે ન કહ્યું હોત તોપણ હું મારો તે ધર્મ ખરાખર બજાવવામાં પાછો હોત નહિ. સેનાપતિ ! તમે જાઓ અને પ્રારસરાજાના સર્વ કેદીઓ તત્કાળ મુક્ત થાય એવો બંદોબસ્ત કરો.

[સેનાપતિ જાય છે.]

પ્રારસઃ—ધન્ય વીર વિજેતા ? ધન્ય. હૃદય તે આનું નામ. તમારી આ અતુલ કૃપા માટે સદાકાળ હું તમારો આભારી રહીશ.

સિકંદરઃ—આપના હૃદયની ખીજ કઈ આશા હું પૂર્ણ કરું ?

પ્રારસઃ—વીરરત્ન ! મારા હૃદયમાં હજી પણ એક આશા ખટકી રહી છે, તે આપ પૂર્ણ કરશો તો કૃપા થશે.

સિકંદરઃ—શી આશા તૃપતિ ?

પ્રારસઃ—એજ કે મારી પ્રજા પર મેં કર્યું જે પ્રમાણ રાખેલું છે તેમાં આપ લેશ પણ વધારો ન કરો એજ મારા હૃદયની આશા છે. આ મારી આપની પાસે છેલ્લી યાચના છે. તૃપેન્દ્ર !

સિકંદરઃ—(હસીને) પ્રારસરાજા ! સિકંદર જોતો યુદ્ધને ચહાનાર છે તેટલો પૈસાને ચહાનાર નથી, નાખેલા કરમાં હું સહેજ માત્ર વધારો નહિ કરું, એટલુંજ નહિ પણ સમય આવતાં તેમાં ઘટાડો કરવા ચત્ન કરીશ.

પોરસઃ—કુશળ રહો રાજરાજેન્દ્ર ! સર્વદા કુશળ રહો. આપનું ઉદાર હૃદય દિન દિન અધિક ઉદાર થાઓ એજ મારા હૃદયની ઇચ્છા છે.

સિકંદરઃ—પણ પોરસરાજ ! જે વાત મારે તમને કહેવાની છે તે તો રહી જાય છે. મેં અનેક દેશો જીત્યા છે, પૃથ્વીની સર્વ દિશાઓ તરફ મારાં સૈન્યે કુચ કરી છે, અને સર્વ ખંડોમાં મારા લડવૈયાઓએ પોતાની બહાદુરી, તરવારો ચમકાવી બતાવી છે. આ સિકંદરે અને તેના સૈન્યે અનેક જાતિની યુદ્ધશક્તિની પિછાન કરી છે, અનેક પ્રજાઓ સામે ટક્કરો ઝીલી મારા યોદ્ધાઓએ તેમને હાર ખવડાવી છે, પણ પંજબનરેશ્વ ! તમારા દેશ જેવો બીજો કોઈ દેશ, તમારી ભૂમિ જેવી બીજી કોઈ ભૂમિ, અને તમારી જાતિ જેવી યુદ્ધ-નિપુણ અને સભ્ય અન્ય કોઈ પ્રજાઓ દીઠી નથી. હું મહાઆનંદિત થયો છું. રાજ ! કે મારાં પગલાં આવી ભૂમિમાં થયાં. ભારતવર્ષની કીર્તિ અનેક વર્ષો થયાં મારા કાને અચડાયા કરતી હતી, પણ આજ પ્રત્યક્ષ અનુભવથી મારી ખાત્રી થઈ કે મેં જે સાંભળ્યું હતું તેમાં વધારે પડતું કંઈજ નહોતું.

પોરસઃ—મહા વિજેતા ! મેં પણ અનેક કાળથી આપની યુદ્ધ-નિપુણતાની કીર્તિ સાંભળી હતી, પણ આપનું હૃદય આવું ઉદાર, અને આવું ઉચ્ચ હશે તેનો અનુભવ મને આજેજ થયો.

સિકંદરઃ—નૃપતિ ! આજ સવારે જ્યારે યુદ્ધ થતું હતું ત્યારે મેં જોયું કે તમારા યોદ્ધાઓ મારા લશ્કરમાંથી જે શસ્ત્ર વિનાના થઈ જતા તેમના પર કદી પ્રહાર કરતા નહિ, પણ તેમને પોતાનામાંથી એક શસ્ત્ર પૂરું પાડી પછી જ તેની સામે લડતા. રાજ ! આવી સભ્યતા, આવું વીરલક્ષણ અને આવું ઉચ્ચ હૃદય મેં ક્યાંય જોયું નથી. મને નવાઈ લાગે છે કે આવી મહાન પ્રજાને મારા જેવાના અધિકાર નથી આવવાનું પ્રભુએ શા માટે નિર્માણ કર્યું હશે ?

ધારસઃ—નરેન્દ્ર ! ભાવિ મિથ્યા થતું નથી. હમિરે મારી પ્રબળતા ભાગ્યમાં જે શાસનકર્તા નિર્માણ કીધા હશે તે તેને મળશે.

સિકંદરઃ—અને રાજ ! આપના દેશમાં પ્રાણીઓ પણ આવાં સ્વામીભક્ત હશે તે મને સ્વપ્નામાં પણ નહોતું. આપના હાથીએ આ યુદ્ધમાં જે જે પરાક્રમ કીધું છે તેમજ તમારી જે રક્ષા કીધી છે તે સાંભળી હું અજળ જ થઈ ગયો હતો, પણ વિચાર કરતાં મને જણાયું કે તેમ થાય તેમાં નવાઈ જેવું નથી. જે દેશની પ્રજા આવી સભ્ય તેનાં પ્રાણીઓ પણ આવાં કેમ ન હોય ?

ધારસઃ—આપનું નિષ્પક્ષપાત હૃદય સર્વને યોગ્ય જ સમજે તેમાં નવાઈ નથી.

સિકંદરઃ—ધારસરાજ ! મેં આપની બે ત્રણ ઇચ્છાઓ પૂર્ણ કીધી હવે આપ મારા હૃદયની એક ઇચ્છા પૂરી ન કરો ?

ધારસઃ—આવો પ્રશ્ન જ્ઞાને પૂછો છો વીર વિજેતા ? મારા પ્રાણ સુધાં તમારી આગ્રાને આધીન છે. વળી હું તો આપનો કેદી છું. આપ મને ગમે તે કરી શકો એમ છો.

સિકંદરઃ—ના નરેશ ! ના, આપને એક કેદી તરીકે હું ગણતો નથી, અને કદાપિ ગણીશ નહિ. વીરજ વીરને જાણી શકે છે. યુદ્ધ દરમ્યાન તમારી વીરતા મારાથી છાની રહી નથી. કહો મારી ઇચ્છા પૂરી કરશો.

ધારસઃ—કરીશ. ગમે તે હશે તો યે કરીશ.

સિકંદરઃ—મારા એક પ્રશ્નનો ઉત્તર આપશો ?

ધારસઃ—મારા જાણવામાં હશે તો જરૂર આપીશ.

સિકંદરઃ—ત્યારે કહો પંજાબ નરેશ ! આપને હવે હું કેવી રીતે રાખું ? ક્યા દરબજામાં રાખું ?

ધારસઃ—રાજેન્દ્ર ! હું આપના અધિકારમાં છું, એટલે આપ પણ મને ગમે તે રીતે રાખી શકો એમ છો; પણ જ્યારે આપ મને પૂછો છો—મારા હૃદયની ઇચ્છા જાણવાને ઉત્સુક છો—ત્યારે

હું કે હું પ્રજાને આગનાર રાજા હતો. ભારતવર્ષના હાથ સર્વથી શ્રેષ્ઠ ગણાતો ભાગ પંજાબ મારા અધિકારમાં હતો, મેં નામના રાજા નહિ, પણ “ ખરા—સાચા રાજા ” થવા મારાથી બનતું ક્યું હતું. પ્રજાના સુખને માટે મેં સર્વ યત્નો કર્યા હતા, તો મારી એજ માગણી છે કે મને હજી પણ “ રાજા ” તરીકે જ રાખો. પ્રજાનું પાલન કરીને તેને સંપૂર્ણ સુખી કરવાની મારી આશા આ યુદ્ધમાં થયેલા મારા પરાજયથી કપાઈ ગઈ છે તેને પુનઃ સાંધી આપો એજ મારા હૃદયની ઉડી ઇચ્છા છે.

સિકંદર:—ધન્ય છે પ્યારસરાજ ! ધન્ય છે તમને અને તમારા જેવા દેશદાઝ નાણુનાર રાજાને જન્મ આપનાર ભારતવર્ષને. જાઓ, આ ક્ષણેથી આપ પુનઃ પંજાબપતિ છો, સુકત છો, જાઓ, પ્રજાનું યથાર્થ પાલન કરો અને તમારા હૃદયની આશા પૂર્ણ કરો.

પ્યારસ:—પ્રભુ આપને નિરંતર સુખી રાખો. મહાવિજેતા ! આપના આ ઉદાર હૃદયને હું કદી બૂલીશ નહિ અને મને આશા છે કે આપ દુનિયાના અન્ય ભાગોમાં યુદ્ધ કરવા માટે જતાં તમને ચઢાનાર પ્યારસને બૂલશે નહિ.

સિકંદર:—કદી નહિ પ્યારસરાજ ! (આસનપરથી નીચે ઉતરે છે.) આવો, આપણે ઉભય તરીકે બેટી છૂટા પડીએ (ઉભય બેટે છે.) સેનાપતિ ! જાઓ પચીસ સૈનિકો લઈ પંજાબપતિ પ્યારસને તેમની છાવણીમાં ક્ષેમકુશળ પહોંચાડી આવો.

(સિકંદર પ્યારસની તરવાર આસનના પગથીઆ પાસેથી ઉપાડી પ્યારસના હાથમાં પાછી આપે છે.)

પ્યારસ:—પ્રભુ આપનો વિજય કરો.

(સેનાપતિ સાથે પ્યારસ જાય છે.)

લેખક:—ચાંપશી વિઠ્ઠલદાસ ઉદેશી. (કલકત્તા.)

જાહેર ખબર.

સંવાદ સંગ્રહ દ્વિતીય ભાગ—મોટું પુસ્તક, જે
વખતમાં તૈયાર થશે. તેમાં ઘણા જુદા જુદા વિષય પરત્વે
નીતિબોધક રસમય સંવાદો પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન લેખકોની કસ
એવી કલમથી આવેખાએલા છે.

બાળગીત સંગ્રહ—પુષ્કળ સુધારા વધારા સાથે
દ્વિતીયાવૃત્તિ છપાય છે, એક માસમાં બહાર પડશે. જેમાં
૨૫૦ થી ૩૦૦ ઉત્તમ ગીતોનો સંગ્રહ છે. કિંમત આઠ
આના ફક્ત પોષ્ટેજ જુદું.

અગાઉથી આહક થનાર સદ્ગુણવાળા જલદીથી પોતાના
નામ નોંધાવશે. એજ વિજ્ઞાપિ.

હરિલાલ ચંદુલાલ ઠાકોર,
હેડમાસ્ટર, રૉલ્ટ કોલેજ; સાદરા-મહીડાંડા.
અને

બાઈચંદ પૂજપાલ શાહ,
હેડમાસ્ટર, વાલુજા સ્કૂલ; રબોડા-મહીડાંડા.

